Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

ЛІДСКІ РАЁННЫ ВЫКАНАЎЧЫ КАМІТЭТ

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ»

ФАКУЛЬТЭТ ГІСТОРЫІ І САЦЫЯЛОГІІ

ЛІДА І ЛІДЧЫНА:
ДА 685-ГОДДЗЯ З ДНЯ ЗАСНАВАННЯ ГОРАДА

Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі

(Ліда, 3 кастрычніка 2008 г.)

Ліда

2008

УДК 9 (476.6)
ББК 63.3. (4Беі)

Л 55

Ліда і Лідчына: да 685-годдзя з дня заснавання горада : матэрыялы рэспуб. навук.-практ. канф., (Ліда, 3 кастр. 2008 г.) / рэдкал.: Худык А.П. (гал. рэд.) [і інш.]. – Ліда : 212, [12] л. кал. іл..

Зборнік уключае матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі « Ліда і Лідчына: да 685-годдзя з дня заснавання горада», якая адбылася 3 кастрычніка 2008 года.

Разглядаецца шырокае кола пытанняў, звязаных з грамадска-палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным развіццём аднаго са старэйшых гарадоў Гродзенскай вобласці ў розныя перыяды айчыннай гісторыі.

Прызначана навукоўцам, выкладчыкам гісторыі, студэнтам, настаўнікам і вучням агульнаадукацыйных школ, краязнаўцам, жыхарам горада і раёна.

ПРЫВІТАЛЬНЫ АДРАС
УДЗЕЛЬНІКАМ КАНФЕРЭНЦЫІ

Председатель Лидского районного исполнительного комитета
Андрей Павлович ХУДЫК

Уважаемые участники конференции! Приглашенные!

У каждого города, как и у каждого человека, своя судьба, своя биография, своя история.

Истории нашего города уходит своими корнями о глубь веков. Ученые до сих пор спорят о дате основания и названия города. Необычное женское имя породило много легенд, хотя ученые прозаично толкуют происхождение названия от балтского слово "лядо". что означает "свободное от леса место – поляна".

Около 1180 года в зтих местах было основано военное укрепление - небольшая деревянная крепость. В 1323 г. на высоком холме великим князем литовским Гедимином был заложен замок вошедший в линию укреплений Литовского государства. Этот памятник оборонного зодчества в течение пяти лет возводился из бутового камня и кирпича и входил в линию обороны против крестоносцев. Именно эта цитадель, стоящая на насыпном песчаном кургане, окаймленном болотистыми поймами обширных прудов, на долгие годы вплоть до наших дней стала своеобразной "визитной карточкой" города.

Около замка возник городок, который со временем разросся до довольно крупных размеров. В 1569 году вся эти территория вошла в состав Речи Посполитой, а уже в 1590 году Лида подучила Магдебургское право и собственный герб.

В истории Лиды было много войн и разорении. Здесь побывали не только крестоносцы. В 1710 году замок был сожжен до основании шведами и не восстанавливался до нашего времени, когда его стены были фактически отстроены заново уже как музей.

Часть современных лидских предприятий ведет свое начало с XIX — начала XX в.: пивной завод, табачно-махорочная фабрика, литейный завод, гильзовая фабрика, типография и др.

В первое десятилетие XX в. центральная часть города была застроена изящными двухэтажными зданиями. Вели обучение частная женской и мужская государственная гимназии. Построены Северный и Южный военные городки, а также аэродром – удин из первых в Российской империи.

В первой половине XX в. в Лиде, как и во всей Западной Белоруссии, девять раз менялась власть. Закончились все это только 8 июля 1944 гожа, когда Лида была освобождена от немецко-фашистских захватчиков.

История изменила облик города – замок был почти разрушен, старых зданий осталось немного. В разных уголках сегодня можно увидеть остатки Старого города. Это 19 памятников истории, культуры и архитектуры.

Среди них Лидский замок XIV в., церкви и костелы, усадьбы ряд других интересных объектов культуры.

Мы гордимся, что сумели сохранить дух старой Лиды, и, даже гуляя по современным широким обустроенным проспектам, этот город не спутаешь ни с каким другим. Вы убедитесь в этом сами во время экскурсии в Лидский замок.

Современный облик город приобрел во второй половине XX в. Были построены новые заводы: авторемонтный (ныне ОАО "Лидаагропроммаш"), лакокрасочный, оптический и другие промышленные предприятия, новые жилые массивы с административными, торговыми и жилыми зданиями, благоустроены улицы, скверы, установлены памятники. Особенностью городского облика является соседство микрорайонов с многоэтажной панельной застройкой и частной одноэтажной.

Стараниями многих поколений наша Лида стала красивым и самобытным городом. Она представляет интерес для ученых, экономистов, политиков как историческим прошлым, так и богатой современностью. Подтверждением тому – сегодняшняя конференция, которая открывает программу празднования 685-летия города.

Я искренне благодарен всем, кто откликнулся на наше предложение и подготовил свои доклады по истории Лидчины. Моя особая признательность факультету истории и социологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы и его декану Ярмусику Эдмунду Станиславовичу, его заместителю Белазоровичу Виктору Александровичу.

Выражаю уверенность, что наша встреча пройдет интересно, плодотворно, а книга с её материалами вызовет широкий интерес и будет востребована.

Спасибо за внимание!

Ярмусик Эдмунд Станиславович –
кандидат исторических наук, доцент,
декан факультета истории и социологии
УО «ГрГУ имени Янки Купалы»

Уважаемый Андрей Павлович!
Уважаемые лидчане, участники конференции!

От имени коллектива преподавателей и студентов факультета истории и социологии Гродненского государственного университет имени Янки Купалы поздравляю всех лидчан со знаменательным событием – 685-летием города Лиды.

Ваш город, возникший в XIV веке, с первых лет своего существования имел важное стратегическое, военно-политическое, культурное, хозяйственное значение. Находясь в составе Великого Княжества Литовского – одного из самых могущественных и влиятельных в то время в Европе государств, город постепенно расширял свои масштабы, функции и роль в структуре тогдашнего общества.

Исторические источники свидетельствуют, что в Лиде часто заключались важные договоры, оглашались государственные акты. Город являлся местом пребывания или посещения многих титулованных лиц ВКЛ и Речи Посполитой. Как

город-крепость, он стойко стоял на страже интересов государства, неоднократно подвергался при этом нападениям вражеских войск. Жители города мужественно отражали атаки неприятелей. Город каждый раз восставал из руин и заново отстраивался.

Мощь и слава Лиды создавались не только по воле тех, кто держал в своих руках власть. На протяжении столетий сотни тысяч безвестных горожан, ремесленников, жителей окрестных сел строили, перестраивали город. Их талантом, трудолюбием создавались многие произведения архитектуры и искусства. Жаль, но о большинстве из них мы можем узнать лишь по письменным или археологическим источникам.

Со второй половины XIX века Лида развивается как крупный промышленный центр тогдашней Российской империи. Эту индустриальную поступь город уверенно продолжает до настоящего времени. Тяжелые испытания выпали на долю лидчан в XX веке. В первую очередь это было связано с двумя мировыми войнами. В годы Великой Отечественной войны в городе действовала подпольная организация, а на Лидчине – партизанские отряды. Подпольщики и партизаны наносили значительный урон немецким оккупантам, тем самым, приближая день полного освобождения Беларуси. Послевоенная история города не менее славная и героическая, чем вся предыдущая.

Ваш город, дорогие лидчане, гармонично сочетает в себе историю и современность, традиции прошлого и дух настоящего, высокий уровень индустриального, культурного развития. Это снискало ему высокий авторитет не только в Беларуси, но и далеко за ее пределами. Как и во все времена, славу города создаете вы, дорогие лидчане. Вашим умом, талантом, трудолюбием город из года в год становится все краше и краше.

Лидская земля стала колыбелью многим талантливым людям, имена которых вошли или еще войдут в историю. И вы, и мы можем гордиться уроженцами Лидчины – нынешним ректором Гродненского государственного университета имени Янки Купалы профессором, доктором физико-математических наук Ровбой Евгением Алексеевичем, кандидатом исторических наук, профессором Ковкелем Иваном Ивановичем, кандидатом исторических наук, доцентом Василючеком Михаилом Викентьевичем. С Лидой связаны детские годы еще одного профессора, заведующего кафедрой истории славянских государств Черепицы Валерия Николаевича, и многих других.

На факультетах нашего университета учились, учатся и будут учиться многие лидчане, которые, несомненно, вносили и внесут достойный вклад в развитие земли Лидской, ее народного хозяйства, культуры, науки, образования.

Крэнь Іван Платонавіч – кандыдат гістарычных навук,
прафесар, заслужанага работнік адукацыі
Рэспублікі Беларусь, загадчык кафедры гісторыі Беларусі
УА “ГрДУ імя Янкі Купалы”

Вельмі шаноўны прэзідыум! Шаноўныя ўдзельнікі канферэнцыі! Паважаныя запрошаныя!

Я з вялікім задавальненнем удзельнічаю ў сённяшняй Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 685-годдзю з дня заснавання горада Ліда. Я не буду зараз гаварыць аб гісторыі станаўлення і развіцця гэтага слаўнага горада, бо

тэзісна аб гэтым ужо сказаў у сваім прывітальным слове дэкан нашага факультэта, дацэнт Э.С.Ярмусік, а падрабязна будзе ісці размова ў далейшым як на пленарным пасяджэнні, так і ў секцыях, адной з якіх я буду кіраваць. Там жа і выступлю з навуковым паведамленнем. Цяпер жа ўсім прысутным у гэтай прыгожай і ўтульнай зале я хачу сказаць, што Ліда для мяне з'яўляецца надзвычай блізкім, ласкавым і жаданым горадам з самога дзяцінства і па сённяшні дзень. Маёй малой радзімай з'яўляецца Баранавіцкі раён, а горад Ліда таксама быў у складзе гэтага раёна з 15 студзеня 1940 года да 20 верасня 1944 года. А затым Ліда і адпаведны раён былі перададзены Гродзенскай вобласці, у складзе якой і знаходзяцца па сённяшні дзень. Памятаю, што ў дзяцінстве я любіў катацца на цягніку Беранавічы – Ліда, садзіўся і выходзіў з цягніка на станцыях Мордычы, Міцькавічы, Моўчаць, Наваельня і іншыя, а часам даязджаў і да станцыі Ліда. Пасля завяршэння вучобы ў Гродзенскім педагагічным інстытуце імя Янкі Купалы ў 1959 годзе працаваў па накіраванню доўгіх восем гадоў (у маладосці час цягнецца марудна) у Радунскім і Воранаўскім раёнах дырэктарам школ (Праважскай васьмігадовай, Паляцкішскай сярэдняй з вытворчым навучаннем, Воранаўскай школы-інтарнат). А калі патрэбна было паехаць ці-то на радзіму, у Гродна, Мінск, Маскву, у адпачынак, то шлях мой і зноў жа пераважна пралягаў праз Ліду. Болей таго, чатыры гады запар лепшых выпускнікоў Воранаўскай школы-інтэрнат я ўладкоўваў для прадаўжэння вучобы у Лідскую сярэднюю школу-інтэрнат, асабіста сябраваў з яе дырэктарам Бардзіным, які аказаўся ў дырэктарскім крэсле пасля пасады намесніка старшыні Гродзенскага аблвыканкама. Практычна ў 1988 – 1990 гады штомесяц прыязджаў у Лідскі гаркам і райкам партыі ў час сваёй працы на пасадзе рэктара універсітэта марксізма-ленінізма Гродзенскага абкама КПБ, бо ў Лідзе арганізаваў філіял гэтага універсітэта. Наведаў за той час практычна ўсе працоўныя калектывы гарадскіх прадпрыемстваў, усе гарадскія культурныя цэнтры, пазнаёміўся з гістарычнымі помнікамі, уключаючы Лідскі замак, які тады быў амаль увесь разбураны. Часта задумваўся аб тым, чаму горад Ліда не з'яўляецца абласным цэнтрам Гродзенскай вобласці, яна ж месіцца ў самым цэнтры вобласці? Аднойчы выказаў думку аб пераносе абласнога цэнтра з Гродна ў Ліду першаму сакратару Гродзенскага абкама Кампартыі БССР Леаніду Герасімавічу Кляцкову – чалавеку надзвычай прыстойнаму, мудраму, меўшаму багаты жыццёвы вопыт і вялікі стаж кіруючай дзяржаўнай і партыйнай працы. Ён са здзіўленнем паглядаў на мяне, затым усміхнуўся і ласкава сказаў: "Прынята да ведама. Калі другіх прапаноў няма, то можаце працягваць кіраўніцтва універсітэтам. Да пабачэння". Хачу сёння адкрыта сказаць, што я і цяпер стаю на той жа пазіцыі, якую выказаў былому першаму сакратару Гродзенскай партыйнай арганізацыі, бо Ліда размяшчаецца не толькі ў цэнтры адной з лепшых абласцей Рэспублікі Беларусь, а з'яўляецца буйным транспартным, прамысловым і гісторыка-культурным цэнтрам краіны. Аб апошнім сведчыць гісторыя Беларусі.

10 – 11 красавіка бягучага года я ўзначальваў аргкамітэт па правядзенню міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 880-гадавіне горада Гродна і гродзенцаў, выступаў на пленарным пасяджэнні з асноўным дакладам. У верасні месяцы асобным навуковым зборнікам пад маёй навуковай рэдакцыяй выдадзены яе матэрыялы. Дарэчы, канферэнцыя праводзілася сумесна з Інстытутам гісторыі НАН Беларусі, Гродзенскім гарвыканкамам і гарадскім Саветам дэпутатаў. У завяршэнні свайго выступлення на канферэнцыі я прывёў радкі з верша пра горад Гродна лаўрэата

Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы Дануты Янаўны Бічэль-Загнетавай, на вялікі жаль цяпер ужо толькі Дануты Янаўны Бічэль, бо муж Загнетаў заўчасна памёр. Я пяць гадоў вучыўся з Данутай Янаўнай, ураджэнкай вёскі Біскупцы Лідскага раёна, як бачыце вашай землячкай, на гісторыка-філалагічным факультэце ў Гродзенскім педінстытуце, быў на адзін курс старэйшы і на год раней скончыў сваю вучобу. Вось гэтыя радкі: "Горад мой – бяссонніца мая, як жа мне любіць цябе, скажы? Свеціш ты краіне, як маяк, на яе заходнім рубяжы". У дачыненні да горада Ліда, на мой погляд, гэтыя радкі павінны былі б гучаць наступным чынам: "Горад мой – бяссонніца мая, як жа мне любіць цябе, скажы? Свеціш ты краіне, як маяк, на яе цэнтральным рубяжы". Вось на гэтай аптымістычнай ноце і дазвольце мне завяршыць сваё прывітальнае слова, дабавіўшы да сказанага вышэй самыя шчырыя пажаданні ўсім прысутным: добрага здароўя, поспехаў у жыцці і працы, а кіраўніцтву аднаго са старэйшых і прыгажэйшых гарадоў Гродзеншчыны, буйнаму прамыслова-камунікацыйнаму і культурнаму цэнтру – новых поспехаў і творчых здзяйсненняў.

Дзякую за ўвагу!

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

С.В. Марозава
г. Гродна, ГрДУ імя Я.Купалы

ЛІДА НА СТАРОНКАХ ЛЕТАПІСАЎ І ХРОНІК ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Галоўнай крыніцай ведаў па гісторыі нашай Бацькаўшчыны і нашага краю да канца XVI ст. з'яўляюцца летапісы. Найбольш ранніх пісьмовыя звесткі пра Ліду ўтрымліваюць буйнейшыя помнікі агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага княства Літоўскага XIV–XVI ст.: "Летапіс вялікіх князёў літоўскіх", "Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага", "Хроніка Быхаўца", а таксама "Віленскі летапіс", "Летапіс Красінскага", "Летапіс Рачынскага", "Летапіс Археаграфічнага таварыства", "Акадэмічны летапіс", "Альшэўскі летапіс", "Румянцаўскі летапіс", "”Еўраінаўскі летапіс". Створаныя добра адукаванымі летапісцамі, якія выдатна ведалі гісторыю свайго краю і падавалі яе ў кантэксце еўрапейскай гісторыі, гэтыя летапісы і хронікі з'яўляюцца важнымі дакументамі сваёй эпохі. Барацьба за вялікакняжацкі трон, узнікненне новых гарадоў, войны з суседнімі дзяржавамі, дыпламатычныя хады, культурнае і рэлігійнае жыццё – ніводная больш-менш важная падзея не заставалася па-за ўвагай летапісца. Пачынаючы з 30-х г. XIV ст., на старонках летапісаў і хронік у кантэксце розных падзей пачынае фігураваць горад Ліда. Для нас кожнае слова летапісца – каштоўная крыніца па гісторыі горада.

Арыгіналы або спісы беларускіх летапісаў і хронік захоўваюцца сёння ў бібліятэках і архівах суседніх краін, куды яны былі вывезены ў розныя часы. На дапамогу даследчыку прыходзяць публікацыі летапісных помнікаў у зборніках "Беларускія летапісы і хронікі" [1] і "Полное собрание русских летописей" [2 – 11].

У "Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай" пасля запісу пад **1323 г.** пра заснаванне Вільні ідзе невялікае апавяданне пад назвай **"Огонь вечный перунови".** У ім падводзяцца вынікі праўлення вялікага князя літоўскага Гедыміна (1316 – 1341 г.), які ў 1323 – 1328 г. ўзвёў каля балцкага паселішча Ліда, заснаванага паміж X – XII ст., магутны каменны замак з сотняй байніц і чатырохпавярховай вежай. "Пановал князь Гедимин лет много на князстве Литовском, Руском и Жомойтском, и много мевал воен, а завше выгравал фортуне, – гаворыцца ў гэтым летапісным апавяданні. – Сплодил седмь сынов, осмую дочку Анну…". У 30-я г. XIV ст., як вынікае з хронікі, Гедымін надзяліў сваіх сыноў "панствами уделными, забегаючи внутрней домовой незгоды, абы по смерти его сынове братерской не розливали милости межи собою и не воевалися з собою о панство, але абы кождый на своем преставал уделе. А поделил их тым способом: Монтвилови старшому Керново и Слоним з волостями их назначил; Наримунтови Пинско зо всеми околичностями над Припетю рекою, ажь до Днепра, Олгердови Крево замок… . **Кестутови Троки Старые зо всем князством**

Жомойтским, з Городном и Ковном, Упитом и Лидою, аж до Подляша при границе пруской идучие; Кориатови Новгород князство з Волковыйском и Мстибоговом, которое князство тягло до Случи реки…” [2, с. 41].

Вядомы нам з “Хронікі Літоўскай і Жамойцкай” вышэй цытаваны тэстамент Гедыміна, якім ён завяшчаў Ліду свайму сыну Кейстуту, з’яўляецца безумоўным доказам існавання Ліды як горада ў канцы 30-х г. XIV ст. А пабудаваны па волі Гедыміна і пры яго жыцці 685-гадовы замак да гэтага часу ўзвышаецца ў цэнтры Ліды.

Кейстут падарыў Ліду свайму брату Альгерду, калі ён сеў на вялікакняжацкі трон (1345 – 1377 г.). Летапісы расказваюць пра слугу Альгерда Вайдылу, які стаў наступным уладальнікам Ліды. “Нехто пак у великого князя Олкгирда холоп Воидило, – распавядае “Віленскі летапіс”. – Пръвое был пекарцом, а потом уставил (Альгерд – С. М.) его постелю собе слати и воду давати собе пити, потом пак полюбился ему велми, и **дал был ему Лиду деръжати,** и повел его у великых” [4, с. 85]. Дарэнне горада з вялікакняжацкім замкам халопу, хай сабе і ўзнесенаму да рангу баярына і асабістага сакратара князя, – экстраардынарная падзея ў тагачасным грамадстве – адбылося ў пачатку 70- х г. XIV ст.

Ягайла, які таксама ўпадабаў уладальніка Ліды Вайдылу, стаўшы вялікім князем (1377 – 1392 г.), пайшоў далей. Слова – “Віленскаму летапісу”: “ Потом по животе великого князя Олгирда две лет болши ль было, князь великыи Ягаило **поведеть его (Вайдылу – С.М.) велми у высокых и дасть за него сестру свою родную**, княгиню Марью… . Князю Кестутю великую нелюбов и жалость вделал, што братанну его, а сестру свою, **за холопа дал.** И **был той Воидило у великой моци у великого князя Ягаила**, и почал в немьци собе соймы чинити и записыватися грамотами противу великого князя Кестута” [4, с. 85].

Гэтак жа піша пра Вайдылу і “Хроніка Быхаўца”: Nechto pan był chotop u welikoho kniazia Olgierda, parobok newolny, zwali ieho Woydyłom. Perwije był pekar, potom ustawił ieho postelu słaty, y wodu dawaty sobe pity, a potym y welmi polubiłsia iemu, y **dał był iemu Lidu derżaty**, y poweł był ieho u dobroje. Potom, po żywote welikoho kniazia Olgierda, dwe lete y bolsze minuwszy, kniaz weliki Jagoyło powede Woydyła welmi u wysokich, y dast za neho sestru swoju rodnuiu kniahiniu Marju, szto byta za kniazem Dawidom. Kniaziu welikomu Keystutiu welmi welikuiu nelubow i żałost wczynit o tuiu bratanku jeho, a jeho sestru, szto za chołopa dał, y **był tot Woydyto welikoie mocy u welikoho kniazia Jagoyła**, poczał s nemcy sobe seymy czynity y zapisowatysia hramotami protywu welikoho kniazia Kestutia [3, с. 141].

Узвышэнне Вайдылы і яго перапіска з крыжакамі прывяла апошняга з жывых сыноў Гедыміна ў ярасць і стала прычынай дынастычнага канфлікту – на думку В. Сліўкіна, падштурхнула Кейстута да дзяржаўнага перавароту 1381 г., змяшчэння з трону Ягайлы і расправы ў наступным годзе з Вайдылам у Дуброўне пад Лідай [12, с. 43]. Адказам Ягайлы, які не дараваў смерць свайго саветніка, стала задушэнне старога Кейстута ў Крэўскім замку ў 1382 г.

У 1396 (1397) г. вялікі літоўскі князь Вітаўт (1392 – 1430 г.) пасяліў у Лідзе татарскага эмігранта хана Тахтамыша, які жыў там два с паловай гады. Яшчэ нядаўна грозны ўладар Залатой Арды, які наводзіў жах на Русь, Тахтамыш, скінуты з залатаардынскага трона, апынуўся ў Вялікім княстве Літоўскім у ролі выгнанніка. Вітаўт прыняў яго ветліва, як ганаровага госця, бо бачыў у перабежчыку сілу, якую збіраўся выкарыстаць у сваіх мэтах.

З таго часу Тахтамыш стаў галоўным саюзнікам Вітаўта, які марыў стварыць незалежнае ад Польшчы "каралеўства Літоўскае і Рускае", састаўной часткай якога павінна была стаць і Маскоўская Русь. Але дзеля гэтага трэба было спачатку памагчы Тахтамышу вярнуцца ў Арду. Была распрацавана праграма ўзаемападтрымкі і сумесных дзеянняў. Князь абяцаў хану дапамогу ў вяртанні ўлады над Залатой Ардой. Той абавязаўся зрабіць Вітаўта гаспадаром усёй Рускай зямлі.

Хроніка Літоўская і Жамойцкая ўтрымлівае пад **1400 г.** запіс пад назвай "**Витолт татаром царей подавал**", у якім Ліда згадваецца ў наступным кантэксце: "Витолт приехавши до Литвы, збирал знову войско на татаре, хотячи посадити на царстве Заволском Такътомыша, першого царя заволского, от Темертиклуя выгнаного, который утекл был до Витолта и **мешкал в Литве, зо всеми уланы и мурзами своими на Лиде** [2, с. 75]. Захопленыя Вітаўтам у тым паходзе ў палон татары паклалі пачатак масавай татарскай эміграцыі ў Вялікім княстве Літоўскім.

«Швидригало Литву сплюндровал» – так называецца фрагмент "Хронікі Літоўскай і Жамойцкай", памылкова змешчаны пад **1443 г.** Ён распавядае пра падзеі грамадзянскай вайны 1432 – 1436 г. , калі дзяржава раскалолася на дзве варагуючыя часткі: Вялікае княства Літоўскае з Жыгімонтам на чале і цэнтрам у Вільні і ўзначальваемае Свідрыгайлам Вялікае княства Рускае са сталічным Полацкам. Ахвярай той вайны стаў і горад Ліда з ваколіцамі, спустошаныя і спаленыя Свидрыгайлам. "Швидригайло, – гаворыцца ў хроніцы, – маючи войско листанское и велми много руси московской, вторгнул до Литвы, бурил, палил, стинал люд, а князь Феодор Дмитровичь, Корибут Збаразский и князь Нос з другой стороны Волынь и Подолье, которое было до Полщи послушное, воевали. А Швидригайло место Виленское и обои Троки, Крево, Молодечно, **Лиду и Ешишка зо всеми волостями окрутне звоевал и выпалил, а** потом Петра Монскирдовича, гетмана Жигимонтового, поразил и войско литовское розгромил [2, с. 84].

У XV ст. Ліда "выгадавала" заснавальніка ханскай дынастыі Гірэяў, якая правіла Крымскім ханствам 340 гадоў, аж да далучэння ў 1783 г. Крыма да Расіі. Гэта дынастыя пайшла ад лідскага старосты татарскага паходжання Ач-Гірэя [12, с. 54]. Пад **1445 г.** **"**Хроніка Быхаўца" распавядае наступнае: "Y toho ż hodu pryiedut kniazi y ułany, y wsi murzy Szyrynowskie y Bahranywskie, y ot wseie ordy Perekopskoie do welikoho kniazia Kazimira, prosiaczy y czołom bijuczy, aby im cara dał na carstwo, Acz-Gireia, kotory pryiechał był z ordy do Litwy ieszcze za welikoho kniazia Żygimonta, y kniaz weliki Żygimont **dał jemu Lidu**. Y kniaz weliki Kazimir toho **cara Acz-Gireia z Lidy** czestowawszy y wdarowawszy y wo welikoy ieho poczestnosty do ordy Perekopskoie na carstwo postał, y postał s nim, sadeczy ieho na carstwo, marszałka zemskoho Radywiła. Y Radywił̆ otprowadył ieho w poczestnosty aż do stolca ieho do Perekopa, y tam ieho Radywił imenem welikoho kniazia Kazimira posadył na carstwe Perekopskom; y wsi tyi hody za hospodarstwa Kazimirowa y za żywota toho cara Acz-Gireja upokoy był meży kniastwom Litowskim y ordoiu Perekopskoiu, bo był weliki pryiatel kniastwu Litowskomu tot car Acz-Girej za łasku welikoho kniazia Kazimira, szto ieho na carstwo posadył̆, y Litowskomu panstwu spryiał, szto w Litwe chleb sol iadał…" [3, с. 160].

У пачатку XVI ст. Ліда стала аб'ектам сутыкнення маёмасных інтарэсаў двух ліцвінскіх магнацкіх родаў, вынікам якога стаў канфлікт паміж вялікім князем літоўскім Аляксандрам (1492 – 1506 г.) і Радай. У 1501 г. Аляксандр даў Лідскую "державу" (воласць) у праўленне сваяку магутнага і ўплывовага магната Яна

Забярэзінскага Юрыю Ільінічу. Але праз два гады па просьбе і дамаганні другога магната Міхаіла Глінскага распарадзіўся перадаць яе Андрэю Дразду (Дрожчычу) з роду Глінскіх. “…Dast na pryczynu kniazia Hlinskoho Drozdu **Lidu pod Iliniczom”,** – паведамляе пад 1503 г. “Хроніка Быхаўца” [3, с. 170].

Гэта быў час (пасля вяртання ў 1499 г. з Заходняй Еўропы Міхаіла Глінскага) росту магутнасці да таго малаўпывовага сямейства Глінскіх, які выклікаў спачатку ўсеагульную зайздрасць, потым – нянавісць, урэшце, – варожасць ліцвінскай магнатэрыі і членаў Рады Вялікага княства Літоўскага. Пакрыўджаны Ільініч звярнуўся са скаргай да паноў-рады [12, с. 54]. “…Y pan Ilinicz, – піша пра гэта пад 1503 г. “Хроніка Быхаўца”, – wteksia do panow-rady Welikoho kniastwa Litowskoho, naperwey do kniazia Woytecha Tabora, biskupa wilenskoho, a do Mikojaja Radywijła, wojewody wilenskoho, a do wojewody trockoho, pana Zaberezenskoho, a do pana Stanisława Janowicza, starosty żomoytskoho, a do wojewody połockoho pana Stanisława Hlebowicza, a do pana Stanisjawa Petrowicza Kiszki, namestnika smolenskoho, y tyi wsi panowe podłuh prywilia swojeho zemskoho, szto im korol daj sadeczysia na welikoie kniażenie, **y Lidy ne postupiłi Drozdzy, prostomu czełowiku, a Ilinicza pry nej zostawiłi**, bo na to baczyli, iż w prywiley opisano, iż nikomu ne maiet czty y wradu otniaty, tolko z herbom” [3, с. 170].

Рада, як мы бачым з гэтага ўрыўка, не толькі падтрымала Ільініча, пакінуўшы за ім права валодання Лідскай воласцю, але і папракнула князя ў парушэнні свайго ўласнага прывілея 1492 г., дадзенага пры ўступленні на трон, з абяцаннем не пазбаўляць сваіх падданых пажыццёвых уладанняў і пасад без згоды Рады і судовага разбору. Настаў час абурацца Аляксандру. Ён, паводле польскага храніста XVI ст. Мацея Стрыйкоўскага, адлучыў ад пасады трокскага ваяводы Яна Забярэзінскага, а лідскага старасту Ільінча “kazał poimać y w więzienie osadzić, a panom-radom nie kazał do siebie na oczy chodzić” (панам-радзе не паказвацца яму на вочы – С. М.) [3, с. 170].

Апошнія гады жыцця вялікі князь Аляксандр цяжка хварэў – яго паралізавала левы бок. Аднак ваенная пагроза з боку Крымскага ханства расслабляцца не дазваляла. У ліпені 1506 г. 20-тысячнае татарскае войска на чале з Біці-Гірэем і Бурнашом уварвалася ў межы Вялікага княства Літоўскага, спустошыла Мазыр і Слуцк і разбіла свой лагер пад Клецкам. Атрады татараў пачалі тады з’яўляцца ў Панямонні, у ваколіцах Ліды.

Ліду вялікі князь Аляксандр прызначыў месцам збору паспалітага рушання (усеагульнага апалчэння шляхты). Туды ён выехаў і сам, але, знясілены хваробай, камандаваць войскам ужо не змог. Вось як пра гэта распавядае летапіс Рачынскага: “Лета божого нароженя 1506. Король Александро росхорелся, иж его поветрэе рушыло… . И в тот час татарове у землю Литовскую вторгнули, против которых за намовою Михаила Глинского, **сам король Александро велми хорыи рушылся з Вилни до Лиды, и оттуль з Лиды для хоробы своее далеи ехати не могучы**, противку татар отправил войско литовское…” [8, с. 167].

24 ліпеня 1506 г. у Лідскім замку, у прысутнасці магнатаў і прадстаўнікоў шляхты, Аляксандр спавядаўся і падпісаў завяшчанне [12, С. 55]. Зноў слова – летапісцу, аўтару “Хронікі Быхаўца”: “W leto semoie tysiaszczy piatnadcatoho, a od bożyiaho narożenija tysiacza piatsot semoho posle plenenija zemli Litowskoie ot bezbożnych tatar, y pryiechał korol y weliki kniaz Alexandro do Wilni z Lachow nemocon welmi nemocoiu paralitykowoiu, y **wczynił sejm w horode Lide**. Y buduczy iemu so **wsimi pany w Lide**, pryszła ko nemu west, iże carewiczy perekopskiie Bity-Kirey sottan a Burnasz sołtan

pryszli z dwadcatma tysiaczma ludey ko Stucku, idut k Nowohorodku; korol że buduczy wo welikoy chorobi y ne wedaiuczy, szto poczaty, pryzwał k sobi panow-rad swoich y hetmana swoieho pana Stanisiawa Petrowicza Kiszku, y lubimaho swojeho marszałka dwornoho kniazia Michayła Lwowicza Hlinskoho, y wse deło swoje hospodarskoie y sprawu zemskuiu dast w ruki ich, sebe że powełi otnesty na nosilicach do Wilni; panowe że rada y hetman, y marszałok kniaz Michayło Hlinski **so wsimi ludmi ostali w Lide”** [3, c. 171].

У гэты час адзін татарскі атрад з’явіўся ў ваколіцах Ліды: “Tatarowe pryszedszy к Nowhorodku, y skoro pryszli za Nemon y **ne dochodiaczy Lidy, około horoda, ot wsich storon w mili y w polumili ot horoda, wojewali cerkwi bożyie y dwory welikiie, y wesi zażyhali, y ludey imali y zabiwali.** Widiaczy to panowe litowskije oczyma swoimi, iż pohanstwo z takowym welikim okrutenstwom pryszli na nich, y wzemszy boha wsederzytela na pomocz, zjechalisia wsi na odno mesto, y zradylisia…, odnu radu a wmysł położyłi: wzemszy boha na pomocz, tolko poyty a bitysia s nimi. Y se twerdo a krepce utwerdywsze, izbrawszy sia nekolko ludey iechali dowedatysia a widety ich, **y u odnoy mili ot Lidy naszli na nich, y bożyiu mitostyiu pobili ich**, **nekolko żywych poymali, a innych hołowy otsekaiuczy w taystra kłałi**. Widiaczy że tatarowe, szto ne mohut protywitysia im, pobehli. Oni że wiaznew żywych do panow pryweli, a hołowy otseczennych w taystrach prynesli; syia widywsze panowe weselilisia y radosty napotnilisia…” [3, c. 171].

З’яўленне татар пад Лідай вымусіла акружэнне вялікага князя прадпрыняць меры бяспекі адносна манарха і вярнуць яго ў Вільню. Яго, паралізаванага, паклалі ў калыску, падвешаную паміж сёдламі двух коней і з невялікім атрадам суправаджэння адправілі ў сталіцу. 20 жніўня Аляксандра не стала. Але ён яшчэ паспеў атрымаць радасную вестку аб разгроме татар пад Клецкам ліцвінскім войскам на чале з Міхаілам Глінскім: “И кгды короля Александра хорого до Вильни прынесли в лекътыцэ, маючы ведомость о том король, иж татаров побили, велми ся радовал и также з доброю паметью с тым светом и з слугами своими ростался того року вышей помененого 1506” [8, с. 167].

Еўраінаўскі летапіс удакладняе, што ў час Клецкай бітвы вялікі князь знаходзіўся ў Лідзе: “Лета божия нарождения 1506-го. В стов (спасов – С.М.) пост татар побили литва под Клецком, великих людей, а етманом был в той битве князь Михаило Глинской. **Да корол Александр был в Лиде, там же и разнемогся**. И пятый сын короля Казимера, Жикгимонт, был на уделе на Князгове (Глогове – С.М.), и скоро по Клецкой битве умер корол II Александр, Жикгимонта, брата ево, взяли на Великое княжество Литовское [11, с. 234].

Пры новым князі Міхаіл Глінскі быў аддалены ад двара і страціў уплыў на дзяржаўныя справы. Узняты ім у 1507 г. мяцеж, у якім удзельнічала і лідскае апалчэнне [12, с. 56], поспеху не меў, хоць і абапіраўся на дапамогу вялікага маскоўскага князя Івана ІІІ. Свой жыццёвы шлях некалі ўплывовы магнат бясслаўна закончыў у маскоўскай турме.

Такім чынам, на працягу амаль 200-гадовага перыяду гісторыі, з 30-х г. XIV ст. да пачатку XVI ст., горад Ліда перыядычна фігуруе на старонках летапісаў і хронік Вялікага княства Літоўскага ў сувязі з рознымі падзеямі ўнутранага жыцця і знешняй палітыкі дзяржавы: раздачай Гедымінам зямель і гарадоў сваім сынам; дынастычным канфліктам Гедымінавічаў 1381 – 1382 г., у аснове якога, зусім верагодна, ляжала ўзвышэнне Альгердам і Ягайлам халопа Вайдылы; стаўкай Вітаўта на залатаардынаскага эмігранта Тахтамыша ў аб’яднанні пад сваёй эгідай зямель

Маскоўскай Русі; у сувязі са спусташэннем Свідрыгайлам ў грамадзянскую вайну 1430-х г. гарадоў Літвы і паўночна-заходняй Беларусі; пасаджэннем вялікім літоўскім князем Казімірам у Залатой Ардзе свайго стаўленіка Ач-Гірэя; магнацкім канфліктам 1503 – 1506 г. і арганізацыяй ў 1506 г. адпору крымскім татарам. Кожны летапісны радок, у якім згадваецца Ліда або Лідзе спецыяльна прысвечаны, – каштоўная крыніца для пазнання ранняй гісторыі горада. Разам з тым, у летапісах і хроніках ВКЛ яшчэ застаецца шмат загадкавых для гісторыкаў запісаў пра горад, якія патрабуюць далейшых навуковых пошукаў. Выданне кніг Метрыкі Вялікага княства Літоўскага, якое з канца XX ст. ажыццяўляецца ў Літве і Беларусі, – а гэта яшчэ далёка не вычарпаная даследчыкамі крыніца – можа праліць новае святло на раннюю гісторыю горада.

Літаратура:

1. Летапіс вялікіх князёў літоўскіх // Беларускія летапісы і хронікі. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997. – С. 47 – 68.
2. Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. – Т. 32. – М.: “Наука”, 1975. – С. 15 – 127.
3. Хроника Быховца // Полное собрание русских летописей. – Т. 32. – М.: “Наука”, 1975. – С. 128 – 173.
4. Виленская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 85 – 90.
5. Летопись Археологического общества // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 91 – 102.
6. Академическая летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 103 – 114.
7. Летопись Красинского // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 128 – 144.
8. Летопись Рачинского // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 145 – 172.
9. Ольшевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 173 – 192.
10. Румянцевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 193 – 213.
11. Евреиновская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 35. – М.: “Наука”, 1980. – С. 214 – 238.
12. Памяць: Ліда. Лідскі раён: Гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. – Мінск: Беларусь, 2004. – 566 с.

В.Н. Черепица,
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ПОДВИЖНИКИ ПРАВОСЛАВИЯ НА ЛИДЧИНЕ
(XIX – СЕРЕДИНА XX ВВ.)

Православная Вера всегда была сильна преданными ей пастырями и пасомыми. Были такие люди в указанный период и на Лидчине. Первым среди них следует назвать протоиерея православной преображенской Церкви в селе Дзикушки Лидского уезда Иосифа Семашко. Его знаменитый сын – митрополит Литовский и Виленский Иосиф (Семашко), много сделавший для укрепления позиций Православной Церкви на белорусских землях, оставил в своих 3-х томных «Записках» (СПб, 1883 год) немало теплых слов в адрес своего отца священника: «Отец мой – Иосиф был для нас детей строг в хорошем смысле этого слова. Мне только два раза случилось подвергнуться от него взысканию, но мы, дети, всегда боялись его добрым страхом»; «во всех хозяйственных и хлебопашенных занятиях помогал я отцу с детства, когда не был занят учением»; «сам отец, образовавшийся в гимназии, помогал нам в нашем учении (в семье было восемь детей – В.Ч.) в свободное от церковных и хозяйственных забот время»; «у отца была небольшая библиотеки из книг довольно хороших, особенно исторического содержания. Он все свободное время любил заниматься чтением. По подражанию им, или естественному душевному направлению, начал и я читать эти книги…, и эта страсть к чтению остались при мне навсегда».

Судя по содержанию «Записок», именно от отца будущий митрополит воспылал любовью к России, православной вере и священничеству. Завершал свои краткие воспоминания о детских годах владыка Иосиф упоминанием о сне, который приснился однажды его отцу, и этот сон он часто пересказывал в тесном семейном кругу: «Он вел меня за ручку по какому-то пустому безграничному полю, к какому-то уединенному огромному зданию. Перед нами отворили первый и второй залы. С открытием третьих дверей показались перед нами в перспективе пышные палаты, одна другой великолепнее, наполненные людьми, чем далее то, по-видимому, все более знаменитыми. Но в эти третьи двери и далее пустили меня одного, пред отцом же моим они затворились». Когда он, после окончания мной гимназии, отправлял меня в университет, то вспомнил этот, по его мнению, пророческий сон. «Помнишь мой сон, - сказал отец, - пустое безграничное поле - это жизнь, которую ты получил от меня; двери в первый зал – это домашнее образование; второй зал – гимназиальное учение – одно и другое получил ты от меня; в третьи двери мне за тобой уже не следовать – ступай с Богом, пусть Он тебя проведет «по этим пышным палатам».

Как известно, Иосиф (Семашко) через разнообразные жизненные тернии достиг значительных высот в своем церковно-государственном служении, и вершиной его стал Полоцкий собор 1839 года, воссоединивший своими решениями униатов западных российских губерний со «Своей Матерью – Православной Церковью». Вскоре после этого, в 1841 году архиепископ Виленский и Литовский Иосиф сделал в своем дневнике следующую запись: «В сем году перевел я своих родителей из Киевской губернии в свою Литовскую епархию. Там отец был в беззащитном состоянии и довольно страдал от латинян. Здесь же дал я ему приход в 130 верстах от Вильны, в

Дзикушках, который ему понравился и по местности, и по качеству земли. Здесь мои родители дожили до восьмидесяти лет. Здесь праздновал я их золотую свадьбу. Здесь имел я сердечное удовольствие посещать их каждый год по разу или два, в течение пятнадцати лет. А между тем, не потерял и Дзикушский приход. Отец два раза обновлял, не без моего пособия, церковь; раз изнова, другой – после пожара, а прихожан число более нежели удвоил из латинян своим умением и усердием».

Оказывал владыка Иосиф (Семашко) поддержку своему отцу и в последующем. В его дневнике за 1853 год есть следующая запись: «Пожертвованы мною Еывангелие в богатых окладах, с соответствующими надписями, в церкви: Павловецкую Киевской губернии Липовецкого уезда, где я в детстве молился, и в Дзикушскую Виленской губернии Лидского уезда, где отец мой скончался, прожив здесь последние пятнадцать лет».

Под 1856 годом в дневнике Владыки Иосифа появилась весьма скорбная запись : «В сем году скончался отец мой, протоиерей Иосиф Семашко, не дожив до восьмидесяти лет не только один месяц и три дня. О смерти отца извещен я был в то самое время, когда на дворе стояла карета, готовая к выезду в Москву на коронацию (императора Александра II – В.Ч.). Я послал в Дзикушки архимандрита с духовенством и родных на похороны, а сам во время оных молился уже в Минске. На возвратном пути из Москвы я сделал круг, чтобы посетить Дзикушки и помолиться на гробе родителя. Он погребен в тамошней церкви, в которой пастырствовал пятнадцать лет и которую дважды обновил. Это был достойный человек и истинный христианин. Достойно жил, достойно и скончался. Почти предвидел время кончины. Заблаговременно сделал для себя гроб и сам оный примеривал. Накануне напутствовался святыми таинствами; вечером велел приготовить ванну, обмылся и надел чистое белье, чтобы не делать, как говорил, для других хлопот; а к утру отошел мирно, почти незаметно. Сбереженным достоянием своим распорядился он заблаговременно, а за полчаса до своей смерти пожелал, чтобы завещание его было окончательно выполнено. Эта воля родителя свершилась при его жизни – и достойно замечания, что последнее распоряжение к исполнению сей воли последовало накануне его смерти. Покойник сделал вклады в Виленский кафедральный собор и Духов монастырь, на вечное поминовение себя и жены…» [1]. Было бы весьма интересно сегодня посетить Дзикушский приход и посмотреть, что сохранилось в селе от тех давних времен, а также – как хранится здесь память об отце и сыне Семашко – подлинных подвижниках Православия.

К числу наиболее видных церковных деятелей Лидчины, несомненно, принадлежит протоиерей Иосиф Коялович, настоятель Лидского Архистратиго-Михайловского кафедрального собора – мученик за Веру и Церковь Христову, одна из первых жертв полонизации на западнобелорусских землях. В известной мере отец Иосиф пострадал за труды и воззрения своего брата-историка, профессора Санкт-Петербургской Духовной Академии М.О.Кояловича (1828-1891).

Родился Иосиф Коялович около 1838 года в местечке Кузница Гродненской губернии в семье священника. Окончил Литовскую (Виленскую) духовную семинарию. Служил преподавателем Кобринского духовного училища. После рукоположения в священники он стал служить при строящемся с 1857 года Лидском православном соборе, освященном в 1863 году в честь архистратига Михаила. В 1864 году был назначен его настоятелем и Лидским благочинным. Одновременно вплоть до конца

1890-х годов являлся законоучителем Лидского двухклассного училища, городского училища и уездного дворянского училища. Постоянно оказывал помощь своему брату-историку в сборе материалов для его научно-публицистической деятельности, сопровождал его в поездках по городам и селам Белоруссии в 1864-1880-е годы. Вместе с братом (с разрешения Виленского владыки) входил с предложениями в Св.Синод об образовании самостоятельной Гродненской епархии, выделении Литовско-Виленской епархии в митрополию и учреждении Виленской духовной академии. В 1889 году, во время болезни профессора М.О.Кояловича, о.Иосиф ездил с этой целью в Петербург на прием к обер-прокурору Св. Синода К.П.Победоносцеву, но «донести, как следует, суть этой проблемы до высшего начальства», ему в ту пору, к сожалению, не удалось. Умудренный жизненным опытом, стойкий заступник Православия и прекрасный педагог протоиерей Иосиф Коялович пользовался высоким авторитетом и огромным уважением среди духовных и светских властей, а также прихожан г. Лиды и Лидского благочиния. Будучи непреклонным противником всяких революционных ломок государственной жизни, о.Иосиф до конца своих дней оставался верен идее о единой и неделимой России. В годы I мировой войны он испросил разрешения у архиепископа Виленского Тихона (Белавина) – будущего патриарха Московского и всея Руси остаться по старости лет вместе со своей паствой и не эвакуироваться вглубь страны. На что получил от владыки благосклонное согласие. Пережив три года кайзеровской оккупации и три месяца советской власти, о.Иосиф принял мученическую кончину в апрельские дни 1919 года, когда в г. Лиду вошли польские войска. На третий день Пасхи во время совершения Божественной Литургии в храм ворвались польские легионеры. С криками: «Было ваше право, а теперь наше! – они стали ломать иконостас и выбрасывать иконы. Затем отрезали священнику бороду, подожгли и бросили ее в окно. На следующий день протоиерей Иосиф Коялович со следами побоев был обнаружен мертвым в церковном доме. Лишившись своего почтенного пастыря, прихожане Архистратиго-Михайловского кафедрального собора лишились и своего храма. В начале 1920 года польскими властями он был передан католическому ордену пиаров с получением имени «Иосифского костела» [2].

Во 2-ой половине Х1Х – начале ХХ веков на Лидчине было широко известно священническое семейство Бреннов. Одним из членов его был Ярослав Бренн. Родился он 23 января 1844 года в семье священника Голдовской Богородицкой церкви Климента Бренна в Лидском уезде. После смерти последнего в 1853 году, десятилетний Ярослав был принят на казенный кошт в Жировичское духовное училище, а после его окончания в Виленскую духовную семинарию. Затем Ярослав учился в Санкт-Петербургской Духовной Академии, которую он окончил в 1867 году. После этого он около года работал в Управлении государственного контроля, а также в качестве домашнего учителя в состоятельных семействах столицы. В 1869 году по приглашению ковенского губернатора, князя Оболенского Ярослав Бренн переезжает в Ковно, где он и был рукоположен в священники. Тогда же он начал преподавать Закон Божий в местной мужской гимназии. Кроме священства и педагогической деятельности, Ярослав Бренн активно занимался статистикой, историей, этнографией и публицистикой. Был членом многих общественных и благотворительных комитетов.

В 1885 году он переезжает в село Старый Корнин Гродненской губернии, где служил священником его дядя Целестин Бренн. Кстати, другой его дядя – Сампсон Бренн с 1835 по 1866 годы служил Лидским благочинным. В православном приходе

Старого Корнина Ярослав Бренн открыл пять приходских школ. Здесь же его усилиями на месте старой деревенской церкви был построен в 1893 году новый в честь святителя Михаила храм, который тогда же и был освящен архиепископом Литовским Донатом. Не допустил отец Ярослав и распространения в округе эпидемии холеры. Прихожане любили своего батюшку, и он щедро делился с ними своей любовью. Протоиерей Ярослав был награжден многими светскими и духовными высокими наградами. В 1903 году было торжественно отмечено его 35-летнее священническое служение. В 1904 году отец Ярослав в качестве делегата Клещевского благочиния принимал участие в заседаниях Гродненского епархиального съезда и был избран председательствующим на нем. С матушкой Фелицией он имел дочку и четырех сыновей. Все они получили высшее образование: Алексей стал экономистом, Александр – инженером, Владимир и Борис – юристами. Протоиерей Ярослав Бренн умер 2 февраля 1908 года. В похоронах его участвовало семнадцать священников и огромное количество мирян, которые с глубоким уважением и почитанием относились к его подвижнической деятельности на ниве Православия [3].

В деревне Гезгалы Лидского уезда Виленской губернии в 1875 году, в простой крестьянской семье, родился новомученик иерей Владимир Хрищанович, причисленный в 2000 году Белорусской Православной Церковью к лику местночтимых святых. Известно, что после окончания в 1911 году Слуцкого духовного училища, он длительное время служил псаломщиком при церкви Св.Николая Чудотворца в д.Горки Бобруйского уезда Минской губернии. В 1930 году епископ Слуцкий Николай (Шеметилло) рукоположил его в иереи. Это было тяжелое время массовой коллективизации деревни, когда тысячи крестьян лишались крова и подвергались репрессиям. Это, однако, не остановило Владимира Ивановича Хрищановича, и он сделал свой выбор, став священником гонимой богоборческими властями Церкви.

Проживая в Горках, отец Владимир часто посещал соседний приходской храм Преображения Господня в д.Языль. Здесь он совершал богослужения по причине отсутствия в Языле своего священника, недавно арестованного властями. Вскоре эта же участь постигла и отца Владимира. 27 декабря 1932 года он был арестован. Поводом к этому стала одна из его проповедей, в которой священник затронул тему голода, разразившегося в стране и в данном селе. Вместе с отцом Владимиром арестовали еще девять человек – членов церковно-приходского совета.

Иерей Хрищанович не скрывал своих взглядов на допросах. «Да, - свидетельствовал он, - я как священник, будучи обречен на нищенскую жизнь, выражал недовольство политикой советской власти…». Подобную дерзость в высказываниях ему, конечно, простить не могли. Без суда и следствия 12 февраля 1933 года священник Владимир Хрищанович был приговорен к расстрелу и в тот же день был убит. Такая же мученическая участь постигла и трех прихожан Язельской церкви. Шестеро из них были приговорены к разным срокам заключения в исправительно-трудовых лагерях. Таким образом, и пастырь, и пасомые резделили все те страдания, которые выпали на долю их родного села и Православной Веры [4].

Тяжелые испытания за веру Христову пережил в 1950-е годы священник-настоятель Гончарской церкви Лидского района Николай Устинович. О его хождениях по мукам можно прочитать в моей книге «Очерки истории Православной Церкви на Гродненщине. Часть П. (Гродно, 2005 год). Там же помещены повествования о чудотворных иконах в селах Собакинцы и Мытно, а также о Степане Третьяке –

православном подвижнике из села Збляны. К сожалению, эти сюжеты оказались вне поля зрения лидских исследователей и не получили даже самого краткого упоминания в книге «Памяць. Ліда. Лідскі раён» (Мн., 2004 год). Данная публикация – определенная попытка восполнить допущенный исследовательский пробел.

Литература:

1. Записки Иосифа, Митрополита Литовского. – Санкт-Петербург, 1893. – С.3-7, 140, 229, 236-237.
2. См.подробнее: Черепица, В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества / В.Н.Черепица. – Гродно, 1998. – С.28, 161, 186.
3. «Przeglad Prawoslawny (Bialystok)», 1999, № 10. – S.25-26.
4. «Царкоўнае Слова» (Мінск), 2000, № 2. – С.13-14.

В.П. Верхось,
г. Гродно, ГГАУ

О РАБОТЕ В ЛИДСКОМ ГОРКОМЕ КПБ

В октябре 1958 года Гродненский обком партии направил меня на работу в г. Лиду. Должность — заведующим отделом пропаганды и агитации горкома партии. Первым секретарем горкома был Радюк Трофим Семенович, председателем горисполкома Ушацкий Иван Иванович. После смерти Радюка первым секретарем был избран Лысков Александр Игнатьевич, а затем Фомичев Григорий Филатович. Каждый из них внес свой посильный вклад в развитие города и района. К сожалению, их уже нет в живых.

В июне1960 года я был избран секретарем и членом бюро Лидского ГК КПБ, членом исполкома горсовета. В памяти сохранились ряд мероприятий, в подготовке и проведении которых я принимал непосредственное участие.

Декабрь 1958 года. Слет бывших партизан Лидского партизанского соединения. На встрече присутствовали секретарь Лидского подпольного горкома-райкома КП(б)Б Гапеев Ефим Данилович, командиры и комиссары партизанских бригад и отрядов, бывшие члены лидского подполья. Фотография участников слета имеется в книге «Память. Лида и Лидский район».

Сохранилась газета «Вперед» и листовки лидского подполья, пригласительный билет Лидского подпольного горкома партии на торжественное заседание, посвященное 1мая 1944 года. Первая статья о героических делах лидских подпольщиков была опубликована в газете «Гродненская правда»21 февраля 1958 года под названием «Они сражались за Родину». Автор статьи – Владимир Ампилов.

21 февраля 1959 года в газете «Уперад» появилась статья В. Верхося «В Лиде открывается краеведческий музей». Я обращался к жителям города и района с просьбой приносить интересные документы, материалы, фотографии, предметы быта для оформления экспозиции музея. Люди откликнулись на призыв. В моем кабинете поставили большой металлический ящик, где хранились экспонаты. Как-то позвонила женщина и просила подойти к ней. Она передала музею коллекцию монет, орден, газеты 1905 года. Наш земляк принес фотографии второй арктической экспедиции.

Директором музея был назначен Шутило. Он провел огромную работу по оформлению музея. Одним из первых его посетил К.Т.Мазуров. Он поддержал наше предложение о строительстве в городе второго в республике планетария и открытии автодорожного (индустриального) техникума.

1959 год. Подготовка коллектива художественной самодеятельности ГДК к первой зарубежной поездке. Упорная борьба за право поездки между Лидой и Гродно. Главный арбитр — начальник управления культуры облисполкома Пронько Сергей Александрович. В Минске пошили 40 белорусских костюмов. У нас был хор, замечательные солисты ,акробаты-эксцентрики. Из числа участников надо было отобрать 40 человек. Танцевальная группа клуба железнодорожников была из Гродно. Наша программа была рассчитана на 2 часа 40 минут. Когда приехали в Сокулку, то нам сообщили, что билеты проданы на два концерта, но все желающие на концерт не попадают. Они слушали нас на улице. 6 часов простояли мы на сцене небольшого

клуба. Когда закрылся занавес, некоторые упали в обморок. Мы выступили в Белостоке, Бельске, Гайновке. За три дня дали 6 концертов. Нас везде тепло встречали». «Газета Белостокская» дала положительный отзыв о наших гастролях и отметила, что среди поющих — секретарь горкома партии (я тогда был заведующим отделом). На базе этого коллектива был создан ансамбль «Лидчанка». Перед отъездом 14 сентября мы возложили цветы к памятнику советским воинам, погибшим при освобождении Белостока.

В городе в Доме офицеров часто проводились областные совещания, на которых присутствовали ответственные работники ЦК КПБ, белорусского правительства. В Лиде был Герой Советского Союза Василий Иванович Козлов, первый секретарь ЦК КПБ Петр Миронович Машеров, Кирилл Трофимович Мазуров и др. С П.М. Машеровым мы ездили в колхоз имени Мичурина, где на партийном собрании обсуждали письмо Н.С.Хрущева. По указанию Хрущева 14 % лучших земель надо было отвести под посевы кукурузы. Если в первый год урожай кукурузы был неплохим, то на следующий год колхозы понесли серьезные убытки. Серьезный ущерб понесли колхозы от требования сдать государству два плана мяса. (почин Рязанской области). Большинству хозяйств было трудно выполнить один план. Приходилось покупать втридорога скот в Литве, скупать в магазинах масло. По существу, на трудодни нечем было платить.

Была определенная проблема и с кадрами специалистов. В Гродно я собрал группу ученых, пригласили Надежду Ивановну Попову и взялись за подготовку книги. Она появилась в свет в 1976 году тиражом 20 000 экз., а второе издание в 1980 году (20 000 экз.). В 1975 году вышел в свет сборник воспоминаний партизан и подпольщиков Гродненщины «В принеманских лесах». Там есть воспоминания Гапеева Ефима Даниловича — командира Лидского партизанского соединения, Фомичева Григория Филатовича – секретаря Новогрудского подпольного райкомаЛКСМБ, помощника комиссара партизанской бригады имени В.И.Чапаева по комсомолу; Дятловой Анны Прокофьевны — секретаря Лидского подпольного горкома-райкома ЛКСМБ; Панченкова Виктора Ильича – командира партизанского отряда «Октябрьский» бригады имени С.М.Кирова.

В 1982 году издательство «Беларусь» выпустило в свет сборник воспоминаний участников колхозного строительства «Рассвет над Неманом» Там есть статьи председателя Лидского райисполкома Беспалых Ивана Егоровича и председателя колхоза имени И.В. Мичурина Дудко Сергея Григорьевича. В 1962,1965,1973 годах издавалась документальная повесть «Это было в Скиделе», написанная мной и А.Л.Гореликом – редактором районной газеты. Принимал я участие и в подготовке книги «Память. Лида и Лидский район».

В 1959 – 1960 годах в Лиде начал работать двухгодичный вечерний университет культуры. Записалось около 400 желающих. Я был избран председателем Совета университета. Приглашались лектора из Ленинграда, Минска. К 1 января 1960 года было прочитано 22 лекции, просмотрено 16 документальных фильмов и 3 концерта. За успешную работу университета был награжден Почетной грамотой Министерства культуры СССР. В 1958 году в городе и районе лекторами общества «Знание» было прочитано более 3 тысяч лекций и докладов. Большой популярностью пользовались лекции Н.И.Поповой, Е.М.Куперман, Б.Н.Скворцова, А.М.Павлова, А.М.Сорока, Н.В.Ивашина.

Декабрь 1959 года. Шла подготовка к выборам в Верховный Совет СССР. Кандидатом по Лидскому избирательному округу была народная артистка СССР Лариса Помпеевна Александровская. Мне приходилось ездить с ней по колхозам района. Часто колхозники просили ее исполнить пару песен. Она пела «Перепелочку» и др. Удалось договориться с ней, чтобы к нам в город приехали артисты Большого театра оперы и балета БССР. Она выполнила свое обещание, и в Доме офицеров состоялся большой концерт известных белорусских артистов.

Хочу отметить, что открытие в 1959 году Дома офицеров сыграло положительную роль в культурной жизни города. К нам приезжали драматические коллективы Москвы, Ленинграда, Минска, Вильнюса, Гродно, эстрадный оркестр под управлением Д.Покрасс, Кубанский и Омский народный хор.

Лида и Лидский район дружили с Трокайским районом Литвы, и мы регулярно обменивались коллективами художественной самодеятельности. С большим успехом прошло выступление симфонического оркестра г. Белостока. В1967 году в городе выступал известный узбекский коллектив «Бахор».

Большое внимание уделялось развитию физкультуры и спорта. Но городской стадион имел жалкий вид. Для начала надо было его огородить, построить трибуны, раздевалку. Решили провести городской субботник по благоустройству стадиона. С помощью промышленных предприятий построили забор, трибуну, домик для обслуживающего персонала. Установили должность директора стадиона. Надо было иметь средства для дальнейшего благоустройства и зарплаты (очень скромной) пенсионеру-энтузиасту.

Отпечатали билеты, согласовали с городским финансовым отделом. Стали приглашать на встречи по футболу команды из Польши, Литвы, Гродно. В Лиде чаще стали проходить республиканские и областные соревнования по вольной борьбе, боксу и другим видам спорта.

В город приезжало немало известных советских и зарубежных деятелей культуры. В 1961 году я знакомил с городом и крепостью Нила Гилевича, Василия Быкова и болгарского поэта Найден Вылчева. Сохранилась фотография об их пребывании в Лиде.

По примеру других городов, для наведения должного порядка на улицах и в общественных местах в помощь милиции создавались добровольные народные дружины. В декабре 1961 года мы провели первый городской слет дружинников, на котором подвели итоги работы и наметили очередные задачи. Лучшие дружинники были награждены Почетными грамотами горкома партии и Министерства внутренних дел БССР.

В Лиде я работал до сентября 1962 года. После окончания Академии общественных наук при ЦК КПСС в 1965 году часто бывал в городе, работая в Гродненском обкоме партии. Приезжал на открытие планетария, засыпку Кургана Бессмертия (1966). Тогда в Лиду приехали делегации всех городов-героев, всех областей Белоруссии и районов области.

Было бы целесообразно начать подготовку хроники важнейших событий города и района. У лидчан богатая и интересная история.

А. П. Худык,
председатель Лидского районного
исполнительного комитета

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ЛИДСКОГО РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Сегодня мы живем в стабильной, благополучной, цивилизованной стране. У нас сильная экономика, развитые наука и культура, одна из лучших в мире систем образования.

Лидский регион, как зеркало, отражает все позитивные изменения, которые происходят в Республике Беларусь.

В 2004 году город Лида и район объединились в одну административную единицу. Это был своего рода пилотный проект, который дал новый импульс развитию Лидчины.

Время подтвердило, что объединение было актуально и своевременно. Позволило обеспечить тесное взаимодействие промышленности и сельского хозяйства, сконцентрировать финансовые ресурсы на решении жилищных вопросов и вопросов социальной сферы.

Площадь района - 156 квадратных километров.

В 276 населенных пунктах проживает около 140 тысяч человек. 50 национальностей и 6 религиозных конфессий.

Многовекторность промышленного сектора, разноплановые возможности строительного комплекса, специализация сельского хозяйства, удобное транспортное сообщение, сохранение и развитие многовековых культурных традиций, гостеприимные и доброжелательные люди — вот основные характеристики Лидского региона - самого крупного территориально-административного объединения Гродненской области.

Любое движение результативно, если осуществляется не хаотично, а планомерно.

Ежегодно осуществлялся комплекс мер, направленных на выполнение параметров прогноза социально-экономического развития района, обеспечение устойчивого развития, прежде всего, реального сектора экономики, а на его основе — и социальной сферы.

В результате финансово-хозяйственной деятельности количество убыточных организаций по сравнению с 2004 годом снизилось с 31 до 5 в настоящее время.

Уровень рентабельности в 2007 году всего по району составил 9,3 % против 4,6 % в 2004 году.

Основополагающая роль в социально-экономическом развитии района принадлежит промышленной отрасли, которая обеспечивает устойчивое функционирование всех сфер экономики.

38 крупных предприятий Лидчины представляют 10 отраслей: машиностроение и металлообработка, пищевая промышленность, химическая, муко-мольно-крупяная, стекольная, деревообрабатывающая, торфяная, легкая, медицинская и полиграфическая. В районе 7 градообразующих предприятий.

"Главная особенность развития производственной сферы - это усиление инновационного направления", — сказал Президент Республики Беларусь Александр Григорьевич Лукашенко на третьем Всебелорусском Народном Собрании.

Исходя из этого, были определены приоритетные направления в развитии района.

В текущем году на каждом промышленном предприятии проводится техперевооружение. В том числе в стадии реализации 12 крупномасштабных проектов. За восемь месяцев в экономику района привлечено 224 млрд. рублей инвестиций, темп роста 120 %. В промышленную отрасль инвестировано более 80 млрд. рублей.

В соответствии с поручением премьер-министра Республики Беларусь Сидорского С. С. Департаментом по энергоэффективности государственного комитета по стандартизации Республики Беларусь Лидскому району присвоен статус демонстрационной зоны высокой энергоэффективности.

Этой работой мы занимались уже не один год, и показатель по энергосбережению у нас ежегодно составлял около 20 %. 2005 г. — (-17,8 %), 2006 г. - (-23,0 %), 2007 г. - (-17,0 %).

Организовано сотрудничество предприятий с институтами Национальной академии наук Беларуси. Проводится ряд совместных научно-технических и технологических работ на "Стеклозаводе "Неман", "Лидагропроммаше", заводах "Оптик", "Лидсельмаш", "Изотрон", "Лакокраска" и других предприятиях.

Реализуются проекты 5 предприятий района, включенных в постановление Совета Министров Республики Беларусь № 178 "Об инвестиционной деятельности в Республике Беларусь в 2008 году". (ОАО "Лидахлебопродукт", ПРУП "Опытного завода "Неман", ОАО "Лакокраска", ДП "Лидастройконструкция", ОАО "Лидский молочно-консервный комбинат").

10 предприятий участвуют в Государственной программе инновационного развития на 2007-2010 гг., утвержденной Указом Президента Республики Беларусь № 136. (Это проекты ОАО "Лидский молочно-консервный комбинат", ОУП "Лидский мясокомбинат", ДП "Лидастройконструкция", ОАО "Лакокраска", ОАО "Стеклозавод "Неман", РУПП "Завод "Изотрон", ОАО "Лидсельмаш", ОАО "Лидагропроммаш", РУП "Завод "Оптик", ОАО "Лидская обувная фабрика").

Совместно с Академией Наук Республики Беларусь завод "Конус" в рамках программы импортозамещения планирует к реализации проект производства по защите от коррозии крупногабаритных металлоконструкций методом горячего оцинкования, аналогов которому нет в Республике Беларусь.

В результате проведенной работы по техперевооружению на предприятиях продукция, имеющая сертификат соответствия требованиям, составляет более 80 % от всей произведенной.

На 22 предприятиях завершена работа по внедрению системы менеджмента качества на соответствие ИСО серии 9000.

Продукция предприятий района отмечена правительственными наградами.

"Минойтовский ремонтный завод", "Лидахлебопродукт", "Бел-Пласт Интернэшнл" в 2007 году стали лауреатами Премии Правительства Республики Беларусь за достижения в области качества.

За последние три года удельный вес новой продукции в объеме производства промышленной отрасли возрос с 10,6 % в 2004 году до 20,0 % в 2007.

За январь-август текущего года произведено новой продукции на сумму 234,1 млрд. рублей, их удельный вес в объеме производства составил 26,7 %. На ряде предприятий этот показатель достиг 40 и более процентов.

В современных условиях важнейшей задачей производителей является реализация продукции, поиск платежеспособных покупателей.

Прежде всего, предприятия района работают в направлении обеспечения потребностей внутреннего рынка.

"Лидсельмаш", "Агропроммаш", "Минойтовский ремонтный завод" участвуют в реализации "Республиканской программы оснащения сельскохозяйственного производства современной отечественной сельскохозяйственной техникой на 2005-2010 гг.". За восемь месяцев текущего года предприятиями района потребителю Республики Беларусь продано 60 зерносушильных комплексов, 153 почвообрабатывающих агрегата, 158 зерноуборочных комбайнов, 509 плугов различной модификации. Кроме того, эта продукция реализуется за рубеж.

Опытный завод "Неман" за восемь месяцев продал автотранспортным организациям Беларуси более 50 автобусов большой и малой вместимости.

С целью приближения продукции к потребителю предприятиями ОАО "Лакокраска", ОАО "Стеклозавод "Неман", ОАО "Лидская обувная фабрика" открыты региональные склады в городах Республики Беларусь.

Стабильное и целенаправленное развитие экономики позволило создать за рубежом имидж Лидского района, как надежного и перспективного экономического партнера, наладить тесные торгово-экономические отношения более чем с 40 странами мира. Предприятия района работают в направлениях закрепления позиций на уже освоенных зарубежных рынках и расширения географии экспортных поставок.

Приоритетным направлением является развитие внешнеторговых связей со странами СНГ, и, прежде всего, с Российской Федерацией, на которую приходится 63 % экспорта района. 20 % продукции экспортируется в страны дальнего зарубежья.

За период 2004-2007 гг. объем экспорта в районе вырос в 1,9 раза. За январь-июль 2008 года экспортировано продукции на сумму 104,3 млн. долл. США, темп роста объемов реализации продукции на внешний рынок составил 128,1 %.

В районе работают предприятия, располагающие значительным экспортным потенциалом, их продукция составляет основные статьи экспорта региона: ОАО "Лакокраска" - 25,8 %, ОАО "Стеклозавод "Неман" - 10,3 %, ОАО "Лидский молочно-консервный комбинат" - 11,2 %, ИЧПУП "Белтекс-Оптик" - 9,5 %, ОАО "Литейно-механический завод" - 5,4 %.

Продвигать свою продукцию далеко за пределы страны нам помогает ежегодное проведение "Дней экономики Лидского региона".

Мероприятия проводятся при поддержке Министерства иностранных дел, Гродненского областного исполнительного комитета.

"Дни экономики Лидского региона" 2008 года включали традиционную презентацию-выставку "Лида-Регион-2008", 2-й Международный экономический форум и контактно-кооперационную биржу с представителями немецкой экономики.

Мероприятия посетили делегации 25 стран, в том числе 15 делегаций дипломатического корпуса. 10 делегаций возглавляли Чрезвычайные и Полномочные Послы.

За 2005-2008 гг., т. е с периода проведения выставок, заключено 11 соглашений об экономическом и культурном сотрудничестве с городами и районами зарубежных государств.

В рамках межрегионального сотрудничества с Северо-Западным административным округом г. Москвы предприятия района принимали участие в 4 выставках-ярмарках "Гродненская область - москвичам", "Город Лида -москвичам". Комплекс мер позволил наладить и закрепить деловые контакты "Торгового дома "Лида-регион" в Москве. За 1 полугодие этого года через него реализовано продукции на сумму более 2 млн. долл. США.

В соответствии с имеющимися договоренностями регулярно осуществляются обмены делегациями.

За 2007 и текущий годы Лидский район посетили делегации из 10 стран: России, Азербайджана, Китая, Казахстана, Латвии, Ливии, Польши, Литвы, Монголии, Италии, Венесуэлы, Турции.

В районе созданы благоприятные условия для деятельности предприятий с иностранными инвестициями. Действует 46 предприятий с участием иностранного капитала. Профиль их деятельности различен: от производства мороженого до производства сложной аппаратуры и оптических приборов. Участниками предприятий являются фирмы и граждане Российской Федерации, Литвы, Польши; Германии, США, Дании.

В последние два года открыты производства с иностранным капиталом: *4Аудимас", "Кончанин и К", "Берриматекс", "Лидский керамзитовый завод", "Хелия".

Исполкомом поддержан проект с привлечением частного капитала по строительству комплекса переработки маслосодержащих культур группой кампаний "Содружество".

Рост экономики ведущих предприятий дал новый импульс развитию г. Березовки.

В соответствии с Государственной комплексной программой развития регионов, малых и средних городских, райисполкомом разработана программа социально-экономического развития г. Березовка.

За январь-август 2008 г. в экономику города Березовки инвестировано свыше 11 млрд. рублей, в том числе на техперевооружение "Стеклозавода "Неман" направлено около 6 млрд. рублей. На жилищное, коммунальное строительство, благоустройство города израсходовано более 5 млрд. рублей.

Лидский район — промышленно-сельскохозяйственный.

Около 50 % земель района составляют сельхозугодья. Работает 80 животноводческих ферм, птицефабрика, два комплекса по производству свинины, одна коневодческая ферма.

11 аграрных предприятий и 25 фермерских хозяйств специализируются на мясомолочном производстве, выращивании зерновых культур, сахарной свеклы, рапса, льноволокна.

В связи с принятием Государственной программы развития и возрождения села на 2005—2010 гг. введено в строй 11 агрогородков.

Сельскохозяйственное производство развивается последовательно и устойчиво. В текущем году произведено валовой продукции на сумму более 68 млрд. рублей, темп роста более 122 %. Растет численность крупного рогатого скота, объем валовых надоев

молока, реализации скота и птицы на убой. Главное достижение наших хлеборобов в этом году - это рекордный урожай зерновых.

Достижению высокого результата в значительной степени способствовало обновление машинно-тракторного парка села. Этим вопросом мы целенаправленно занимаемся с момента объединения. За четыре года машинно-тракторный парк в хозяйствах района обновлен на 60 %. В этом году сельхозпредприятиям поставлено 24 единицы новой техники. Дает результат активно проводившаяся в последние годы работа по внедрению интенсивных технологий возделывания зерновых, повышению плодородия почв и культуры земледелия в целом.

В районе развита стройиндустрия. В строительном комплексе работает 24 организации. Они выполняют работы по строительству объектов жилищного, производственного, сельскохозяйственного, социального назначения, автомагистралей, благоустройству городов Лида и Березовка, агрогородков.

В текущем году предстоит ввести в эксплуатацию 59 тыс. кв. м жилой площади. Уже введено около 46 тыс. кв. м.

В районе, как и в целом по республике, осуществлен переход к строительству жилых домов высоких потребительских и эксплуатационных качеств с современным благоустройством прилегающих территорий и низким уровнем энергопотребления.

Комфортное современное жилье строится и в сельских населенных пунктах, агрогородках. За 8 месяцев в сельской местности построено более 3,5 тысяч кв. м жилья.

В период с 2004 по 2008 гг. динамично развивались и совершенствовались торговля, общественное питание и сфера услуг.

На территории района работает 564 магазина, 155 предприятий общественного питания, 96 объектов потребительской кооперации, 7 рынков, 2 торговых центра и "Торгово-сервисный центр" в г. Лида, "Торговый центр" в г. Березовка. 202 субъекта хозяйствования и более 500 индивидуальных предпринимателей оказывают услуги населению города и района.

Объем розничного товарооборота за последние 3 года возрос в 1,8 раза.

Обеспеченность торговыми площадями на 1 тыс. жителей составляет 322 кв. м при нормативе не менее 260, а обеспеченность местами в общедоступной сети предприятий общественного питания - 23 места при нормативе не менее 15.

Укрепляется материально-техническая база предприятий торговли, общественного питания и бытового обслуживания населения. В 2005 году на ее развитие направлено 3,3 млрд. рублей, что в три раза больше, чем в 2004 году, в 2006 году - 4,4 млрд. рублей, за 2007 год - 7,6 млрд. рублей.

Аттестованы все рыночные образования района. Ведется целенаправленная работа по переводу предпринимателей в благоустроенные торговые помещения.

За последних три года открыто 11 парикмахерских, 7 мастерских по пошиву и ремонту одежды, 7 - по ремонту обуви, 2 - по ремонту сложнобытовой техники, 2 фотосалона и другие. Внедрены новые формы бытового обслуживания. Расширена площадь и отремонтированы комплексные приемные пункты в 8 агрогородках.

Созданы благоприятные условия для социальной сферы.

Почти 2,5 тысячи медиков работают в центральной больнице, функционирует узловая поликлиника Барановичского отделения Белорусской железной дороги, областная психоневрологическая больница "Островля".

Медицинское обслуживание в районе становится доступнее и качественнее благодаря открытию новых отделений, приобретению современного медицинского оборудования, закреплению медицинских кадров, оснащению регистратур компьютерами с программным обеспечением.

На качественно новый уровень поднимается и охрана здоровья матери и ребенка. За текущий год в районе родилось 1205 детей. Рождаемость по сравнению с прошлым годом возросла на 11,0 %. Отмечен естественный прирост населения.

Финансирование здравоохранения за 9 месяцев составило более 24,0 млрд. рублей.

В Лидском районе имеется более ста учреждений образования.

Самое значительное - Лидский колледж - филиал государственного университета, где обучается около 3 тысяч студентов по 12 специальностям. Здесь работает 109 преподавателей, среди них доктор технических наук А. В. Богданович, кандидаты технических наук Э. В. Свило, А. Е. Шишкин, 10 магистров педагогических, экономических, технических наук.

Подготовкой квалифицированных специалистов занимаются 4 профессионально-технических училища, музыкальное училище.

Более 17 тыс. учащихся обучаются в школах района.

В 2007/2008 учебном году среднюю школу закончило почти полторы тысячи учащихся, из них 43 выпускника награждены золотой медалью, 7 — серебряной, 195 учащихся получили похвальный лист за успехи в изучении отдельных предметов.

По итогам областных предметных олимпиад команда района третий год подряд лидирует среди районов области, успешно выступает на республиканских олимпиадах.

В учреждениях образования работает более 3 тысяч педагогов, в том числе 9 заслуженных учителей, 118 отличников образования Республики Беларусь.

Район уникален по многим позициям и имеет большой потенциал для развития во всех направлениях.

Ежедневно Лидское телерадиообъединение транслирует свои программы в эфире.

Есть футбольный клуб, городской стадион, два бассейна. Начато строительство Ледового дворца.

Участниками Олимпийских игр в Пекине стали четыре воспитанника Лидчины.

Туризм уже давно рассматривается как доходная и интенсивно развивающаяся отрасль. Для ее развития у нас есть богатая история, уникальная природа, доброжелательные и заинтересованные люди.

В последнее время широкое развитие получило такое направление, как агротуризм, иначе его еще называют сельский. На сегодняшний день у нас зарегистрировано 10 усадеб агротуризма, которые входят в республиканское общественное объединение "Отдых в деревне". Это лучший показатель не только в области, но и республике. Хозяева этих усадеб успешно принимают зарубежных и белорусских гостей.

Для посещения туристами нашего региона разработан проект в Лидском замке "Старадаушх муроу адраджэнне", разработаны пешеходные, велосипедные маршруты. Турфирмой "Святовит" создана одна из лучших в республике база и методика организации водных маршрутов, туристических походов.

В докладе на Третьем Всебелорусском народном собрании Президент страны А.Г. Лукашенко сказал: "Особое внимание будем уделять сохранению историко-

культурного наследия, созданию эстетических ценностей, развитию народных талантов - это залог духовного здоровья общества".

В районе работает свыше 70 учреждений культуры.

Лидская земля богата на таланты: 40 коллективов художественной самодеятельности удостоены звания народного и образцового. Это успех работы 4 детских музыкальных школ, школы искусств, музыкального училища.

Работает 193 клубных формирования, из них - 35 любительских объединений.

За этот год было проведено почти 2 тысячи культурно-массовых мероприятий. Силами художественной самодеятельности дано около 500 концертов и спектаклей.

Учащиеся и педагоги музыкальной школы и школы искусств приняли участие в 13 конкурсах Международного, Республиканского и областного значения. Награждены 31 дипломом и грамотами. Трое учащихся Лидской детской школы искусств стали стипендиатами специальной премии фонда Президента Республики Беларусь.

Сотрудниками "Лидского историко-художественного музея" организован ряд экскурсионных маршрутов и проведено в текущем году 427 экскурсий. Организованы выставки: "Натхненне", "На лясной паляне", "Час 1 лес". Проводится ряд мероприятий в Лидском замке рыцарскими клубами Лидчины. Здесь же организована выставка "Охотничьи трофеи".

Традиционным мероприятием в районе стал фестиваль национальных культур. В яркой художественной форме воплощается главная его идея — показ самобытности народов, населяющих Лидчину.

Культурная жизнь района отличается проведением рыцарских фестивалей средневековой культуры, выставки-презентации "Лида-Регион".

Эти мероприятия давно вышли за рамки района. Благодаря им Лидчина становится узнаваемой и привлекательной для многих зарубежных гостей.

С гордостью могу сказать, что о нас заговорили, как об инициативных, талантливых людях. Среди присутствующих в зале преподавателей Гродненских университетов трое лидчан: Черепица Валерий Николаевич, Ковкель Иван Иванович и Верхось Владимир Павлович.

Действительно, лидчане любят свой край. Результаты подготовки к юбилею еще раз подтверждают это.

За это время наш город значительно обновился, похорошел. Вложены значительные средства в реконструкцию зданий, улиц, площадей и скверов.

Лида - современный, удобный для жизни город, который нравится и жителям, и гостям.

Уважаемые участники конференции!

Сегодняшняя встреча будет способствовать накоплению и обогащению практического опыта, интереса к изучению истории Лидского края. Уверен, что сегодняшний юбилей наполнит ваши сердца гордостью за родную землю, вдохновит на новые свершения.

Большое спасибо Вам за оказанную честь посетить наше мероприятие сегодня. Будем рады всегда приветствовать каждого из Вас на Лидской земле!

Творческих Вам успехов в работе, крепкого здоровья, воплощения в жизнь всех ваших планов и начинаний, добра и мира.

С.У. Амелька
г. Гродна, ГрДУ імя Я.Купалы

ДА ПЫТАННЯ АБ ПАХОДЖАННІ ШЛЯХТЫ ЛІДСКАГА ПАВЕТА

Паходжанне дробнай шляхты беларуска-літоўскіх зямель здаўна прыцягвала ўвагу даследчыкаў. Аднак калі ў XVIII - XIX стагоддзях гэтага патрабавала прызнанне права заставацца ў прывілеяваным стане, магчымасці карыстацца ўсімі правамі, то на сучасным этапе — высненне напрамкаў засялення тэрыторый, у тым ліку і Лідскага павета, маёмаснай дыферэнцыяцыі шляхты, яе месца ў грамадска-палітычным і культурным жыцці.

На беларускіх землях прозвішча Краснік сустракаецца з пачатку XVI стагоддзя. Магчымым варыянтам яго паходжання можа быць назва мясцовасці, маёнтка дзе гэты род меў свае ўладанні, і азначае "заліўны луг". Краснікі згадваюцца ў попісе войска Вялікага княства Літоўскага за 1528 год, дзе яны з сваёй маёмасці ў Брэсцкім павеце ставяць 1 каня. [1] Пры даказванні шляхецкай годнасці перад вывадовай камісіяй Віленскай губерні яны указалі, што іх продак Ян валодаў у 1559 годзе земскімі добрамі Макшыцы і Лукавіца Краснікоўская.

З захаваўшыхся прывілеяў, згодна загада польскага караля Аляксандра, дваранін Фёдар Быкоўскі ўводзіць ва ўладанне двараніна Красніка, страціўшага сваю маёмасць у Бранску, "які на той момант быў заняты маскоўскімі войскамі. Пазней Аляксандр паўторна, у лісце на імя земскага маршалка і гродзенскага старасты пацвярджае перадачу двараніну Красніку 4 чалавек и 2 пусташы ў Макрэцы. [2] Іван Бранец-Краснік уладальнік Ленеўшчыны, Сяргееўшчыны, Максімаўшчыны Мастоўскай воласці.

У 1567 годзе Ждан і Даніла Красніковічы, непадзеленыя браты нясуць салдацкую службу ў роце пана Курча з маёнтка Лукавіца. Права валодання маёнткам пацвярджаецца і адпаведнымі запісамі ў земскіх кнігах Гродзенскага павета. У 1566 годзе паступіла скарга ад зямянкі Ганны Кахановай на земяніна Ждана Красніка за наезд на сенажаць і збіццё яе і яе касцоў. У тым самым годзе яго сястра Ганна Краснік разам з мужам Іванам Халезевым прадала і аддала ў заставу частку маёнткаў Дашкаўшчызна і Брылеўшчына.

Ждан Краснік у 1568 годзе ужо быў жанаты на Аўдоцці Панкоўне. У тым жа годзе ён меў судовыя працэсы з дваранінам Юрыем Быкоўскім і земянінам Васілём Вярыгай. У перыяд 1568-1571 гадах ім прададзена зямля Халезеўская земяніну Пракопу Грыгаровічу і яго сыну Сямёну, падараваны пляц зямлі ў маёнтку Лукавіца земяніну Фёдару Багдашэўскаму.

Паступова нашчадкі распрадаюць спадчынную маёмасць і набываюць новую ўласнасць. Так, у пачатку XVII стагоддзя Ян Данілавіч Краснік прадае 1 валоку зямлі са спадчыннай Лукавіцы пану Каханову. Згодна радаводу ён меў братоў Мацея і Юрыя. Апошні склаў тэстамент у 1654 годзе. 22.12.1628 года былі ўведзены ва ўладанне вотчыннай Серафінаўшчынай-Сцірзлоўскаю. Сыны Юрыя - Аляксандр, Захар і Юзэф жылі ў ваколіцы Дошыле..

У 1690 годзе згадваецца Міхаіл Краснік, які меў у Красніку ражанскім 1 дым, Рыгор Краснік у Балічах 1 дым.

Сын Захара Красніка Караль меў сыноў Захара (узгадваецца ў 1713, 1727 гадах) і Юзэфа. Іх нашчадкі пацвярджаюць свае паходжанне і былі далучаны да роду ў 1854 годзе, але карысталіся ўжо рознымі гербамі — галіна Якуба Захаравіча гербам Ляліва, а Міхаіла Юзэфавіча (каралеўскага камісара ў 1752 годзе) гербам Праўдзіц, што сведчыць аб магчымасці адвольнага прыняцця імі герба.

Сыны апошняга - Станіслаў, Юрый, Юзэф мелі сыноў адпаведна Юзэфа-Францішка (нашчадкі нарадзіліся ў Пяшчыне) і Антонія-Францішка, Людзвіка, Антонія-Франца (Верх-Лябедка).

Антоні-Францішак Праўдзіц Краснік нарадзіўся ў сям'і Станіслава і Марыяны з дому Выдзга ў 1815 годзе (маёнтак Глембокае). Ен быў жанаты першым шлюбам на Кацярыне Кліковіч, дочцы Каэтана і Элеаноры з дому Гліндзіч (Фара ў Гродне, 23 чэрвеня 1846 г.) [10], другім на Зоф'і Качаноўскай (? па бацьку гр. Патоцкай) (Фара ў Гродне, 1 кастрычніка 1850 г.). [6] У 1863 годзе у прыходскіх кнігах пазначана "Зоф'я Краснік, выхавана ў сям'і графаў Патоцкіх". З гэтага шлюбу нарадзіліся Міхал-Рэмігіуш (1.10.1855 г.), Станіслаў-Антоні (21.08.1867 г.), Восіп-Гаўрыіл (19.03.1873 г.). Першы быў ахрышчаны 9.10.1855 г. у Бернардынскім касцеле ў Гродне, хроснымі бацькамі былі Міхал де Кампо Сцыпіен і Саламея Шумская. Іх бацькам быў служачым Гродзенскага губернскага праўлення, які больш 25 год аддаў дзяржаўнай службе. Пасля заканчэння Гродзенскай губернскай гімназіі працаваў у Гродзенскім губернскім праўленні, Гродзенскім прыказе грамадскага нагляду (столаначальнікам, бухгалтарам), адначасова выконваў абавязкі кантралера Гродзенскага губернскага апякунскага турэмнага камітэта. Неаднаразова за добрасумленную працу быў адзначаны міністрам унутраных спраў, генерал-губернатарам, знакам адзнакі бездакорнай службы за 20 год, медалем у памяць вайны 1853-1856 гадоў. [7] Міхал Рэмігіуш, настаўнік старажытных моў, 16.08.1898 г. ажаніўся ў Керчы на Юзэфе-Саламее Кандраценка з роду Мокрскіх, уладальніцы маенткаў Лябедка, Шэйбакполь і Курган Лідскага павета. У1870-1880-х гадах ен працаваў на будаўніцтве чыгункі. У 1898 годзе яны атрымліваюць у Гродзенскім губернскім праўленні пасведчанне аб польскім паходжанні. [8] Іх сем'і былі цесна звязаны на працягу 40 год. Міхаіл Краснік з бацькамі ў 1863 годзе жыў разам з Уладзіславам Мокрскім у доме Ларозена па вуліцы Дамініканскай ў Гродне. [9]

У 1838 годзе ў весцы Верх Лябедка у Юзэфа Красніка і Анелі Парэмбскай нарадзіўся сын Аляксандр. У спісе насельніцтва Васілішскай парафіі за 1844 год у весцы Верх Лябёдка пазначаны дваранін Юзэф Краснік 54 год, сын з першага шлюбу Антоні 30 год, а з другога сын Юзэф 5 год, Фаусцін 3 гады і Міхаіл 1 год. Жонка Юстына Бярдоўская. А ў 1858 годзе яшчэ адзін Юзэф, сын Міхала Красніка, 78 год жанаты на Марыянне Дзежыц, 70 год. [3]

Згодна спіса маёнткаў Лідскага павета 1844 года Тадэвуш Краснік з'яўляецца ўладальнікамі маентка Гердзееўка з 9 душамі мужчынскага пола. Іх галіна роду была

зацверджана ў дваранскай годнасці 11.10.1832 года. Сярод залічаных да роду былі браты Казімір (нар. 1783 г.), Фаддзей (нар. 1779 г, ж. Караліна Пашкевіч) і яго дзеці— Аляксандр (1830 г.) і Альфонс (1827 г.), які паходзіў ад Юзэфа. [10]

Згодна даследаванняў Ч.Малеўскага род Краснікаў у канцы XIX стагоддзя жыў у розных парафіях Лідскага павета: Ваверскай, Жырмунскай, Васілішскай, Ішчолнскай, Ражанскай, Новадворскай, Ляцкай, Лідскай.

Такім чынам, мы бачым, што упершыню род згадваецца як перасяленцы з Бранска, атрымаўшыя землі на тэрыторыі Гродзенскага і Лідскага паветаў. Моцныя паланізацыйныя працэсы паўплывалі на тое, што яны паступова перайшлі з праваслаўя ў каталіцызм, а з XIX стагоддзя заяўляюць аб сваім польскім паходжанні. Разам з тым яны актыўна ўдзельнічалі ў нацыянальна-вызваленчым руху, уносілі значны ўклад у развіцце грамадства. [4]

Літаратура:

1. Boniecki A., Herbarz Polski: wydanie nowe, elektroniczne—t. 12, str. 219: Kraśnikowie h. Prawdzic
2. BN , Rkp, Алс. 8921, ф.1
3. Ліст Я.Сямашкі, Зялёна Гура 31.12.2000 г
4. Malewski C. Rody szlacheckie w powiecie lidzkim na Litwie w XIX wieku.—Wilno, 2002.—s.44., Malewski C. Rody szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiat lidzki —Wilno, 2005.—s.153-154
5. НГАБ у Гродне ф.259, воп.1, спр.28, а.82
6. НГАБ у Гродне ф.259, воп1, спр.1, а. 24
7. НГАБ у Гродне, ф.2, воп.37, спр.823.
8. НГАБ у Гродне, ф. 1144, воп.3, спр.16
9. НГАБ у Гродне, ф. 259, воп.2, спр. 59, а.18
10. НГАБ у Гродне, ф.1144, воп.2, спр.2, а.82 аб

А.І. Шаланда
г. Мінск, Ін-т гісторыі НАНБ

ДА ПЫТАННЯ АБ ПАХОДЖАННІ ГЕРБА РОДУ АЛЯКСАНДРОВІЧАЎ

Шляхецкі род Аляксандровічаў адносіўся ў XVII ст. да адных з самых уплывовых у Лідскім павеце ВКЛ [1]. Генеалогія яго, як і шмат якіх беларускіх шляхецкіх родаў, не даследавана. Большасць даследчыкаў лічыць родапачынальнікам Аляксандровічаў Ваську Александравіча, гарадзенскага ключніка ў другой палове XV ст. [2].

Герб Аляксандровічаў паводле гербоўніка К.Нясецкага.

Нас зацікавіла праблема паходжання герба роду Аляксандровічаў. Першыя згадкі аб ім у вядомых гербоўніках ВКЛ і Рэчы Паспалітай адносяцца да сярэдзіны XVII-першай паловы XVIII ст. Напрыклад, у гербоўніку Войцаха Віюка Каяловіча герб Аляксандровічаў названы "*Крукі*" і апісаны так: "*Маюць быць у полі чырвоным паміж дзвух зламаных мячоў жалезы накрыж закрыўленыя, у гелме тры пёры стравуса*" [3]. У сваю чаргу Каспар Нясецкі назваў герб "*Аляксандровіч*" і ўдакладніў: "*Ёсць дзве касы вастрыямі да сябе павернутыя, канцамі ж дагары накрыж складзеныя наўскос, праз сярэдзіну якіх два мячы нямецкія канцамі сходзяцца так, як бы ў адное [цэлае] спаяны былі, на гелме тры пёры стравуса*" [4]. Войцах Вялёндак паўтарыў апісанне гербу за К.Нясецкім, толькі пры гэтым змяніў мячы на "*шпады нямецкія*" і перарабіў колер поля з чырвонага на белы. Ён назваў яго таксама "*Аляксандровіч*" і напісаў, што герб гэты: "*Мае быць у Літве набыты году 1632*" [5]. Здзіўляе такая дакладная даціроўка паўстання герба, яўна ўзятая з фразы К.Нясецкага: "*З тых [Аляксандровічаў] у 1632 г. парадак элекцыі Ўладыслава IV лічы Яна, гарадзенскага маршалка, Канстанціна, Казімера, Пятра і Мікалая Бітаўт (Bitout) упіцкага суддзю Аляксандровічаў*" [6]. Цікава, што сам К.Нясецкі быў больш праўдзівы, калі пісаў: "*З якой аказіі гэты герб наданы няма ніякай пэўнасці. Ведаю толькі, што ім Аляксандровічы ў Вялікім княстве Літоўскім пячатаюцца*" [7].

Герб Станіслава Юр'евіча Аляксандровіча Шэйбака, лідскага зямяніна (1601 г.).

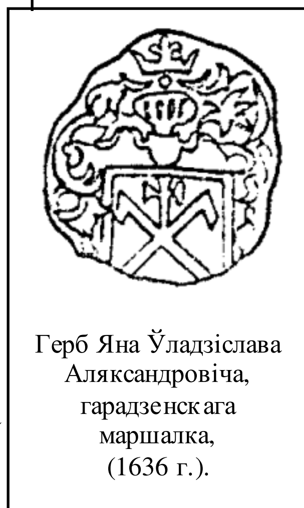
Герб Яна Ўладзіслава Аляксандровіча, гарадзенскага маршалка, (1636 г.).

Адкуль жа ўзяўся такі адмысловы герб у Аляксандровічаў? Адказ на гэтае пытанне даюць гербавыя пячаткі Станіслава, Яна Ўладзіслава, Канстанціна і Стэфана Яўстахія Аляксандровічаў.

(1). Станіслаў Юр'евіч Аляксандровіч Шэйбак, лідскі гаспадарскі зямянін, 1601 г.

Герб: картушовая тарча падзелена на чатыры часткі, у 1-ай клейнавы знак у выглядзе дзвух гакаў, пакладзеных накрыж наўскос, ніжнія канцы якіх злучаны

папярочкай у трохкутнік, з сярэдзіны апошняга ўверх выходзіць доўгі просты крыж, у 2-ой выява лебедзя (герб "*Лебедзь*" маці), у 3-яй выява клейнавага знаку накшталт трызуба канцамі ўніз з простым крыжам наверсе (герб "*Радван*" бабкі па бацьку), у 4-ай выява паўмесяца рагамі дагары ў сярэдзіну якога ўторкнуты меч (герб "*Шаліга*" зmененая бабкі па маці), над тарчай закратаваны гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце тры пёры стравуса, вакол тарчы намёт з лісця, па баках кляйноту ініцыялы: "*S[tanisław]*" і "*[Aleksandrowicz]*".

Пячатка: № 1, накладная кустодзея, захаванасць добрая, 15х12 мм [8].

30 жніўня 1601 г. у Шэйбакішках Станіслаў Юр'евіч Аляксандровіч Шэйбак пад такой пячаткай выдаў свой прадажны ліст на пляц пры касцёле Святога Пятра Васілішкаўскай плябаніі Яну Рылу Быкоўскаму. Падпісаўся: "*Stanisłav Aliexandr[owicz] Szeybakovski wlasno renko swey podpisal*".

(2). Ян Уладзіслаў Аляксандровіч, гарадзенскі маршалак [9], 1636 г.

Герб: на тарчы два гакі, складзеныя накрыж наўскос, з месца перасячэння якіх уверх выходзіць доўгі просты крыж, над тарчай закратаваны гелм са шляхецкай каронай, вакол тарчы намёт з лісця. Кляйноту няма. Ініцыялы не захаваліся.

Пячатка: № 4, выразаная ў аркушы кустодзея, захаванасць няпоўная, 12х13 мм [10].

5 сакавіка 1636 г. у Свяцку Ўнучкаўшчызне Ян Уладзіслаў Аляксандровіч, гарадзенскі маршалак як сведка і пячатар прыклаў сваю пячатку да прадажнага ліста Ваўжынца Гзоўскага, яго жонкі Паланеі Свяцкай і яе сына ад першага шлюбу Аляксандра Грынашкевіча. Падпісаўся: "*Jan Alexandrowicz Marszałek Grodzienski*".

Гербавы знак Яна адрозніваўся ад знаку Станіслава Аляксандровіча адсутнасцю папярочкі, якая злучала гакі ўнізе (магчыма, аднак, яна не захавалася на вядомым нам фрагменце пячаткі) і значным укарачэннем крыжа. Падобныя змены сведчаць, што гарадзенскі маршалак імкнуўся да стварэння ўласнага клейнавага герба.

Герб Канстанціна Аляксандровіча, гарадзенскага земскага падсудка, (1654 г.)

(3). Канстанцін Аляксандровіч, падсудак земскі Гарадзенскага павета [11], 1654 г.

Герб: на тарчы два гакі, складзеныя накрыж наўскос, з месца перасячэння якіх уверх і ўніз выходзяць два доўгія простыя крыжы, над тарчай закратаваны? гелм са шляхецкай каронай, у кляйноце – тры пёры стравуса, вакол тарчы намёт з лісця. Ініцыялы: "*C[onstantinus]*" і "*A[lexandrowicz]*", "*P[odsędek]*" і "*G[rodzienski]*".

Пячатка: № 1, выразаная ў аркушы кустодзея, захаванасць добрая, 7х7 мм [12].

У 1654 г. у Горадні Канстанцін Аляксандровіч, гарадзенскі земскі падсудак прыклаў сваю пячатку да рэляцыйнага ліста па справе Казімера Янавіча Эйсымонта. Падпісаўся: "*Constanty Alexandrowicz podsędek Grodzienski*".

Як сведчыць В.В.Каяловіч, Канстанцін Аляксандровіч быў сынам Яна Ўладзіслава, гарадзенскага маршалка [13]. Разам з тым, яго гербавы знак адрозніваўся ад бацькоўскага дадатковым ніжнім крыжам і ўяўляў сабой яго далейшую эвалюцыю да таго кшталту, які пазней замацаваўся ў гербоўніках.

(4). Стэфан Яўстахі Аляксандровіч, маршалак і суддзя каптуровы Гарадзенскага павета, 1697 г.

Герб: на тарчы дзве перакрыжаваныя наўскос касы, з пад якіх уверх і ўніз выходзяць два доўгія простыя крыжы, над тарчай шляхецкая карона, па баках тарчы дзве галінкі, перавязаныя пад тарчай. Ініцыялы не захаваліся: … I? (можа частка літары "*M[arszałek]*"?) і "*Z[iemski]*".

Пячатка: № 1, прамакутная кустодзея, захаванасць дрэнная, Ø 31 мм [14].

8 лютага 1697 г. у Горадні Стэфан Яўстахі Аляксандровіч, гарадзенскі маршалак і суддзя каптуровы прыклаў сваю пячатку да выпісу з каптуровых кніг Гарадзенскага павета па справе паноў Сарасекаў. Подпісаўся: "*Stefan Alexandrowicz Marszałek Grodz. … sędzia kapturowy*".

У гербе Стэфана Яўстахія дакладна бачацца дзве касы замест гакаў, што сведчыць аб працэсе натуралізацыі ранейшай клейнавай выявы Аляксандровічаў. Прысутнасць доўгага падвойнага крыжа дазваляе гаварыць аб тым, што за аснову быў ўзяты гербавы знак-кляйно Канстанціна Аляксандровіча. Апошняе тлумачыцца, магчыма, тым, што адзначаныя асобы знаходзіліся ў блізкіх крэўных стасунках, якія з-за нераспрацаванасці радавода Аляксандровічаў на сённяшні дзень вызначыць не ўдалося.

Герб Стэфана Яўстахія Аляксандровіча, гарадзенскага маршалка і суддзі каптуровага, (1697 г.).

Такім чынам, як вынікае з прыведзенага вышэй сфрагістычна-геральдычнага матэрыялу, уласны герб Аляксандровічаў меў клейнавае паходжанне. Пры гэтым клейнавыя гербы розных прадстаўнікоў роду, нават блізкіх крэўных, адрозніваліся ў дэталях адзін ад аднаго, рэпрэзэнтуючы такія асаблівасці шляхецкай геральдыкі ВКЛ, як шматгербавасць і зменлівасць. Разам з тым, добра відаць як на працягу XVII ст. паступова асабістыя гербавыя знакі-клейны Аляксандровічаў раскладаюцца на больш зразумелыя выявы: гакі – у косы ("*жалеза*" В.В.Каяловіча), крыжы – у мячы ("*шпады*" В.Вялёндка).

У выніку можна сцвярджаць, што ўласны герб Аляксандровічаў ("*Крукі*" ці "*Аляксандровіч*", як яго сталі называць аўтары гербоўнікаў) атрымаўся ў выніку геральдызацыі і натуралізацыі асабістых гербавых знакаў-клейнаў прадстаўнікоў гэтага роду ў другой палове XVII–XVIII ст.

Літаратура:

1. Амелька С. Да пытання аб складзе палітычнай эліты шляхты Лідскага павета ВКЛ у другой палове XVII ст.// Мат-лы навуковай канферэнцыі "*Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI–XVIII ст.)*" // Герольд Litherland. Горадня, 2006. № 17. С.90.
2. Boniecki A. Poczet rodów w Wielkim księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1887. S.1. Нарбут А.Н. Генеалогия Белоруссии. М., 1996. Вып.4. С.98-99.
3. Kojałowicz W.W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium. Kraków, 1897. S.114.
4. Niesiecki K. Herbarz Polski./ Wyd. J.N.Bobrowicz. Lipsk, 1839. T.I. S.22.
5. Wielądek W.W. Heraldyka, czyli opisanie herbów w jakim który jest kształcie oraz familie rodowitej szlachty polskiej i W.X.Litewskiego z ich herbami. Warszawa, 1792. T.1. Cz.2. S.272.
6. Niesiecki K. Herbarz Polski./ Wyd. J.N.Bobrowicz. Lipsk, 1839. T.I. S.22.

7. Niesiecki K. Herbarz Polski./ Wyd. J.N.Bobrowicz. Lipsk, 1839. T.I. S.22.
8. Архіў Лідскага дэканата (АЛД). Спр.1. Арк.1 адв.
9. Радаман А., Галубовіч В., Вілімас Д. Земскія ўраднікі Гарадзенскага павета ВКЛ (другая палова XVI-першая палова XVII ст.// Мат-лы навуковай канферэнцыі "*Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI–XVIII ст.)*" // Герольд Litherland. Горадня, 2006. № 17. С.98.
10. Гарадзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей (ГДГАМ). КП № 9216/1. Арк.2.
11. Радаман А., Галубовіч В., Вілімас Д. Земскія ўраднікі Гарадзенскага павета ВКЛ (другая палова XVI-першая палова XVII ст.// Мат-лы навуковай канферэнцыі "*Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI–XVIII ст.)*" // Герольд Litherland. Горадня, 2006. № 17. С.105.
12. ГДГАМ. КП № 8732/1. Арк.1 адв.
13. Kojałowicz W.W. Herbarz rycerstwa W.X.Litewskiego tak zwany Compendium. Kraków, 1897. S.114.
14. ГДГАМ. КП № 9216/2. Арк.4.

У.А. Падалінскі
г. Мінск, БДЭУ

ЛІДСКАЯ ШЛЯХТА Ў ПАЛІТЫЧНЫМ КРЫЗІСЕ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ 1587 Г.

Трэцяе бескаралеўе ў Рэчы Паспалітай, якое распачалося пасля смерці ў снежні 1586 г. караля польскага і вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя, суправаджалася надзвычай глыбокім палітычным крызісам. Крызіс ахапіў як Каралеўства Польскае, так і Вялікае Княства Літоўскае. Падрабязней разгледзім пазіцыю палітычна актыўнай часткі шляхты Лідскага павета пад час гэтых падзей.

Пачатак крызісу паклаў элекцыйны (выбарчы) сойм Рэчы Паспалітай, які праходзіў з 30 чэрвеня па 25 жніўня 1587 г. пад Варшавай. Канфлікты і спрэчкі сярод польскай палітычнай эліты прывялі да таго, што розныя групоўкі абралі адразу двух каралёў і вялікіх князёў: 19 жніўня была абвешчана элекцыя шведскага каралевіча Жыгімонта Вазы, а 22 жніўня – эрцгерцага Максімільяна Габсбурга [14; 379–388]. Абсалютная большасць дэлегацыі ВКЛ, як сенатараў, так і паслоў ад шляхты, устрымалася ад выказвання адназначнай падтрымкі камусьці з двух электаў. Разам з тым, ужо на элекцыі стала відавочна, што раскол пагражае і “палітычнаму народу” Вялікага Княства Літоўскага. Падобна, не было адзінства і сярод прадстаўнікоў лідскай шляхты.

Вядома, што на элекцыйным сойме са шляхты Лідскага павета прысутнічалі Лаўрын Сангін і Ян Хаецкі, таксама лідскім паслом быў напэўна і Андрэй Завіша [6; 247, 261, 266]. Пасля расколу на элекцыі, Л. Сангін і Я. Хаецкі занялі нейтральную пазіцыю. Яны падпісалі пратэстацыю ад 25 жніўня 1587 г., у якой большая частка дэлегацыі ВКЛ і частка польскіх сенатараў ды паслоў не прызналі ніводнага кандыдата новым каралём і вялікім князем [6; 261, 266]. Затое А. Завіша, верагодна, падтрымаў кандыдатуру шведскага каралевіча. Так, калі адбывалася галасаванне па кандыдатах, то 19 жніўня, як адзначана ў соймавым дыярыушы, за Жыгімонта Вазу аддалі галасы “двое Завішаў” [12; 127]. Цалкам магчыма, што адным з іх быў менавіта А. Завіша. Заўважым, яго подпісу не было пад вышэй згаданай пратэстацыяй.

У верасні 1587 г. у паветах і ваяводствах ВКЛ праходзілі соймікі, на якіх шляхта павінна была вызначыцца са сваёй пазіцыяй адносна новай палітычнай сітуацыі ў Рэчы Паспалітай [8, nr. 191; 1–2]. Соймікі адлюстравалі раскол і сярод літвінаў. Адна частка палітычнай эліты Вялікага Княства Літоўскага на чале з віленскім кашталянам і канцлерам Астафеем Валовічам выказвалася за прызнанне элекцыі Жыгімонта Вазы, другая, на чале з віленскім ваяводам Крыштофам Радзівілам Перуном, не прызнавала вынікаў мінулых выбараў і выступала за скліканне новага выбарчага з’езда [4; 227; 5; 1–2; 8, nr. 196; 1; 14; 375, 388–389, 391–393]. Калі “партыя” А. Валовіча праігнаравала Галоўны з’езд ВКЛ, скліканы на 2 кастрычніка 1587 г. і асобна падтрымлівала кантакты са шведскім каралевічам [4; 11–12адв., 222–225адв.], то лідская шляхта апынулася на баку К. Радзівіла.

Павятовы соймік у Лідзе, на якім прысутнічала як мінімум 53 чалавекі, адбыўся ўжо 6 верасня [8, nr. 192; 2]. Удзельнікі сойміка заявілі, што абранне адразу двух каралёў вядзе да згубы і заняпаду Рэчы Паспалітай, і заклікалі як мага хутчэй гэтаму

запабегчы. Для абмеркавання склаўшайся сітуацыі разам з панамі-радай і ўсёй шляхтай ВКЛ, на з'езд у Вільню ад Лідскага павета было накіравана адразу 19 паслоў. Паслам ставілася задача ў Вільні *«доброго речи посполитое радети»* [2; 42; 8, nr. 192; 1; 14; 391]. Акрамя таго, лідская шляхта даручыла сваім прадстаўнікам на Галоўным з'ездзе разгледзець пытанне аднаўлення дзейнасці ў павеце каптуровага суда пасля элекцыі [8, nr. 192; 1].

Прадстаўляць лідскую шляхту на Галоўным з'ездзе павінна была павятовая палітычная эліта: выхадцы са знатных родаў, мясцовыя земскія і гродскія ўраднікі, палітычныя актывісты. Пасламі сталі лідскі староста і віленскі войскі Ян Абрамовіч, Андрэй і Ян Завішы, Ян Трызна, падкаморы Мікалай Аляхновіч, харужы Павел Круневіч, земскі суддзя Мікалай Скіндэр, земскі падсудак Марцін Юхновіч Сангін, войскі Еранім Абрамовіч-Істоцкі, Ян і Вацлаў Нелюбовічы, Ян і Андрэй Скіндэры, Ян Багуматка, Войцех Александровіч, Іван Бака, Мацей Міцковіч, Пётр Навіцкі, Аляксандр Сіруць [8, nr. 192; 1]. Звернем увагу, што частка з абраных шляхціцаў была моцна звязана з К. Радзівілам. Кліентамі біржанскіх Радзівілаў з'яўляліся Я. Абрамовіч, П. Круневіч, М. Юхновіч Сангін [3, спр. 66; 158–159; спр. 212; 117адв.; 13; 277; 15; 335, 373].

З-за малой прысутнасці шляхты Галоўны з'езд у кастрычніку скончыўся фактычна безвынікова. У пастанове з'езда і лістах да абодвух прэтэндэнтаў на ўладу ў Рэчы Паспалітай яшчэ раз падкрэслівалася, што ВКЛ не прызнае вынікаў мінулага элекцыйнага сойма [1; 144–148; 3, спр. 65; 236адв.–238адв.; 6; 272–277; 14; 395–397]. Новы Галоўны з'езд быў скліканы на 8 лістапада 1587 г. у Вільні.

Лідскі павет і на гэты раз актыўна ўзяў удзел у працы з'езда, які адбываўся з 8 па 17 лістапада 1587 г. У Вільні вядома прысутнасць 15 лідскіх шляхціцаў. Частка з іх ужо ўдзельнічала ў папярэднім Галоўным з'ездзе Вялікага Княства: Я. Абрамовіч, Я. Трызна, П. Круневіч, М. Юхновіч Сангін, Е. Абрамовіч-Істоцкі, Ян або Вацлаў Нелюбовіч, П. Навіцкі. Частка ў кастрычніку ў Вільні не прысутнічала: лідскі падстароста Матыс Саковіч Камароўскі, гродскі суддзя Ян Даўлюд, гродскі пісар Рафаэль Рожчыц, Пётр Абрамовіч, Лаўрын Сангін (сын М. Юхновіча Сангіна, лідскі пасол на элекцыйным сойме 1587 г.), Багдан Перапеча, Якуб Гаўрыловіч і Цімафей Бокей [6; 277–278; 8, nr. 211; 1–2]. На гэты раз сярод паслоў былі моцныя пазіцыі не толькі К. Радзівіла, але і Я. Абрамовіча (будучы менскі і смаленскі ваявода), які, у сваю чаргу, як ужо адзначалася, сам быў радзівілаўскім кліентам. Так, блізка з лідскім старостам былі звязаны Е. Абрамовіч-Істоцкі, М. Саковіч Камароўскі і Р. Рожчыц [3, спр. 285; 393адв.; 9; 67].

У Вільні адбылося галасаванне шляхты ВКЛ па абедзвюм кандыдатурам. Максімільян атрымаў 70 галасоў, а будучы кароль і вялікі князь Жыгімонт Ваза – толькі 13 [6; 277–280; 8, nr. 211; 1–4]. Паказальна, што ўсе 15 лідскіх шляхціцаў аддалі свае галасы эрцгерцагу, а за шведскага каралевіча не прагаласаваў ніводзін [6; 277–278; 8, nr. 211; 1–2]. Тым не менш, на з'ездзе вырашылі накіраваць да Максімільяна і Жыгімонта Вазы адмысловую дэлегацыю з сенатараў і земскіх паслоў, якая б і прыняла рашэнне аб падтрымцы з боку Вялікага Княства Літоўскага таго ці іншага прэтэндэнта. У шляхецкую частку гэтага пасольства былі вылучаны і прадстаўнікі лідскай павятовай эліты – Я. Абрамовіч і Я. Трызна (сын былога смаленскага кашталяна Рыгора Трызны) [3, спр.65; 242адв.–246; 6; 287, 292; 8, nr. 200; 1–2; nr. 201; 1; 14; 400–405].

Тым часам, барацьба за ўладу паміж Максімільянам і Жыгімонтам Вазам складвалася на карысць апошняга. Новы з'езд ВКЛ, які праходзіў 19–24 снежня 1587 г. у Берасці, канчаткова падтрымаў кандыдатуру шведскага каралевіча [14; 407–409]. Было абрана і новае пасольства Вялікага Княства Літоўскага на каранацыйны сойм у Кракаў. Цікава, што на гэты раз такія прыхільнікі кандыдатуры эрцгерцага Максімільяна як Я. Абрамовіч і Я. Трызна ў склад дэлегацыі не ўвайшлі [3, спр. 65; 257; 6; 309].

Першы вальны сойм Рэчы Паспалітай у час панавання новага караля і вялікага князя, склікані ў Варшаве на 6 сакавіка 1589 г., павінен быў прымірыць расколатую палітычную эліту краіны. Адным з паслоў Лідскага павета, хутчэй за ўсё, быў будучы менскі ваявода і земскі падскарбі ВКЛ, уладальнік на Лідчыне часткі маёнтка Бакшты А. Завіша [10; 238, 242]. Нагадаем, ён не быў прыхільнікам эрцгерцага Максімільяна. Больш за тое, ёсць падставы меркаваць, што менавіта А. Завіша быў адным з тых, хто падтрымаў Жыгімонта Вазу яшчэ на элекцыі ўлетку 1587 г.

Аднак большая частка палітычна актыўнай шляхты Лідскага павета ў 1587 г. выступіла на баку кандыдатуры з дынастыі Габсбургаў. Верагодна, гэта было адной з прычын даволі апазіцыйных адносін лідскай шляхты да палітыкі Жыгімонта Вазы ў канцы XVI ст. Так, Лідскі павет адмаўляўся ўхваляць падатак у 1592 г. і выплочваць пабор 1593 г., актыўна супрацьстаяў спробам караля і вялікага князя ў 1591–1600 гг. прызначыць паляка на ўрад віленскага біскупа – вышэйшы духоўны ўрад Вялікага Княства Літоўскага, у цэлым негатыўна ацэньваў функцыянаванне інстытутаў дзяржаўнай улады Рэчы Паспалітай [3, спр. 285; 275адв.–276, 409; 7; 212; 8, nr. 361; 1–2; nr. 383; 1–2; 9; 46; 11; 412–414].

Такім чынам, лідская шляхта актыўна брала ўдзел у палітычнай барацьбе, якая разгарнулася ў Рэчы Паспалітай у цэлым і ВКЛ у прыватнасці пасля двайной элекцыі 1587 г. Найбольш актыўна ўдзельнічалі ў падзеях трэцяга бескаралеўя Я. Абрамовіч, А. Завіша, Л. Сангін, Я. Трызна. Можна меркаваць, што ў гэты час з дапамогай кліентальных сувязей значны ўплыў на мясцовую шляхту аказвалі біржанскія Радзівілы. Пераважная большасць палітычнай эліты Лідскага павета ў гэты час падтрымала кандыдатуру эрцгерцага Максімільяна Габсбурга, што напэўна паўплывала на складаныя стасункі лідскай шляхты з каралём і вялікім князем Жыгімонтам Вазам, прынамсі, у 1590-я гг.

Літаратура:

1. Лаппо И. И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911.
2. Лойка П.А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI–першай трэці XVII ст. Мінск, 2002.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску. Фонд КМФ-18. Воп. 1. Спр. 65, 66, 212, 285.
4. Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге. Фонд 957. Pol. F. IV. № 130.
5. Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге. Фонд 971. Собрание автографов П.П. Дубровского. Авт. 127.
6. Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. T. 1: Okresy bezkrólewi / Oprac. H. Lulewicz. Warszawa, 2006.
7. Archiwum Domu Radziwiłłów. Listy ks. M.K. Radziwiłła Sierotki – Jana Zamoyskiego – Lwa Sapiehy. Kraków, 1885.

8. Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Dz. II. NrNr. 191, 192, 196, 200, 201, 211, 361, 383.
9. Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Dz. V. Nr. 16.
10. Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. Vilnae, 1758. T. 1.
11. Dyaryusze sejmowe roku 1597. W dodatkach: akta sejmikowe i inne odnoszące się do tego sejmu / Wyd. E. Barwiński. Kraków, 1907.
12. Dyjaryjusze sejmowe r. 1587: sejmy konwokacyjny i elekcyjny / Wyd. A. Sokołowski. Kraków, 1887.
13. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика / Liet. istorijos inst. Kn. 51: 1566–1574. Vilnius, 2000.
14. Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy (Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588). Warszawa, 2002.
15. Ragauskienė R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (Apie 1515–1584 m.). Vilnius, 2002.

А.Ф. Самусік
г. Мінск

ЛІДСКІ ПІЯРСКІ КАЛЕГІУМ

Бескапрамісны характар супрацьстаяння каталіцкай і пратэстанцкай цэркваў у Еўропе XVI ст. прывёў да таго, што перамога Контррэфармацыі ў асобнай краіне акрамя іншага мела вынікам манапалізацыю тутэйшай адукацыйнай справы езуітамі. Разам з тым, сістэма навучання ў школах гэтага ордэна абмяжоўвалася граматыка-рытарычнымі прадметамі, што не магло ўжо цалкам задаволіць тагачасныя патрэбы еўрапейскіх дзяржаў. Як след гэтага з сярэдзіны XVII ст. пры актыўнай падтрымцы грамадства пачалі набіраць моц навучальныя ўстановы іншых манаскіх ордэнаў ды асветніцкіх арганізацый, вучэбны працэс у якіх уключаў выкладанне дакладных і прыродазнаўчых дысцыплін, а таксама быў арыентаваны на патрыятычнае выхаванне.

У Рэчы Паспалітай заслуга ў пашырэнні новых ідэй у педагогіцы належыць каталіцкаму ордэну піяраў, якія былі запрошаны сюды каралём Уладзіславым IV Вазай у 1641 г. У адрозненні ад езуітаў яны не цікавіліся палітыкай і не займаліся місіянерскай дзейнасцю. Галоўнай мэтай членаў гэтага ордэну было набожнае выхаванне моладзі. Ад іншых жа сваіх калег яны адрозніваліся пакорлівасцю, сціпласцю і працавітасцю [1; 250-251].

У ВКЛ піяры заснавалі першую ўласную навучальную ўстанову толькі ў 1693 г. у Любяшове (Пінскі павет). А росквіт іх дзейнасці тут прыйшоўся на 1720-1730-я гг., калі не толькі была ўтворана асобная Літоўская правіцыя ордэна (1736) і адкрыта звыш дзесятка калегіумаў, але і распачата справа па арганізацыі ў Вільні ўласнай акадэміі з правамі універсітэта [2; 292]. Аднак падобная актыўнасць выклікала адказную рэакцыю з боку езуітаў, якія карысталіся вялікім уплывам у асяроддзі мясцовай правячай эліты і здолелі ўцягнуць піяраў у шэраг судовых разбіральніцтв. Іх вынікам стала выданне 28 сакавіка 1738 г. асэсарскім судом у Брэсце дэкрэту, дзе адзначалася незаконнасць дзеянняў піяраў на тэрыторыі ВКЛ. Тут гаварылася, што школы піяраў ў Вільні, Балотні ў Лідскім павеце (суч. Воранава) і Геранёнах у Ашмянскім павеце былі адчынены без уліку прывілеяў Віленскай езуіцкай акадэміі, дадзеных той сеймамі Рэчы Паспалітай, а таму павінны быць ліквідаваны. Піярскі ордэн спрабаваў апеляваць да Ватыкана, але папа рымскі Клімент XII загадаў піярам згадзіцца з пастановай суда – інакш на ўсе іх тутэйшыя кляштары будзе накладзены інтэрдыкт, а свецкія улады атрымаюць права арыштаваць школьнае кіраўніцтва і настаўнікаў [3; 124-135].

Піяры былі вымушаны прызнаць перамогу езуітаў і ў 1740 г. тры азначаных вышэй калегіума спынілі сваю дзейнасць. Разам з тым, унук ініцыятара адкрыцця піярскай школы ў Воранава староста лідскі і падстолій літоўскі Ігнацый Сцыпіён дэль Кампа здолеў дабіцца ад віленскага біскупа Міхала Зеньковіча ў 1756 г. дазволу адкрыць замест яе новы піярскі калегіум у Лідзе. Пры гэтым, дадзеная навучальная ўстанова захавала фундушы Воранаўскай школы (50 тыс. зл. з прыбыткаў ф. Лапацызна і в. Вільканцы), а таксама атрымала новыя (юрыдыка ў Лідзе з вадзяным млыном, ф. Пастаўшчызна). Меліся пры калегіуме і фундушы на бясплатнае ўтрыманне ды вучобу моладзі. Стацэвічы выдзялілі ажно 20 тыс. зл. на навучанне ў Лідзе юнакоў з іх роду

(канкрэтныя асобы кожны раз вызначаліся самімі фундатарамі), а Тамаш Мідгала перадаў піярам з гэтакай жа мэтай яшчэ 12 тыс. зл. [4; 261-262]

У першыя гады свайго існавання піярская школа ў Лідзе месцілася ў арэндаванай манахамі карчме на вул. Віленскай (заняткі вялі два настаўніка – Язэп Кантрыньскі і Язэп Віславух). Аднак, дзякуючы добраму фінансаванню ўжо ў 1759 г. Лідзе быў утвораны поўны 6-класны піярскі калегіум, для якога ўзвялі асобны будынак. Пры гэтым, яго вучэбная праграма ўлічвала дасягненні польскіх піяраў на чале з С. Канарскім у мадэрнізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу: у першым класе юнакі праходзілі асновы лацінскай граматыкі, арыфметыкі, сусветнай гісторыі і геаграфіі; у другім і трэццім – латынь, творы антычных аўтараў, арыфметыку, геаметрыю, гісторыю Францыі і яе славутых ураджэнцаў; у чацвёртым – польскую мову і літаратуру, айчынную гісторыю і алгебру; у пятым гэтыя курсы дапаўняліся фізікай і астраноміяй; а ў шостым – красамоўствам, прыродным і айчынным правам. Ва ўсіх класах таксама чытаўся Закон Божы і паралельна з засваеннем асноўнага курсу юнакі авалодвалі французскай і нямецкай мовамі. У платным пансіёне пры школе заможныя вучні па жаданню таксама маглі навучыцца танцам, маляванню, фехтаванню і верхавой яздзе. Замацоўвалі ж атрыманыя на занятках веды яны праз удзел у працы школьнага тэатра (ініцыятар стварэння ў 1771 г. Антоні Мікуцкі), дзе ставіліся п’есы як антычных, так і еўрапейскіх аўтараў [5; 96].

У часы дзейнасці Адукацыйнай камісіі Лідскі піярскі калегіум застаўся пад кантролем піяраў, але быў рэарганізаваны ў 3-класнае падакруговае вучылішча з 6-гадовым тэрмінам навучання. Ён быў падпарадкаваны Гродзенскай акруговай школе і быў абавязаны з 1780 г. узгадняць з Віленскай Галоўнай школаў усе пытанні вучэбнага характару, а таксама прымаць свецкіх візітатараў [6; 130]. Нажаль, якраз у гэты час у Лідскіх піяраў з’явіліся праблемы з фінансаваннем. Значныя даўгі прывялі да звальнення ў 1782 г. часткі настаўнікаў і рэзкага скарачэння колькасці выхаванцаў (са 100 да 50). Толькі ўмяшанне кіраўніцтва ордэна і фінансавая дапамога з боку Адукацыйнай камісіі не далі Лідскай школе ўвогуле спыніць сваё існаванне (колькасць вучняў вагалася ад 60 да 80 у год) [7; 53, 122, 267].

Вызначальным для далейшага лёсу Лідскага калегіума стаў 1797 г., калі ў горадзе спыніўся Павел І. Імператар звярнуў увагу на дрэнны стан піярскага кляштара і ахвяраваў з казны ажно 5 тыс. руб. срэбрам на пабудову новага мураванага касцёла і развіццё школы [8; 150]. Нягледзячы, аднак, на гэта паляпшэнне спраў у апошняй ішло вельмі марудна, што знайшло сваё адлюстраванне ў колькасці тутэйшых выхаванцаў: у 1801 г. і было 49 (39 з шляхты, 3 з мяшчан, 2 з разначынцаў, 5 з “приказных”), у 1802 – 25, у 1803 – 59 [9; 447]. У дадзены перыяд пасаду прэфекта тут займаў 41-гадовы Рыгор Янкевіч (з шляхты Упіцкага павета, скончыў школу ў Расіёнах, а таксама Віленскую акадэмію), якому дапамагалі тры настаўніка: курсы права і красамоўства вёў 32-гадовы Леапард Рамашкевіч (з шляхты Упіцкага павета, скончыў школу у Паневежы); курсы матэматыкі і фізікі – 29-гадовы Андрэй Канюшэўскі (з шляхты Лідскага павета, мясцовы выхаванец); адказны за першы клас – 20-гадовы Францішак Стукевіч (з шляхты Жмудскага княства, скончыў школу ў Дубровіцы). Мясцовая бібліятэка налічвала 627 кніг. Таксама пры школе мелася 8 “матэматычных інструментаў” [10; 229-230, 249-250].

Пасля ўтварэння Віленскай навучальнай акругі Лідскі піярскі калегіум атрымаў статус 4-класнага павятовага вучылішча з прэфектам і 5 настаўнікамі. Яго вучэбная

праграма была істотна пашырана і ўключала шырокі спектр гуманітарных і прыродазнаўчых прадметаў: Закон Божы, польская, лацінская, грэчаская, французская, нямецкая і руская мовы, міфалогія, гісторыя ВКЛ, мараль, логіка, фізіка, прыродазнаўства, хімія, астраномія, матэматыка, геаметрыя, стэрыяметрыя, трыганаметрыя, архітэктура, тэхналогія, мінералогія, прыроднае, палітычнае, народнае права, палітэканомія, каморніцтва, садаводства, батаніка, тэорыя вакцынацыі (прышчэпліванне воспы), рацыянальная сельская гаспадарка, чыстапісанне, маляванне, танцы і музыка. Аналізуючы змест вучэбных праграм тагачасных айчынных манаскіх школ вядомы рускі даследчык А. Пагодзін пісаў: "Образование тут давалось широкое, не слишком основательное, но не забивающее ума и самостоятельной мысли, а школьны режим не убивал души" [11; LXIX].

Што датычыцца непасрэдна Лідскага піярскага павятовага вучылішча, то, нажаль, трэба адзначыць, што ўвайсці ў лік лепшых тагачасных манаскіх вучылішчаў Беларусі яно так і не здолела. У першую чаргу тлумачыцца гэта вострым недахопам сродкаў (часам іх не было нават на харчаванне настаўнікаў), а таксама прэтэнзіямі на кляштар з боку розных афіцыйных "квартарантаў". З 1803 г. у школьным будынку месцілася вайсковая паліцыя, а ў 1805-1807 гг. манахі ўвогуле былі вымушаны часова спыніць заняткі, бо на пастой у кляштары стаў буйны рускі атрад [12; 495]. Пасля ж аднаўлення працы лічба выхаванцаў тут працягвала вагацца ў межах 40-45 юнакоў. У 1811 г. піярскі правінцыял нават разглядаў магчымасць ліквідацыі Лідскай школы, бо поспехі тутэйшых вучняў былі слабымі – вучні першага класа не здолелі адказаць на пытанні візітатара, а з выхаванцаў другога класа ніхто не здаў на станоўчую адзнаку пераводны экзамен у трэці клас [13; 174].

Рэалізаваць гэты праект не дазволіў толькі пачатак руска-французскай вайны 1812 г. У час апошняй Лідская школа не працавала, хаця манахі мясцовага піярскага кляштара падтрымалі французаў і дапамагалі ім у харчаванні арміі і лячэнні хворых ды параненых. Настаўнік Каласанты Гаўлоўскі, пры гэтым, нават выступіў з одай у гонар Напалеона на ўрачыстым сходзе ў касцёле св. Іосіфа 15 жніўня з нагоды дня нараджэння імператара [14; 296]. Пасля ж нармалізацыі становішча ў рэгіёне якасць выкладання школе істотна палепшылася (гэта адзначыў сам папячыцель акругі кн. Адам Чартарыйскі ў час рэвізіі 1817 г.), але лічба выхаванцаў тут па-ранейшаму заставалася вельмі нізкай – у 1820 г. тут вучылася ўсяго 18 юнакоў (выклікана моцнай канкурэнцыяй з боку суседніх манаскіх вучылішчаў). Дадзены факт кіраўніцтва ўжо не магло больш ігнараваць і ў 1821-1824 гг. у Лідзе працавала толькі парафіяльнае вучылішча [15; 134].

Апошні перыяд існавання Лідскага піярскага калегіума прыйшоўся на вельмі складаныя ў айчыннай гісторыі часы. Пасля падаўлення паўстання 1830-1831 гг. руская адміністрацыя ў краі ўзяла курс на суцэльную ліквідацыю манаскай сістэмы асветы. Ужо 30 студзеня 1833 г. па загаду папячыцеля акругі Г. Карташэўскага ў Ліду былі накіраваны рускія настаўнікі, якія павінны былі ўвайсці ў курс спраў і забяспечыць нармальную працу школы у "пераходны перыяд". Ну а 9 верасня 1834 г. тутэйшая навучальная ўстанова была ўвогуле канфіскавана ў піярскага ордэна і рэарганізавана ў 3-класнае павятовае вучылішча для мяшчан. Аднак, дадзены тып школ ў Беларусі не набыў папулярнасці і ў 1835 г. улады былі вымушаны частку з іх зачыніць, а на месцы ацалелых адкрыць 5-класныя даваранскія павятовыя вучылішчы [16; 488-489].

Падобная навучальная ўстанова была створана і ў Лідзе, але праіснавала яна толькі да 1865 г. калі была пераўтворана ў 2-класнае гарадское вучылішча.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што менавіта дзякуючы піярам Ліда звыш 75 год заставалася значным рэгіянальным цэнтрам культуры і адукацыі. Нажаль праблемы з фінансаваннем і моцная канкурэнцыя не далі тутэйшаму калегіуму як след развіцца, але нават нягледзячы на гэта ён здолеў унесці істотны уклад у развіццё асветніцкай справы на Гродзеншчыне – сярод яго найбольш вядомых выхаванцаў былі: прафесар батанікі Віленскага універсітэта Станіслаў Юндзіл, пісьменнік Войцах Нарбут, аўтар 10-томнага "Польскага гербоўніка" Ян Баброўскі, прэзідэнт Таварыства навук і мастацтва пры Віленскім універсітэце (1804-1808), капелан Віленскай гімназіі Францыск Гадлеўскі і інш. [17; 167].

Літаратура:

1. Самусік А. Ф. Піяры // Рэлігія і царква на Беларусі. Мінск: БелЭн, 2001. С. 250-251.
2. Topolska M. B. Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku. Poznań – Zielona Gora, 2002. 448 s.
3. Szulc W. Spory Akademji Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły // Ateneum Wileńskie. 1939. R. XIV. Z. 1. S.70-144.
4. Kościałkowski S. Z dziejow ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie // Nauka Polska: W 8 t. Warszawa: Wyd-wo M. Arcta, 1925. T. 5. S. 241-296.
5. Самусік А. Ф. Станаўленне гуманітарна-прыродазнаўчай сістэмы адукацыі ў піярскіх калегіумах Беларусі ў першай палове XVIII стагоддзя // Весці Нацыянальнай Акадэміі навук. Серыя гуманітарных навук. 2006. № 5. Ч. 1. С. 94-96.
6. Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej. 1773-1785 / Oprac. M. Mitera-Dobrowolska. Wrocław: Ossolineum, 1973. 492 s.
7. Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim. (1782-1792) / Oprac. K. Bartnicka, I. Szybiak. Wrocław: Wyd-wo PAN, 1974. 599 s.
8. Толстой Д. А. Римский католицизм в России: В 2 т. СПб.: Тип. Ф. Сущинского, 1876. Т. 2. 254 с.
9. Bielinski J. Uniwersytet Wileński: w 3 t. Kraków: Druk. W. Anczyca i Spólki, 1899-1900. T. 1. 485 s.
10. Сборник материалов для истории просвещения в России: в 4 т. / под ред. И. П. Корнилова. СПб.: Тип. П. П. Сойкина, 1893-1898. Т. 1. 1165 ст.
11. Погодин А. Виленский учебный округ. СПб.: Тип. П. П. Сойкина, 1901. 134 с.
12. Крачковский Ю. Ф. Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1905. 565 с.
13. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich. 1803-1832: w 2 t. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. T. 2. 1991. 459 s.
14. Военский К. Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года: в 3 т. СПб.: Тип. П. П. Сойкина, 1909-1912. Т. 1. 582 с.
15. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich. T. 2.
16. Дополнения к сборнику постановлений по Министерству Народного Просвещения. 1803-1864. СПб.: Тип. П. П. Сойкина, 1867. 1096 ст.
17. J. M. G. Pijarzy w Polsce // Podręczna Encyklopedya Kościelna: w 44 t. / pod. red. Z. Chełmckiego. – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1904-1916. T. 31-32. S.137-171.

Л.Л. Лаўрэш
г. Ліда

МЕСЦА ЗАКЛЮЧЭННЯ ВОСТРАЎСКАГА ПАГАДНЕННЯ 1392 Г.

4 жніўня 1392 года было заключана Востраўскае пагадненне. Падпісалі яго з аднаго боку кароль польскі Уладзіслаў II, ён жа Вялікі князь літоўскі, рускі і жамойцкі Ягайла, і яго жонка польская каралева Ядвіга, з другога боку князь гарадзенскі Вітаўт і яго жонка Ганна. Яны дамовіліся спыніць міжусобную вайну. Вітаўт стаў фактычным уладаром Вялікага княства Літоўскага. Пагадненне паклала канец братазабойчай вайне, прывяло да разгрому крыжакаў на палях Грунвальда і дазволіла Вялікаму княству Літоўскаму неўзабаве дасягнуць найбольшага росквіту і магутнасці.

Пагадненне было заключана ў маёнтку Востраў. Але да гэтага часу лакалізацыя маёнтка Востраў (Ostrów, Ostrowo) выклікае спрэчкі сярод краязнаўцаў і гісторыкаў. Ёсць нават меркаванне аб тым, што яно адбылося пад Люблінам у населеным пункце Востраў-Любельскі. Аўтар, працуючы з "Дзеямі народа Літоўскага" Т. Нарбута, знайшоў інфармацыю аб месцы, дзе знаходзіўся Востраў. У 5-тым томе “Дзеяў...”, (выданне 1839 г., Вільня, на старонцы № 491, у дадатку № 1) [1]. Нарбут піша: “Востраў, у павеце Лідскім, на захад ад Ліды недалека Мыто, за левым берагам ракі Дзітва, раней уласнасць скарбу літоўскага, дзе быў вялікі палац і да гэтага часу фундамент і склепы захаваліся, гарод меў памер 9 моргаў, у апошнія часы належала да Тадэўша Нарбута, Падкаморага Лідскага. Зараз, пасля здрабнення праз exdywizye, ёсць невялікім фальфаркам, які належыць да паноў Міхалоўскіх” (Ostrow w powiecie Lidzkim, na zachód Lidy niedaleko Myta, za lewym brzegiem rzeki Dzitwy, niegdyś ogromna majętność skarbu litewskiego, gdzie były pałace obszerne, jak dotąd fundamenta i sklepy przekonywają, ogrod owocowy miał zawierać w sobie 9 morgów przestrzeni, pod ostatnie czasy należała do Tadeusza Narbutta, Podkomorzego Lidzkiego. Dziś w zdrobnieniu przez exdywizye jest niewielkim folwarkiem, należącym do PP. Michałówskich).

“**За левым берагам**” – гэта адносна Мыто. Такім чынам маем, што Востраў знаходзіўся на левым – лідскім беразе Дзітвы.

У кнізе Чэслава Малеўскага “Роды шляхецкія на Літве ў XIX стагоддзі, Лідскі павет” [2] чытаем, што панам Міхалоўскім, сярод іншага належаў **Востраў** (1832 - 1845 гг.) **з вёскай Янцавічы** – 350 дзесяцін, 40 душ мужчынскіх, 35 жаночых, у 1845 г., Лідская парафія. Знаходзім у Малеўскага і дадатковую інфармацыю аб уладальніку маентка Востраў: Севярын Міхалоўскі (Michałowski Seweryn - **Ostrów** – 39 dusz [3].

Неабходна дадаць, што ў польскім “Слоўніку геаграфічным” [4] таксама прысутнічае фальварак Востраў Міхалоўскіх у вясковай акрузе Сукурчы. Так як Сукурчы знаходзіліся прыкладна ў адным кіламетры ад Янцавіч і Вострава, то гэта яшчэ адно ўказанне на местазнаходжанне легедарнага маёнтака.

І ў расійскім спісе населеных пунктаў 1904 г., маёнтак Востраў на рацэ Крупка, належыць Міхалоўскім. На рацэ Крупка фігуруе яшчэ і засценак Востраў, які належыць Гейштоўту (Гейштоўты – вядомы разгалінаваны шляхецкі род Лідчыны герба Гейш. Трохі на поўдзень, па рацэ Дзітва была вялікая ваколіца Гейштоўты). Ужо тое, што назва засценка адрозніваецца ад прозвішча гаспадара, сведчыць аб тым, што засценак быў набыты. Ч. Малеўскі [5] таксама не піша аб тым, што Гейштоўты валодалі гэтым

засценкам у XIX ст. Яўна, што засценак - гэта частка здрабнелага маёнтка Востраў. Астатнія населеныя пункты Лідскага павета з назвай Востраў: на раце Жыжма, пад Васілішкамі, каля Дубіч і інш. ў нашым кантэксце цікавасці не маюць.

І ў спісе польскага бізнесу 1929 г. фальварак Востраў Лідскай гміны належыць Міхалоўскім.

Далейшы пошук працягваўся па мапам.

Ва ўнікальнай працы Т. Новака "Вобраз Лідчыны на мапах XVI – XVIII ст." [6] прааналізаваны 25 старажытных мап і складзена зводная табліца ўсіх населеных пунктаў Лідчыны, якія прысутнічаюць на старых мапах. Надрукаваны копіі ўсіх гэтых мапаў. Але ж Востраў адсутнічае.

Няма такога населенага пункта нават на дастаткова падрабязных мапах Радзівіла – Макоўскага 1613 і 1633 гг.

На нямецкай мапе 1913 г. (перадрук старой мапы 1893 г.) каля Янцавіч абазначаны фальварак Востраў. Далейшы пошук па мапах вывеў на польскую тапаграфічную мапу 1929 г. На ёй Востраў абазначаны, і назва падаецца на польскі манер: „Fw. Ostrowo" (фальварак Острово). Параўнанне розных мап дазволіла прыйсці да высновы, што на тапаграфічнай мапе 1983 г. на месцы Вострава абазначана зялёная купка дрэў.

Пасля знаходжання маентка на мапе, устала задача знайсці яго на мясцовасці.

Перад паездкай, аб маёнтку Востраў паразмаўляў с **Юзэфам Юзэфавічам Хрулём** (1929 г. нараджэння, герба Праўдзіц) - сынам апошняга уладальніка фальварка Волкавічы што на 7 км на поўдзень ад Вострава. І Юзэф Юзэфавіч адразу сказаў, што добра ведае такі фальварак! Гэта была адзіная кропка с такой назвай вакол Ліды ў бок Мыта. Апошні уладальнік гістарычнага месца – Барташэвіч. Гаспадар пакінуў сваю маёмасць у 1939 г. Фальварк быў добра бачны з гасцінца з боку Крупава як зялены сад с домам і пабудовамі. Барташэвіч апошні раз з'явіўся на лідчыне ў сярэдзіне 50-х гадоў, паглядзець што сталася с ягонай маёмасцю. З кнігі Ч. Малеўскага ("Роды шляхецкія на Літве ў XIX ст., Лідскі павет" Вільня 2005 г. стар. 78-80) бачна, што Барташэвічы - вялікі і разгалінаваны шляхецкі род Лідскага павета гербаў Бонча і Самсон. Самае цікавае, у 1835 г. Барташэвічам належалі Кербедзі, якія мяжуюць з Вострававам. Верагодна таму Барташэвічы купілі здрабнелы маёнтак. Улічваючы, што яшчэ ў 1929 г. фальварак належаў Міхалоўскім, то Барташэвічам ён перайшоў у 30-я гады XX стагоддзя. Міхалоўскія валодалі ім больш за 100 гадоў.

Разам з Юзэфам Юзэфавічам выехалі ў Янцавічы. І першы ж жыхар вескі Янцавічы адразу згадзіўся правесці нас да Вострава. Тапонім з такой назвай жыве да нашага часу! Жыхары Янцавічаў і зараз памятаюць, што ўладальнікамі Вострава былі Міхалоўскія. А Барташэвіча ўжо не помняць. Мясцовы жыхар – **Ткацэвіч Франц Чэслававіч** (1953 г. нараджэння) расказаў, што аб існаванні фальварка ён чуў ад старэйшых. Сам жа памятае толькі каменныя падмуркі з рэшткамі пабудоў. Большы падмурак меў памеры прыкладна 25х10 м. Фальварак быў засаджаны дрэвамі, добра запомнілася вялікая груша. У пачатку 80-х гадоў XX ст. бульдозерамі падмуркі і рэшты пабудоў былі зруйнаваныя і адсунутыя на 150 м да ваколіцы Янцавічаў у вялікую яму прыкладана 8х20 м. Груда зямлі і вялікіх апрацаваных камянёў і валуноў ляжыць на тым жа месцы і зараз. Гэта ўсе, што засталося ад найстаражытнейшага на лідчыне маёнтка Востраў. Ад гэтых каменёў, каля 150 метраў на ўсход (арыентыр – труба лідскай ТЭЦ), у полі Франц Чэслававіч упэўнена паказаў месца, дзе стаяў фальварак.

Па рэльефу поля і зараз бачна пляцоўка двара. У 150 м на поўнач знаходзяцца вясковыя могілкі. Так скончыў сваё гістарычнае існаванне Востраў – адзін с першых населеных пунктаў Лідчыны. Маёнтак, ад назвы якога пайшоў другасны тапонім - вёска Астроўля.

Франц Чэслававіч расказаў, што ў мінулым годзе на месцы фальварка цэлы тыдзень шукаў скарб металашукальнікам "чорны археолаг". Але нічога для сябе каштоўнага не знайшоў. Для "чорнага археолага" гэта безназоўны фальварк, знойдзены, верагодна, па польскай мапе 1929 г. Але з яго працы скарысталіся і мы. На месцы маёнтка ён выкапаў вялізную колькасць ямаў і шурфоў. На паверхні ляжаць металічныя часткі гаспадарчых прылад, цвікі, фрагмэнты цэглы, керамікі і нават два патрона. Яўна ў зямлі застаўся вялізны культурны пласт. І хто ведае, можа на глыбіні захаваліся падмуркі. Павінны былі застацца і рэшты склепа ці лядоўні.

Былая жыхарка вёскі Заполле (2 км ад Вострава) **Паўлюкевіч Ядвіга Іосіфаўна** (1940 г. нараджэння) таксама выдатна ведае гэты тапонім і добра памятае пабудовы. З яе слоў, гэта быў вялікі драўляны аднапавярховы панскі дом з высокімі, у рост чалавека каменнымі падмуркамі. Дом меў належны ганак з чатырма высокімі каменнымі прыступкамі. У доме было 5 пакояў (4 вялікіх і адзін малы) і кухня. Каля дома былі: гумно, свіран, хлеў, лядоўня і флігель для наёмных працаўнікоў. Пасля 2-й сусветнай вайны ў доме знаходзіўся ФАП, і жыла сям'я мэдыкаў Смалякоў. У 1963 - 1964 гадах дом быў пакінуты людзьмі.

Вось так, ідучы па шляху Нарбута, быў знойдзены найстарэйшы маёнтак Лідчыны Востраў. Уся прамая і ўскосная інфармацыя аказалася дакладнай. Факты шчыльна леглі адзін да аднаго "без зазору" і падцвердзіліся на месцы. З вопыту краязнаўца ведаю, што так бывае нячаста.

Верагодна Востраў быў абраны, як месца сустрэчы па некалькіх чынніках.

Па-першае, маёнтак знаходзіўся на мяжы Гарадзенскага княства, якое належала Вітаўту, і лідскімі ўладаннямі Ягайлы. Мяжа праходзіла па рацэ Дзітва.

Па-другое, каля Вострава праходзіў старажытны шлях з Вільні ў Кракаў. І найстаражытнейшы мост праз раку Дзітва на шляху з Вільні на Варшаву ў 1392 г. знаходзіўся як раз насупраць Вострава, у Рулевічах. Мост праз Дзітву ў Мыто быў пабудаваны толькі ў канцы XV ст. [7].

На адлегласці ў некалькі кіламетраў ад маёнтка Востраў знаходзіўся Лідскі замак, дзе два ўладары маглі атрымаць годны прыём. Але ў студзені таго ж 1392 г. атрады крыжакоў на чале з камандорамі Янам Румпенгаймам, Конрадам Ліхтэншцейскім разам з войскам Вітаўта (які ў той час яшчэ змагаўся з Ягайлам за кантроль над Літвой) разрабавалі і спалілі горад і замак. Таму Ліда не магла належным чынам прыняць стрыечных братоў.

Т. Нарбут на той жа старонцы № 491 "Дзеяў ...", у дадатку № 2 (выданне 1839 г., Вільня) дае спасылку на крыніцу інфармацыі аб пагадненні: "Tranzakcyi w Ostrowiu zawartej nieznamy z innych źródeł, prócz Łubieńskiego. Opera Poslhuma etc. Antwerp. 1643. Rozprawa de Jure Reg. Pol. ad Rusch. Mosch. ditiones. gdzie p. 184 przytacza, tytuł tej tranzakcyi pod datą Ostrovo die S. Dominici A. 1391, rok mylny. Mówi o poręce przez Annę, Xiężnę Witoldową, za męża Królowej Jadwidze wydanej, tamże tę mamy u Krumera spomnianą."

Кнігу Любеньскага ўдалося адшукаць. Вось яе дадзеныя: Stanislai Lvbienski [...] Opera posthvma, historica, historo-politica, variiqve discvrsvs, epistolae, et aliqvot orationes [...] edita ab execvtoribvs testamenti, 1643.

На старонцы 184 ён піша аб тым, што Вітаўт, князь Літоўскі, віной якога было паўстанне (culpa rebellionis) супраць Кароны, вярнуўся пад уладу караля Уладзіслава. Пагадненне падцвердзіла Ядвіга, каралева Польшчы. Заключана у Востраве (datum in Ostrowo) ў 1393 г. у Дзень Св. Дамініка.

Нарбут з памылкай цытуе Любеньскага "datą Ostrovo die S. Dominici A. 1391", на старонцы № 184 паданы 1393 г., (nonagesimo tertio). Год, як і піша Нарбут, памылковы.

Цікава аб пагадненні пісаў Ян Длугаш [8]: "Уладзіслаў, кароль Польскі ... прагнучы забяспечыць спакой Літвы, да якой як да роднай зямлі меў найвялікшае шанаванне ... пастанавіў нарэшце паяднацца з князем Вітаўтам і даць яму ўладу над Літвой і Руссю, бо іншыя браты ягоныя былі аматарамі палявання і п'янства і не былі здатныя да кіравання дзяржавай. Дзеля гэтай мэты патаемна выслаў Генрыка, князя Мазавецкага, які быў абраны біскупам Плоцкім..., але потым парушыўшы стан духоўны, родную сястру Вітаўта ... узяў за жонку). ... кароль Польскі Ўладзіслаў на прыканцы месяца ліпеня выехаў у Літву, а 7 жніўня стаў ў Востраве, туды ж для сустрэчы прыбыў князь Вітаўт з найбольш адданымі прыхільнікамі, і з доўгай пачцівай просьбай, слязмі заліты, умольваў караля аб прабачэнні для сябе і дараванні сваёй віны. Кароль Ўладзіслаў адпусціў яму ўсе правіны. Потым выправіўся з ім ў Вільню... і не толькі вярнуў Вітаўту спадчынную тэрыторыю і замкі, але і ўсю Літву і Русь з замкамі аддаў пад ягоную ўладу...". Длугаш пісаў, што дзеля заключэння пагаднення, Ягайла выехаў ў Літву! Аналіз і параўнанне сучасных мапаў Польшчы з мапай заходніх межаў ВКЛ з кнігі Казлова Л. і Цітова А. "Беларусь на сямі рубяжах" [9] дазваляе сцвярджаць што Востраў-Любельскі не ўваходзіў у склад ВКЛ (Падляшша).

Падрабязная гісторыя Вострава – гэта справа будучага даследавання. У агульных рысах гэта можна зрабіць ужо зараз.

На момант падпісання пагаднення 1392 г. маёнтак быў уласнасцю скарбу ВКЛ.

Цікавую інфармацыю аб Востраве дае выбітны лідскі гісторык першай паловы XX ст. Міхал Шымулевіч [10]. Ён піша, што на мапе "Rizzi Zannoni", выданай ў 1772 г. у Парыжы, між Лідай і Мыто, намаляваны вялікі лес з назвай "Лес Лідскі". Гэты лес уваходзіў ў Лідскае староства і быў падзелены між маёнткамі Дайнова, Цыбары і інш. Напрыканцы XVI ст. Ян Янавіч Завіша, падкаморы Лідскі, а потым кашталян і ваявода Віцебскі выкупіў маёмасць, якая належала яшчэ ягонаму дзеду, Андрэю Завішу – Белагруду. Па смерці выяводы Віцебскага Белагруда разам з Жырмунамі і Востравам перайшла ягонаму пляменніку Мікалаю Завішу, таксама кашталяну Віцебскаму. Пасля смерці бяздзетнага Мікалая Завішы, ўся гэтая маёмасць перайшла да ягонай удавы а потым, напрыканцы XVII ст. да Ганны Завішы, дачкі Яна Юрыя Завішы, старасты Браслаўскага. У сярэдзіне XVIII ст. Жырмуны і Востраў з Белагрудай – маёмасць кн. Барбары Радзівілл (з Завішаў). Ад яе пераходзіць да сына – Станіслава Радзівілла (1722 - 1784), падкаморага літоўскага, і далей – Мікалаю Радзівіллу, уладальніку Жырмун. Т. Нарбут піша, што перадапошнім гаспадаром Вострава быў Тадэўш Нарбут, падкаморы Лідскі, таму недзе напрыканцы XVIII - пачатку XIX ст. Востраў набываюць Нарбуты. У час напісання "Дзеяў ..." нашым вялікім гісторыкам Востраў "пасля здрабнення праз exdywizye, ёсць невялікім фальфаркам, які належыць да паноў Міхалоўскіх". Згодна з

Малеўскім у Міхалоўскія становяцца гасападарамі ў 1831 г. Верагодна, што маёмасць Нарбутаў была сканфіскавана за ўдзел у паўстанні 1831 г. І ў 30-я гады XX ст. Востраў усе яшчэ маёмасць Міхалоўскіх.

Міхал Шымулевіч піша, што ў XVIII ст. у Белагрудскую парафію ўваходзіла маёмасць князёў Радзівілаў: Востраў, Дайнова, Вялікае Вольжава, Тарноўшчына. Акрамя касцёлу ў Белагрудзе, парафія мела некалькі капліцаў: ў Востраве, Дайнове, Дзітве, Вялікім Вольжаве і інш. Белагрудскую парафію стварыў біскуп Война ў 1719 г. з частак лідскай і ваверскай парафій. Межы парафіі часта мяняліся. Апошняе размежаванне зрабіў арцыбіскуп Галавінскі в 1844 г. Таму не дзіўна, што ў Малеўскага, інфармацыя якога грунтуецца на віленскіх архівах, ў 1831 г. Востраў належыць да Лідскай парафіі.

Сумуючы, можна зрабіць выснову, што маёнтак Востраў Міхалоўскіх, аб якім пісаў Т. Нарбут, знойдзены. Археолагі маглі б знайсці рэшты падмуркаў XIV ст. там, дзе пазней стаяў фальварак Востраў. Але, ці захавалася нешта ў зямлі пасля ўсіх бедаў, якія прайшлі па нашай зямлі?

Літаратура:

1. Teodor Narbutt. DZIEJE STAROŻYTNE NARODU LITEWSKIEGO. Wilno, 1839. T. 5, S. 491.
2. Czesslaw Malewski. Rody szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiet Lidzki. Wilno, 2005. S. 175
3. Czesslaw Malewski. Wykaz alfabetyczny z 1844 r. majątków pow. Lidzkiego ze wskazaniem właścicieli i ilości dusz męskich przez nich posiadanych według spisu 1834 r. // "Ziemia lidzka" kwiecień, 2004 r., nr 2 (60).
4. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa, 1888, T. 7, S. 727.
5. Czesslaw Malewski. Rody szlacheckie na Litwie w XIX wieku. Powiet Lidzki. Wilno, 2005. S.114
6. Tadeusz Nowak. Obraz Ziemi Lidzkiej na mapach XVI - XVIII wieku // Z dziejow ziemi Lidzkiej. Warszawa, 1997.
7. Michał Szymielewicz. Rzeka Dzitwa // "Ziemia lidzka",1936 r., nr1.
8. Jana Długosza, kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. Przekład Karola Mecherzyńskiego, Krakow, 1868; T. 3, ks. 9, 10; S. 470.
9. Казлоў Л., Цітоў А. Беларусь на сямі рубяжах, 1993, с.19.
10. Michał Szymielewicz. Białohruda.// "Ziemia lidzka", 2001 r., nr 2(45).

А.В. Демидович
г. Лида, ЛК УО «ГрГУ им. Я.Купалы»

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ РЕФОРМЫ XVI В. НА ЛИДЧИНЕ В ОСВЕЩЕНИИ РОССИЙСКОЙ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Хозяйственные мероприятия, происходившие в ВКЛ на протяжении XVI в., непосредственным образом затронули территорию современного Лидского региона. В российской историографии второй половины XIX – начала XX вв. социально-экономическое развитие Лидчины не являлось предметом специального исследования, однако изучалась в контексте хозяйственной политики и реформ, проводимых великокняжеской администрацией.

В монографии, посвященной рецепции немецкого права М.Ф. Владимирский-Буданов утверждал о негативном влиянии магдебургского права на города ВКЛ, приведшего к их упадку, в том числе и г. Лиду [1; 173]. В исследовании В.Б. Антоновича крестьянского землевладения княжества можно определить повинностное и податное положение сельского населения Лидчины до середины XVI в., а также его социально-правовой статус [2; 49]. Более подробную характеристику социально-экономического и правового положения населения Лидчины можно извлечь из характеристики Ф.И. Леонтовича сословной структуры населения западной части ВКЛ [3; 9-10].

Исследователи киевской историко-правовой школы считали, что аграрная реформа и магдебургское право привели к закрепощению крестьянства, упадку городов, национально-религиозному и социальному противостоянию в обществе. Подобной позиции придерживались представители исторической школы «западноруссизма»: М.О. Коялович, И.Д. Беляев, П.Д. Брянцев, А.О. Турцевич и др. Однако следует отметить неординарный взгляд П.О. Бобровского, утверждавшего на основании исследований городов Гродненской губернии, что введение магдебургского права имело положительное экономическое значение для хозяйственного развития ВКЛ [5; 23].

Новым шагом в изучении социально-экономической жизни Лидчины явились исследования М.К. Любавского, рассмотревшего по материалам Литовской метрики хозяйственную деятельность органов центральной власти во главе с великим князем и провинциальной администрацией. Исследователь отметил, что в период княжения Казимира и Александра, а также в первые годы правления Сигизмунда I административно-судебную власть в Лидском повете осуществляли великокняжеские наместники, но затем в актах упоминаются уже державцы. М.К. Любавский на основании архивных документов относил Лиду в дореформенный период к числу Виленских дворов, хотя и отмечал, что «прямых указаний на правительственную деятельность Виленского воеводы в ее повете не удалось разыскать в памятниках изучаемого времени» [6; 100]. Лидский повет, по описанию историка, охватывал господарские дворы, непосредственно относящиеся к Лидскому замку, владения местных служилых бояр (в военном пописе 1528 г. называются около 80 мелких землевладельцев, из которых 37 выставляли в войско себя, а остальные совместно вооружали 49 конников) и частновладельческие отчины.

М.К. Любавский, характеризуя хозяйственную политику правительства в начале XVI в. отметил, что она отправлялась «от старины», т.е. практически вся хозяйственная деятельность великокняжеских наместников-державцев сводилась к систематическому сбору податей и контролю за выполнением повинностей населением. Однако военные нужды, по убеждению историка, при благоприятно сложившейся внешнеэкономической торговой конъюнктуре, заставляли правительство реформировать государственное хозяйство, что привело к появлению устав 1514 и 1529 гг. и «Наказа старостам и державцем». Сущность этих экономических мероприятий, по мнению исследователя, заключалась в рационализации ведения хозяйства с целью увеличения доходности господарских дворов путем перехода от сбора натуральных податей к денежному оброку, усилением контроля над взысканием податей и выполнением повинностей и увеличением запашки дворовой земли [7; 215].

Однако М.К. Любавский подчеркнул недостаточную эффективность этих хозяйственных нововведений, что вынуждало великого князя отдавать в заставу господарские дворы. Так, например, исследователь отметил, что при Сигизмунде I Лида и Белица отдавалась в держание Юрию Ильиничу [6; 160]. Такая вынужденная хозяйственная политика правительства привела к тому, что государства передало в руки шляхты основной государственный земельный фонд, что привело все хозяйственные реформы к ничтожному результату. В доказательство историк отметил, что господарский двор Лидского повета Желудок в 1616 г. был заставлен за 600 коп грошей князю Василию Полубенскому безвозвратно [6; 158]. Продолжением хозяйственных мероприятий, подчеркнул М.К. Любавский, явилось проведение аграрной реформы, направленной не только на создание фольварочного хозяйства, но и на структурное изменение всей экономики страны с целью перехода от натуральной формы хозяйства к денежной [7; 245-247].

М.С. Грушевский отметил большое экономическое значение неманского водного торгового пути, связывающего развитый западный земледельческий регион ВКЛ (в том числе и Лидчину) с ремесленными городскими центрами Западной Европы [8; 123].

М.В. Довнар-Запольский проанализировав размеры налоговых платежей г. Лиды отнес его в разряд городов с незначительным экономическим потенциалом. По данным исследователя Лидский повет в 1560-е гг. приносил дохода не более 100 коп грошей, сбор серебщины с г. Лиды составлял в 1551 г. только 20 коп грошей. Но основе пописа войска 1567 г. с частновладельческих фольварков Лидского повета выставлялось около 980 конников (не учитывая владений М.Ю. Радзивила). Тем не менее, отметил историк, Лида относилась к пятидесяти крупнейшим городам ВКЛ, а получив в 1590 г. королевский привилей на магдебургское право городские жители стали пользоваться правом еженедельных торгов и проводить 2 ярмарки в год [9; 196].

В.И. Пичета, рассматривая ход аграрной реформы, подчеркнул, что Виленское воеводство являлось главным ядром великокняжеских имений, в состав которого входил и Лидский повет, но ко времени земельной реформы большая часть господарских земель перешла уже в руки частных владельцев. По мнению историка, «устава на волоки» производилась на Лидчине в течение 1555 и 1556 гг. По крайней мере, до этого времени, отметил ученый, нет никаких указаний о систематических земельных мероприятиях правительства. Ревизией господарских дворов занимались Станислав Райский и Семен Война. Затем, констатирует исследователь, на место С. Райского был послан Г. Дельницкий, официально называвшийся ревизором дворов

Понеманских. После административно-судебной реформы 1565 – 1566 гг. к Лидскому повету были присоединены соседние волости Троцкого воеводства: Острыно, Василишки, Радунь, Эйшишки, а также крупные панские отчины: Белица, Докудова, Желудок, Жирмуны, Ишчолна, Селец, Щучин, аграрная реформа в которых была проведена шляхтичем Павлом Котовичем [10; 228, 235].

Определив цели и задачи агарной реформы, В.И. Пичета выделил ее основополагающие принципы: 1) целью реформы являлось повышение доходности и производительности господарского хозяйства, что предусматривало создание новых господарских фольварков; 2) повинностное и податное положение определялось в зависимости от количества и качества земли с учетом деления сельского населения на определенные разряды; 3) аграрная реформа направлялась на индивидуализацию владения землей, уничтожение общинного хозяйства, уничтожение чересполосицы и переходу к трехполью; 4) замена натуральных повинностей денежными ставила сельское население в тесную зависимость от внутреннего рынка; 5) аграрную реформу в ВКЛ следует рассматривать в контексте общеевропейской торговой конъюнктуры и развития внутреннего рынка [10; 244-245].

Таким образом, из исследований российской дореволюционной историографии, можно заключить, что Лидчина занимала важное место в экономической жизни ВКЛ и находилась в центре проводимых правительством хозяйственных реформ, итоги которых не были окончательно изучены в российской дореволюционной историографии.

Литература:

1. Владимирский-Буданов, М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве / М.Ф. Владимирский-Буданов. – СПб, 1868. – 302 с.
2. Антонович, В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России: в 3 т. / В.Б. Антонович. – Киев, 1885. – Т. 1: Исследование о городах юго-западного края. – 351 с.
3. Леонтович, Ф.И. К истории административного строя литовского государства. I. Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства и его прошлое. II. Панский двор в Литовском государстве / Ф.И. Леонтович. – Варшава, 1899. – 104 с.
4. Бобровский, П.О. Исторические сведения о городах Гродненской губернии / П.О. Бобровский. – Гродно, 1861. – 82 с.
5. Любавский, М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута / М.К. Любавский. – М., 1892. – 998 с.
6. Любавский, М.К. Очерки истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М.К. Любавский. – М., 1915. – 317 с.
7. Грушевский, М.С. Історія України-Руси: в 10 т. / М.С. Грушевский. – Киев; Львов, 1903 – 1936. – Т.6. – 670 с.
8. Довнар-Запольский, М.В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах: в 2 т. / М.В. Довнар-Запольский. – Киев, 1901. – Т.1. – 807 с.
9. Пичета, В.И. Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве / В.И. Пичета. – М., 1917.– 547 с.

В.У. Галубовіч
г. Гродна, ГДАУ

ПАСОЛЬСКАЯ ДАКУМЕНТАЦЫЯ ЛІДСКАГА СОЙМІКА Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVII ст.

Канец XVI ст. і большую палову XVII ст. у гісторыі Рэчы Паспалітай прынята называць эпохай праўлення каралёў дынастыі Ваза. Гэта быў час вялікіх перамог і паражэнняў, стратаў і набыткаў, той "срэбны век", які скончыўся найвялікшай трагедыяй у беларускай гісторыі. Для нашага даследавання не выпадкова абрана першая палова XVII ст., якая ахоплівае большую частку праўлення Жыгімонта і Уладзіслава Вазаў. Справа ў тым, што першыя вядомыя дакументы па гісторыі лідскага сойміка адносяцца да канца XVI ст. Напрыклад, захавалася інструкцыя на сойм 1597 г., але гэта выключэнне. Лідская соймікавая дакументацыя часоў Вазаў у адносна вялікай колькасці прадстаўлена толькі першай паловай XVII ст. Мэтай працы з'яўляецца сігналізацыя вынесенай у назву артыкула тэмы, а не яе канчатковае вырашэнне.

Не спыняючыся на асобных дэталях, нагадаем, што лідскі павятовы соймік як інстытут лакальнага шляхецкага самакіравання ўзнікае пасля знакамітых рэформаў Жыгімонта Аўгуста 1565-1566 гг. [5, s.121-126]. З гэтага часу соймікі становяцца важнейшым асяродкам палітычнага жыцця ўсіх павятовых цэнтраў Вялікага Княства Літоўскага і асобным элементам парламенцкай сістэмы Рэчы Паспалітай у цэлым. Кожная ўстанова, тым больш такая, што ва ўмовах Новага часу абслугоўвала патрэбы элітарнай часткі грамадства, не магла абыходзіцца без уласнай сістэмы справаводства. Такім чынам, вынікам увядзення і функцыянавання соймікавага праўлення стала з'яўленне шэрагу дакументаў, якія раней не былі вядомыя ў ВКЛ.

Соймікавай дакументацыяй прынята называць зацверджаныя і зафіксаваныя на паперы падчас соймікавых нарадаў рашэнні. Да іх ліку адносяцца лісты-звароты шляхты да розных асобаў; ляўдыюмы ці ўхвалы (у тым ліку падаткавыя і вайсковыя), якія датычыліся як лакальных, так і агульнадзяржаўных пытанняў; лісты да караля, звязаныя з абраннем павятовыхураднікаў; пратэстацыі; інструкцыі прадстаўнікам павета на соймы [1, s. 455-479; 8, s. 106-127]. У гэтым артыкуле гаворка будзе весціся толькі пра адзін від соймікавых дакументаў, але, бадай жа, самы важны – пасольскія інструкцыі, якія па сваім змесце маюць непасрэдныя адносіны да палітычнага працэсу ў краіне і, што каштоўна, дазваляюць аднавіць яго асаблівасці на лакальным узроўні. Пасольскія інструкцыі складаліся на перадсоймавых сойміках і перадаваліся прадстаўнікам павета, а копіі дакумента актыкаваліся ў кнігі павятовых судовых установаў – як правіла, гэта былі кнігі гродскага суда [1, с. 479; 8, s. 120]. Асобныя копіі з інструкцый здымаліся інфарматарамі і слугамі ўплывовых асобаў для арыентавання ў настроях шляхты.

Пасольская дакументацыя лідскага сойміка першай паловы XVII ст. захавалася фрагментарна. Неацэнную каштоўнасць для яе вывучэння мае Архіў Радзівілаў, які зберагаецца ў Варшаве, і рукапісныя зборнікі бібліятэкі Польскай акадэміі на вук у Кракаве. Толькі ў радзівілаўскіх зборах захаваліся інструкцыі лідскіх соймікаў 1616 г., 1618 г., 1630 г., 1632 г., 1640 г. [3]. Пасольскія наказы лідскай шляхты 1646 г., 1647 г. і 1648 г. трапілі ў акадэмічную бібліятэку Кракава [4]. Далёка не кожны павет ВКЛ можа паганарыцца такой колькасцю дакументацыі, захаванай да нашых дзён. Сам факт,

што лідская пасольская дакументацыя збераглася да нашага часу, сведчыць пра месца павета ў іерархіі рэгіёнаў княства паводле палітычнага ўплыву. Не ставячы за мэту пераказаць змест усіх вядомых інструкцый, ды гэта і ня мае сэнсу, паспрабуем знайсці агульныя праблемы, якія хвалявалі лідскіх абываценляў напрацягу вылучанага перыяду, і паказаць накірунак трансфармацыі іх адзнакаў і настрояў. Дзеля гэтага вылучым асноўныя блокі праблем, якія прысутнічаюць у большасці пасольскіх наказаў. Да іх ліку, у першую чаргу, трэба аднесці пытанні знешняй палітыкі і арганізацыі абароназдольнасці краіны, функцыянавання палітычнай, судовай і фінансавай сістэм, абароны дзяржаўных інтарэсаў ВКЛ, міжканфесійных і міжэтнічных адносінаў.

Знешняя палітыка і абарона. Даследчыкі гісторыі Рэчы Паспалітай ужо даўно адзначылі пацыфістычныя настроі шляхецкага стану, яго нежаданне да захопніцкіх авантураў [2, 6]. Лідскую шляхту таксама нельга назваць агрэсіўна настроенай да сваіх суседзяў. Настойлівыя заклікі манархаў рэдка знаходзілі падтрымку ў мясцовых абываценляў. Шляхта з недаверам успрымала інфармацыю аб пагрозе. Так, у 1630 г. лідскія павятовыя актывісты заявілі, што "*пра вярбоўку імператарскага войска нам не вядома*", а ў 1646 г. паслы атрымалі дакладнае даручэнне: "*…дамовы з суседзямі адносна якіх ёсць сумненне ў сяброўстве пацвердзіць*".

Ва ўсведамленні шляхты абавязак арганізацыі абароны ад знешніх ворагаў ляжаў на ўладары краіны. Яму належалі асноўныя "лаўры" за перамогі, падтрыманне міру. Амаль кожны пасольскі наказ утрымлівае падзяку манарху, як у 1640 г., за захаванне "*здароўя Айчыны*". У 1616 г. лідскія абываценлі дзякавалі Жыгімонту Вазе за яго "*бацькоўскі*" клопат аб Рэчы Паспалітай і асабліва за тое, што заклікаў іх на сойм абмеркаваць пытанні знешняй пагрозы.

У полі зроку лідскай шляхты заўсёды знаходзіўся стан абаронных умацаванняў на памежжы дзяржавы. Просьбы аб забеспячэнні усім неабходным замкаў у Рызе гучалі на сойміку ў 1616 г., замка ў Смаленску – у 1640 г., 1646 г., 1648 г., замка ў Дынабургу – у 1648 г. У 1646 г. лідчане нават звярнулі ўвагу на незадавальняючы стан муроў і вайсковай амуніцыі ў сталіцы княства.

Сярод іншых у інструкцыях сустракаецца патрабаванне ўпарадкаваць артылерыю ВКЛ. У 1640 г. лідскія абываценлі сфармулявалі наступны пастулат: "*…каб усе гарматы ВКЛ былі інвентарызаваныя, а адміністратар* [асоба, якая апекавалася артылерыяй] *заставаўся пры сваім пэўным штогадовым жалаванні* ".

Недахопы функцыянавання ***палітычнай сістэмы*** краіны заўсёды заставаліся важнейшай праблемай і добра ўсведамляліся элітай тагачаснага грамадства. Лідскія абываценлі не вылучаліся ў гэтым сэнсе недасведчанасцю і рэгулярна патрабавалі скасавання парушэння права, абмежавання нелегальных формаў ціску на палітычных апанентаў. Сярод пунктаў інструкцыі 1640 г. сустракаем патрабаванне не дапускаць пралангацыю соймавых нарадаў, як і ўвогуле скліканне соймаў, "*extra praefixu tempus*". У 1648 г. у інструкцыю трапіў наступны пункт: "*Мы зразумелі з універсалу Яго міласці арцыбіскупа Гнезненскага ад 9 ліпеня да нас на соймік з Варшавы прысланага, што некаторыя Іх міласці прапаноўваюць спалучыць канвакацыю і элекцыю, каб апошняя праз два тыдні па канвакацыі была праведзена*". Лідская шляхта выступіла супраць парушэння парадку правядзення канвакацыйных і элекцыйных соймаў. Такая пазіцыя ва ўмовах, калі патрабавалася хутка рэагаваць на крызіс у дзяржаве, можа сведчыць як пра дагматычнае стаўленне да права, так і неўсведамленне пагрозы, у якой апынулася Рэч Паспалітая з пачаткам паўстання ва Украіне. Напярэдадні сойма 1616 г. лідская

шляхта з незадаволенасцю адзначыла пашырэнне практыкі прыезду да месца соймавання вялікіх "*грамадаў непатрэбных*", якія суправаджалі сенатараў і ўраднікаў Кароны і ВКЛ, прычым як свецкіх, так і духоўных. Асабліва ж абурала тое, што менавіта духоўныя асобы, якім "*звычайна не належыць мець гвардыю",* прыязджалі з узброеным атачэннем.

Функцыянаванне ***судовых установаў***, якія побач з прадстаўнічымі складалі падмурак дзяржаўна-палітычнай сістэмы і з'яўляліся важным інструментам палітычнай барацьбы, знаходзілася ў цэнтры ўвагі кожнага павятовага абываценя, не магло не стаць прадметам дыскусій на сойміках і соймах. Да некаторых соймаў лідскія абывацелі рыхтавалі цэлыя спісы прэтэнзіяў і рэкамендацый. Да найбольш папулярных пунктаў трэба аднесці абарону аўтарытэту Трыбуналу ВКЛ, як у 1640 г. ці ў 1646 г., калі гучала патрабаванне, "*каб Трыбунальскія дэкрэты заставаліся in suo robore*". Адначасова, як гэта мела месца ў 1646 г., не забывалі выказаць прэтэнзіі, і нават пакрытыкаваць дзейнасць установы, паколькі мелі звесткі, што "*Галоўны Трыбунальскі суд пачаў няслушна абцяжарваць вінамі розныя установы і ўдзельнікаў судовых працэсаў*". Перад канвакацыяй 1648 г. лідскі соймік пагадзіўся, што "*Дэкрэты Галоўнага Трыбунальскага суда прынятыя ўжо пасля смерці Святой памяці Яго каралеўскай міласці і прадстаўленыя Яго міласці арцыбіскупу Гнезненскаму належыць пацвердзіць канстытуцыяй на будучай канвакацыі*", але такое парушэнне права лічыў недапушчальным, таму паслам даручалася прыкласці намаганні, каб у будучым "*адразу пасля смерці каралёў Паноў нашых усе суды спынялі працу*".

У інструкцыі 1640 г. зафіксавана прапанова аб аптымізацыі дзейнасці каралеўскага суда: "*…забяспечыць правам, каб пасяджэнні задворнага суда адбываліся ў пэўным месцы і часе*", а праз шэсць гадоў лідскія шляхціцы абавязвалі паслоў пастарацца, нарэшце, каб "*recessa juris былі раздзелены на тыя, што належаць да кампетэнцыі соймавага, трыбунальскага і задворнага суда*".

Скарб і фінансы. Больш за свабоду шляхта, хіба, любіла толькі грошы. Рэч Паспалітая была краінай, дзе не толькі палітычна, але і гаспадарча дамінаваў шляхціц, з дазволу, згоды і кішэні якога дзяржава атрымлівала сродкі на функцыянаванне. Шляхціцы вырашалі збіраць – ці не падаткі і як імі распараджацца. Лідскі соймік не вельмі ахвотна пагаджаўся на выдачу падаткаў і сваіх паслоў абавязваў не прымаць на сойме падаткі без згоды грамады, як гэта было ў 1640 г., 1646 г., і пакідаць канчатковае рашэнне да рэляцыйнага сойміка. У 1648 г. інструкцыя канстатавала: "*Падаткі, якія зараз ухваляем на выплаты навербаванаму войску і ў будучым будзем прымаць, каб пры павятовых паборцах заставаліся*". Скарб як дзяржаўная ўстанова і яго супрацоўнікі падлягалі кантролю з боку шляхты. Напрыклад, у 1640 г. лідскія абывацелі запатрабавалі ад падскарбія прадстаўлення справаздачы аб зборы падаткаў з каралеўскіх земляў "*на вайсковы апарат*", прычым падскарбі абавязваўся праінфармаваць не толькі паслоў, але і разаслаць на соймікі копіі разрахункаў. Аналагічнае патрабаванне аб справаздачы падскарбія за выдаткаванне грошай з гэтага падатку прагучала і ў 1648 г. Неаднаразова дэкларавалася ў Лідзе патрэба ў выпраўленні дзейнасці манетнага двара. У 1630 г. гэта было сфармулявана такім чынам: "*…манета каб была выпраўлена…*", а ў 1646 г. "*манета…паводле дэкларацыі…Жыгімонта Трэцяга…каб пры Рэчы Паспалітай заставалася*". Сярод пастулатаў знаходзіліся і такія, дзе нават прасочвалася тэндэнцыя да адстойвання

даволі спецыфічнай роўнасці шансаў на ўзбагачэнне. У 1640 г. лідскія абывацелі настойвалі на тым, каб больш адной эканоміі ў трыманні адной асобы не было.

Абарона інтарэсаў Вялікага Княства Літоўскага. У межах поліэтнаканфесійнай Рэчы Паспалітай, якая складалася з частак, якія мелі раней і працягвалі падтрымліваць традыцыі ўласнай дзяржаўнасці, рэальнасцю заставалася не толькі лабіраванне, але і адкрытае змаганне шляхты ВКЛ за свае інтарэсы. У гэты працэс была ўцягнута і лідская шляхта, якая выразна акрэслівала сябе як частку палітычнага народа ВКЛ. Лідская пасольская дакументацыя дазваляе сцвярджаць, што канфлікт у адносінах з кароннай шляхтай не затухаў напрацягу ўсяго перыяду, набываючы розныя формы і розную ступень вастрыні. У 1616 г. глебай для разыходжанняў стала справа па размежаванні земляў Кароны і ВКЛ. Лідскія абывацелі даручалі сваім паслам ініцыяванне стварэння камісіі ў гэтай справе, паколькі "*ужо вялікая частка добраў ад ВКЛ да Кароны адыходзіць*". На перадсоймавым сойміку ў 1640 г. лідскія абывацелі выказвалі прэтэнзіі каронным калегам адносна практыкі ажыццяўлення так званай "*альтэрнаты*", згодна з якой на кожным трэцім сойме маршалкам абіраўся прадстаўнік княства. Лідскі соймік настойліва патрабаваў, каб "*альтэрната соймавай дырэкцыі лічылася не ад разарванага сойма, а ад соймаў, якія скончваліся шчаслівай канклюзіяй*". Адным з яскравых прыкладаў супрацьстаяння каронай і літоўскай шляхты ў XVII ст. стала атрымаўшая шырокі розгалас справа з перадачай Трубецка маскоўскай дзяржаве наўзамен за далучэнне да Кароны земляў ва Украіне. Лідскія абывацелі ў інструкцыі на сойм 1646 г. востра адрэагавалі на факт парушэння тэрытарыяльнай цэласнасці княства назваўшы страту Трубецка, Сярпейска і Вязаўскага стану "*новым парушэннем права*". Лідскія шляхціцы патрабавалі ад сваіх паслоў не толькі высвятлення "*аўтарства*" трансакцыі, але і іх жорсткага пакарання. Кампенсаваць страты страціўшым маёмасць належала наступным чынам "*пакрыўджаным паводле Бога і святой справедлівасці з уласнай маёмасці тых кансультантаў і выканаўцаў абмеркаваць належыць*". Такім чынам, жыхары лідскага павета, не мяжуючы з Каронай ці Масквой, паслядоўна выступалі абаронцамі сваёй айчыны.

На тым жа сойміку ў 1646 г. лідскія абывацелі са спасылкай на акт уніі і соймавыя канстытуцыі нагадвалі аб несупадзенні каронай і літоўскіх судовых юрысдыкцый і прыводзлі як прыклад пастанову кароннага Трыбуналу па справе пана Сеняўскага адносна маёмасцей, якія знаходзіліся на тэрыторыі ВКЛ.

Рэлігійнае пытанне на лідскім сойміку ўздымалася неаднаразова, але яго актуалізацыя мела месца пры адметных акалічнасцях. У 1616 г. лідская шляхта патрабавала, каб "*людзі грэцкай рэлігіі соймавай павагай былі заспакоены*", а ў 1630 г. нагадвала, што "*libertas religiones*" гарантавана як правам паспалітым, так і соймавымі канстытуцыямі. Можна не сумнявацца, што з'яўленне гэтых пунктаў невыпадковае, паколькі і ў 1616 г., і ў 1630 г. паслом ад лідскага павета абіраўся Крыштап Радзівіл, знакаміты лідэр дэсідэнтаў, польны гетман ВКЛ. Міжканфесійныя адносіны ў час праўлення Уладзіслава Вазы нельга назваць асабліва напружанымі, магчыма таму, у 1640-х гадах лідская шляхта абыходзіла гэтае пытанне на соймікавых нарадах. Толькі ва ўмовах міжкаралеўя, калі шляхта імкнулася гарантаваць сабе захаваннне ранейшых праў, праблема ўзнікала сама сабой. Больш таго, выстаўлялася лідскай шляхтай наперад усіх іншых. Перадканвакацыйная інструкцыя, складзеная ў Лідзе 25.VI.1648 г., пачыналася наступным чынам "*У першую чаргу маюць паслы настойваць, каб desidentes in religione непарушна заставаліся пры сваіх канфедэрацыях і*

старажытных вольнасцях". Менавіта па гэтай праблеме мясцовыя абывацелі прытрымліваліся адной палітычнай лініі напрацягу дзесяцігоддзяў, бо яшчэ напярэдадні сойма 1597 г. лідскі соймік патрабаваў ад паслоў не абмяркоўваць іншыя справы, пакуль не будуць вырашаны праўным шляхам міжрэлігійныя супярэчнасці [7, s. 115]. Усё гэта сведчыць пра моцныя пазіцыі дэсідэнтаў у павеце.

Непасрэдна з рэлігійнай мяжуе яшчэ адна паўтараючаяся праблема, а менавіта: дачыненні з жыдоўскім насельніцтвам. Для шляхты ўсёй Рэчы Паспалітай увогуле характэрна амбівалентнае стаўленне да жыдоў: з аднаго боку, за іх кошт фармавалася публічная каса, з іншага боку, на жыдоў глядзелі як на звычайных канкурэнтаў у эканоміцы. Лідская шляхта не вылучалася нейкім асаблівым стаўленнем у адносінах да жыдоў. У інструкцыі 1640 г. даваліся рэкамендацыі, як сабраць пагалоўшчыну з жыдоў, якія ўхіляюцца ад падаткаў. Больш пашыраны быў пералік прэтэнзіяў на сойміку 1646 г. У пункце 17 інструкцыі жыды абвінавачваюцца ў звачайным круцельстве, бо пазбягаючы канчатковага разгляду справаў у Трыбунале пераводзяць іх у задворны суд, праз што падважваюць прэстыж галоўнай апеляцыйнай установы краіны. У 23 і 24 пунктах той жа інструкцыі паслам даручалася дабівацца ажыццяўлення раней прынятых дыскрымінацыйных канстытуцый, якія забаранялі здаваць жыдам у арэнду збор мытаў і трымаць у якасці прыслугі хрысціян. У абодвух выпадках прапаноўваліся канкрэтныя меры па ўвасабленні канстытуцый у жыццё: напрыклад, пры заключэнні кантракту з жыдом на скарб прапаноўвалася накласці грашовы штраф і завесці судовую справу, якая перадавалася ў Трыбунал.

Аналіз інструкцый з лідскага сойміка дазваляе зрабіць наступныя высновы. Кожны пасольскі наказ мае свае адметныя рысы, і канкрэтнае яго напаўненне залежала ад зменлівай грамадска-палітычнай ці гаспадарчай сітуацыі. Заўсёды шляхта абмяркоўвала наступныя пытанні: знешняя палітыка, абарона краіны, функцыянаванне дзяржаўных установаў. Па фармальных прыкметах, пэўныя адрозненні былі ў інструкцыях, складзеных у першай трэці XVII стагоддзя і ў пазнейшы час. Першыя вядомыя інструкцыі больш кароткія і менш структурызаваныя. Інструкцыі 40-х гадоў XVII ст. маюць выразны падзел на асобныя пункты. Аналіз лідскіх пасольскіх інструкцый паказвае, што кожны раз шляхта падыходзіла да іх складання з адказнасцю, а паўтор некаторых пунктаў з'яўляўся вынікам сістэмнага невыканання соймавага заканадаўства і недасканаласці дзяржаўнага ладу.

Літаратура:

1. Лаппо, И.И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911.
2. Сагановіч, Г.М. Ідэя міру і вайны ў пастулатах шляхты ВКЛ1630-х гадоў (паводле інструкцый шляхецкіх соймікаў) // Леў Сапега (1557-1633 гг.) і яго час: зб. навук. арт. Гродна. С. 157-162.
3. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, dział II, syg. №№ 646 a, 670, 1030, 1064, 1189.
4. Biblioteka PAU i PAN w Krakowie. Rks. 365, ss. 155-159 v.; 169-174 v.; 200-201 v.
5. Błaszczyk, G. Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492-1569. Poznań, 2002. S.121-126.
6. Dzięgielewski, J. Pokój i wojna w opinii szlachty Rzeczypospolitej czasów Władysława IV // Kultura, polityka, dyplomacja. Studia ofiarowane profesorowi Jaremie Maciszewskiemu w 60 rocznice jego urodzin. Warszawa, 1990. S. 131-140.
7. Kempa, T. Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. Toruń, 2007.
8. Zakrzewski, A.B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki. Warszawa, 2000.

С.В. Занеўскі
г. Гродна, ГрДУ ім. Я.Купалы

КРЫНІЦЫ З ГІСТОРЫІ ЛІДСКАЙ ШЛЯХТЫ
(канец XVIII - XIX ст.)

Са знікненнем з палітычнай карты Еўропы Рэчы Паспалітай 14 снежня 1795 г. Ліда ўвайшла ў склад Расійскай імперыі. Праз год 8 жніўня 1796 г. яна стала павятовым горадам Слонімскай, затым Літоўскай (з 1797 г.), Гродзенскай (з 1801 г.), і наканец з 1843 г. - Літоўскай геберніі. Па звестках А. Цітова "Ліда лічылася адным з лепшых гарадоў губерніі" [21, с. 185].

Звычайна ў гістарычнай навуцы выдзяляюць два тыпа крыніц: пісьмовыя і рэчавыя [2, с. 22-23]. Больш падрабязна мы спынімся на першых.

Па-першае, трэба адзначыць, што даследванне крыніц па гісторыі Лідчыны - справа не новая. Аб Лідчыне ў архівах ужо пісалі М. Сачок, Н. Таванюк, І. Трусаў [16; 18; 19], але сярод гэтых даследванняў мы не сустрэнем тых, якія спецыяльна прысвечаны шляхетнаму саслоў'ю. У гэтым плане выдзяляецца замежная гістарычная навука - як гэта не дзіва, менавіта там даследванне крыніц па гісторыі лідскай шляхты ідзе большымі тэмпамі, чым у нашай краіне, і перш за ўсё трэба адзначыць імя Чэслава Малеўскага.

Архіўныя матэрыялы разам з ужо ўведзенымі ў навуковы зварот замежнымі аўтарамі крыніцамі дазваляюць распрацаваць яшчэ не даследваную тэму па гісторыі лідскай шляхты. Так напрыклад праца А. Лютага 20-гадовай даўніны, адна з апошніх па гісторыі сацыяльнага становішча беларускага насельніцтва XIX ст., амаль не дае звестак па гісторыі лідскай шляхты (не гледзячы на даволі шырокае выкарыстанне ў дадзеным даследванні архіўных крыніц). Няма нават дакладных звестак аб самой колькасці прадстаўнікоў шляхецкага саслоў'я па лідскаму павету [4, с.31, 36, 50-51, 54-55, 58-59, 72-73]. Разгледзем гэта пытанне больш падрабязна.

Па звестках Ч. Малеўскага "у першай палове XIX ст. каля 10 % насельніцтва лідскага павета складала шляхта", прычым 70 % з гэтага ліку была аколічная шляхта "якая выйшла з мясцовых баяр" [23, s. 5]. Пры гэтым трэба адзначыць тэндэнцыйнасць погляду польскага гісторыка, які сцвярджае, што "значная частка дробнай шляхты паходзіць з Мазовіі і Падляшша, якія аселі на абшарах лідскага павета пасля Люблінскай уніі і набылі тут зямельныя надзелы" [там жа]. Аднак мы ведаем, што артыкул 12 III раздела Статута 1588 г. забараняў палякам набываць землі на абшарах Вялікага княства Літоўскага [17, с. 46]. Разам з тым пераацаніць уклад Ч. Малеўскага ў разпрацоўку праблемы даволі складана. Ён выявіў у архіўных сховішчах і сістэматызаваў спісы дваранскіх родаў лідскага павету, выкарыстоўваючы пры гэтым касцёльныя парафіяльныя метрыкі і дакументы віленскай Герольдыі. Дадзены матэрыял тым карысны для нас, што таксама прадстаўляе інфармацыю аб родавых гербах, дакладнай даце зацвярджэння роду расійскай герольдыяй, а таксама зямельных валоданнях кожнага з іх. Выкарастоўваючы дадзеную інфармацыю мы можам скласці адпаведную схему па колькасці маёнткаў, якія меліся ў той ці іншай дваранскай сям'і (глядзі табліцу 1).

Табліца 1.

Колькасныя суадносіны маёнткаў і дваранскіх родаў Лідскага павету

Колькасць маёнткаў	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Колькасць дваранскіх родаў	93	431	142	91	101	58	27	24	24	21	20	14	17	7	13	4	4
Колькасць маёнткаў	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	28	31	32	33	36	47	
Колькасць дваранскіх родаў	8	1	1	3	2	2	1	1	1	3	3	1	1	1	2	1	

[Крыніца: 23, s.13-97]

Заслугай аўтара таксама з’яўляецца складанне дакладнага спісу павятовых маршалкаў (глядзі табліцу 2).

Табліца 2.

Спіс маршалкаў Лідскага павета

Павятовы маршалак	Дата прыбывання на пасадзе
Аляксандр Остык-Нарбут	1798-1816
Ігнацый Скіндэр	1816-1819
Антоній Скіндэр	1819-1824
Ігнацый Скіндэр	1824-1827
Рамуальд Кастравіцкі	1827-1830, 1839-1844
Антоній Скарбэк Ваёцскі	1831-1834
Вавжынец граф Путткамер	1847-1849
Юзэф Марачэўскі	1850-1855
Стэфан Буткевіч	1855-1874
Ю.Чэпелеўскі	1877-1891
Людвік граф Грабоўскі	1914-1917

[Крыніца: 23, s. 6]

Шмат інфармацыі мае фактычны матэрыял па паўстанню 1863 г. у Лідскім павеце, які дае ўсё той жа Ч. Малеўскі. Ён публікуе поўны спіс шляхты гэтага павета, якая падверглася праследванню і была саслана ў ссылку (указана дакладнае месца). Спіс утрымлівае прозвішчы 299 асоб самагарознага ўзросту (дадзеныя прадстаўлены толькі на 191 паўстанца) [23, s. 102-110]. Асаблівую цікавасць выклікае аналіз узросту паўстанцаў. Ён хістаецца ад 15 (2 чалавекі) да 65 гадоў. Аднак гэты ўзрост размеркаваны вельмі неаднародна (табліца 3). Моладзь ва ўзросце ад 15 да 25 гадоў складае 56,5 %

Табліца 3

Аналіз узросту паўстанцаў 1863 г. у Лідскім павеце

Узрост (гадоў)	15 - 20	21 - 25	26 - 30	31 - 35	36 - 40	41 - 45	46 - 65
Колькасць чалавек	60	48	23	21	13	13	13

Акрамя дадзенай працы Ч. Малеўскі таксама апублікаваў алфавітны спіс шляхты Лідскага павету 1844 г. [24] і вопіс шляхты Лідскай 1765 г. [22].

У 1785 г. імператрыца Кацярына II выдала "Жалаваную грамату дваранству", якая вызначыла правы пануючага саслоў'я. Дваране губерніі складалі асобыя таварыствы і збіраліся губернатарам кожныя тры гады на дваранскі сход, дзе выбіралі губернскага і павятовага прадвадзіцеля дваранства. Гэтыя пасады з моманту ўтварэння дваранскага сходу набылі значэнне пастаянных органаў, якія мелі пэўны ўплыў у губернскіх і павятовых справах. Дваранскі сход разглядаў саслоўныя справы, прыём і выключэнне з дваранскага стану, справы аб апеке і інш. У дваранскім сходзе складаліся радаслоўныя кнігі, у якія заносіліся дваране-памешчыкі, пры ўмове іх доказу да прыналежнасці да гэтага саслоў'я. Кожны дваранін, які быў унесены ў радаслоўную кнігу, па дасягненню 25 год меў права на ўдзел у дваранскім дэпутацкім сходзе.

На тэрыторыю былой Рэчы Паспалітай дадзены указ быў пашыраны толькі Паўлам I ў 1797 г. [20]. Ужо ў XIX ст. была ўтворана пасада Лідскага павятовага прадвадзіцеля дваранства (маршалка), архіўны фонд якога (№ 1144) дае каштоўныя матэрыялы па гісторыі шляхты лідчыны. Так імянны спіс дваран 1832 г. [6, л. 1-15 адв.] дазваляе вызначыць колькасць асоб, якія належылі на гэты час да дадзенага састоў'я. Адпаведныя запісы маюць Кніга запісу дваран Лідскага павета за 1822 і 1897 гг. (5724 асобы) [5; 9]. Спіс шляхты за 1851 г. дазваляе вызнычыць прозвішча, імя і імя па бацьку, узрост, склад сям'і, колькасць сялян і зямлі, род заняткаў, час і месца падцвярджэння ў дваранстве [8]. Такія ж звесткі дае Кніга рэгістрацыі жыхароў Лідскага павета за 1832 г., але акрамя шляхты інфармацыя пададзена па ўсім жыхарам дадзенай мясцовасці (4370 асоб) [7]. Сведчаннем мінулага паўстання стала увядзенне графы "Куды і калі менавіта па якой справе, і на які час ад'язджаў". Маецца таксама інфармацыя пра памеры і ўладароў памешчыцкіх маёнткаў на прыканцы XIX стагоддзя (1899 г.) [10].

У 1823 г. была ўтворана Лідская дваранская апека, на якую ўскладалася папячэнне над маёмасцю дваранскіх сірот, а таксама над маёнткамі дваран, якія паступілі ў апякунскае ўпраўленне за далгі Заёмнаму банку. Старшыня дадзенай арганізацыі адначасова займаў пасаду павятовага прадвадзіцеля дваранства, акрамя яго ў дзейнасці апекі прымалі ўдзел ад 2 - да 4 засядацелей (па выбару мясцовага дваранства). Фонд Лідскай дваранскай апекі (№ 1550) утрымлівае дваранскія спісы 1 - 3 стану за 1863 г. [11], якія даюць наступныя звесткі: прозвішча двараніна, колькі маёнткаў і зямлі мае, дзе пражывае і чым займаецца, калі падцвердзіў сваё дваранскае паходженне. Акрамя таго маюцца справы аб усталяванні апекі над маёмасцю

непаўналетніх дзяцей, выдачы спадчынных грошаў паўналетніх памешчыкаў [12], аб адміністрацыі памешчыцкіх маёнткаў, канфіскацыі маёнткаў за даўгі, аб продажы маёмасці і заняцці ў адміністрацыйнае кіраванне памешчыцкіх уладанняў [14, Л. 1-40], указы Сената, цыркуляры МУС, віленскага губернатара аб парадку продажы і залоге маёнткаў, якія належаць непаўналетнім [13] і пратаколы паседжанняў лідскай дваранскай апекі за 1823 - 1825, 1866 гг. [15]. На жаль большасць матэрыялаў дваранскай апекі Лідчыны не дайшла да нас, бо пагарэла ў час вялікага пажару 1891 г., ад якога значныя страты панёс і сам павятовы горад.

Значную інфармацыю па гісторыі лідскай шляхты маглі даць матэрыялы аб дзейнасці ўтворанай у 1834 г. з школы піяраў 5 - класнага дваранскага павятовага вучылішча, якіх на жаль у Гродзенскім архіве абнаружана не было.

Падсумоўваючы атрыманыя колькасныя дадзеныя можна скласці наступную табліцу колькасці прадстаўнікоў дваранства ў Лідскім павеце:

Табліца 4

Колькасць прадстаўнікоў дваранства Лідскага павета

Год	1832	1863	1870-ыя	1897
Колькасць дваран	758	638	1123	5734

[Крыніца: 6, Л. 1-14; 9; 11; 23, s.13-97]

Сярод важных рэчавых крыніц аб лідскай шляхце трэба назваць прыватныя родавыя гербы. Іх з'яўленне было выклікана жаданнем выдзяліць сябе з масы такіх жа дваранскіх родаў, якіх з цягам часу станавілася ўсё больш. Першыя гербы з'явіліся яшчэ ў XI ст. [1, с.146]. Складаннем і зацвярджэннем дваранскіх гербаў у Расійскай імперыі займалася створаная ў 1722 г. Пятром I Герольдыя, але канчатковае рашэнне заставалася за Сенатам. Аналіз дваранскіх родаў, у тым ліку і Лідскага павета, выяўляе некалькіх уладароў аднатыпнага герба, што гаворыць аб іх роднасных паходжаннях. Як указвае даследчык геральдыкі А. Лакіер: "пячатка тады толькі можа стаць гербам, калі набудзе характар спадчыннасці, г.зн. будзе пераходзіць з роду ў род без змяненняў, і, акрамя таго, набудзе тыя геральдычныя атрыбуты, без якіх няма разумення аб гербе" [3, с. 127]. Пэўную інфармацыю нясе і знаходжанне ў прадстаўнікоў аднаго роду адразу некалькіх гербаў. Так гербам "Праўдзіч" карысталіся Бжэзоўскія, Кунішэвічы, Хрупы, Чэчоты, Цыдзіны і інш. Герб "Леліва" мелі Адынцы, Аляхновічы, Кіршы, Краевічы, Рэкежы, Станевічы, Сцэцэвічы, Яхневічы. А радавы герб "Любіч" маюць у сваім валоданні ўвогуле тры дзесяткі дваранскіх родаў (2,65 % ад агульнай колькасці радоў Лідчыны ў сярэдзіне XIX ст.). Некалькі гербаў у раду мелі, напрыклад, Анжэйковічы, Юрэвічы (па 2) і Вінчы (3 герба). Адным са старэйшых шляхецкіх родаў з'яўляліся Анжэеўскія, якія набылі родавы герб у 1601 г. [23, s. 14]

Такім чынам у даследаванні лідскай шляхты яшчэ застаецца шмат "белых плям", вырашэнню якіх дапаможа актыўны зварот да архіўных і апублікаваных крыніц.

Літаратура:

1. Из истории благородного сословья в Беларуси и соседних государствах /сост. И.В.Чикалов. - Мн.: Энциклопедикс, 2007. - 240 с.
2. Источниковедение: Теория. История. Метод. - М.: РГГУ, 2004. - 701 с.
3. Лакиер, А.Б. Русская геральдика /А.Б.Лакиер. - М.: Книга, 1990. - 432 с.
4. Лютый, А.М. Социально-экономическое развитие городов Белоруссии в конце XVIII - первой полов. XIX в. /А.М.Лютый. - Мн.: Наука и техника, 1987. - 181 с.
5. НГАБ у Гродна Ф.1144 Воп. 1 Спр. 3
6. НГАБ у Гродна Ф.1144 Воп. 1 Спр. 4
7. НГАБ у Гродна Ф.1144 Воп. 1 Спр. 5
8. НГАБ у Гродна Ф.1144 Воп. 2 Спр. 3
9. НГАБ у Гродна Ф.1144 Воп. 3 Спр. 5
10. НГАБ у Гродна Ф.1144 Воп. 3 Спр. 7
11. НГАБ у Гродна Ф.1550 Воп. 1 Спр. 1
12. НГАБ у Гродна Ф.1550 Воп. 1 Спр. 24
13. НГАБ у Гродна Ф.1550 Воп. 3 Спр. 82
14. НГАБ у Гродна Ф.1550 Воп. 3 Спр. 134
15. НГАБ у Гродна Ф.1550 Воп.4 Спр.1
16. Сачок, М.М. Гісторыя Ліды ў дакументах Беларускага дзяржаўнага гістарычнага архіва / М.М.Сачок // Наш радавод. - Кніга 6. - Ліда, 1994. - с.55-59
17. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г.- Мн.: Беларусь, 2002.- 207 с.
18. Таванюк, Н. Матэрыялы па Лідзе і Лідскаму павету ў нацыянальным гістарычным архіве г.Гродна /Н.Таванюк // Лідскі летапісец. - 2000. - №2. - с.15-17
19. Трусаў, І.Г. Матэрыялы па гісторыі архітэктуры Лідчыны ў беларускіх і замежных сховаішчах /Л.Г.Трусаў // Наш радавод. - Кніга 6. - Ліда, 1994. -с.52-54.
20. Указы государя Императора Павла Первого самодержца Всероссійского: 1796, 1797 г.
21. Цітоў, А.К. Геральдыка беларускіх местаў /А.К.Цітоў. - Мн., 1998
22. Malewski, Cz. Popis szlachty lidzkiej z 1765 roku / Cz.Malewski // Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy. - Wilno, 2005. - s. 168 - 183
23. Malewski, Cz. Rody szlacheckie w powiecie lidzkim na Litwie w XIX wieku /Cz.Malewski. - Wilno: Czas, 2002. - 112 s.
24. Malewski, Cz. Wykaz alfabetyczny z 1844 r. majotkyw pow. Lidzkiego / Cz.Malewski // Ziemia lidzka. - kwieciec. - 2004 r.. - № 2(60)

И.Л. Грибко
г. Минск, БГУ

ИЗ ИСТОРИИ ГОРОДСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ Г. ЛИДЫ (КОНЕЦ XIX ВЕКА)

История городского самоуправления Лиды восходит ещё к концу XVI в. и связана с пожалованием городу Магдебургского права. После разделов Речи Посполитой в городском управлении постепенно вводились нормы российского законодательства, но единой системы до эпохи реформ Александра II создано не было. Решение всех местных вопросов городского населения оставалось в руках губернского начальства и чиновников. Бесправность местных органов управления, их сословный характер, полная зависимость от бюрократического аппарата существенно сдерживали развитие и преобразование городского хозяйства. Подготовка новой городской реформы началась в 1862 г. и проходила в русле либеральных преобразований императора Александра II. К обсуждению проекта реформы были привлечены местные комиссии из представителей различных сословий городского населения. Проект реформы заинтересовано обсуждался в подобной комиссии Лиды. Так, одним из условий предоставления пассивного избирательного права комиссия Лиды рассматривала более высокий имущественный ценз. К выборам на должность городского головы лидская комиссия предлагала допустить «как христиан, так и евреев». [6, 121] Также Лида была среди 49 городов империи, комиссии которых высказались за введение образовательного ценза для выборных лиц муниципального управления. [5, 29] Предложения местных комиссий существенно повлияли на дальнейшую подготовку проекта. Но утверждение реформы затянулось, и принятое 16 июня 1870 г. Городовое Положение оказалось более консервативным по сравнению с первоначальным проектом. И хотя новое положение не оправдало всех надежд, но явилось, безусловно, более прогрессивным и действенным по сравнению с прежним законодательством. Реформа была направлена на создание системы местного самоуправления на основе выборности, всесословности и буржуазного имущественного ценза. Правом участия в городских выборах наделялись мужчины в возрасте от 25 лет, владеющие в городе недвижимым имуществом или торговыми и промышленными предприятиями, и уплачивающие налог в казну города. Они составляли избирательные собрания, где из своей среды выбирали гласных в думу – распорядительный орган городского самоуправления. Количество гласных в думе колебалось от 72 до 30 человек и зависело от числа избирателей.

Законодательство определяло сферу деятельности городского самоуправления кругом местных хозяйственных вопросов. В ведение городских дум переходили вопросы благоустройства городов, проведение санитарных и здравоохранительных мероприятий, определение налогов, содействие развитию торговли, промышленности, образованию и пр. В своих действиях городские думы получили значительную самостоятельность. На губернские по городским делам присутствия возлагался лишь надзор за законностью решений органов самоуправления.

На территории Беларуси реформа начала проводиться после принятия 29 апреля 1875 г. закона «О применении Городового положения 16 июня 1870 года к городам западных губерний». Закон предусматривал в западных губерниях усиление контроля

за деятельностью органов местного самоуправления и допускал вмешательство администрации в результаты выборов руководящих лиц. Изменение законодательства для западных губерний было продиктовано недоверием правительства к местному дворянству и городской буржуазии после событий 1863 г.

Решение о проведении реформы в отношении западных губерний принималось по каждому городу отдельно. Такой порядок предусматривал закон 1875 г. Уже в феврале 1878 г. виленский губернатор через виленского генерал-губернатора направил в Министерство внутренних дел ходатайство о введении в ряде городов губернии (Вилейке, Троках, Лиде, Свенцянах, Ошмянах, Диснее и заштатных Радошковичах и Друе) Городового положения 1870 г. [1; 43]. Окончательное решение принималось после рассмотрения в МВД «местных соображений». Предварительно в МВД доставлялись необходимые сведения о торговом и промышленном значении города, количестве жителей, вероисповедании домовладельцев. Эти данные позволяли Хозяйственному Департаменту МВД прогнозировать состав избирателей и будущих органов городского самоуправления.

Жители г. Лиды первоначально негативно отнеслись к предстоящим преобразованиям. В феврале, а затем вторично в апреле 1879 г. они обратились через губернское начальство в МВД с ходатайством, не вводить в городе Положение 1870 г. Причину своей просьбы жители объяснили тем, что имели «крайне ограниченные источники дохода г. Лиды» [1; 58]. В МВД снова рассмотрели доставленные сведения по городу Лиде и сочли доводы жителей неубедительными. Оба ходатайства были отклонены. В Лиде начались подготовительные работы. Были составлены и выверены списки избирателей, проведены выборы по разрядам избирателей, определён состав думы. Все эти мероприятия потребовали значительного времени. Поэтому новое Городовое положение в Лиде было введено несколько позже по сравнению с другими уездными городами губернии (Ошмянами, Радошковичами и некоторыми другими).

Официально новое Городовое положение было введено в Лиде 21 октября 1880 г. После торжественного богослужения и приветственных речей городская дума открыла первое заседание. Социальный состав первой городской думы Лиды был преимущественно мещанским, что соответствовало составу населения и статусу города. Из 36 гласных мещанами являлось 30 человек, а 6 гласных принадлежали к дворянскому сословию.[2; 217-218].

Первым городским головой Лиды был избран губернский секретарь Рудольф Бонецкий. Городской голова возглавлял всё городское управление и избирался думой. Он являлся председателем думы – распорядительного органа самоуправления, а также руководил управой – исполнительным органом. Состав городской управы, т.е. количество членов управы, определялось думой самостоятельно. Дума определяла также (до производства выборов) размер жалованья членам управы и городскому голове. В состав городской управы Лиды входило четыре человека. Кроме городского головы Р.Бонецкого в состав управы вошли мещанин Фердинанд Эйсмонт (он также был избран заступающим место городского головы, т. е. замещал главу города в оговорённых законом случаях), мещане Веникевич и Ицко Пупко (возможно – Пупфо) [2; 219]. В соответствии с нормами Городового положения состав управы менялся не одновременно, а наполовину каждые четыре года. В составе городских управ первого избрания перевыборы половины членов управы происходили по жребию через два года. Среди вновь избранных вместо выбывших членов управы оказался гласный Иосиф

Шагун. Его активная деятельность в последующем получила весьма негативную оценку со стороны губернского начальства.

Городская дума избиралась на четыре года. Выборы и утверждение руководящих лиц Лидского самоуправления на второе четырёхлетие в июле 1885 г. сопровождались значительными проблемами. Городским головой Лиды большинством голосов дума избрала И.Шагуна, зарекомендовавшего себя активными действиями в управе. Однако эта кандидатура не была утверждена губернским начальством «в виду того, что Шагун, по своим нравственным качествам, не заслуживает доверия». Также губернатор указывал, что в 1885 г. губернское по городским делам присутствие проводило дознание по поводу незаконных действий Шагуна как заступающего место городского головы. [3; 75]. Для западных губерний закон предусматривал утверждение не только городских голов губернских городов, но и уездных, а также отклонение избранных кандидатур по местным соображениям. Если губернатор затруднялся в принятии решения, то он направлял материалы на рассмотрение в МВД. Несмотря на отсутствие жалоб и нарушений при проведении выборов в Лиде, Хозяйственный департамент МВД счёл «местные соображения» губернатора существенными и распорядился о проведении новых выборов.[3; 77].

Подобная ситуация повторилась и на выборах 1889 г. В ноябре 1889 г. городским головой Лиды на третье четырёхлетие дума избрала дворянина католического вероисповедания Антона Малевского. Часть гласных думы обратилась с жалобой на ход выборов. В жалобе сообщалось о фактах подкупа части гласных накануне выборов, ставились под сомнение способности Малевского к руководящей работе. Губернатор и губернское по городским делам присутствие провели собственное расследование, и хотя убедительных доказательств нарушений получено не было, губернатор просил министра внутренних дел отклонить кандидатуру А.Малевского, а вместо него утвердить на должность головы Рафаловича, набравшего в ходе выборов меньшее количество голосов. [3; 81, 83]. Мотивируя свою просьбу, губернатор подчеркивал, «что города западных губерний не могут считаться вполне благонадёжными». Интересно отметить, что эта фраза в письме губернатора была особо отмечена директором Хозяйственного Департамента синим карандашом и рядом оставлена пометка «совершенно справедливо». Таким образом, в марте 1890 г. министр внутренних дел утвердил в должности городского головы Лиды набравшего меньше голосов дворянина Рафаловича. [4; 14]. Хотя по принятому порядку следовало бы назначить новые выборы. [3; 86].

Тем не менее, несмотря на значительное противостояние и опеку со стороны губернской администрации, за время деятельности учреждений самоуправления Лиды городские дела были значительно улучшены. Средства для муниципального бюджета были получены, прежде всего, за счёт взыскания недоимок, упорядочивания различных сборов и увеличения доходности городского имущества. В результате бюджет города существенно вырос, что позволило эффективнее решать насущные вопросы лидчан. Сведения о городских расходах и доходах отражены в таблице, данные которой составлены на основе отчётов о денежных оборотах городских касс за соответствующие годы.

Расходы и доходы города Лиды

год	расходы	доходы
1876	3 228	3 426
1882	6 184	6 185
1886	8 386	8 342
1890	10 652	12 407
1892	15 776	15 835

Усиление охранительного направления в правительственной политике привело к ограничению институтов самоуправления. В 1892 г. было принято новое Городовое положение, которое значительно повысило имущественный избирательный ценз. Поэтому из-за малочисленности избирателей во многих городах думы и управы прекращали своё существование, а взамен вводилось упрощённое управление. Оно состояло из старосты и нескольких помощников (по сути, они выполняли функции городской управы). В декабре 1893 г. виленский генерал-губернатор сообщил в МВД о введении упрощённого управления в г. Лиде и ряде других городов губернии (Свенцянах, Вилейке, Троках, Радошковичах, Дисне, Друе, Ошмянах). Таким образом, период действия реального представительного самоуправления в г. Лиде был непродолжительным.

Литература:

1. Российский Государственный исторический архив (далее – РГИА). Ф. 1287. Оп. 38. Д. 1784.
2. РГИА. Ф. 1287. Оп. 38. Д. 1755.
3. РГИА. Ф. 1287. Оп. 38. Д. 1756.
4. РГИА. Ф. 1287. Оп. 38. Д. 2658.
5. Грибко, И.Л. Общественное мнение 1860-х годов о путях преобразования городского управления: по материалам комиссий городов Беларуси / И.Л.Грибко // Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Сер. 3. - 2003. - № 1.
6. Материалы, относящиеся до нового общественного устройства в городах империи (Городовое положение 16 июня 1870 г.). – Т. 1. - СПб., 1877.

І.В. Соркіна
г. Гродна, УО «ГрГУ им. Я. Купалы»

МЯСТЭЧКІ ЛІДСКАГА ЎЕЗДА Ў XIX – ПАЧАТКУ XX СТ.[1]

Артыкул прысвечаны сацыяльна-эканамічнаму і этнакультурнаму развіццю мястэчак Лідскага ўезда ў XIX – пачатку XX ст. На аснове дакументальных матэрыялаў, пераважна архіўных, перыядычнага друку, навуковай літаратуры высвятляецца комплекс пытанняў, звязаных з ўзроўнем заселенасці разглядаемых мястэчак, этнаканфесійнай, сацыяльнай, прафесійнай структурай насельніцтва; аналізуецца гаспадарчае жыццё мястэчак; вызначаецца іх адукацыйна-асветніцкі патэнцыял, характарызуецца архітэктурнае аблічча. На прыкладзе Лідскага рэгіёна паказваецца, што мястэчкі – унікальная, вельмі цікавая, шматгранная з′ява, феномен нашай гісторыі. У адзіным працэсе функцыянавання гэтых паселішчаў узаемадзейнічалі розныя этнасы: беларусы, габрэі, палякі і інш. Гэта і вызначала своеасаблівасць гаспадарчага і сацыяльна-культурнага жыцця мястэчак, непаўторную атмасферу мястэчковага сусвету.

Сярод унікальных адметнасцяў беларускага краю асаблівае месца належала мястэчкам. Гэтыя паселішчы адыгрывалі надзвычай важную ролю ў развіцці беларускіх земляў, выконваючы адмысловыя эканамічныя, адміністрацыйныя і культурныя функцыі. Яны выступалі пасрэднікамі паміж гарадамі і сельскай мясцовасцю. Праз шчыльную сетку мястэчак гарады распаўсюджвалі свой уплыў на значныя тэрыторыі. Многія мястэчкі нароўні з гарадамі, з`яўляючыся эканамічнымі, культурнымі і адміністрацыйнымі цэнтрамі бліжэйшага наваколля, мелі функцыю арганізаванага ўздзеяння на яго.

Мястэчкі Беларусі – гэта асаблівы сусвет са сваёй непаўторнай атмасферай, непаўторным каларытам. Гэта – саслоўная і этнаканфесійная стракатасць насельніцтва, незвычайная разнастайнасць яго гаспадарчых заняткаў. Гэта – характэрная архітэктура і планіроўка, унікальны, вякамі складзены побыт, "шчырыя адносіны сумлення і даверу, яскравы каларыт мудрых і прыгожых традыцый" [1].

Своеасаблівасць мястэчак тлумачыцца іх станам "на памежжы". Як паселішчы пераходнага тыпу паміж вёскай і горадам, паміж гарадской і вясковай "цывілізацыямі", яны арганічна паяднalі ў сабе ўклад вясковага і гарадскога жыцця, побыт селяніна і гараджаніна. Акрамя таго феномен мястэчак ва многім тлумачыцца поліэтнічнасцю, поліканфесійнасцю іх насельніцтва, што абумоўлівала шматнацыянальны характар мястэчковай культуры. На нацыянальную разнастайнасць культурнага ландшафту мястэчак ужо звярталі ўвагу даследчыкі. Захар Шыбека падкрэсліваў суіснаванне тут, як мінімум, двух культурных асяродкаў – габрэйскага і беларускага. У многіх мястэчках меліся польскія, татарскія і нямецкія асяродкі [2].

Вячаслаў Рагойша адзначаў: "Нацыянальная, сацыяльная, рэлігійная, моўная, палітычная талерантнасць, пачуццё сужыцця "у адной лодцы", так характэрныя для колішніх і сучасных беларусаў, – усё гэта ў вялікай ступені "напрацоўка" і заслуга мястэчак.‹…› У беларускіх мястэчках на роўных ці з некаторай перавагай аднаго або другога сыходзіліся веры (праваслаўная, каталіцкая, іудзейская, часам – ісламская),

[1] Матэрыялы для напісання дадзенага артыкула былі сабраныя дзякуючы падтрымцы Fundacji Popierania Nauki Kasy im. Józefa Mianowskiego.

этнасы (беларусы, палякі, габрэі, часам – беларускія татары, рускія стараверы), мовы (беларуская, польская, ідыш, руская). ‹…› Для культуролагаў мястэчка цікавае як унікальная форма спакойнага, талерантнага прадуцыравання і сужыцця некалькіх нацыянальных культур, спецыфічная лабараторыя іх інтэнсіўных узаемасувязей і ўзаемаўзбагачэння, выпрацоўкі на гэтай аснове своеасаблівага феномена – поліэтнічнай, поліканфесійнай, полілінгвістычнай местачковай культуры” [3].

Найбольш рэльефнымі і вызначальнымі на шматэтнічным культурным ландшафце мястэчак выступалі іудзейская і хрысціянская традыцыі. Найбольш выразнай была і мяжа паміж імі. Калі ж з’явіліся габрэі ў беларускіх мястэчках? У пісьмовых крыніцах звесткі пра местачковых габрэяў сустракаюцца з канца XVI ст. Спачатку іх колькасць была нязначнай і абмяжоўвалася адной ці некалькімі асобамі, звычайна арандатарамі корчмаў. Шматлікія разбуральныя войны, што пачаліся ў сярэдзіне XVII ст., прывялі наш край да дэмаграфічнай і гаспадарчай катастрофы. Беларускае мяшчанства было вынішчана, і ўзнікшы вакуум пачало запаўняць габрэйскае насельніцтва. У XVIII ст. колькасць габрэяў у мястэчках прыкметна ўзрастае, і яны складаюць значную частку местачковага насельніцтва. Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай адбывалася канчатковая крышталізацыя соцыя-культурнай мадэлі мястэчка. Гэтыя паселішчы сталі пераважна габрэйскімі па складу насельніцтва ў выніку гвалтоўнага высялення габрэяў з сельскай мясцовасці, якое актыўна пачалося пасля выдання “Палажэння аб габрэях 1804 г.” Забарона габрэям жыхарства і прадпрымальніцтва ў сёлах і вёсках практыкавалася на працягу амаль усяго перыяду знаходжання Беларусі ў складзе Расійскай імперыі.

Такім чынам, на працягу XVIII – XIX ст. Беларусь стала краем габрэйскіх мястэчак, у кожным з якіх была арганізаваная абшчына са сваімі традыцыйнымі інстытуцыямі, рэгуляваўшымі штодзённае абшчыннае жыццё. Расійскія меры прывялі да канцэнтрацыі габрэяў у гарадах і мястэчках і, як вынік гэтага, да кансервацыі традыцыйнай габрэйскай культуры і ўкладу жыцця. Мястэчка для габрэяў адыграла такую ж ролю ў захаванні традыцыйнай культуры, як вёска для беларусаў. Яно стала для габрэяў уласным “асяроддзем пражывання”. Паступова фармавалася ўяўленне аб мястэчку (на ідыш – “штэтл”) як малой габрэйскай радзіме, “Ізраілі у выгнанні”. Мястэчка, такім чынам, пераўтварылася ў асяродак габрэйскай гісторыі рэгіёна, культурнай творчасці беларускага габрэйства. Адначасова мястэчкі працягвалі заставацца асяродкамі шляхецкай польскай (ці ліцвінскай) і сялянскай беларускай культур.

Знаходзячыся ў пастаянным кантакце з хрысціянскім насельніцтвам, габрэі не маглі не зведаць ўплыву з яго боку. Паміж іудзейскай і хрысціянскай традыцыямі адбываўся пэўны сінтэз, пэўнае ўзаемапранікненне і ўзаемаўзбагачэнне. Так, Валерый Дымшыц, знаўца габрэйскіх народных казак і тэатральнага мастацтва, сцвярджае, што ў гэтых галінах поле ўзаемаўплыву паміж названымі традыцыямі было шырокім. Барыс Хаймовіч, даследчык помнікаў габрэйскага пластычнага мастацтва, прыйшоў да высновы, што частка мадэляў хрысціянскага свету пераходзіла ў габрэйскую традыцыю. Ала Сакалова, спецыяліст па архітэктуры штэтла, адзначае, што, нягледзячы на яе спецыфічнасць і адметнасць, існавалі некаторыя запазычанні, у прыватнасці ў галіне будаўнічай тэхнікі. Зіновій Столяр, вывучаючы музыку габрэйскага мястэчка, прыйшоў да высновы, што сведчаннем жыцця габрэяў у іншанацыянальным асяроддзі выступаюць двухмоўныя і поліматыўныя песні і

інструментальныя мелодыі, у якіх "ужываюцца" прыкметы фальклору розных народаў. Аўтаномнасць, ізаляванасць габрэйскай культуры, такім чынам, нельга абсалютызаваць. Як бачым, узаемапранікненне і ўзаемаўзбагачэнне паміж ёй і хрысціянскай культурай былі даволі прыкметныя. І менавіта мястэчка было месцам сустрэчы і перакрыжавання гэтых двух разнародных традыцый.

Усе вышэй адзначаныя асаблівасці мястэчак выразна праяўляліся ў мястэчках Лідскага ўезда. Аднак амаль кожнае мястэчка мела свой уласны рытм жыцця, свае традыцыі, свае адметнасці. Паспрабуем на аснове разнастайных архіўных матэрыялаў, звестак з гістарычнай літаратуры скласці «мазаіку» местачковага жыцця ў Лідскім уездзе ў XIX – пачатку XX ст.

Папярэднік сучаснага Лідскага раёна, Лідскі ўезд (адносна перыяду Вялікага княства Літоўскага – павет) існаваў у XVI – першай палове XX ст., а дакладней з 1565–1566 па 1940 г.

Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай Лідскі павет (уезд) адышоў да Расійскай імперыі, апынуўся ў складзе Гродзенскай (з 1801 г.), а пазней Віленскай губерні (з 1842 г.). Плошча Лідскага ўезда складала больш за 4,9 тыс. кв. вёрст, у 1864 г. колькасць жыхароў каля 110 тыс., 1 горад (Ліда), 15 мястэчак, 15 сёлаў, 866 вёсак і 876 іншых паселішчаў (калоній, фальваркаў, хутароў і інш.) [4].

Пачнём стварэнне «калейдаскопу» местачковага жыцця ў Лідскім ўездзе з каротких **гістарычных даведак** пра час ўзнікнення ці першых згадак у пісьмовых крыніцах і ўладальнікаў.

На першай дакладнай карце ВКЛ, якую выгравіраваў Тамаш Макоўскі каля 1603 г. (захавалася другое выданне, што выйшла ў Амстэрдаме ў 1613 г.), сярод 272 мястэчак Беларусі былі пазначаныя 23 мястэчкі Лідскага ўезда: Астрына, Беліца, Блотна (Воранава), Васілішкі, Вялікая Вавёрка, Германішкі, Голдава, Дакудава, Дубічы, Жалудок, Жырмуны, Забалаць, Ішчолна, Канява, Крупава, Лебяда, Нача, Орля, Радунь, Ражанка, Турэйск, Шчучын, Эйшышкі [5]. Гэта сведчыць пра статус мястэчка, замацаваны за гэтымі паселішчамі на перыяд складання дадзенай карты. Не ўсе мястэчкі здолелі захаваць свой статус. Змянялася іх эканамічнае становішча, некаторыя занепадалі і пераходзілі ў разрад сел ці вёсак. Колькасць мястэчак не была пастаяннай яшчэ і таму, што нават у сярэдзіне XIX ст. не існавала дакладнага вызначэння паняцця «мястэчка». Адна і тая ж мясцовасць у дакументах называлася то мястэчкам, то сялом, то нават вёскаю.

Астрына ўпершыню згадваецца ў кнізе запісаў Літоўскай метрыкі ў 1450 г. і ў кнізе наданняў Казіміра IV Ягелончыка за 1441 – 1482 г.; у 1487 – мястэчка; у XV – пачатку XVI ст. – каралеўскае ўладанне, у 1520 г. перайшла ва ўладанне А.І.Хадкевіча. У 1641 г. Астрына атрымала Магдэбургскае права (Мал. 1). У 1666 г. Пацы пабудавалі тут касцёл (не збярогся). З 1771 г. мястэчка знаходзілася ва ўладанні А.Зянковіча [6]. У дакументах першай паловы XIX ст. Астрына фігуруе як "старасцінскае казённае" мястэчка [7].

Мал. 1. Герб Астрына: у блакітным полі срэбная вежа з чырвоным дахам, на даху збройная рука. Пацверджаны 16 чэрвеня 1792 г.

Беліца вядомая з XV ст. як вялікакняжацкае ўладанне, у дакуменце 1486 г. называецца мястэчкам. Жыгімонт ІІ Аўгуст падараваў Беліцу Мікалаю Радзівілу Рудому, які каля 1553 г. перадаў парафіяльны касцёл (пабудаваны ў перыяд з 1431 па 1500 г.) кальвіністам. Тут у XVII ст праходзілі кальвінскія сіноды. У XIX ст. Беліца належала Радзівілам, пазней Вітгенштэйнам, Трубяцкім [8].

Бенякoні ў першай палове XVII ст. належалі Яну Чаплінскаму, які ў 1634 г. заснаваў тут драўляны касцёл Іаана Хрысціцеля [9]. У XIX ст. быў узведзены новы будынак касцёлу ў стылі народнага драўлянага дойлідства (Мал. 2.). У пачатку XX ст. Бенякoні былі ва ўласнасці Рымшаў.

Мал. 2. Касцёл св. Іаана Хрысціцеля ў Бенякoнях на фотаздымку Яна Балзункевіча, пачатак XX ст. (не захаваўся).

Васілішкі ў пісьмовых крыніцах вядомыя з першай паловы XV ст.; у XV – XVI ст. староства ў складзе каралеўскіх сталовых уладанняў. У 1486 г. Васілішкі названыя мястэчкам. У 1489 г. па загадзе Казіміра IV Ягелончыка пабудаваны драўляны касцёл. У 1658 г. суддзя земскі лідскі Марцін Лімонт заснаваў касцёл і кляштар дамініканцаў (паводле іншых звестак – базыльянаў), закрыты ў 1832 г. У 1769 г. пры кляштары пабудаваны касцёл Іаана Хрысціцеля, які з'яўляецца помнікам архітэктуры позняга барока (Мал. 3.). У 1659 г. у Васілішках праходзіў соймік Лідскага павета. У 1706 г. тут некаторы час знаходзілася рэзідэнцыя манарха Рэчы Паспалітай Станіслава

Ляшчынскага. У 1766 г. васілішскім старостам быў віленскі ваявода Міхал Агінскі [10]. У дакументах першай паловы XIX ст. Васілішкі – "старасцінскае казённае" мястэчка [7].

Мал. 3. Касцёл св. Іаана Хрысціцеля ў Васілішках
на фотаздымку Яна Балзункевіча, пачатак XX ст.

Воранава (старажытная назва Блотна) вядома па пісьмовых крыніцах з XVI ст. Належала Гаштольдам, А.Масевічу, які ў 1705 г. заснаваў новы касцёл св.Тадэвуша, пазней перайшло ва ўласнасць Сцыпіёнам, затым Зарэцкім, у пачатку XIX ст. належала памешчыку Александровічу [11].

Дакудава вядомае з другой паловы XIV ст. як велікакняжацкі двор, пазней належала Кучуку, Кішкам, Радзівілам (з 1513 г.), Вітгенштэйнам (у XIX ст.) Каля 1533 г. пабудаваны касцёл. У XVII – XVIII ст. тут дзейнічаў кальвінскі збор. З 1669 г. Дакудава з'яўлялася мястэчкам. Гэты статус паселішча захоўвала і ў пачатку XIX ст.: названае ў ведамасці гарадоў і мястэчак Гродзенскай губерні ў 1807 г. Аднак ужо ў дакуменце 1829 г. сярод мястэчак Лідскага ўезда Дакудава не згадваецца. [7]. У матэрыялах перапісу 1897 г. знаходзім і вёску Дакудава (781 чал., у тым ліку 771 стала пражывалі, з іх 375 муж. і 396 жан.), і сяло Дакудава (571 чал., у т.л. стала пражывалі 543, з іх 261 муж. і 282 жан.) [12].

Жалудок у пісьмовых крыніцах вядомы з другой паловы XV ст. як велікакняжацкае ўладанне, у 1486 г. названы мястэчкам. У 1480–1490 г. Казімір IV Ягелончык заклаў касцёл. З 1530-х Жалудок прыватнае ўладанне: належаў Лацкім, Сапегам, Францкевічам, Тызенгаўзам (у XVIII – першай чвэрці XIX ст.), Урускім (з 1830-х г.), Святаполк-Чацвярцінскім (у пачатку XX ст.). З 1682 па 1832 у Жалудку існаваў касцёл і кляштар кармелітаў, заснаваны Казімірам і Аляксандрай Францкевічамі. Мястэчка знакамітае тым, што ў мясцовым касцёле быў пахаваны Антоній Тызенгаўз, тут нарадзіліся вучоны-арнітолаг Канстанцін Тызенгаўз, удзельнік паўстання 1863–1864 г. Валерый Урублеўскі [13]. Касцёл, які існуе і сёння быў пабудаваны ў 1854 г. архітэктарам Каралям Падчашынскім у стылі позняга класіцызму (Мал. 4.).

Мал. 4. Касцёл Ушэсця Найсвяцейшай Дзевы Марыі ў Жалудку
на фотаздымку Яна Балзункевіча, пачатак XX ст.

Жырмуны вядомыя з XV ст., у розныя часы належалі Бутрымам, Мантоўтавічам, Завішам, Радзівілам, Тышкевічам, Шванбахам. Каля 1437 г. Войцех Кучук заснаваў тут касцёл. У 1624 г. Ян Завіша пабудаваў новы касцёл, які быў спалены ў час войнаў сярэдзіны XVII ст. і адноўлены ў 1673 г. У 1788 г. Караліна Радзівіл заснавала касцёл св.Крыжа (захаваўся). У 1724 г. Жырмуны атрымалі Магдэбургскае права [14].

Забалаць у пісьмовых крыніцах вядомая з канца XIV ст., у канцы XV ст. з'яўлялася ўладаннем Дашковічаў, а ў пачатку XVI ст. яе ўладальнікам стаў Васіль Глінскі. Новы ўладальнік Забалаці Войцех Нарбутовіч у 1536 г. заснаваў тут мястэчка, атрымаўшы прывілей на таргі і карчму ў маёнтку [5]. Пазней Забалаць належала Сапегам, Палубенскім, Габаям, Тышкевічам, Нарбутам, Волянам, Патоцкім і інш. У 1622 (1623) г. Мікалай Нарбут заклаў драўляны касцёл св.Тройцы. У 1812 г. паводле фундушу Людвіка Тышкевіча быў пабудаваны мураваны касцёл [15].

Ішчална ў пісьмовых крыніцах канца XV – пачатку XVI ст. упамінаецца як маёнтак Давойнавічаў. Каля 1515 г. Андрэй Давойнавіч заснаваў тут драўляны касцёл св.Тройцы (мураваны існуе з 1758 г.). У 1547 г. Станіслаў Давойна паводле прывілея Жыгімонта I заснаваў у Ішчалне мястэчка [5]. Пазней яго ўладальнікамі былі Лімонты, Вішнявецкія, Палупяты, Радзімінскія-Францкевічы, Скарбек-Важынскія [16].

Новы Двор упершыню ўпамінаецца ў пісьмовых крыніцах пад 1440 г. З'яўляўся ўладаннем віленскіх біскупаў, пазней Гансецкіх, Ромераў. У 1720 г. мястэчка праз прывілей Аўгуста II атрымала Магдэбургскае права. Драўляны касцёл быў узведзены ў 1480 г., перабудаваны ў 1749 г. [17]. У дакументах першай паловы XIX ст. Новы Двор фігуруе як "старасцінскае казённае" мястэчка [7].

Орля вядомая з XVI ст., уладальнікамі яе былі Орлі (ці Хорлі), пазней Давойны, Радзівілы, Святаполк-Чацвярцінскія. У 1665 г. быў тут збор евангелікаў-рэфарматаў. У 1783 г. была ўзведзеная драўляная уніяцкая царква, якую ў 1865–1866 г. замянілі на мураваную ў рэтраспектыўна-рускім стылі (Мал. 5.). У XVIII ст. Орля карысталася Магдэбургскім правам (Мал. 6.) [18].

Мал. 5. Свята-Пакроўская царква ў Орлі на фотаздымку Яна Балзункевіча, пачатак XX ст.

Мал. 6. Герб Орлі: у чырвоным полі чорны арол у правай лапе трымае сякеру. Атрыманы 15 мая 1643 г.

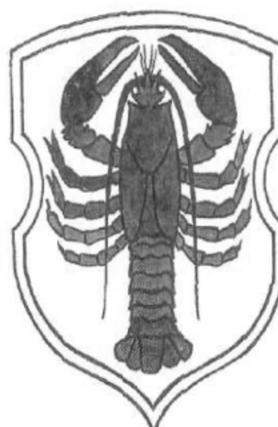

Мал. 7. Герб Радуні. Пацверджаны 23 чэрвеня 1792 г.

Радунь упершыню ўпамінаецца ў 1387 г. у грамаце Ягайлы як горад Радыня, цэнтр воласці. З'яўлялася уласнасцю скарбу. У 1649 г. Радунь атрымала Магдэбургскае правa і ўласны герб: у сярэбраным полі выява чырвонага рака (Мал. 7). У другой палове XVIII ст. Радунь – прыватнае ўладанне, у 1766 г. належала Юзэфу Тышкевічу. У дакументах першай паловы XIX ст. фігуруе як "старасцінскае казённае" мястэчка. У 1832 г. яно было аддадзена на дванаццацігадовае арэндаўтрыманне памешчыку Юліяну Хайевінскаму. У 1838 г. у Радунь быў перанесены драўляны парафіяльны касцёл. Папярэдні касцёл існаваў з 1752 г. Пазней ён згарэў і быў адбудаваны ў 1801 г. [19].

Ражанка вядомая з XVI ст., з'яўлялася маёмасцю Пацаў, пазней Тышкевічаў, Сапегаў, зноў Пацаў. У 1832 г. маёнтак быў канфіскаваны за ўдзел у антырасійскім паўстанні яго ўладальніка Людвіка Паца. Драўляны парафіяльны касцёл быў закладзены ў мястэчку ў 1516 г. Мікалаем Пацам, аднаўляўся на сродкі Тышкевіча ў 1596 г., а на сродкі Сапегі ў 1674 г. быў узведзены мураваны касцёл (Мал. 8.). [20].

Мал. 8. Петра-Паўлаўскі касцёл у м.Ражанка (малюнак Напалеона Орды).

Узгадаем таксама пра *Сабакінцы.* Гэтае паселішча некалі належала да скарбу, з 1540 г. знаходзілася ва ўтрыманні Шымка Мацкевіча, а ў 1550 г. было перададзенае ўцекачу з Масквы Міхалу Сабакіну, ад прозвішча якога і атрымала сваю новую назву (раней называлася Заблоцце). З даўніх часоў існавала царква, якая была нанова выбудаваная ў 1865 г., мела звон са славянскім надпісам 1506 г. і не меней старажытны цудатворны абраз Маці Божай. У 1676 г. Ян III Сабескі надаў Сабакінцам Магдэбургскае права, што было падцверджана ў 1755 г. Аўгустам III [21]. У XIX ст. Сабакінцы рэдка называліся мястэчкам.

Славутае мястэчка *Шчучын* упершыню згадваецца ў пісьмовых крыніцах першай паловы XV ст. у сувязі з заснаваннем у 1436 г. трокскім ваяводам Пятром Лелюшам касцёла. У другой палове XV – XVII ст. Шчучын належаў Кучукам, Кішкам, Радзівілам, Давойнам, Лімонтам; у першай палове XVIII ст. – Юзафовічам-Глябіцкім (Хлябіцкім); пазней – Сцыпіёнам, якія заснавалі тут адзін з найлепшых у ВКЛ калегіум піяраў; з 1807 г. Шчучын стаў уласнасцю Друцкіх-Любецкіх, на сродкі якіх ў 1826 – 1829 гг. быў узведзены мураваны касцёл св.Тэрэзы. У 1865 г. на месцы разбуранай каталіцкай капліцы была пабудаваная Міхайлаўская царква. Шчучын паводле прывілея Аўгуста III ад 18 мая 1761 г. меў Магдэбургскае права, герб (Мал. 9.), таргі і кірмашы [22].

Мал. 9. Герб Шчучына: у блакітным полі срэбная манаграма IS (Ігнат Сцыпіён) пад залатой каронай. Атрыманы 23 мая 1761 г.

У Лідскім уездзе знаходзіліся таксама *Эйшышкі* (сёння ў складзе Літвы), адно з найбольш старажытных паселішчаў, заснаванае ў 1070 г. Эйшысам, палкаводцам літоўскага князя Эрдзівіла [23]. Паводле сведчання гісторыка і этнографа першай паловы XIX ст. Іосіфа Ярашэвіча, на габрэйскіх могілках м. Эйшышкі знаходзіўся надмагільны камень з надпісам 1170 г. [24]. Гэты факт цікавы тым, што ён дазваляе датаваць з'яўленне пасяленняў габрэяў на тэрыторыі Беларусі XII ст., а не XIV ст., калі з'явіліся першыя пісьмовыя крыніцы аб габрэях на нашых землях. Парафіяльны драўляны касцёл быў закладзены ў Эйшышках у 1413 г. Вітаўтам Вялікім. Мураваны быў узведзены ў 1852 г. стараннямі Паўла Каліноўскага-Паўловіча. За часамі Яна III Сабескага (1674 – 1696) Эйшышкі набылі Магдэбургскае права, адноўленае Станіславам Аўгустам у 1792 г. З 1791 па 1795 г. Эйшышкі былі павятовым горадам [25], у дакументах першай паловы XIX ст. фігуруюць як "старасцінскае казённае" мястэчка [7].

Такім чынам, мястэчкі дадзенага рэгіёна, як правіла, вялі сваю гісторыю з XIV – XV ст. і з'яўляліся прыватнаўласніцкімі. Клопатам уладальнікаў будаваліся храмы, развівалася асвета, многія мястэчкі атрымоўвалі Магдэбургскае права (Астрына, Жырмуны, Новы Двор, Орля, Радунь, Сабакінцы, Шчучын, Эйшышкі).

Статыстычныя звесткі аб **узроўні заселенасці і этнаканфесійным складзе насельніцтва мястэчак** разглядаемага рэгіёна ў XIX – пачатку XX ст. прыведзены ў табліцах.

Табліца 1

*Заселенасць мястэчак Лідскага ўезда ў 1829 г.**

Мястэчка	дамоў			жыхароў		
	усяго	хрысціянскіх	іудзейскіх, абс. (%)	усяго	хрысціянаў	іудзеяў, абс.(%)
Астрына	159	66	93 (58,5)	591	257	334 (56,5)
Беліца	117	80	37 (31,6)	701	436	265 (37,8)
Васілішкі	144	75	69 (48)	1096	575	521 (47,5)
Жалудок	57	29	28 (49,1)	311	146	165 (53)
Новы Двор	40	18	22 (55)	404	105	299 (74)
Орля	45	31	14 (31,1)	174	125	49 (28,2)
Радунь	88	47	41 (46,6)	379	174	205 (54)
Ражанка	19	9	10 (52,6)	89	54	35 (39,3)
Шчучын	47	17	30 (63,8)	190	70	120 (63,2)
Эйшышкі	101	18	83 (82,2)	797	75	722 (90,6)
Усяго	817	390	427 (52,2)	4732	2017	2715 (57,4)

* *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна. Ф. 1. Воп. 3. Спр. 536. Арк.* 54 адв. – 61.

Паводле іншай крыніцы колькасць дамоў і насельніцтва мястэчак Лідскага ўезда ў 1829 г. была большай і выглядала наступным чынам:

Табліца 2*

Мястэчка	дамоў	муж.	жан.	усяго	Габрэяў сярод мужчын, абс.(%)
Астрына	170	682	696	1378	339 (49,7)
Беліца	151	460	424	884	277 (60,2)
Васілішкі	141	694	634	1328	589 (84,9)
Воранава	38	186	184	370	105 (56,5)
Жалудок	84	369	318	687	139 (37,7)
Новы Двор	39	164	156	320	100 (61)
Орля	45	216	196	412	117 (54,1)
Радунь	95	386	389	775	185 (48)
Ражанка	20	196	84	280	152 (77,6)
Шчучын	68	289	268	557	162 (56,1)
Эйшышкі	81	498	372	870	364 (73,1)
Усяго	932	4140	3721	7861	2529 (61,1)

* *Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна. Ф. 1. Воп. 3. Спр. 422. Арк.* 122 адв. – 123.

У 1870 – 1871 гг. сіламі губернскіх устаноў былі старанна сабраныя звесткі пра мястэчкі нашага краю ў сувязі з гарадской рэформай, якая прадугледжвала ўвядзенне новага гарадавога палажэння. Інфармацыя пра мястэчкі Лідскага ўезда гэтага часу, якая пралівае святло не толькі на колькасць насельніцтва, але і на яго канфесійную і саслоўную структуру, прыводзіцца ў наступнай табліцы.

Табліца 3

Статыстычныя дадзеныя
аб мястэчках Лідскага ўезда за 1870 – 1871 гг. *

Мястэчка	усіх жых.	дваран і дух-ва	купцоў і мяшчан		асоб сельскага стану		% адносна агульнай колькасці жыхароў		
			хрысц.	іудзеяў	хрысц.	іудзеяў	асоб гарадскіх саслоўяў	асоб сельск. стану	іудзеяў
Радунь	705	2	28	425	250	-	64,6	35,4	60,2
Астрына	1206	6	25	777	408	-	66,2	33,8	64,4
Жалудок	576	2	12	400	162	-	71,9	28,1	69,4
Воранава	612	3	12	550	47	-	92,4	7,6	90,4
Беліца	564	6	20	360	178	-	68,5	31,5	64

Новы Двор	509	5	16	325	163	-	67,8	32,2	63,8
Ражанка	432	6	12	310	100	4	76	24	72,7
Орля	350	7	15	220	106	2	69,2	30,8	63,4
Шчучын	997	20	35	780	162	-	83,8	16,2	78,2
Васілішкі	1229	12	30	850	337	-	72,6	27,4	69,1
Эйшышкі	741	10	25	590	116	-	84,4	15,6	79,6
Усяго	7921	79	230	5587	2029	6	74,4	25,6	70,6

** Материалы, относящиеся до нового общественного устройства в городах империи (городовое положение 16 июня 1870 г.) Т. V. СПб., 1879. С. 86.*

У табліцы 4 сабраныя звесткі аб колькасці двароў і жыхароў мястэчак Лідчыны з разнастайных, пераважна друкаваных, крыніц.

Табліца 4

Заселенасць мястэчак Лідскага ўезда
*ў другой палове XIX – пачатку XX ст. **

Мястэчка	двароў, жыхароў
Астрына	1863 г. – 170 двароў, 970 жых.; 1866 г. – 179 двароў, 1196 жых.: 481 праваслаўных, 669 іудзеяў, 12 католікаў, 34 мусульманаў; 1882 г. – 1984 жых.; 1897 г. – 2410 жых., у т.л. 1440 габрэяў (ці амаль 60 %); 1905 г. – 1776 жых.
Беліца	1854 г. – 187 двароў, у т.л. 55 габрэйскіх (ці каля 30 %), 8 татарскіх, 632 жых.; 1863 г. – 164 жылых будынкаў, 877 жых.; 1866 г. – 100 двароў, 883 жых.; 1897 г. – 1685 жых., у т.л. 679 габрэяў (ці 40,3 %); 1905 г. – 1230 жых.
Беняконі	1880 г. – 63 жых.
Васілішкі	1863 г. – 188 жылых будынкаў, 1859 жых.; 1866 г. – 244 двары, 1841 жых.: 5 праваслаўных, 453 католіка, 1383 іудзея; 1897 г. – 2781 жых, у т.л. 2081 габрэй (ці 74,8 %); 1905 г. – 1983 жых.
Воранава	1863 г. – 52 жылых будынкаў, 331 жых.;1865 г. – 42 двары, 468 жых.: 18 праваслаўных, 117 католікаў, 333 іудзея; 1897 г. – 1574 жых., з іх 1432 габрэя
Дакудава	1886 г. – 28 двароў, 378 жых.; !897 г. – вёска Дакудава 781 жых., сяло Дакудава 571 жых.; пач. XX ст. (1905 г.) – вёска Дакудава 484 муж., 387 жан.
Жалудок	1863 г. – 88 жылых будынкаў, 581 жых.;1895 г. – 130 двароў, 674 жых.; 1897 г. – 1860 жых., у т.л. 1372 габрэя (ці 73,5 %); 1905 г. – 1969 жых.
Жырмуны	1860 г. – 29 двароў, 271 жых.; 1863 г. – 19 жылых будынкаў, 272 жых.;
Забалаць	1880-я гг. – 6 двароў, 75 жых.
Ішчална	1863 г. – 5 жылых будынкаў, 38 жых.; 1897 г. – 14 двароў, 118 жых.
Новы Двор	1860 г. – 501 жых.; 1863 г. – 62 жылых будынкаў, 348 жых.;1886 г. - 63 двары, 708 жых.; 1897 г. – 822 жых., у т.л. 664 габрэя (ці 80,8 %); 1905 г. – 977 жых.
Орля	1863 г. – 58 жылых будынкаў, 349 жых.;1886 г. – 83 двары, 598 жых.; 1897 г. – 804 жых.; 1905 г. – 726 жых.
Радунь	1863 г. – 121 двор, 737 жых.; 1866 г. – 91 двор, 869 жых.: 361 католік, 508 іудзеяў; 1881 г. – 1526 жых.; 1897 г. – 313 дамоў, 1621 жых., у т.л. 896 габрэяў (55,3 %); 1905 г. – каля 1394 жых.

Ражанка	1861 г. – 883 жых.; 1863 г. – 52 жылых будынкаў, 274 жых.; 1897 г. – 777 жых., у т.л. 543 габрэя (каля 70 %); 1905 г. – 504 жых.
Шчучын	1863 г. – 94 жылых будынкаў, 575 жых.; 1866 г. – 123 двара, 1088 жых.; 1897 г. – 1742 жых., у т.л. 1356 габрэяў (77,8 %); 1905 г. – 3815 жых.
Эйшышкі	1863 г. – 103 жылых будынкаў, 706 жых.; 1868 г. – 250 двароў, 1250 жых.; 1897 г. – 3196 жых. У т.л. 2376 габрэяў (74,3 %); 1905 г. – 2448.

** Галоўны Архіў старажытных актаў у Варшаве (AGAD), AR, dz. XXV, sygn. 206.*
Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении. Виленская губерния. Вильно, 1905. С. 183 – 214.
Статистический временник Российской империи. Выпуск 1. СПб., 1866. С. 82.
Slownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. I. Warszawa, 1880. S. 211 – 212, 218; T.VII. Warszawa, 1886. S. 294, 582, 733; T. IX. Warszawa, 1888. S. 450; T. X. Warszawa, 1889. S. 939; T. XI. Warszawa, 1890. S. 864 - 865; T. XIII. Warszawa, 1893. S. 128; T. XIV. Warszawa, 1895. S.827, 895.
Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мінск, 1993 – 2003. Т. 1. С. 226, 494; Т. 2. С.14, 229; Т. 3. С. 363, 390, 511; Т.5. С. 333, 357; Т. 6. Ч. 1. С.69, 83; Т. 6.Ч. 2. С. 242.
Еврейская энциклопедия. СПб., 1903. Т. V. С. 343; Т. VII. С.494, 538; Т. IX. С. 97–98; Т. XI. С. 770; Т. XII. С. 146; Т. XIII. С.271, 572; Т. XVI. С. 143.
Российская еврейская энциклопедия. Т.4. М., 2000. С. 98.
Rouba Napoleon. Przewodnik po Litwie i Bialejrusi. Wilno 1909 – Gdańsk 1995. S. 20, 21, 60, 135, 138–139, 140, 161, 166, 177–178, 187, 196,209, 214, 215.

Прыведзеныя вышэй статыстычныя звесткі хоць часам і супярэчлівыя, аднак дазваляюць прасачыць дынаміку колькасці насельніцтва ў мястэчках Лідскага ўезда. Амаль усе мястэчкі ў XIX ст. паступова павялічвалі колькасць насельніцтва. Калі верыць звесткам са справы № 536, якая захоўваецца ў НГАБ у Гродна ў 1 фондзе, 3 вопісу, найбольшы рост прадэманстравала мястэчка Ражанка: з 89 жыхароў у 1829 г. да 777 у 1897 г., у 8,7 разоў. Высокі прырост насельніцтва назіраўся ў Жалудку: з 311 жыхароў у 1829 г. да 1860 у 1897 г., амаль у 6 разоў; Шчучыне: з 327 жыхароў у 1833 г. да 1742 у 1897 г., амаль у 5,3 разы. Насельніцтва Орлі за гэты час павялічылася ў 4,6 разоў, Радуні – у 4,3 разы, Астрына і Эйшышак – у 4 разы, Васілішак – у 2,5 разоў, Беліцы – у 2,4 разы, Новага Двару – у 2 разы. Падаецца, што звесткі з гэтай крыніцы заніжаныя. Больш даверу выклікаюць дадзеныя са справы № 422, якая захоўваецца ў НГАБ у Гродна ў 1 фондзе, 3 вопісу. З улікам іх тэмпы росту насельніцтва мястэчак Лідчыны з 1829 г. па 1897 г. былі значна больш сціплымі: Воранава павялічыла колькасць жыхароў у 4 разы; Эйшышкі – у 3,7 разоў; Шчучын – у 3,1; Ражанка – у 2,8; Жалудок – у 2,7; Новы Двор – у 2,6; Васілішкі – 2,1; Орля і Радунь – у 2; Беліца – у 1,9; Астрына – у 1,7.

Па велічыні разглядаемыя мястэчкі канца XIX ст. можна ўмоўна падзяліць на вялікія (ад 2 да 5 тыс. чал.) – Астрына, Васілішкі, Эйшышкі; дробныя (ад 500 да 2 тыс. чал.) – Беліца, Воранава, Жалудок, Новы Двор, Орля, Радунь, Ражанка, Шчучын; мястэчкі-сёлы (менш за 500 чал.) – Беняконі, Жырмуны, Забалаць, Ішчална, Дакудава.

У дакументах XIX ст. адна і тая ж мясцовасць называецца то мястэчкам, то вёскаю, то сялом. Так, у пераліку гарадскіх паселішчаў Лідскага ўезду ў 1863 г. мястэчкамі, побач з іншымі, названыя Жірмуны, Вавёрка, Голдава, Ішчална, Сабакінцы, якія ў іншых дакументах (напрыклад, у “Спісах населеных месцаў Віленскай губерні за 1859 г.”) фігуравалі як вёскі ці сёлы [26]. А вось як выглядаў пералік паселішчаў Лідскага ўезду, якія пастановай віленскага губернскага праўлення 1957 г. пакінутыя ў статусе мястэчак з правам сяліцца ў іх габрэям: Жалудок, Голдава, Беліца, Ішчална, Астрына, Новы Двор, Сабакінцы, Воранава, Орля, Ражанка, Шчучын, Васілішкі, Радунь, Эйшышкі, Мыта [27].

Як правіла, пісьмовыя крыніцы XIX – пачатку XX ст., што праліваюць святло на праблему этнаканфесійнай структуры насельніцтва мястэчак, утрымліваюць інфармацыю толькі па 2-х групах: хрысціянах і іудзеях. Таму немагчыма зрабіць поўны аналіз этнаканфесійнай структуры местачковых жыхароў. Адназначна можна гаварыць пра перавагу габрэйскага (іудзейскага) насельніцтва над хрысціянскім амаль ва ўсіх мястэчках Лідчыны. У цэлым, згодна статыстыцы за 1870 – 1871 гг., змешчанай у табліцы 3, у мястэчках Лідскага ўезду габрэі (іудзеі) складалі 70,6 % насельніцтва. Гэта было абумоўлена, галоўным чынам, мерамі расійскіх уладаў па высяленню габрэяў з сельскай мясцовасці ў гарады і мястэчкі.

Дзякуючы захаванню вялікай колькасці інвентароў Беліцы за розныя гады (Галоўны архіў старажытных актаў у Варшаве (AGAD), фонд Радзівілаў) можна прасачыць эвалюцыю заселенасці гэтага мястэчка на працягу XVII – XIX ст.

Табліца 5

Заселенасць м.Беліцы
*паводле інвентароў XVII – XIX ст. **

Год	Колькасць дымоў (двароў)
1669	134 (20 габрэйскіх, 112 мяшчанскіх, 2 вольных)
1752	174 (34 габрэйскіх, 140 хрысціянскіх)
1810	185 (52 габрэйскіх, 5 татарскіх, 128 хрысціянскіх: “грунтовых”– 89, “агародных” – 32, “ляснічых” – 7)
1838	187 (“пляцавых”: габрэйскіх – 55, хрысціянскіх – 36; “грунтовых” – 86; “ляснічых” – 7; “сялянскіх” – 3)
1854	187 (55 габрэйскіх, 8 татарскіх, 124 хрысціянскіх: “чыншавых” – 86, “ляснічых” – 7, “халупных” – 28, вольных – 3)
1865	179

** Галоўны Архіў старажытных актаў у Варшаве (AGAD), AR, dz. XXV, sygn. 182, 190, 194,203, 206, 211.*

З прыведзеных у табліцы звестак відаць, што за два стагоддзі павялічылася удзельная вага габрэяў у Беліцы: у 1669 г. яны складалі 15 % насельніцтва мястэчка, а ў

1854 г. – каля 30 %. Асабліва іх пабольшала на рынку: у 1669 г. з 25 дымоў 9 належалі габрэям, а амаль праз стагоддзе ў 1752 г. з 26 рынкавых дымоў габрэйскімі былі 20. Заселенасць вуліц у 1669 г. выглядала наступным чынам: вул. Габрэйская – 11 дымоў, у т.л. 7 габрэйскіх, вул. Арляўская – 12 дымоў, у т.л. 4 габрэйскіх, вул. Віленская – 23 дыма, вул. Лідская – 19 дымоў, вул. Дакудаўская – 7 дымоў, вул. ад Двору – 37 дымоў. У 1752 г. на вул. Габрэйскай было 15 дымоў, у т.л. 7 габрэйскіх, на вул. Арляўскай – 9 дымоў, у т.л. 6 габрэйскіх, на вул. Віленскай – 37 дымоў, у т.л. 2 габрэйскіх, на вул. Лідскай – 24 дыма, на вул. Дакудаўскай – 16 дымоў, на вул. Дворнай – 49 дымоў [28].

Уявіць карціну этнаканфесійнай структуры насельніцтва мястэчак Лідскага ўезда ў цэлым можна з дапамогай апублікаваных у 1904 г. матэрыялаў першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. па Віленскай губерні. Табліца XXIV адлюстроўвае размеркаванне насельніцтва па роднай мове і саслоўях ва ўездах. Мяшчане і купцы Лідскага ўезду паказаны без г. Ліды, а значыць гэта, як правіла, жыхары мястэчак.

Табліца 6

*Склад мяшчанаў Лідскага ўезда ў 1897 г. па роднай мове**

Родная мова	Мужчыны	жанчыны	усяго
велікаруская	87	80	167
беларуская	3675	3746	7421
польская	1132	957	2089
іншыя славянскія	2		2
літоўская	38	71	109
іншыя інда-еўрапейскія	6	6	12
нямецкая	11	15	26
габрэйская	9259	9819	19078
усяго	14210	14694	28904

*Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. IV. Виленская губерния. Тетрадь 3. СПб., 1904. С. 166, 168.

Як бачым, мяшчане мястэчак Лідчыны размаўлялі ці, дакладней, лічылі роднай 8 моваў. Найбольш было мяшчан-габрэяў. На другім месцы былі беларускамоўныя мяшчане, на трэцім – польскамоўныя. Значна менш налічвалася тых мяшчан, якія падчас перапіса 1897 г. назвалі роднай мовай рускую. Нязначную частку местачковага мяшчанства складалі літоўска- і нямецкамоўныя. Купцы мястэчак Лідскага ўезду былі выключна габрэямі, што адлюстроўвае наступная табліца.

Табліца 7

*Склад купцоў (разам з сем'ямі) Лідскага ўезда ў 1897 г. па роднай мове**

Родная мова	Мужчыны	жанчыны	усяго
габрэйская	11	13	24
усяго	11	13	24

*Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. IV. Виленская губерния. Тетрадь 3. СПб., 1904. С. 166, 168.

Такім чынам, ускосныя дадзеныя яшчэ раз пацвярджаюць факт этнаканфесійнай разнастайнасці жыхароў мястэчак разглядаемага рэгіёна.

Як складваліся **ўзаемаадносіны паміж прадстаўнікамі розных этнаканфесійных груп** местачковага насельніцтва? Адназначна адказаць на гэтыя пытанні немагчыма. Вывучэнне дакументальных крыніц, мемуарнай літаратуры дазваляе зрабіць выснову аб тым, што міжнацыянальныя і міжканфесійныя ўзаемаадносіны ў мястэчках Беларусі не былі адназначнымі. Мелі месца праявы ўсіх тыпаў гэтых адносін: сяброўскіх, нейтральных, непрыязных. Амплітуда іх вагалася паміж палюсамі добразычлівасці, талерантнасці, эканамічнага супрацоўніцтва, міжкультурнага дыялогу – і ізаляцыянізма, нецярпімасці, падазронасці і нават варожасці. Аднак да гэтага негатыўнага полюсу міжэтнічныя адносіны ў мястэчках Беларусі набліжаліся рэдка. Дзяржаўны антысемітызм часоў Расійскай імперыі меў мінімальны ўплыў на беларусаў. У мястэчках гэты ўплыў адчуваўся слаба. Адносіны паміж рознымі этнаканфесійнымі групамі насельніцтва мястэчак характарызаваліся высокай ступенню талерантнасці.

На жаль, намі не выяўлена ўспамінаў жыхароў мястэчак Лідчыны разглядаемага перыяду. Пацвердзіць прыведзеную вышэй выснову канкрэтным прыкладам можна пры дапамозе матэрыялаў "Нашай Нівы", першай штотыднёвай беларускай грамадска-палітычнай, навукова-асветніцкай і літаратурна-мастацкай газеты, што выдавалася ў Вільні з 10(23) лістапада 1906 г. па 7 (20) жніўня 1915 г. На яе старонкі пашанцавала трапіць і некаторым мястэчкам Лідскага ўезду (Астрына, Беліца, Беняконі, Васілішкі, Жалудок, Новы Двор). Карэспандэнт, які падпісаўся "Беняконец-хрысціянін" паведамляў пра моцны пажар, які адбыўся ў мястэчку 7 чэрвеня 1910 г., калі згарэла 35 дамоў. Пагарэльцы звярнуліся за дапамогай да мясцовых памешчыкаў, " каб яны прадалі дрэва хоць за грошы, але з гэтага нічога не выйшла... А жыды нашы беняконскія па суседску памагалі чым хто мог. Напрыклад, лясны купец Рабіновіч прадаваў бярвёны па сваёй цане і на павер, а хто грошы сам прынясе, то добра! А хто не плаціць і да сягоння, то купец не спаганяе" [29].

Часам у мястэчках усё ж узнікалі канфлікты паміж прадстаўнікамі габрэйскага і хрысціянскага насельніцтва. Меў месца такі канфлікт у Воранаве. Справа заключалася ў тым, што ў лютым 1883 г. у Беняконьскай воласці было прынятае рашэнне аб пераносе ў Воранаве базарнага (рыначнага) дня з нядзелі на аўторак. Канфліктная сітуацыя склалася ў Воранаве ў нядзелю 19 чэрвеня 1883 г. падчас каталіцкага царкоўнага свята. У гэты дзень у мястэчку сабралася шмат габрэяў з таварамі. Яны размясцілі свае прылаўкі каля касцёла і чакалі заканчэння набажэнства. Калі забілі

званы, габрэі пачалі грукаць сваімі косамі. Гэта выклікала сутычку паміж габрэйскімі гандлярамі і абуранымі іх дзеяннямі сялянамі. Сяляне пачалі перакульваць габрэйскія павозкі з таварамі. Шкода, нанесеная габрэям склала суму у 508 руб. Аднак пры разглядзе абставін гэтага здарэння ўлады занялі бок сялян [30].

Стракатай была і **сацыяльная структура насельніцтва мястэчак**. Прывядзём некалькі прыкладаў. Сацыяльны склад Беліцы на 1829 г.: мужчынскае насельніцтва складалася з 5 *дваранаў* (1 "памесны" і 4 "беспамесных"), 4 прадстаўніка "чорнага" *духавенства*, 277 *мяшчанаў*-габрэяў, 169 *сялянаў*, 6 жабракоў. Сацыяльны склад Васілішак у 1829 г. быў наступным: мужчынскае насельніцтва складалася з 2 "беспамесных" *дваранаў*, 3 прадстаўнікоў "чорнага" *духавенства*, 589 *мяшчан*-габрэяў, 100 *сялянаў* [31]. Паводле інвентароў Беліцы, дадзеныя якіх прыведзеныя ў табліцы 4, сярод сялянаў мястэчка можна выдзеліць *сялянаў-слугаў* (7 "ляснічых" двароў), *агароднікаў* (у 1810 г., напрыклад , налічвалася 32 двары "агародных", а ў 1854 г. яны названыя "халупнымі", засталося 28), *цяглых* (у інвентары 1810 г. пад назвай "грунтовыя" фігуруюць 89 двароў, у 1854 г. – 86 "чыншавых" двароў, што тлумачыцца, верагодна, заменай паншчыны на чынш) [32].

Мяшчане мястэчак складаліся амаль цалкам (а часам выключна) з габрэяў. Так, у 1861 г. у Лідскім уездзе (без г.Ліды) налічвалася 4429 мяшчанаў, усе яны былі габрэямі [33]. Калі ў 1875 г. мяшчане мястэчак атрымалі саслоўнае самакіраванне, то Воранава, Шчучын, Васілішкі займелі выбарныя мяшчанскія ўправы, а Беліца, Орля, Ражанка, Астрына, Новы Двор – мяшчанскія ўпраўленні. Але паколькі мяшчанства мястэчак складалася пераважна, а часам і выключна з габрэяў, то царскія ўлады ніяк не маглі выконваць на Беларусі прадпісанне закона: выбраць местачковае мяшчанскае самакіраванне, якое б складалася на 2/3 з хрысціян.

У некаторых мястэчках пражывалі купцы. Так, паводле ведамасці аб колькасці купецкіх капіталаў у 1856 г. у Жалудку было 2 купцы 3-й гільдыі, у Воранаве і Васілішках – па 1. Усе яны былі габрэямі і абвясцілі капіталы ў памеры 2400 руб. [34]. У 1861 г. у мястэчках Лідчыны пражывала 30 чал. (14 муж. і 16 жан.) купецкага звання [33]. Як паказана ў табліцы 7, паводле матэрыялаў перапісу 1897 г. у мястэчках Лідскага ўезда да купецтва (купцы разам з сем'ямі) належалі 24 габрэя.

Такім чынам, асноўнымі саслоўнымі групамі ў мястэчках з'яўляліся мяшчане (як правіла, габрэі) і сяляне. Акрамя таго архіўныя крыніцы згадваюць ў мястэчках: дваранаў, духавенства, купцоў, часам – ваенных, стацкіх, разначынцаў, аднадворцаў, дваровых людзей, "замежных падданых", "ганаровых грамадзянаў" і інш. Колькасць гэтых саслоўных груп была невялікая, за выключэннем ваенных. Адстаўныя ваенныя, што жылі ў мястэчках стала, былі малалікімі. Аднак колькасць ваенных часам была даволі прыкметнай з-за кватаравання войскаў у мястэчках. Так, у 1826 – 1830 гг. у 11 мястэчках Лідскага уезда (дзе налічвалася 501 хрысціянскі двор і 431 габрэйскі) было размешчана на пастой 5 штаб-афіцэраў, 15 обер-афіцэраў, 459 салдат, у тым ліку ў габрэйскіх дамах адпаведна 1, 13, 322. [35]. У 1834 – 1835 гг. батальённыя штабы размяшчаліся ў Эйшышках, Беліцы, Васілішках [36].

Мястэчкі выступалі адміністрацыйнымі цэнтрамі акругі: былі цэнтрамі станаў, валасцей. А гэта значыць, што ў складзе насельніцтва мястэчак меліся станавыя і валасныя чыноўнікі. Так, у пачатку XX ст. "стражнікі" і "ураднікі" знаходзіліся ў Беліцы, Воранава, Эйшышках, Шчучыне, Жалудку, Орлі, Ражанцы, Астрыне, Новым Двары, Васілішках, Радуні. Захаваліся звесткі пра факты хабарніцтва тутэйшых

чыноўнікаў. Так, у сакавіку 1910 г. карэспандэнт з Беліцы, які назваўся “валасны”, паведаміў у “Нашай Ніве”: “Нашы валасныя суддзі прызвычаіліся да нейкага “бульёну”... Маеш якую справу ў судзе, ну і грэй “бульён”, бо справа схаладае... Кажуць, што самы слабенькі “бульён” каштуе 5 рублёў, а добры – 8-10” [37].

З развіццём рынкавых адносінаў выразныя межы, што дзялілі саслоўі, паступова знікаюць. К канцу XIX – пачатку XX ст. саслоўны падзел шмат у чым стаў фармальным. Аднак саслоўнасць заставалася ўсё ж такі даволі істотным элементам грамадскага жыцця. У мястэчках Беларусі ў парэформенны перыяд можна было сустрэць прадстаўнікоў усіх саслоўных груп: купцоў, мяшчанаў, ганаровых грамадзянаў, розных катэгорый сялянаў. Звернем увагу на той факт, што ў мястэчках разглядаемага рэгіёна пераважалі прадстаўнікі гарадскіх саслоўяў. Паводле статыстычных звестак з табліцы 3, у 1870 – 1871 г. у мястэчках Лідскага ўезда асобы гарадскіх саслоўяў складалі 74,4 % усіх жыхароў, асобы сельскага стану – 25,6 %. Гэта яшчэ адзін аргумент на карысць гарадской сутнасці мястэчак.

Такім чынам, насельніцтва беларускіх мястэчак, у тым ліку Лідскага уезда, уяўляла сабой складаны кангламерат розных этнаканфесійных і сацыяльных груп, што знаходзіліся ў стане ўзаемакантактаў і ўзаемаўплываў. Па гэтых якасцях мястэчкі набліжаліся да гарадоў.

Гаспадарчае жыццё мястэчак Лідскага ўезда ў XIX – пачатку XX ст. ахарактарызуем праз вызначэнне іх камунікацыйнага становішча, гандлёва-прамысловай ролі, сельска-гаспадарчай дзейнасці.

Мястэчкі, як вядома, з’яўляліся гандлёва-прамысловымі цэнтрамі наваколля. Гэтаму ў многім садзейнічала іх выгаднае геаграфічнае і транспартнае становішча. Напрыклад, развіццю Эйшышак садзейнічала размяшчэнне мястэчка на галоўным тракце з Вільні да Кракава. Радунь жа знаходзілася пры найкарацейшай прасёлкавай дарозе паміж Вільняй і Кракавам. Воранава ляжала паміж Лідаю і Вільняй на гродзенскім паштовым тракце, Шчучын – на паштовай дарозе паміж Вільняй і Гродна. Паштовыя дарогі звязвалі Воранава і Бастуны, Эйшышкі і Бастуны, Ішчалну і Ліду, апошняя пралягала праз Жалудок, Шчучын, Васілішкі. Паштовых коней трымалі: па 7 у Шчучыне і Эйшышках, 5 у Васілішках, 4 у Жырмунах, па 2 у Беняконях, Беліцы, Жалудку, Орлі, Ражанцы, Радуні, Дакудаве. Уздоўж паштовых трактаў быў тэлеграф. Паштовыя аддзяленні знаходзіліся ў Беняконях, Васілішках, Воранаве, Эйшышках; паштова-тэлеграфныя – у Жалудку і Шчучыне [27].

Дзякуючы мясцоваму карэспандэнту “Нашай Нівы”, які падпісаўся “Адзін за ўсіх”, мы маем звесткі пра пачатковую гісторыю тэлефоннай сувязі на Лідчыне. Газета ў жніўні 1909 г. паведамляла, што ў 5-м земскім участку Лідскага ўезда ўстаноўлена тэлефонная сувязь паміж Дубіцкай, Астрынскай і Сабакінскай валасцямі. Выказвалася надзея, што “можа за некалькі гадоў гэтак усялякая воласць будзе мець тэлефон, з воласці ў павятовы горад, з павятовых у губернскія і гэтакім парадкам можна будзе гаварыць з кім захочаш па ўсёй нашай бацькаўшчыне – Беларусі”. Тэлефонная сувязь паўстала дзякуючы агульным намаганням: 300 руб. выдзелілі воласці, аколічныя паны далі слупы, а земскі Шаталаў клапаціўся аб усім. Далей карэспандэнт апісваў камічны выпадак, калі тутэйшы памешчык М. ехаў уначы да хаты праз мястэчка Новы Двор, “ехаў не сярэдзінай дарогі, а бокам, зачапіў носам за дрот, каторым слуп быў прывязаны да зямлі, назаўтра нос распух, як жбанок. “Ось і пагаварыў праз тэлефон”, – смяюцца людзі” [38].

У развіцці многіх мястэчак важную ролю адыгрывалі водныя шляхі зносін. Так, пры Нёмане месціліся Дакудава, Орля і Беліца, дзе былі прыстані і пераправы. З інвентарнага апісання Беліцы за 1865 г. вядома, што тут было 2 парома: "адзін насупраць двару, пабудаваны ў 1848 г., другі насупраць мястэчка, з канатам, лодкаю і ўсім абсталяваннем; паромы старыя, дрэва гнілое, патрабуюць перабудовы" [39].

З правядзеннем чыгунак ужо не толькі рэкі і грунтавыя дарогі ўплываюць на жыццё мястэчак. Да чыгуначнай сеткі непасрэдна далучыліся Беняконі. Новы від транспарту быў лёгка даступны для Воранава, бо мястэчка месцілася ў адлегласці 10 вёрст ад чыгуначнай станцыі Беняконі. Недалёка ад Беліцы (9 вёрст) была чыгуначная станцыя Нёман. Іншыя мястэчкі Лідчыны аказаліся ў адноснай далечыні ад чыгунак. Для Васілішак, Шчучына і Ражанкі бліжэйшай чыгуначнай станцыяй была Ліда (адлегласць адпаведна – 35, 49 і 56 в.), для Жалудка – ч.ст. Нёман (32 в.), для Астрына – ч.ст. Парэчча (35 в.), для Радуні і Эйшышак – ч.ст. Бастуны (адпаведна 20 і 21 в.) [27].

Мястэчкі вылучаліся сярод шматлікіх паселішчаў Беларусі найперш сваёй гандлёвай функцыяй. Менавіта гандлю былі абавязаны мястэчкі фактам свайго ўзнікнення. Асноўнымі формамі арганізацыі местачковага гандлю ў разглядаемы перыяд з'яўляліся штогадовыя кірмашы, штотыднёвыя таргі і стацыянарныя крамы. Галоўную ролю адыгрывалі кірмашы, таргі ці базары. Паступова ўзрастала значэнне стацыянарнага гандля праз крамы.

На Лідчыне найбольш развітым гандаль быў у Шчучыне (Мал. 10.). Паводле прывілея Аўгуста III ад 28 мая 1761 г. у Шчучыне зацвярджаліся 12 кірмашоў штогод (у дзень 3-х польскіх каралёў, у дзень ачышчэння Маці Божай, на св.Казіміра, на другім тыдні пасля Пасхі, на св.Духа – 3-х-дзённы, на св.Кацярыны, на св. Іаана, у дзень св. Марыі Магдаліны – 2-х-тыднёвы, на Узнясенне Маці Божай, на Раство Маці Божай, у дзень св.Сімона і Іуды – 2-х-тыднёвы, у дзень Успення Маці Божай), а таксама 2 штотыднёвыя таргі (па нядзелях і чацвяргах). [40].

Мал.10. Рыначная плошча Шчучына падчас кірмашу, паштоўка пачатку XX ст.

У 1830-1850-я гады ў Лідскім уездзе кірмашы збіраліся ў Шчучыне (2) і Жалудку (1). Прывоз тавараў на іх складаў ад 2000 да 13 100 рублёў серабром, а продаж – ад 1200 да 4849 [41]. Па звестках на 1861 г. на Святадухаўскі кірмаш у Жалудку, які праходзіў 2 мая, было прывезена тавараў на 1500 руб., а прададзена на 800 руб. У Шчучыне адбыліся 4 кірмашы: 1) у дзень св.Марыі Магдаліны (з 15 ліпеня па 15

жніўня) – прывоз 2200 руб., продаж 1850 руб.; 2) св.Сімона і Іуды (з 16 кастрычніка па 16 лістапада) – прывоз 2200 руб., продаж 950 руб.; 3) Узнясенскі (12 мая) – прывоз 1400 руб., продаж 770 руб.; 4) Успенскі (15 жніўня) – прывоз 2100 руб., продаж 1100 руб. Колькасць крамаў у мястэчках Лідскага ўезду складала ў 1861 г. 96, з іх 20 мураваных і 76 драўляных. Аднак гэтыя крамы адчыняліся толькі падчас кірмашоў [33].

У пачатку XX ст. местачковых кірмашоў у Лідскім уездзе пабольшала. 4 кірмашы праходзіла ў Беліцы: Севасцьянаўскі (9 сакавіка), Георгіеўскі (23 красавіка), Успенскі (16 жніўня), Ганенскі (9 снежня). У Шчучыне захаваліся 2 кірмашы, што працягваліся па месяцу: з 15 ліпеня па 15 жніўня, з 16 кастрычніка па 16 лістапада, а таксама штотыднёвыя таргі па чацвяргам. У Жалудку праходзілі 5 кірмашоў, у Эйшышках – 2, Астрыне – 7 [27].

Звернем увагу на тое, што акрамя непасрэдна гандлёвай ролі кірмаш адыгрываў і шэраг іншых. Надзвычай шырокімі былі яго культурныя функцыі. Ажыўлялася музычнае і тэатральнае жыццё: прыязджалі акцёры, музыканты, ставіліся драматычныя і оперныя спектаклі. Для габрэйскай супольнасці кірмаш – гэта яшчэ месца і час, дзе і калі дамаўляліся наконт сватаўства, а таксама рабілі наборы ў іешывы (вышэйшыя рэлігійныя навучальныя ўстановы іудзеяў).

Дапаўняюць карціну развіцця гандлю ў мястэчках Лідчыны звесткі “*Słownika geograficznego Królestwa Polskiego”*. У Воранаве 4 разы на год праходзілі кірмашы, налічвалася 12 крамаў [42]. Асноўная частка гандлёвых аперацый ажыццяўлялася на штотыднёвых базарах, што праходзілі па нядзелях. Воранава славілася ў наваколлі выпечкай і продажам смачных абаранкаў. У Эйшышках па чацвяргам праходзілі таргі на коней і розную рагатую скаціну. Штотыднёвыя таргі (ці базары) збіраліся таксама ў Васілішках, Астрыне, Беліцы, Радуні (Мал. 11.).

Мал.11. Базарны дзень у Радуні, пачатак XX ст.

Орля мела 2 крамы, 2 карчмы і шынок, Новы Двор – 3 крамы і 2 карчмы. 3 карчмы было і ў Беліцы [43]. Згодна інвентару Беліцы 1810 г., у мястэчку была карчма і заезны дом тыпу “Аўстэрыя” [44]. У Жалудку акрамя Святадухаўскага кірмашу, які спецыялізаваўся на конях, па нядзелях праходзілі таргі і налічвалася 23 крамы, 10

“піцейных дамоў” [45]. У 1909 г. у “Нашай Ніве” паведамлялася, што ў Жалудку “ёсць вялікая старасвецкая карчма, якая належыць князю Ч., ён перабудаваў яе нанова пад краму і чайную, хоча зрабіць тут і заезд дзеля начлегу, з крамы князь Ч. бярэ 50 руб. арэнды...” Гэты ж самы карэспандэнт, які падпісаўся “Дзяцел”, пісаў пра ўтварэнне ў мястэчку гаспадарскай суполкі – хаўруснай крамы: “ Хаўруснікаў у краме 120 – 140, кожны даў па 10 руб. За 7 месяцаў крама дала 400 руб. чыстага даходу. Яшчэ большая была бы карысць, каб у нас былі яшчэ хаўрусы для продажы мужыцкага дабра, здабытага мужыцкай працай, напрыклад, малака, масла, збожжа і інш.” [46].

У першай палове XIX ст. у некаторых мястэчках яшчэ захоўваліся розныя гандлёвыя зборы, што ішлі на карысць уладальнікаў. Прывядзём некалькі прыкладаў. Да 1835 г. у Шчучыне пры продажы вала патрабавалася заплаціць 7,5 кап., каня – 12 кап., цяляці і авечкі – 1,5 кап., бочкі солі – 22,5 кап., воза гаршкоў – 3 кап. У Жалудку падобныя гандлёвыя зборы існавалі нават у 1850 г., штогод яны складалі 50 руб. серабром, а уведзеныя былі яшчэ прывілеем Жыгімонта II ад 10 кастрычніка 1558 г. У выпадку, калі мястэчка было казённым, то гандлёвыя зборы ішлі на карысць дзяржавы. Так, гандлёвы збор у Васілішках у 1850 г. складаў 480 руб. У гэтым годзе жыхары Васілішак габрэі Меер Капельман і Герц Свецкі скардзіліся віленскаму губернатару на грамадскіх дэпутатаў і зборшчыкаў, якія ўвялі дадатковыя зборы з продажу розных тавараў. Высветлілася, што гэта было зроблена дзеля грамадскіх патрэбаў: рамонту дахаў дзвух сінагог (140 руб.) і інш. [47].

Вельмі распаўсюджанымі заняткамі местачкоўцаў, асабліва габрэяў, былі вытворчасць і продаж алкагольных напояў. Паводле архіўных крыніц у 1829 г., напрыклад, у Лідзе налічвалася 18 вінакурняў і піваварняў, а ў мястэчках Лідскага уезда – 85: у Астрыне – 25, Васілішках – 16, Эйшышках – 13, Радуні – 8, Новым двары – 7, Жалудку – 6, Беліцы – 4, Орлі і Ражанцы – па 3. Амаль усе гэтыя ўстановы ўтрымлівалі габрэі. На местачковых вінакурнях і піваварнях за год было выраблена 15663 вёдзер віна, 4983 – піва. У дадзеным архіўным дакуменце сярод іншых згадваецца скарга-прашэнне, якую падавалі гродзенскаму губернатару габрэі мястэчак Радуні і Астрына, дзе яны прасілі не забараняць ім займацца “піцейным промыслам” [48]. У 1855 г. у Лідскім уездзе налічвалася 4 казённыя піваварні і 6 памешчыцкіх, 5 казённых вінакурняў і 55 памешчыцкіх [49].

Прамысловы патэнцыял *м. Васілішкі* вызначаў гарбарны “завод”, вытворчасць якога па дадзеных на 1815 – 1816 г. складала 1310 скур. Неабходныя матэрыялы для гарбарні набываліся ў Лідскім уездзе, а таксама ў Вільні і Зэльве. У гадавым звароце было капіталу да 800 руб. сер. [50].

Прамысловыя ўстановы, што дзейнічалі ў мястэчках Лідчыны паводле дадзеных “*Słownika geograficznego Królestwa Polskiego”* і *“Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”*: у Воранаве – 2 гарбарні, млын; у Радуні – гарбарны “завод”, млын; у Жалудку – 2 млыны, гарбарня, бровар; у Ражанцы – сукнавальня; млыны былі ў Беняконях, Новым Двары.

Фрагментарныя звесткі аб развіцці рамяства, што захаваліся ў архіўных крыніцах, не дазваляюць скласці поўную карціну гэтай сферы дзейнасці жыхароў мястэчак. Часам рамесніцкія заняткі местачкоўцаў згадваюцца ў інвентарах. Так, інвентар Беліцы за 1854 г. называе каваля Івана Місюкевіча, ганчароў Аўгустына і Пятра Кучынскіх, шаўца Якава Камароўскага, камінара Іосіфа Сасноўскага, цырульніка Ізраэля Герана, а таксама некалькі крамнікаў, леснікоў, прадстаўнікоў мясцовай адміністрацыі: некалькіх дзесятнікаў, сотніка Іосіфа Юркевіча, войта Вікенція Гісюка [51].

Вядома, што ў Беларусі ў разглядаемы перыяд яшчэ захоўваліся рамесныя цэхі. Аднак многія рамеснікі не ўваходзілі ў іх і лічыліся вольнымі. Так, паводле 6-й рэвізіі насельніцтва (1811 г.) у Лідскім уездзе налічвалася 707 мужчын мяшчан і цэхавых, 315 вольных; паводле 7-й рэвізіі (1815 г.) – адпаведна 599 і 228 [52].

У архіўных дакументах сярэдзіны XIX ст. сустракаюцца прашэнні рамеснікаў-габрэяў аб стварэнні ў мястэчках рамесных цэхаў. Такое жаданне можна патлумачыць імкненнем вызваліцца ад улады кагалаў, пазбегнуць канкурэнцыі, а таксама трапіць у разрад "карысных". Справа ў тым, што па указу ад 23 лістапада 1851 г. прадугледжвалася падзяліць габрэяў на 5 разрадаў: купцы, земляробы, рамеснікі, мяшчане аселыя і мяшчане не аселыя (якія не маюць нерухомасці). У разрад рамеснікаў запісвалі толькі цэхавых. Архіўныя дакументы, якія ўтрымліваюць просьбы аб заснаванні цэхаў, падаюць звесткі аб колькасці рамеснікаў і іх спецыялізацыі. Па Лідскаму ўезду гэтыя матэрыялы ўтрымліваюць наступную інфармацыю. На момант збору дадзеных (пачатак 1852 г.) рамесныя цэхі існавалі ў мястэчках Шчучын, Астрына, Васілішкі, Эйшышкі і Жалудок. Рамеснікі-габрэі Радуні і Беліцы прасілі аб стварэнні рамесных цэхаў. Аднак ім было адмоўлена, таму што "не имеется закона на учреждение цехов по местечкам» [53].

Паводле указа ад 16 красавіка 1852 г. цэхавая сістэма ў губернях мяжы габрэйскай аселасці значна рэарганізоўвалася. ліквідаваліся цэхі там, дзе колькасць рамеснікаў была нязначная, і ствараліся "спрошчаныя рамесныя ўправы". У кожным горадзе і мястэчку засноўваліся асобныя "габрэйскія не рамесныя цэхі", куды павінны былі запісацца мастаўшчыкі, землякопы, муляры, каменячосы, цесляры, тынкоўшчыкі, рамізнікі, фурманы, садоўнікі, рабочыя на «фабрыках» і «заводах», чорнарабочыя, падзёншчыкі і хатнія слугі.

На працягу другой паловы 1852 г. – пачатку 1853 г. у 9 мястэчках Лідскага ўезда – Эйшышкі, Жалудок, Беліца, Астрына, Новы Двор, Шчучын, Васілішкі, Радунь, Воранава – былі ўтвораны складаныя (ці змешаныя) рамесныя цэхі, якія аб'ядналі 329 рамеснікаў розных спецыяльнасцей, колькасць якіх вагалася ад 4 (Радунь) да 15 (Эйшышкі). У *Эйшышках* налічвалася 41 цэхавых рамеснікаў і найбольшая сярод мястэчак Лідчыны колькасць рамесных спецыяльнасцей: краўцы (6 майстраў, 12 падмайстраў, 2 вучні), шаўцы (1 майстар), меднікі (1 майстар), шкляры (1 майстар), фарбавальшчыкі (1 майстар), капялюшнікі (1 майстар), пальчатнікі (1 майстар), парасонавы майстар, мяснік (2 майстры), гарбары (1 майстар, 1 падмайстар), свечачнікі (1 майстар, 1 падмайстар), ткачы (2 майстры, 1 падмайстар), пераплётчыкі (1 майстар, 1 падмайстар), кавалі (2 майстры, 1 падмайстар). На другім месцы па колькасці спецыяльнасцяў пасля Эйшышак і на першым па колькасці цэхавых рамеснікаў былі *Васілішкі*, дзе названыя 14 рамесных спецыяльнасцей і 92 рамесніка: краўцы (6 майстраў, 21 падмайстраў, 9 вучняў), шаўцы (3 майстры, 9 падмайстраў, 3 вучні), сталяры (2 майстры), шкляры (1 майстар, 2 падмайстры), фарбавальшчыкі (2 майстры, 1 падмайстра), капялюшнікі (1 майстар, 1 падмайстар), рымары (1 падмайстар), шліфавальшчык (1 майстар), мяснікі (2 майстры, 4 падмайстры), гарбары (3 майстры, 3 падмайстры), бляхары (1 майстар, 5 падмайстраў, 2 вучні), ткачы (1 майстар, 1 падмайстар), пераплётчыкі (4 падмайстры), кавалі (3 майстры). У *Беліцы* налічвалася 26 цэхавых рамеснікаў і 13 рамесных спецыяльнасцей: краўцы (3 майстры, 2 падмайстры), шаўцы (1 майстар, 1 падмайстар), сталяры (1 майстар), шкляры (1 майстар, 1 падмайстар), фарбавальшчыкі (1 майстар, 5 падмайстраў), капялюшнікі (1 майстар),

бavaўнаробы (1 майстар), токары (2 падмайстры), мяснікі (1 майстар), гарбары (1 падмайстар), бляхары (1 майстар), пераплётчыкі (1 падмайстар), кавалі (2 майстры). 47 цэхавых рамеснікаў і 11 рамесных спецыяльнасцей налічвалася ў *Шчучыне*: краўцы (2 майстры, 6 падмайстраў, 5 вучняў), шаўцы (2 майстры, 4 падмайстры, 3 вучня), сталяры (2 майстры, 1 падмайстар, 2 вучня), гадзіннікавы майстар, капялюшнікі (1 майстар, 1 падмайстар), бавaўнаробы (1 майстар, 2 падмайстры), мяснікі (1 майстар, 1 падмайстар), гарбары (1 майстар), пераплётчыкі (1 майстар, 1 падмайстар), кавалі (3 майстры, 2 падмайстры, 2 вучня), меднікі (1 майстар, 1 падмайстар). У *Жалудку* пералічаны 26 цэхавых рамеснікаў і 10 рамесных спецыяльнасцей: краўцы (4 майстры, 4 падмайстры), шаўцы (1 падмайстар), рымары (1 майстар), шкляры (1 падмайстар), фарбавальшчыкі (1 майстар, 2 падмайстры), капялюшнікі (2 майстры, 1 падмайстар), бавaўнаробы (1 падмайстар), мяснікі (2 падмайстры), кавалі (3 майстры, 1 падмайстра), меднікі (2 падмайстры). У м. *Астрына* налічвалася 51 цэхавых рамеснікаў, якія размяркоўваліся па 10 спецыяльнасцях: краўцы (5 майстроў, 10 падмайстраў, 1 вучань), шаўцы (4 майстараў, 5 падмайстраў, 1 вучань), рэзнікі (3 майстра, 6 падмайстраў), шкляры (2 падмайстры), фарбавальшчыкі (1 майстар, 2 падмайстры), бляхары (1 майстар), ткачы (1 майстар), гарбары (4 падмайстры), кавалі (1 майстар, 3 майстры), меднікі (1 майстар). 27 цэхавых рамеснікаў і 7 рамесных спецыяльнасцей было ў *Новым Двару:* краўцы (1 майстар, 4 падмайстры), шаўцы (1 майстар, 4 падмайстры), токары (1 падмайстар), мяснікі (9 падмайстраў), гарбары (1 майстар, 1 падмайстар), сталяры (1 падмайстар), ткачы (4 падмайстра). У *Воранаве* названыя 9 цэхавых рамеснікаў і 6 рамесных спецыяльнасцяў: краўцы (1 майстар), шаўцы (1 майстар), рымары (1 майстар), мяснікі (1 майстар, 2 падмайстры), булачнікі (2 майстры), сталяры (1 майстар). У пераліку 9 цэхавых рамеснікаў Радуні названыя 4 спецыяльнасці: краўцы (1 майстар, 2 падмайстры), шаўцы (1 майстар, 2 падмайстры), кавалі (1 майстар, 1 падмайстар), гарбары (1 майстар) [53].

Акрамя таго, у Жалудку, Беліцы, Астрына, Новым Двары, Шчучыне, Васілішках былі створаны габрэйскія «не рамесныя» цэхі, куды запісаліся 108 чалавек: у *Шчучыне* – 6 муляроў (1 майстар, 3 падмайстра, 2 вучня), 8 цесляроў (4 майстра, 4 падмайстра), 2 пільшчыка (1 майстар, 1 падмайстар); *Астрыне* – 20 цесляроў, 8 муляроў, 1 мастаўшчык; *Новым Двары* – 14 цесляроў, 2 пішчыка, 1 муляр, 4 цагельніка; *Жалудку* – 10 цесляроў, 1 цагельнік; Беліцы – 9 цесляроў, 1 муляр; *Васілішках* – 14 цесляроў, 1 муляр, 4 тынкоўшчыка, 2 падзёншчыка [53]. А ўсяго ў мястэчках разглядаемага рэгіёна названыя 39 рамесных прафесій. Самымі распаўсюджанымі былі краўцы, шаўцы, цесляры і кавалі.

Аналіз прыведзеных дадзеных дазваляе заўважыць такую асаблівасць мястэчковага рамяства, як высокі працэнт майстроў, што указвае на шырокае распаўсюджванне тут рамеснікаў-адзіночак. Рамесныя майстэрні ў мястэчках былі дробнымі, на іх у мінімальным аб’ёме выкарыстоўвалася наёмная праца. Працэс капіталізацыі сферы паслуг, такім чынам, мястэчкі амаль не закрануў. Рамяство тут з’яўлялася адзіным сродкам існавання скучанай габрэйскай беднаты. «Означенные в сей ведомости ремесла, – чытаем у дадзеным архіўным дакуменце, – суть единственный источник к жизни и удовлетворению всех лежащих платежей ремесленников» [53].

Звярнуўшыся да матэрыялаў аб гандлёва-прамысловых абаротах, Захар Шыбека вызначыў іх структуру ў мястэчках Беларусі ў 1900 г. На падставе гэтых дадзеных

можна праводзіць эканамічную тыпалогію мястэчак. Сярод мястэчак Лідскага ўезда З.Шыбека вызначыў структуру гандлёва-прамысловых абаротаў Астрына, Васілішак, Воранава, Жалудка, Орлі, Шчучына. Чыста гандлёвы характар (гандлёвыя абароты складалі 100 %) мелі Астрына, Воранава, Шчучын. Астатнія былі гандлёва-прамысловымі мястэчкамі з дамінаваннем гандлёвай функцыі (у Васілішках 91,2 % складалі гандлёвыя абароты, 8,8 % – прамысловыя; адпаведна ў Жалудку – 94,8 і 5,2; у Орлі – 95,9 і 4,1 [2].

Звернемся да першакрыніцы – матэрыялаў аб гандлёва-прамысловых абаротах пачатку XX ст. па Лідскаму і Скідзельскаму эканамічных раёнах (менавіта ў склад гэтых раёнаў былі ўключаныя большасць мястэчак Лідскага ўезда: Васілішкі, Воранава, Беняконі, Беліца, Радунь уваходзілі ў Лідскі раён, а Орля, Жалудок, Астрына, Шчучын, Ражанка – у Скідзельскі раён).

Табліца 8

Гандлёвыя і прамысловыя абароты
некаторых мястэчак Лідскага ўезду ў пачатку XX ст.

Мястэчка	Гандлёвыя прадпрыемствы		Прамысловыя прадпрыемствы	
	колькасць	абароты (тыс. руб.)	колькасць	абароты (тыс. руб.)
Васілішкі	27	125	2	12
Воранава	28	78	-	-
Беняконі	12	71	-	-
Орля	5	234	?	?
Жалудок	27	182	?	?
Астрына	21	173	-	-
Шчучын	25	151	-	-

Торговля и промышленность Европейской России. Вып. XI. Полесская полоса. СПб., 1908.С. 41.

Такім чынам, у эканамічнай дзейнасці мястэчак дамінаваў гандаль.

Значнае месца ў гаспадарчым жыцці мястэчак займала сельская гаспадарка. Сельскагаспадарчыя заняткі жыхароў мястэчак добра адлюстроўваюць інвентары. Так, згодна дадзеных інвентара Беліцы за 1810 г., жыхары мястэчка апрацоўвалі 66 валокаў ворыва, мелі 35 коней, 142 валы, 3 быкі, 108 кароў, 81 ялоўняў, 136 авечак, 68 свіней [54]. Інвентар Беліцы 1854 г. больш дэтальна апісвае землі, што былі ў карыстанні местачкоўцаў: *землі пляцавыя* (у прэнтах) – у хрысціян пад будынкамі 9294 і пад агародамі 171734; у габрэяў пад будынкамі 3191,5 і пад агародамі 1231,5; *землі шнуравыя* – 59,5 валок; *землі моргавыя* – 338 моргаў ворыўных і 335 моргаў 249 прэнтаў сенакосных. Інвентар 1854 г. зафіксаваў і павіннасці, якія выконвалі жыхары Беліцы на карысць уладальніка (ім з'яўляўся князь Леў Пятровіч Вітгенштэйн, але на момант складання інвентара маёнтак быў у 12-гадовай арэндзе памешчыка Клячкоўскага). Адработачныя павіннасці складаліся з гвалтаў (з кожнага двара падчас жніва – 540 дзён, падчас узворвання зямлі і касьбы – 180 дзён), і падводнай павіннасці (пазначана як "віленскія дарогі – 164"). Грашовы чынш з мястэчка ў 1854 г. складаў 476

руб. 67 кап., у т.л. за пляцавыя землі – 180 руб., 32 кап.; шнуравыя – 207 руб. 75 кап., моргавыя – 32 руб.80 кап., угайнае (за карыстанне ляснымі ўгоддзямі) – 40 руб. 80 кап. Колькасць жывёлы ў хатняй гаспадарцы жыхароў Беліцы ў гэтым годзе была наступнай: 56 коней, 136 валоў, 90 кароў, 51 бык, 32 цялят, 382 авечак, 141 свіней, а таксама 40 пчаліных "калодаў" [55].

Справе павышэнню сельскагаспадарчай вытворчасці праз паляпшэнне агранамічнай службы садзейнічала даследчая сельска-гаспадарчая станцыя, утвораная ў 1910 г. каля Беняконяў (дзейнічала яна да 1959 г.). У снежні 1911 г. мясцовы карэспандэнт "Нашай Нівы", які назваўся "Тутэйшы", паведамляў: "У нас адкрылася пробнае поле (станцыя) віленскага таварыства сельскай гаспадаркі на 15 дзесяцінах. Пабудавалі гожае мураванае гумно, хату для чэлядзі, кожнаму па пакою і пякарні. Пакуль што жыве там і дырэктар станцыі аграном Ластоўскі, а на вясну будуць будаваць мураваны дом. Памешчыкі далі на станцыю 20 тыс. руб., і казна 20 тыс. руб. дасць, калі зацвердзіць Дума, і штогод казна будзе даваць па 3 тыс. руб. У гэтым гаду пасадзілі на пробу 26 гатункаў бульбы. Увосень жыта розных гатункаў сеялі. 1 дзесяціну бульбы касілі бульбянік, як толькі кончыў красаваць, а другую пакінулі. Някошаная бульба дала на 320 пудоў больш, як кошаная. На вясну станцыя будзе шырока рабіць розныя пробы, каб ведалі гаспадары, як гаспадарыць" [56].

Такім чынам, мястэчкі Лідскага ўезда мелі разнастайны набор гаспадарчых заняткаў насельніцтва, што, разам са складанай структурай насельніцтва, набліжала іх да гарадоў. Кожная этнаканфесійная і сацыяльная група жыхароў мястэчак займала сваю нішу ў іх эканамічным жыцці, якое працякала на аснове своеасаблівага падзелу працы, супрацоўніцтва паміж прадстаўнікамі розных катэгорый насельніцтва.

Культурнае развіццё мястэчак Лідскага ўезда ў разглядаемы перыяд можна адлюстраваць на прыкладзе вызначэння іх адукацыйна-асветніцкага патэнцыялу, архітэктурнага аблічча.

Адукацыйна-асветніцкі патэнцыял мястэчак характарызуюць колькасць і тыпы размешчаных тут навучальных устаноў, бібліятэк, музейных збораў.

Мястэчка *Шчучын* у працы М.Балінскага і Т.Ліпінскага "Старажытная Польшча" вызначаецца як "значны цэнтр асветы і дабрачыннасці ў краі" [57]. Росквіт асветы і навукі ў Шчучыне быў звязаны з дзейнасцю тут калегіума піяраў, аднаго з найбольш значных у Беларусі. Ён быў заснаваны ў 1718 г. Высокі ўзровень падрыхтоўкі гарантаваўся шырокай праграмай, падборам моцных выкладчыцкіх кадраў, багатым кніжным фондам: бібліятэка піяраў пачатку XIX ст. налічвала 2751 кнігу. Акрамя таго, выклачыкі і студэнты маглі карыстацца вялікай бібліятэкай Сцыпіёнаў, а потым Друцкіх-Любецкіх. У 1776 г. Адукацыйная камісія адчыніла ў Шчучыне падакруговае вучылішча, яно таксама належала піярам і было 3-класным. Пазней яно атрымала статус уезднага, было спачатку 4-класным (1804 г. – 9 выкладчыкаў, 114 вучняў, з якіх 12 навучаліся бясплатна: 2 за кошт канвікта піяраў, 10 – за кошт канвікта графа Храптовіча), затым 6-класным (1817 г. – 17 выкладчыкаў, 175 вучняў) [58]. Па звестках на 1830 г. вучэбная праграма ўезднага вучылішча ў Шчучыне складалася з наступных прадметаў: Закон Божы, расійская, польская, лацінская, французская, нямецкая мовы, гісторыя, геаграфія, арыфметыка, геаметрыя, прыродазнаўчая гісторыя, чыстапісанне [59].

Са шчучынскімі піярскімі навучальнымі ўстановамі звязаны імёны такіх вядомых навукоўцаў XVIII – XIX ст., як гісторык-археограф Мацей Доўгель,

філосаф Казімір Нарбут, філосаф, логік і псіхолаг Анёл Доўгірд, біёлаг Станіслаў Баніфацый Юндзіл, геолаг, мінералаг, даследчык Чылі, удзельнік вызваленчага руху ў Беларусі Ігнат Дамейка і інш.

Калі пасля паўстання 1830 – 1831 г. расійскі ўрад пачаў ліквідацыю манастырскіх школ у заходніх губернях, былі зачынены і шчучынскія навучальныя ўстановы піяраў. Архіўны дакумент 1833 г. сведчыць, што “вслед за закрытием бывшего пиарского Духовного Училища в местечке ІЩучин положено открыть светское 2-классное училище по методу Ланкастерской” [60].

Воранава ў XVIII ст. таксама мела навучальную ўстанову сярэдняга тыпу – піярскі калегіум, заснаваны Янам Сапегай у 1738 г. Пазней па распараджэнню Адукацыйнай камісіі піярская школа з Воранава была перанесена ў Ліду [61].

Амаль ва ўсіх мястэчках існавалі пачатковыя навучальныя ўстановы ў межах царкоўных праваслаўных прыходаў або каталіцкіх парафій – прыходскія вучылішчы. У прыходскіх вучылішчах абавязковым было навучанне дзяцей чытанню, пісьму і лічэнню, але настаўнік па сваім жаданні мог пашырыць кола ведаў.

У Лідскім уездзе ў першай палове XIX ст. прыходскія вучылішчы ўзгадваюцца ў Беняконях, Эйшышках, Беліцы, Ражанцы, Воранаве, Жалудку, Жырмунах, Васілішках. Так, па звестках за 1804 г. у Беняконях ў прыходскім вучылішчы было 6 вучняў, у Жырмунах – 7, Беліцы і Воранаве – па 8, Эйшышках і Васілішках – па 13. [62]. У прыходскім вучылішчы Васілішак у 1854 г. налічвалася 21 хлопцаў, усе яны балі асобамі сельскага стану [63]. У Шчучыне ў гэтым годзе ў 2-х класным прыходскім вучылішчы было 2 настаўніка і 29 вучняў, з якіх 11 належалі да дваранства, 3 – да гарадскіх саслоўяў, 15 – сельскага стану [64].

У мястэчках атрымала развіццё і жаночая адукацыя. Напрыклад, у Шчучыне жаночы пансіён утрымлівалі манахіні ордэна міласэрнасці, у 1803 г. тут навучаліся 10 дзяўчат, для 7 з іх навучанне было бясплатным (канвікт манахінь міласэрнасці) [65].

У 1840 – 1850 гг. ствараліся школы для дзяржаўных сялян: сельска-прыходскія вучылішчы ведамства Міністэрства дзяржаўнай маёмасці. Многія з іх знаходзіліся ў мястэчках, у Лідскім уездзе – у Радуні, Астрыне, Васілішках. Статыстычныя звесткі пра іх на 1861 г. змешчаныя ў наступнай табліцы.

Табліца 9

Вучылішча	Год заснавання	Колькасць вучняў	Колькасць настаўнікаў	Колькасць кніг у бібліятэцы	Колькасць пропісяў
Радуньскае	1859	40	1	91	20
Астрынскае	1858	53	1	117	13
Васілішскае	1848	37	1	204	88

Корева А. Материалы для географии и статистики России. Виленская губерния. СПб., 1861. С. 584.

У шэрагу мястэчак у 1860-я гг. у якасці пачатковай ступені адукацыі засноўваліся народныя вучылішчы. Паводле дадзеных “*Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*”

у 1885/1886 г. у народных вучылішчах ў Радуні вучыліся 56 хлопцаў, 2 дзяўчынкі; у Васілішках у гэтым жа годзе было 86 вучняў; у Шчучыне – 78 хлопцаў і 6 дзяўчат [66]. Народныя вучылішчы былі таксама ў Жырмунах, Жалудку, Беняконях, Беліцы, Новым Двары, Орлі, Астрыне, Ражанцы, Эйшышках. У пачатковай валасной школе ў Сабакінцах у 1886/1887 г. налічвалася 41 вучняў [67].

Узровень адукаванасці прадстаўнікоў гарадскіх саслоўяў мястэчак Лідскага ўезда можна ускосна вызначыць па матэрыялах першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. Колькасць непісьменных сярод купцоў і мяшчанаў Лідскага ўезда (без г.Ліды) складала – 7139 мужчын, 9044 жанчын; пісьменных – 7133 мужчын, 5106 жанчын (у тым ліку 4 мужчыны мелі вышэйшую; 4 мужчын і 1 жанчына – сярэднюю спецыяльную; 36 мужчын і 17 жанчын – сярэднюю адукацыю). У адносных паказчыках: удзельная вага пісьменных сярод мужчын – амаль 50 %, сярод жанчын – 36 % [68].

Шмат матэрыялаў пра развіццё адукацыі ў мястэчках у пачатку XX ст. утрымлівае "Наша Ніва". Карэспандэнты з мястэчак ўздымалі праблемы п'янства, адсутнасці альбо недахопу школ, неабходнасці адкрыцця бібліятэк, гаспадарскіх суполак і г.д. Пра гэтыя важныя аспекты местачковага жыцця пісалі і карэспандэнты з Лідчыны, а менавіта з Астрына, Васілішак, Беняконяў, Новага Двару. Так, у лютым 1908 г. на старонках газеты нехта Калодка з Васілішак пісаў: "Была ў нас заведзена дармовая школа для сталых хлапцоў і дзяўчат. У гэтай школе шмат чаго добрага вучылі: і чытаць, і пісаць, і рукадзельнай работы. Многа дзяўчат карыстала з яе, а і хлапцоў не мала. Але ня доўга цешыліся з навукі людцы тутэйшыя: як пачала даглядаць за ёй мейсцовая паліцыя, дык і школа цяпер пустуе" [69]. Нагадаем, што апісваемы час быў перыядам палітычнай рэакцыі пасля паражэння рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. Актывізавала сваю дзейнасць не толькі паліцыя, але і чарнасоценная арганізацыя "Саюз рускага народа". Пра гэта даведваемся ад карэспандэнта з Васілішак, які падпісаўся В.Т., яго паведамленне было змешчана ў "Нашай Ніве" у жніўні 1909 г.: "Некалькі дзён таму ў нас адкрывалі аддзел саюза "рускага народа". Найбольш старалася аб гэтым тутэйшая духоўная асоба, але неяк ня дужэ многа спагадалі людзі іхнаму дзелу: з 10-ці прошэных на гэта суседніх паноў прыехалі толькі 3, а Васілішскіх жэ былі на адкрыцці ураднік, паштовы чыноўнік і мужыкоў з 20. Запісалася ў саюз усяго 9 мужыкоў, ды і тыя ня ведаюць, што робяць" [70].

З Астрына ў студзені 1909 г. паведамлялася, што мужыкі збіраюцца адкрыць гарадское вучылішча [71]. Цікавая гісторыя пра будаўніцтва вучылішча ў Новым Двары змешчана на старонках газеты ў жніўні 1909 г. Аказалася, што дабрацца да новага будынкам вучылішча немагчыма, "хіба лётаючы па паветры", бо зямля перад ім належала купцу Бэршчанскаму, а ён не дазваляў па ёй хадзіць і патрабаваў за гэты кавалачак зямлі (даўжынёй 14 сажняў і шырынёй 10 сажняў) 300 руб. [72]. На неадпаведнасць паміж жадаючымі вучыцца і магчымасцямі мясцовага вучылішча скардзіўся карэспандэнт з Беняконяў: "У нашым народным вучылішчы было заўсягды ня больш 50-60 вучняў, а ў гэтым гаду ўсе сунуліся да навукі і ўжо вучацца больш за 100 і яшчэ просяцца, але не прыймаюць. Патрэбна тут двухкласнае прыходскае вучылішча, але ніхто аб гэтым не дбаець" [73].

Такім чынам, матэрыялы "Нашай Нівы" дапаўняюць карціну культурнага жыцця мястэчак разглядаемага рэгіёну і паказваюць, што культурна-асветніцкая праца беларускай інтэлігенцыі, якую каардынавала газета, мела водгук і ў мястэчках.

Уяўленне аб ўзроўні адукацыі ў мястэчках будзе няпоўным без уліку габрэйскіх рэлігійных школ – хедэраў, якія заставаліся па-за ўвагай Міністэрства народнай асветы. Па традыцыі ўсе без выключэння габрэйскія хлопчыкі з 4 да 13 гадоў вучыліся ў хедэрах, якія існавалі ў кожным мястэчку. Дзейнасць габрэйскіх школ немагчыма ацаніць адназначна. З аднаго боку, яны ўносілі ў габрэйскае асяроддзе пісьменнасць, прывівалі любоў да рэлігійных і нацыянальных традыцый, а з другога – нельга не заўважыць аднабаковасць гэтай асветы (адсутнасць свецкіх прадметаў) і невысокі ўзровень адукацыі настаўнікаў (меламедаў). Некаторыя мястэчкі, дзе знаходзіліся іешывы, былі цэнтрамі вышэйшай талмудзічнай адукацыі. Да такіх мястэчак належалі Васілішкі, дзе існавала заснаваная рабінам Іцхакам Капланам іешыва, якой у 1868 – 1869 гг. кіраваў Хафец Хаім (Ісраэль Меір), вядомы талмудзіст і мараліст, аўтарытэт ў галіне рэлігійнай этыцы, аўтар шэрагу кніг па рэгламентуемай этыцы іудаізма. У 1869 г. ён стварыў і ўзначаліў іешыву ў Радуні, якая славілася на працягу 60 гадоў і была ўзорам для ўсяго габрэйскага свету. У іешыве Радуня навучалася каля 300 студэнтаў (Мал. 12). Сёння ў ЗША існуе іешыва імя Хафеца Хаіма, у якой габрэйскія хлапцы з ўсяго свету спасцігаюць Тору і шануюць імя мудраца з Радуні [74]. Штэтлу Радунь, радуньскай іешыве і Хафецу Хаіму прысвечана кніга аднаго з яго вучняў Адама Рагоўскага [75].

Такім чынам, мястэчкі былі важнейшымі асяродкамі адукацыі, у тым ліку і габрэйскай. Па звестках Захара Шыбекі, у канцы XIX ст. у мястэчках навучаннем было ахоплена больш 80% дзяцей школьнага ўзросту, у 1,3 разы болей, чым у гарадах, ў 1,8 разы болей, чым у вёсках. Даследчык называе гэту з’яву адукацыйным феноменам мястэчкаў [2].

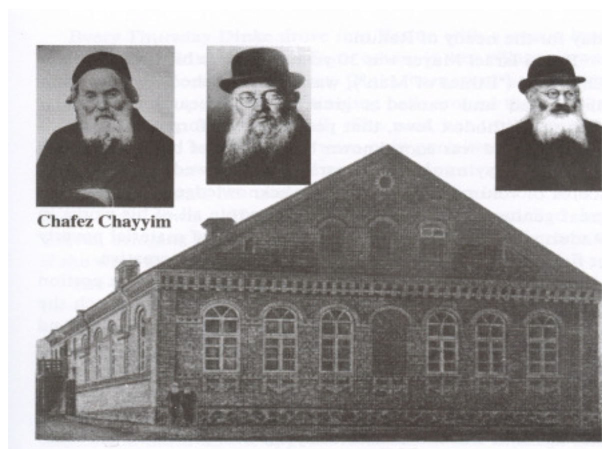

Мал. 12. Іешыва ў Радуні і яе настаўнікі.

Роля мястэчак, як асветніцкіх цэнтраў, не абмяжоўвалася толькі наяўнасцю ў іх навучальных устаноў. У гэтых паселішчах існавалі бібліятэкі. Адны з іх былі пры навучальных установах. Акрамя вучылішчных бібліятэк, у многіх мястэчках існавалі царкоўныя, манастырскія і прыватныя бібліятэкі.

Хаця мы не распалагаем канкрэтнымі фактамі пра царкоўныя бібліятэкі ў мястэчках Лідскага ўезда разглядаемага перыяду, можна адназначна сцвярджаць, што яны існавалі. Кожны храм меў абавязковы набор службовых і чэцціх кніг. У царкоўных бібліятэках захоўваліся і кнігі свецкага зместу. У XVIII – XIX ст., па звестках М.

Нікалаева, царкоўны кнігазбор у сярэднім складаўся з 10 – 30 кнігадрукаў і рукапісаў [76].

Бібліятэка піярскага кляштара ў *Шчучыне* налічвала больш за 2000 кніг, пераважна прыродазнаўчых, медыцынскіх, матэматычных. Былі тут творы Гамера, Гарацыя, Плутарха, Ціта Лівія, Вальтэра, Мантэск'е [77].

Поўнай статыстыкі прыватных бібліятэк і музейных збораў не існуе. Таму даныя аб іх вельмі фрагментарныя. Культурныя каштоўнасці захоўваліся практычна ў кожнага больш менш значнага абшарніка. Музейныя калекцыі, сямейныя архівы, карцінныя галерэі і бібліятэкі мелі каля 400 маёнткаў (у межах сучаснай Беларусі). З іх каля 54 знаходзіліся ў мястэчках і толькі 4 – у гарадах [2]. Так, у *Шчучыне*, у асобным мураваным будынку сярод парку, захоўваліся багатая бібліятэка і сямейны архіў Друцкіх-Дюбецкіх, прывезены з радавых маёнткаў з Піншчыны. Частку дакументаў на пачатку XX ст. перадалі ў Кракаў у музей Чартарыйскіх. А тое, што разам з кнігазборам захоўвалася на месцы, у Шчучыне, было знішчана ў першую сусветную вайну [78].

Такім чынам, агляд развіцця адукацыі ў мястэчках Лідскага ўезда дазваляе зрабіць выснову, што гэтыя паселішчы выступалі адукацыйна-асветніцкімі цэнтрамі, тут знаходзіліся навучальныя ўстановы розных тыпаў, бібліятэкі. Падкрэслім, што ў разглядаемы час адукацыя і асвета былі важным звяном у нацыянальнай палітыцы ўлад. Да сярэдзіны 20-х гадоў XIX ст. у сувязі з ліберальным стаўленнем царызму да мясцовай шляхты, асвета амаль цалкам была аддадзена ў рукі патрыётаў Рэчы Паспалітай на чале з Адамам Чартарыйскім. Школа займала значнае месца ў іх планах як сродак выхавання новых змагароў за аднаўленне Рэчы Паспалітай. Гэта дасягалася праз выкладанне гісторыі Рэчы Паспалітай, польскай мовы, літаратуры. Руская мова не была абавязковым прадметам, яна вывучалася па жаданню вучняў. Пасля следства і суда над філарэтамі і філаматамі пачынаецца русіфікацыя адукацыі, якая ўзмацнілася пасля падаўлення паўстанняў 1830 – 1831 гадоў і, асабліва, 1863 г. Беларуская мова наогул не дапускалася ў школу. Такім чынам, нацыянальная палітыка царызму ў галіне асветы ў Беларусі рабіла немагчымым узнікненне беларускай школы.

Мястэчкі Беларусі, у тым ліку і Лідскага ўезда, мелі арыгінальнае **архітэктурнае аблічча**. Выклікае цікавасць не толькі выразнасць забудовы і планіроўкі мястэчак у цэлым, але і архітэктурнае рашэнне асобных будынкаў. Планіроўка і забудова мястэчак мела сваю характэрную структуру і эстэтыку, хаця ў мястэчках спалучаліся архітэктурна-планіровачныя рысы і горада, і вёскі, пры гэтым дамінавалі менавіта гарадскія рысы. На думку Аляксандра Лакоткі, мястэчкі Беларусі запазычылі заходнееўрапейскую горадабудаўнічую аснову [79]. Менавіта гандлёвая плошча з'яўлялася планіровачным ядром забудовы мястэчак, што было характэрна для еўрапейскіх гарадоў XIII – XV ст. У сярэднявечным усходнеславянскім горадзе плошча займала другое пасля замка (дзядзінца, крамля) месца. Акрамя наяўнасці рынку, які меў першаснае значэнне, для мястэчак былі ўласцівыя і іншыя рысы планіровачнай структуры горада: пляцавая забудова, досыць разгалінаваная сетка вуліц. У меншай ступені праявілася тут тэндэнцыя да кампактнага размяшчэння, асабліва гэта тычыцца дробных мястэчак. Больш вялікімі былі ў мястэчках і памеры пляцаў і двароў. Гэта тлумачыцца параўнальна нязначнай ступенню заселенасці мястэчак, што давала магчымасць лягчэй прыстасоўвацца да ландшафта мясцовасці і камунікацыйнай сітуацыі, не аддаляючыся адначасова ад рынку на значныя адлегласці. Аднак па меры

павелічэння колькасці дымоў у мястэчках узмацняецца і агульная для ўсіх гарадоў тэндэнцыя да стварэння радыяльна-веернай сістэмы планіроўкі.

Цікавая планіровачная структура характэрна для Шчучына. Паводле класіфікацыі, прапанаванай Аляксандрам Лакоткай, яе можна аднесці да барочнай. У барочных мястэчках кампазіцыйным звяном з'яўлялася магнацкая сядзіба, якая размяшчалася на рынку альбо звязвалася з ім галоўнай планіровачна-камунікацыйнай воссю, як у выпадку Шчучына. У XIX ст. у мястэчку склалася рэгулярная сістэма планіроўкі, сфармаваўся ансамбль забудовы цэнтра з плошчай, на якой размясціліся будынкі касцёла Тэрэзы з кляштарам піяраў, Міхайлаўскай царквы, пошты, заезных дамоў, жылых дамоў рамеснікаў і гандляроў. Плошча раскрывалася ў бок палацава-паркавага комплексу Друцкіх-Любецкіх, які быў пабудаваны ў другой палове XVIII па праекту дэ Фленерса ў архітэктурных формах, пераходных ад барока да класіцызму. У стварэнні парку рэгулярнай планіроўкі прымаў удзел С.Юндзіл. Рэканструкцыю плана Шчучына на канец XVIII – першую палову XIX ст. зрабіў Юрый Чантурыя (Мал. 13.) [80].

Мал.13. План Шчучына канца XVIII – першай паловы XIX ст.: 1. – палац; 2 – парк; 3 – кляштар піяраў; 4 – царква; 5 – пошта; 6 – заезныя дамы; 7 – гандлёвыя рады; 8 – будынак лясніцтва; 9 – сінагагальны комплекс; 10 – адміністрацыйны ці гандлёвы будынак.

Тыповую для барочнага горадабудаўніцтва планіроўку атрымаў Жалудок пасля перахода ў XVIII ст. ва ўладанне роду Тызенгаузаў. Паселішча складалася з палацава-паркавага ансамбля і сялібнага раёна, якія знаходзіліся ў адлегласці 1 км і звязваліся прамалінейнай магістраллю. План Жалудка першай паловы XIX ст. рэканструкцыянаваны таксама Ю.Чантурыя (Мал. 14.). Цэнтр мястэчка меў эліпсавідную плошчу з гандлёвымі радамі пасярэдзіне, раскошнай мураванай паўкруглай карчмой на лініі авала, 6-ю вуліцамі-лучамі. Перыферыйная акружная траса Жалудка ўтварала выразны васьмівугольнік. На думку Ю.Чантурыя, аўтар планіровачнага рашэння Жалудка (ім, верагодна, быў стваральнік ансамбляў Гарадніцы італьянскі архітэктар Дж.Сака) творча выкарыстаў дасягненні англійскага і французскага горадабудаўнічага мыслення, а таксама разнастайны еўрапейскі вопыт дадзенага перыяду [80].

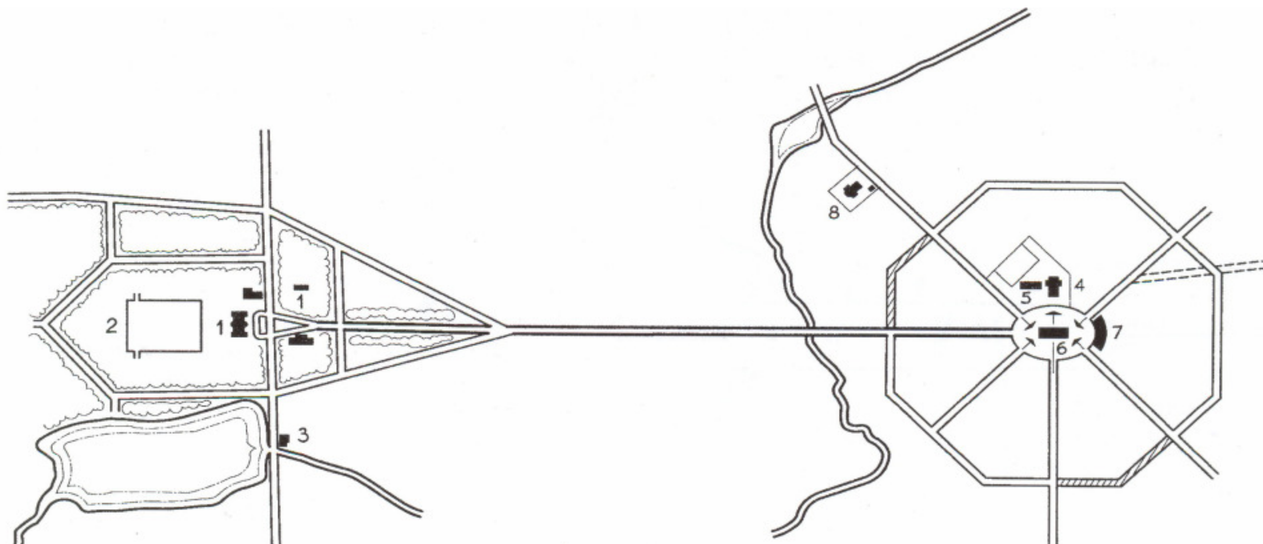

Мал. 14. План Жалудка ў першай палове XIX ст.: 1 – палацавыя пабудовы; 2 – парк; 3 – млын; 4 – касцёл кляштара кармялітаў; 5 – жылы будынак кляштара; 6 – гандлёвыя рады; 7 – карчма; 8 – парафіяльны касцёл Успення.

Прыкладамі планіроўкі мястэчак разглядаемага рэгіёна могуць служыць таксама план Радуні (Мал. 15.).

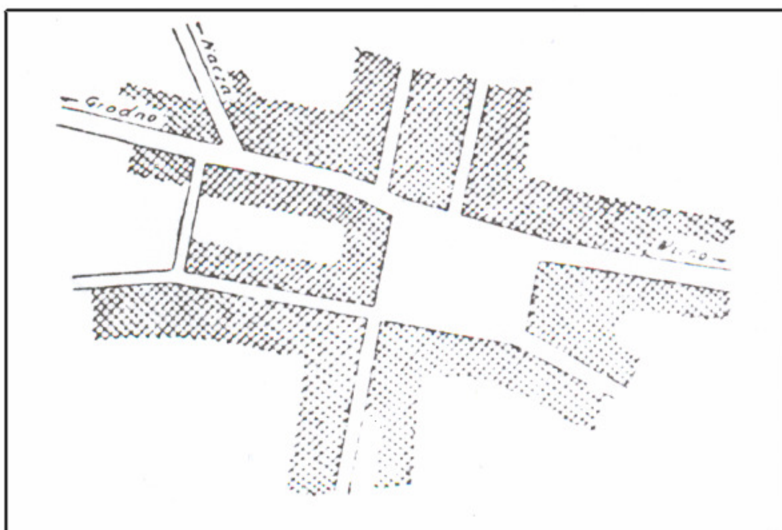

Мал. 15. План цэнтральнай часткі Радуні

Забудова мястэчкаў вызначалася комплексным размяшчэннем шэрагу будынкаў: гандлёвых радоў, храмаў, ратушы, валаснай управы, грамадскага магазіна, паштовай станцыі, школы, карчмы, заезнага двара, майстэрняў, жылых дамоў і г.д. У XIX – пачатку XX ст. мястэчкі Беларусі захоўвалі аўтахтоннае архітэктурнае аблічча. Хваля расійскай універсалізацыі не паспела да мястэчак дакаціцца. Перапланіроўку і перабудову зведалі толькі губернскія і некаторыя ўездныя гарады. Новаўвядзенні амаль не закранулі па-заштатныя гарады і мястэчкі.

Архітэктура мястэчак увабрала ў сябе асаблівыя рысы габрэйскага жыцця і культуры, што ўзмацніла арыгінальнасць, прыдала непаўторны каларыт архітэктурнаму абліччу мястэчак. Даследчыкі (Аляксандр Лакотка, Ала Сакалова і інш.) сцвярджаюць, што габрэйскія дамы мястэчак адрозніваліся ад беларускіх памерамі, планіроўкай, дэкорам. Для габрэйскай забудовы мястэчак былі ўласцівыя такія рысы, як шматфункцыянальнасць пабудоў, адкрытасць да далейшага развіцця ў залежнасці ад новых патрэбаў, прынцып аб’яднання вуліцай прастораў розных будынкаў. Звярталі на сябе ўвагу выразныя сілуэты дамоў з іх высокімі, масіўнымі стрэхамі, кампазіцыі

фасадаў з варыяцыямі галерэяў, балконаў, мансардаў. Забудова дамоў-крамаў рамеснікаў-гандляроў ставілася па перыметры плошчы і асноўных вуліц надзвычай шчыльна, дах да даху. Прыкладам арыгінальнасці і своеасаблівай архітэктуры такой забудовы можа служыць фотаздымак мястэчка Беліца пачатку XX ст. (Мал. 16.) А прыкладам шматфункцыянальнасці местачковых будынкаў, якія ўяўлялі сабой камбінацыю жылых, гаспадарчых, рамесных і гандлёвых памяшканняў, з'яўляецца схематычны план жылога дома гандляра з м.Радунь (Мал. 17).

Мал. 16. Беліца пачатку XX ст.

Дамінантамі местачковага сілуэта з'яўляліся сакральныя збудаванні. Мястэчкі выступалі рэлігійнымі цэнтрамі наваколля. Так, паводле звестак на 1864 г. колькасць прыхаджан касцёлаў мястэчак Лідчыны складала: у Новым Двары – 3769 чал., Жалудку – 5961 чал., Шчучыне – 1805 чал., Ражанцы – 2346 чал., Эйшышках – 8491 чал., Радуні – 6117 чал., Васілішках – 6981 чал., Беняконях – 3801 чал., Воранаве – 1291 чал. Праваслаўных храмаў было менш: Святадухаўская царква Беліцы мела 1264 прыхаджан, Спаса-Праабражэнская царква ў Астрыне – 1052, Пакроўская ў Орлі – 2336, Пакроўская царква ў Сабакінцах – 1986 [81].

Многія згаданыя хрысціянскія храмы з'яўляліся, а тыя, што захаваліся, і сёння з'яўляюцца выдатнымі помнікамі культуры. Важнае грамадска-сацыяльнае значэнне мястэчка вымушала надаваць абліччу сакральных збудаванняў асаблівую выразнасць. Нездарма многія шэдэўры беларускай сакральнай архітэктуры былі ўзведзены менавіта ў мястэчках. Прыкладамі могуць служыць адлюстраваныя і ўвекавечаныя на малюнках Напалеона Орды і фотаздымках Яна Балзункевіча касцёл Іаана Хрысціцеля ў Васілішках; касцёл Ушэсця ў Жалудку; Петра-Паўлаўскі касцёл у Ражанцы; касцёл Іаана Хрысціцеля ў Беняконях, касцёл Святой Тэрэзы ў Шчучыне, Свята-Праабражэнская царква ў Астрыне, Свята-Пакроўская ў Орлі, Свята-Міхайлаўская ў Шчучыне і інш. [82].

Габрэйскія абшчыны мястэчак мелі свае культавыя збудаванні. Паводле дадзеных на 1857 г. у мястэчках Лідскага ўезда налічвалася 11 кагалаў, 19 малітоўных школ [83]. У канцы XIX – пачатку XX ст. у Беліцы, Васілішках, Новым Двары, Астрыне былі

ўзведзены будынкі сінагог, некаторыя з іх захаваліся да нашых дзён (Мал. 18, 19.). Такім чынам, у мястэчках існаваў класічны трохкутнік: царква – касцёл – сінагога.

Мал. 18. Сінагога ў Новым Двары (пач. XX ст.). Фота 1990 г.

Мал. 19. Сінагога ў Астрыне (пач. XX ст.). Фота 1990 г.

Прывядзём выказванне пра мястэчка польскага даследчыка Пятра Эберхардта, які пісаў: "Перапляценне трох культур і трох рэлігіяў – артадаксальнай габрэйскай, шляхецкай польскай і сялянскай беларускай – стварал разам непаўторную атмасферу і фальклор. Гэтыя тры разнастайныя культуры жылі ва ўзаемным сімбіёзе. Пазнейшыя гістарычныя падзеі знішчылі гэтую ўнікальную полікультурнасць. Вынішчэнне габрэйскага насельніцтва, а потым таксама ў вялікай ступені тое самае ў адносінах да польскай супольнасці прывяло да заняпаду шматкультурнасці. Пазнейшая саветызацыя і русіфікацыя таксама прынеслі ў поўнай меры знішчэнне культурных асаблівасцяў беларусаў. Беларускія мястэчкі, якія прадстаўлялі незвычайную з’яву ў гісторыі культуры, загінулі. У якасці слядоў тых далёкіх часоў засталіся толькі знішчаныя касцёлы, сінагогі і цэрквы, а таксама пакінутыя і спустошаныя рэшткі старых яўрэйскіх і каталіцкіх могілак” [84].

Такім чынам, мястэчка ў нашай гісторыі ўяўляла ўнікальны сацыя-культурны феномен. Яно надзвычай цікавае як асяродак яўрэйскай гісторыі рэгіёна, культурнай творчасці яўрэяў, месца іх уласнага “асяроддзя пражывання”. Мястэчка цікавае і як месца сустрэчы, “сужыцця” розных этнасаў, вераў, моваў і культур, якія жылі ва ўзаемным сімбіёзе.

Даследаванне мястэчак дае ўнікальную магчымасць заглянуць у своеасаблівы мястэчковы сусвет, адчуць непаўторную атмасферу і каларыт, якія ўзнікалі на тым “памежжы”, што ўяўляла сабой кожнае поліэтнічнае і поліканфесійнае мястэчка.

Літаратура:

1. Грахоўскі С. Мястэчка, мястэчка… Элегія // Полымя. 1992. № 2. С. 143.
2. Шыбека З. Гарады Беларусі (60-я г. 19 – пачатак 20 ст.). Мн., 1997. С.197, 227, 190, 193.
3. Рагойша В. Заходнебеларускае мястэчка як асяродак беларуска-польскага культурнага сумежжа (на прыкладзе Ракава) // На шляхах да ўзаемаразумення. Беларусіка. Кн.15. Мн., 2000. С.62.
4. Энцыклапедыя Гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1993 – 2001. (далей ЭГБ) Т.4. С.365.
5. Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVIII w. // Acta Baltico-Slavica. Białystok, 1970. № 7. S.67 – 89, 93
6. ЭГБ.Т.1. С. 226.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) у Гродна. Ф.1. Воп. 1. Спр. 100. Арк. 28 адв.; Воп. 3. Спр. 536. Арк. 54 адв. – 61.
8. ЭГБ.Т.1. С. 494.
9. ЭГБ.Т.2.С.14.
10. ЭГБ.Т.2. С.229.
11. ЭГБ. Т. 2. С. 358; НГАБ у Гродна. Ф.1. Воп. 1. Спр. 100. Арк. 28 адв.
12. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. IV. Виленская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1900. С. 16 – 17.
13. ЭГБ. Т.3.С.363.
14. ЭГБ. Т.3.С.384.
15. ЭГБ. Т.3.С.390.
16. ЭГБ. Т.3.С.511.
17. ЭГБ. Т.5.С.333.
18. ЭГБ. Т.5.С.357.
19. ЭГБ. Т.6. Ч.1. С.69; Занеўскі С.В. Радунь (XIII – XIX ст.) // З гісторыі краю і лёсаў людзей Воранаўшчыны. Ліда, 2006. С.52.
20. ЭГБ. Т.6. Ч.1. С.83; Rouba Napoleon. Przewodnik po Litwie i Bialejrusi. Wilno 1909 – Gdańsk 1995. S.166.
21. Rouba Napoleon. Przewodnik po Litwie i Bialejrusi…S.177 – 178.
22. ЭГБ. Т.6. Ч.2. С. 242; Rouba Napoleon. Przewodnik po Litwie i Bialejrusi… S.187.
23. Городские поселения в Российской империи. Т.1. СПб., 1860. С.187.
24. Живописная Россия. Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. Мн., 1994. С. 16.
25. Rouba Napoleon. Przewodnik po Litwie i Bialejrusi… S.60.
26. Статистический временник Российской империи. Выпуск 1. СПб., 1866. С. 82.
27. Полный список населенных мест со статистическими данными о каждом поселении. Виленская губерния. Вильно, 1905. С. 16-17,19, 183, 214,11.
28. Галоўны Архіў старажытных актаў у Варшаве (AGAD), AR, dz. XXV, sygn. 182, 190.
29. Наша Ніва. 1911. № 4. 27 студзеня 1911 г.
30. Staliunas Darius. Anti-Jewish Disturbances in the North-Western Provinces in the Early 1880s // East European Jewish Affairs, Vol. 34, No. 2, Winter 2004, p. 123.
31. НГАБ у г.Гродна. Ф. 1. Воп. 3. Спр. 422. Арк. 122 адв. – 123.
32. AGAD, AR, dz. XXV, sygn. 194, 206.
33. Корева А. Материалы для географии и статистики России. Виленская губерния. СПб., 1861. С. 389, 385, 518.
34. Дзяржаўны гістарычны архіў (ДГА) Літвы. Ф. 381. Воп. 17. Спр. 2871. Арк. 7.
35. НГАБ у Гродна, Ф. 1. Воп. 2, Спр. 1374. Арк. 88–89.
36. НГАБ у Гродна, Ф. 1. Воп. 4. Спр. 317. Арк. 5.
37. Наша Ніва. 1910. № 12.
38. Наша Ніва. 1909. № 31 – 32.
39. AGAD, AR, dz. XXV, sygn. 211. S. 4.
40. ДГА Літвы. Ф. 381. Воп. 17. Спр. 2765, Арк. 42.
41. Швед В.В. Торговля в Беларуси в период кризиса феодализма. Гродно, 1995. С. 99.
42. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. XIII. Warszawa, 1893. S. 955.

43. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. VII. Warszawa, 1886. S. 582, 733; T. XIII. Warszawa, 1893. S. 128.
44. AGAD, AR, dz. XXV, sygn. 194. S. 2.
45. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. XIV. Warszawa, 1895. S. 827.
46. Наша Ніва. 1909. № 9.
47. ДГА Літвы. Ф. 381. Воп. 17. Спр. 2759. Арк. 65, 66, 128, 134, 162.
48. НГАБ у Гродна. Ф.1. Воп. 3. Спр. 536. Арк. 54 адв. – 55, 145.
49. ДГА Літвы. Ф. 388. Воп. 1. Спр. 191. Арк. 6.
50. НГАБ у Гродна. Ф.1. Воп. 1. Спр. 561. Арк. 53 адв.
51. AGAD, AR, dz. XXV, sygn. 206. S. 6 – 19.
52. НГАБ у Гродна. Ф.1. Воп. 1. Спр. 915. Арк. 15 адв.
53. ДГА Літвы. Ф. 381. Воп. 17. Спр. 2762. Арк. 124, 508 -512 адв., 836, 945, 1070.
54. AGAD, AR, dz. XXV, sygn. 194. S. 12 – 13.
55. AGAD, AR, dz. XXV, sygn. 206. S. 19.
56. Наша Ніва. 1911. № 50.
57. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. T. III. Warszawa, 1846. S. 261.
58. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу (РДГА). Ф. 733. Воп. 62. Спр. 389. Арк. 205; Воп. 95. Спр. 380. Арк. 18 адв., 64 адв.
59. РДГА. Ф. 733. Воп. 62. Спр. 1021.
60. НГАБ у Гродне. Ф. 1. Воп. 27. Спр. 735. Арк. 1.
61. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. XIII. Warszawa, 1893. S. 955.
62. РДГА. Ф. 733. Воп. 95. Спр. 380. Арк. 123.
63. ДГА Літвы. Ф. 388. Воп. 1. Спр. 175. Арк.22.
64. ДГА Літвы. Ф. 388. Воп. 1. Спр. 174. Арк. 19 адв.; Спр. 175. Арк. 14 адв.
65. РДГА. Ф. 733. Воп. 95. Спр. 380. Арк. 17.
66. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. IX. Warszawa, 1888. S. 450; T. XIII. Warszawa, 1893. S. 128; T. XI. Warszawa, 1890. S. 864 – 865.
67. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. T. X. Warszawa, 1889. S. 939.
68. Падлічана па: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. IV. Виленская губерния. Тетрадь 3. СПб., 1904. С. 41.
69. Наша Ніва. 1908. № 4.
70. Наша Ніва. 1909. № 31-32.
71. Наша Ніва. 1909. № 5.
72. Наша Ніва. 1909. № 31-32.
73. Наша Ніва. 1911. № 50.
74. Пивоварчик С.А. Великий еврейский философ из Радуни Хафец Хаим // З гісторыі краю і лёсаў людзей Воранаўшчыны. Ліда, 2006. С. 174 – 179.
75. Adam Rogowski. Lost and found. Tei-Aviv. 264 s.
76. ЭГБ. Т.2. С. 42.
77. Цыбуля В.А. Манастырскія і царкоўныя бібліятэкі ў Беларусі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1970. №3. С. 50.
78. Коўкель Л.І. Прыватныя бібліятэкі Гродзеншчыны (канец 18 – пачатак 20 ст.) // Шлях у навуку: Матэрыялы навук. канфер. Мн., 1997. С. 80 – 84.
79. Лакотка А.І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры. Мн., 1999. С. 137.
80. Чантурия Ю.В. Градостроительное искусство Беларуси второй половины XVI – первой половины XIX в. Мн., 2005. С. 151, 161–164; Архітэктура Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1993. С. 210, 491 – 492.
81. Атлас народонаселения западно-русского края по исповеданиям. СПб., 1864.
82. Беларусь у малюнках Напалеона Орды. Другая палова XIX ст. Мн., 2001. С. 104; Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзункевіча. Пачатак XX ст. Мн., 2001. С. 14, 19, 27, 70, 72, 74, 85, 132, 142, 169, 170.
83. ДГА Літвы. Ф.388. Воп. 1. Спр. 250. Арк. 43.
84. Эберхардт П. Дэмаграфічная сітуацыя на Беларусі: 1897-1989. Мн., 1997.С.97.

І.Ф. Кітурка
г. Гродна, ГрДУ імя Я.Купалы

НАСЕЛЬНІЦТВА ЛІДЫ Ў МАТЭРЫЯЛАХ ПЕРШАГА ЎСЕАГУЛЬНАГА ПЕРАПІСУ РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ 1897 г.

Матэрыялы Першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. адносяцца да ліку статыстычных крыніц і ўтрымліваюць каштоўную інфармацыю як для вывучэння розных аспектаў гісторыі (эканамічнай, дэмаграфічнай, сацыяльнай, канфесійнай і г. д.) усёй Беларусі, так і яе асобных рэгіёнаў і населеных пунктаў.

Генэзіс статыстычных крыніц на землях Беларусі прыпадае на перыяд ВКЛ, а дакладней на канец XV – пачатак XVI ст., і звязваецца з патрэбай дзяржаўнай улады ў арганізацыі і правядзенні рознага роду ўліку, у першую чаргу фіскальнага і гаспадарчага характару [1, с. 80]. У сувязі з гэтым узнік шэраг дакументаў, якія ўтрымлівалі статыстычную інфармацыю – пісцовыя кнігі, пописы воіска і ў пераважнай большасці інвентары (рэестры) уладанняў.

Аднак фрагментарных звестак асобных дакументаў хутка стала не дастаткова для эфектыўнага вядзення гаспадаркі. У дзяржавы ўзнікла патрэба ў больш поўнай інфармацыі адносна гаспадарчага становішча ўладанняў. Так, адным з першых агульнадзяржаўных мерапрыемстваў, падчас якога складаліся інвентары дзяржаўных уладанняў на значнай тэрыторыі ВКЛ, была валочная памера – аграрная рэформа сярэдзіны XVI ст.

Наступным крокам у развіцці статыстычных дакументаў на землях ВКЛ стала зацвярджэнне Варшаўскім соймам 1562 г. пастановы аб перыядычным, раз на 5 гадоў, правядзенні люстрацыі дзяржаўных уладанняў [2, s. 618]. Пасля падпісанія Люблінскай уніі дзейнасць згаданай пастановы распаўсюдзілася і на дзяржаўныя ўладанні на землях ВКЛ.

Матэрыялы агульнадзяржаўных люстрацый (рэвізій) з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для вывучэння, у першую чаргу, сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі. Іх навуковая значнасць заключаецца ў тым, што на падставе звестак, якія ўтрымліваюцца ў люстрацыйных інвентарах, можна вывучаць і параўноўваць становішча розных відаў дзяржаўных уладанняў (сталовых эканомій, старостваў і дзяржаў), а таксама розных населеных пунктаў (вёсак, мястэчак і гарадоў) на ўсёй тэрыторыі ВКЛ у адзін час. Аналіз такіх дакументаў дае мажлівасць выяўляць не толькі асноўныя накірункі гаспадарчага развіцця, але таксама рабіць статыстычны аналіз адносна дэмаграфічнай сітуацыі ва ўладаннях, асноўных і дадатковых занятках насельніцтва і інш.

Пры гэтым, вывучэнне статыстычных крыніц перыяду феадалізму дазваляе зрабіць выснову, што дакументы гаспадарча-ўліковага характару прайшлі пэўную эвалюцыю. Яна наўпрост была звязана са зменамі ў сацыяльна-эканамічным развіццці краіны. Так, напрыклад, у інвентарах амаль да канца XVIII ст. асноўная ўвага канцэнтравалася на колькасці зямлі ва ўладанні, наяўнасці ці адсутнасці фальваркаў, ураджайнасці, прыбытку з маёнтка і г.д. Адносна сялянскага насельніцтва складальнікаў дакументаў цікавілі толькі тыя аспекты, якія ўплывалі на агульны даход з уладання: 1) колькасць дымоў; 2) імя гаспадара дыму, 3) зрэдку – колькасць сыноў.

Гэта было звязана з выплатай асноўных падаткаў – феадальнай рэнты, якая залежала ад колькасці зямлі, што знаходзілася ў карыстанні сялянскай гаспадаркі, і ўведзенага ў 1649 г. падымнага, якое збіралася з дыму, прызначалася соймам і не залежала ад заможнасці гаспадаркі і колькасці чалавек у дыме [3, с. 375]. Уся астатняя інфармацыя з'яўляецца скрытай і для яе атрымання даследчык павінен выкарыстоўваць пэўныя аналітычныя спосабы і прыёмы.

У апошняй чвэрці XVIII ст. сталі з'яўляцца дакументы гаспадарча-ўліковага характару, у якіх упершыню насельніцтва дзялілася на пэўныя групы па пола-ўзроставай прыкмеце (напрыклад, "Табліца збору падаткаў з насельніцтва Крэўскага староства", датаваная 28 жніўня 1789 г. [4]). Хутчэй за ўсё, узнікненне такіх дакументаў было звязана з агульнай тэндэнцыяй, якая назіралася ў дзяржаўных уладаннях ВКЛ у другой палове XVIII ст. – перасяленне некалькіх сялянскіх сем'яў да адной хаты ці не выдзяленне ў асобную гаспадарку (дым) дарослых жанатых дзяцей з мэтай менш плаціць падымны падатак. Такім чынам, складанне дакумента з указаннем узроставых і полавых асаблівасцяў падатковага насельніцтва дазваляла прасачыць і пралічыць на перспектыву мажлівыя змены ў колькасці дымоў, а значыць і ў даходах скарбу.

Сітуацыя ў галіне складання статыстычных дакументаў выйшла на новы ўзровень з развіццём капіталістычных адносін. Паскарэнне мадэрнізацыі сацыяльна-эканамічнага развіцця ў Расіі (а значыць і на беларускіх землях, якія ўваходзілі ў яе склад) пасля сялянскай рэформы 1861 г., уключэнне ў гэты працэс вялікай колькасці людзей запатрабавала рознабаковай інфармацыі, якая б не толькі адэкватна адлюстроўвала розныя бакі жыцця грамадства, але і пры гэтым давала магчымасць зрабіць пэўныя прагнозы на будучыню. Такім чынам, зменаў запатрабавала самое жыццё, і ў другой палове XIX ст. сістэма статыстычнага ўліку ператварылася ў асобны напрамак дзейнасці дзяржаўнага апарату Расійскай імперыі [1, с. 93].

У 1895 г. Мікалаем II было зацверджана "Палажэнне аб Першым усеагульным перапісе насельніцтва Расійскай імперыі", які быў ажыццёўлены 28 студзеня 1897 г. на тэрыторыі ўсёй краіны ў адпаведнасці з адзінымі прынцыпамі, праграмай і методыкай.

Як ужо адзначалася, усе ранейшыя агульнадзяржаўныя мерапрыемствы, у выніку якіх складаліся дакументы статыстычнага характару, мелі пераважна гаспадарча-ўліковую і (ці) фіскальную накіраванасць. Першы Усерасійскі перапіс насельніцтва меў значна шырэйшую праграму, якая ўключала ў сябе збор інфармацыі па 13 асноўным пунктам: 1) прозвішча, імя, імя па бацьку; 2) пол; 3) адносіны да "галавы" гаспадаркі і "галавы" да сваёй сям'і; 4) узрост; 5) сямейнае становішча; 6) саслоўе, стан ці званне; 7) месца нараджэння; 8) месца прыпіскі; 9) месца жыхарства; 10) адзнака аб часовым месцазнаходжанні; 11) родная мова; 12) уменне чытаць і месца навучання; 13) занятак, рамяство, пасада ці служба [1, с.96]. Гэта было першае мерапрыемства падобнага тыпу, і яго апублікаваныя матэрыялы, нягледзячы на наяўнасць значнай колькасці пагрэшнасцей і недахопаў, з'яўляюцца важнай крыніцай для вывучэння розных аспектаў беларускай гісторыі.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца аналіз вынікаў перапісу 1897 г. па г. Ліда, вызначэнне саслоўнай, канфесійнай структуры насельніцтва, асноўных заняткаў жыхароў горада, ступені пісьменнасці лідчан у канцы XIX ст. і інш.

Згодна з матэрыяламі перапісу, колькасць насельніцтва ў г. Ліда на 28 студзеня 1897 г. складала 9.323 чалавекі, з якіх 5.312 чалавек былі мужчыны, 4.011 чалавек – жанчыны. Каб не было падвойнага ўліку, пры правядзенні перапісу насельніцтва

апытвалася ў тых населеных пунктах, дзе яно апынулася на момант правядзення мерапрыемства. Таму ў дакументах спецыяльна вызначаліся графы “сталае насельніцтва” і “часова перабываўшае”. У адпаведнасці з гэтым агульная колькасць насельніцтва ў г. Ліда прадстаўлена ў табліцы 1.

Табліца 1

Агульная колькасць насельніцтва г. Ліда паводле перапісу 1897 г.*

Рускія падданыя				Замежныя падданыя				Рускія і замежныя падданыя разам				Усяго	
сталае насельніцт.		часова перабываўшае		сталае насельніцт.		часова перабываўшае		сталае насельніцт.		часова перабываўшае			
муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.
4.881	3.945	424	60	6	6	1	–	4.887	3.951	425	60	5.312	4.011
8826		484		12		1		8838		485		9323	
9310				13				9323					

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. IV. Виленская губерния / под. ред. Н.А.Тройницкого. – Тетрадь 1. – СПб, 1900. – С. 2-3.

Як відаць з дадзенай табліцы, падданых Расійскай імперыі на час правядзення перапісу ў Лідзе знаходзілася 9.310 чалавек, з іх 8.838 чалавек – сталае, пастаянна пражываючае ў горадзе насельніцтва. Калі дапусціць, што некаторая частка гараджан у гэты час магла знаходзіцца ў іншых месцах, то пэўна агульная колькасць сталага насельніцтва Ліды складала каля 9 тысяч чалавек.

Сярод сталага насельніцтва 6.438 чалавек (69,1 %) складалі мясцовыя жыхары. Пад мясцовымі ўраджэнцамі перапісчыкамі разумеліся асобы, якія нарадзіліся ў гэтым горадзе ці ўездзе, дзе яны запісаныя пры перапісу [5, Т. 2, с. 58]. Акрамя мясцовых жыхароў былі таксама вылучаны:

– ураджэнцы іншых уездаў Віленскай губерні – 433 чал. (4,6 %);
– ураджэнцы іншых губерняў – 2.438 чал. (26,1 %);
– ураджэнцы іншых дзяржаў – 14 чал. (0,2 %) [5, Т. 2, с. 58].

Геаграфія немясцовага насельніцтва дастаткова абшырная. На час перапісу ў Лідзе пражывалі ўраджэнцы 43 губерняў Еўрапейскай часткі Расіі (ад Архангельскай да Арэнбургскай і Тамбоўскай) – 2.275 чал., з іх: муж. – 2.028, жан. – 347 чал., а таксама 52 чал. (муж. – 25, жан. – 27) з Прывісленскіх губерняў (Варшаўскай, Люблінскай, Петрыкаўскай, Плоцкай і інш.) і па 3 чалавекі з Каўказа і Сібіры.

Што тычыцца замежных грамадзян, то яны былі прадстаўнікамі Аўстра-Венгрыі (3 муж.), Германіі (4 жан.), Прусіі (2 муж., 3 жан.), Турцыі (1 жан.), Швейцарыі (1 жан.) [5, Т. 3, с. 26–27] і іх агульная колькасць на аднаго чалавека больш, чым падавалася вышэй у табліцы. Гэта яшчэ адна неадпаведнасць у апублікаваных матэрыялах перапісу ў розных сшытках, якая, між іншым, істотна не ўплывае на агульнае ўяўленне аб насельніцтве г Ліды ў 1897 г.

Дэмаграфічную сітуацыю ў Лідзе на час правядзення перапісу 1897 г. даюць магчымасць прааналізаваць дадзеныя табліцы 2, дзе насельніцтва размеркавана па ўзроставым групам і полавай прыкмеце.

Табліца 2

Колькасць насельніцтва г. Ліда па ўзроставым групам і полавай прыкмеце

№ п/п	Узрост. група/пол	Усяго	Муж.	% у групе	Жан.	% у групе	% ад агульнай колькасці насельніцтва
1.	Дзеці да года	256	140	54,7	116	45,3	2,7 %
2.	1 – 9 гадоў	1784	876	49,1	908	50,9	19,1 %
3.	10 – 19 гадоў	1797	819	45,6	978	54,4	19,3 %
4.	20 – 29 гадоў	2905	2215	76,2	690	23,8	31,2 %
5.	30 – 39 гадоў	898	428	47,7	470	52,3	9,6 %
6.	40 – 49 гадоў	663	319	48,1	344	51,9	7,2 %
7.	50 – 59 гадоў	487	239	49,1	248	50,9	5,2 %
8.	60 – 69 гадоў	333	174	52,3	159	47,7	3,6 %
9.	70 – 79 гадоў	130	66	50,8	64	49,2	1,4 %
10.	80 – 89 гадоў	48	26	54,2	22	45,8	0,5 %
11.	90 – 99 гадоў	8	3	37,5	5	62,5	0,09 %
12.	100 – 109 гадоў	1	–	–	1	100	0,01 %
13.	Узрост невядомы	13	7	53,8	6	46,2	0,1 %
		9.323	5.312		4.011		100 %

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. IV. Виленская губерния / под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 1. – СПб, 1900. – С. 6 – 7.

Аналіз лічбавых дадзеных паказвае, што найбольшая колькасць насельніцтва была ў 2–4 узроставых групах. Ліду можна назваць дастаткова «маладым» горадам, паколькі жыхары ва ўзросце да 30 гадоў складалі 6742 чалавекі ці 72,3 % ад агульнай колькасці лідчан. Пры гэтым амаль ва ўсіх узроставых групах працэнт мужчын і жанчын быў прыкладна аднолькавы і нязначна вагаўся на карысць таго ці іншага полу. Заўважнае выключэнне складала 4-я група, у якой мужчыны па колькасці пераўзыходзілі жанчын у 3,2 разы. На гэты факт пры вывучэнні становішча насельніцтва Гародні паводле матэрыялаў Першага ўсеагульнага перапісу Расійскай імперыі звярнула ўвагу І.Соркіна і слушна патлумачыла такую неадпаведнасць наяўнасцю ў Гародні вайскоўцаў [6, С.115]. Пасля ўвядзення ў Расійскай імперыі ўсеагульнай воінскай павіннасці ў губернскіх і многіх павятовых гарадах на тэрыторі Беларусі былі размешчаны ваенныя гарнізоны, у тым ліку і ў Лідзе [7, с. 232].

Сярод насельніцтва ад 60 да 109 гадоў у Лідзе пераважалі мужчыны і складалі ў сярэднім 51,7 %, што сведчыла пра некаторую большасць працягласці іх жыцця. Але пры гэтым адзіным даўгажыхаром у Лідзе на час перапісу была жанчына, узрост якой быў паміж 100 і 109 гадамі.

Карыстаючыся дадзенымі гэтай табліцы, з некаторай доляй дапушчэнняў можна паспрабаваць вызначыць сярэднюю колькасць дзяцей у сям'і. Так, калі лічыць жанчынамі дзетароднага ўзросту тых, хто ўваходзіў у 4 і 5 групы (ад 20 да 40 гадоў), а такіх жанчын у Лідзе было 1160 чалавек, то падзяліўшы гэтую лічбу на колькасць дзяцей і маладых людзей да 19 гадоў, то вынікае, што ў сярэднім на адну жанчыну дзетароднага ўзросту прыходзілася 3,3 дзяцей.

Надрукаваныя матэрыялы перапісу дазваляюць сцвярджаць, што найбольшая колькасць дзяцей была ў лідскіх яўрэяк – у сярэднім 3,8 чал., у жанчын каталіцкага веравызнання – 2,5 дзяцей, а ў праваслаўных – 2,4. (Размеркаванне насельніцтва па веравызнанню і ўзроставым групам прыводзіцца ў дадатку 1 да дадзенага артыкула).

Немаўлятак – дзяцей да года, падчас перапісу было зафіксавана 255 чалавек. Гэта азначала, што з лютага 1896 г. па люты 1897 г. у Лідзе нарадзіла кожная чацвёртая жанчына дзетароднага ўзросту.

Па сваёй сацыяльнай прыналежнасці насельніцтва падчас перапісу ідэнтыфікавалася па 10 групам, у адпаведнасці з саслоўем, станам ці званнем (табліца 3).

Табліца 3

Насельніцтва Ліды паводле месца нараджэння, саслоўя ці звання*

Саслоўі	Мясцовыя ўраджэнцы		Ураджэнцы іншых уездаў Віленскай губерні		Ураджэнцы іншых губерняў		Ураджэнцы іншых дзяржаў		РАЗАМ	
	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.
Дваране патомныя	112	158	18	28	83	85	–	2	213	273
Дваране асабовыя	12	10	7	10	30	16	–	–	49	36
Духавенства	–	1	1	1	8	9	–	–	9	11
Ганаровыя грамадзяне	2	1	–	2	7	4	–	–	9	7
Купцы	29	40	3	–	8	8	1	1	41	49
Мяшчане	2.439	2.767	148	126	410	207	–	1	2.997	3.101
Сяляне	421	444	52	32	1.503	47	2	1	1.978	524
Асобы, якія не належаць гэтым саслоўям	1	1	2	-	5	2	–	–	8	3
Асобы, якія не ўказалі саслоўя	–	–	1	1	–	–	–	–	1	1
Замежныя падданыя	–	–	1	–	4	2	2	4	7	6
РАЗАМ	3.016	3.422	233	200	2.058	380	5	9	5.312	4.011
	6.438		433		2.438		14		9.323	
% ад агульнай колькасці	69,1 %		4,6 %		26,1 %		0,2 %		100 %	

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. IV. Виленская губерния / под. ред. Н.А.Тройницкого. – Тетрадь 2. – СПб, 1901. – С. 100-101.

	Патомныя дваране		**Асабовыя дваране**	
Ураджэнцы Лідскага ўезда	*270 чал.*	*55,6 %*	*22 чал.*	*25,9 %*
Ураджэнцы іншых уездаў Віленскай губерні	*46 чал.*	*9,5 %*	*17 чал.*	*20 %*
Ураджэнцы іншых губерняў	*168 чал.*	*34,5 %*	*46 чал.*	*54,1 %*
Ураджэнцы іншых дзяржаў	*2 чал.*	*0,4 %*	*–*	
Разам	**486 чал.**	**100 %**	**85 чал.**	**100 %**

Мяшчане **Сяляне**

Ураджэнцы Лідскага ўезда	*5.206 чал.*	*85,4 %*	*865 чал.*	*34,6 %*
Ураджэнцы іншых уездаў Віленскай губерні	*274 чал.*	*4,49 %*	*84 чал.*	*3,4 %*
Ураджэнцы іншых губерняў	*617 чал.*	*10,1 %*	*1.550 чал.*	*62 %*
Ураджэнцы іншых дзяржаў	*1 чал.*	*0,01 %*	*–*	
Разам	**6.098 чал.**	**100 %**	**2.499 чал.**	**100 %**

Такім чынам, паводле матэрыялаў перапісу 1897 г. у Лідзе мясцовыя ураджэнцы дамінавалі сярод мяшчан – 85,4 %, а таксама сярод патомнага дваранства – 55,6 %. Сярод сялянства, наадварот, найбольшая ўдзельная вага – 62 % былі выхадцы з іншых губерняў. Пры гэтым звяртае на сябе ўвагу той факт, што ў гэтай групе мужчыны (1.503 чал.) амаль у 32 разы пераўзыходзілі па колькасці жанчын (47 чал.) і тлумачыцца, як было адзначана вышэй, наяўнасцю ў Лідзе ваеннага гарнізона.

Матэрыялі перапісу дазваляюць прааналізаваць склад насельніцтва Ліды ў 1897 г. па лінгвістычнай прыкмеце і прадставіць дадзеныя ў наступнай табліцы:

Табліца 3

Размеркаванне насельніцтва г. Ліда па роднай мове

Для аналізу ў дадзенай табліцы былі ўзяты толькі падданыя Расійскай імперыі, якія пражывалі ў Лідзе, без уліку замежных грамадзян. Так, згодна з дакументам, больш за палову жыхароў Ліды (56,4 %) лічылі сваёй роднай мовай яўрэйскую.

Такая з’ява, звязаная з існаваннем так званай “мяжы яўрэйскай аселасці” на землях Беларусі і забаронай яўрэям сяліцца ў сельскай мясцовасці, была натуральнай для беларускіх гарадоў у часы Расійскай імперыі і не патрабуе дадатковых тлумачэнняў.

Што тычыцца іншых моваў, то матэрыялы перапісу сведчаць, што 15,9 % лідчан назвалі роднай мовай рускую, 14,2 % – польскую, 9,2 % – беларускую. Сярод

п/п	Родная мова	Колькасць насельніцтва, якое назвала яе роднай	Удзельная вага сярод іншых моваў
1.	Яўрэйская	5.253	56,4 %
2.	Руская	1.484	15,9 %
3.	Польская	1.323	14,2 %
4.	Беларуская	855	9,2 %
5.	Літоўская	125	1,3 %
6.	Украінская	120	1.3 %
7.	Латышская	59	0,6 %
8.	Татарская	43	0,5 %
9.	Нямецкая	27	0,3 %
10.	Чувашская	9	0,1 %
11.	Чэшская	4	0,04 %
12.	Цыганская	3	0,03 %
13.	Малдаўская	1	0,01 %
14.	Французская	1	0,01 %
15.	Жмудская (эстонская)	1	0,01 %
16.	Турэцкая	1	0,01 %
17.	Фінская	1	0,01 %
	РАЗАМ	9.310	100 %

прадстаўнікоў патомных дваран роднай назвалі беларускую мову 35 чал. (0,4 %), сярод мяшчан – 195 чал. (2,1 %), сялян – 622 чал. (6,7 %) [5, Т. 1, с. 168–169]. Аднак, даследчыкі сумняваюцца ў даставернасці такіх дадзеных па прычыне таго, што Першы ўсеагульны перапіс насельніцтва Расійскай імперыі праходзіў ва ўмовах палітыкі русіфікацыі, якая на беларускіх землях пасля паўстання 1863–1864 г. набыла татальны характар. Таму да ліку рускамоўнага насельніцтва маглі быць аднесены некаторыя праваслаўныя беларусы.

Больш за тое, ва ўездах, без уліку дадзеных гарадоў, сітуацыя была адваротнай. Ва ўсіх без выключэння ўездах Віленскай губерні абсалютная большасць насельніцтва назвала ў якасці роднай мовы беларускую. Так, напрыклад, у Віленскім ўездзе з 208.781 жыхароў па-беларуску гаварылі 87.382 чал., што складала 41,9 %; у Ашмянскім уездзе з 226.345 чал. – 186.752 чал. (82,5 %) [5, Т. 1, с. 56-59]. У Лідскім уездзе з 205.613 чал. роднай мовай назвалі беларускую 150.467 жыхароў ці 73,2 %, прычым сярод патомных дваран па-беларуску гаварылі 51,1 %, а сярод сялян – 87, 1 % [5, Т. 1, с. 56-59]. Такое становішча тлумачыцца некалькімі прычынамі:

па-першае, у сельскай мясцовасці не было такога дамінавання яўрэйскага насельніцтва, як ў горадзе;

па-другое, ваенныя гарнізоны, у якіх служылі пераважна расіяне з Цэнтральных губерняў Расійскай імперыі, размяшчаліся ў асноўным у гарадах;

па-трэцяе, палітыка русіфікацыі глыбей закранула гарады як цэнтры адміністрацыі і культуры.

Таму, хутчэй за ўсё лічба беларускамоўнага насельніцтва ў дакументах перапісу адносна гарадоў уцэлым і горада Ліда ў прыватнасці некалькі заніжана.

Матэрыялы перапісу дазваляюць таксама прааналізаваць моўныя асаблівасці розных саслоўных груп насельніцтва г. Ліда.

Табліца 4

Размеркаванне насельніцтва г. Ліда па роднай мове і саслоўям

Мова	Саслоўі							
	Патомныя дваране				Асабістыя дваране			
	муж.	жан.	разам	%	муж.	жан.	разам	%
Яўрэйская	–	–	–	–	–	–	–	–
Руская	85	90	175	36	37	28	65	72,2
Польская	115	159	274	56,4	10	7	17	18,9
Беларуская	12	23	35	7,2	–	–	–	–
	Мяшчане				Сяляне			
	муж.	жан.	разам	%	муж.	жан.	разам	%
Яўрэйская	2.526	2.631	5.157	84,6	7	1	8	0,3
Руская	92	78	170	2,8	967	70	1037	41,4
Польская	274	281	555	9,1	284	192	476	19
Беларуская	92	103	195	3,2	367	255	622	24,9
	Ганаровыя грамадзяне				Купцы			
	муж.	жан.	разам	%	муж.	жан.	разам	%
Яўрэйская	–	–	–	–	41	46	87	96,7
Руская	7	7	14	87,5	–	3	3	3,3
Польская	–	–	–	–	–	–	–	–
Беларуская	1	–	1	6,3	–	–	–	–

	Духоўныя асобы хрысціянскіх канфесій				Асобы, якія не належаць да пералічаных станаў			
	муж.	жан.	разам	%	муж.	жан.	разам	%
Яўрэйская	–	–	–	–	–	–	–	–
Руская	9	11	20	100	3	1	4	66,5
Польская	–	–	–	–	1	–	1	16,7
Беларуская	–	–	–	–	–	1	1	16,7

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. I. Виленская губерния / под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 2. – СПб, 1900. – С. 168-169.

У табліцы прадстаўнікі саслоўяў г. Ліды згрупіраваны паводле чатырох асноўных моваў, якія былі названы роднымі падчас перапісу: яўрэйская, руская, польская, беларуская, а таксама вызначана ўдзельная вага прадстаўнікоў розных моўных груп у тым ці іншым саслоўі.

Як сведчаць дадзеныя табліцы 4, роднай мовай назвалі яўрэйскую абсалютная большасць лідскіх мяшчан – 84,6 %, а таксама амаль усе прадстаўнікі купецкага саслоўя – 96,7 %.

Жыхары Ліды, для якіх, згодна з дадзенымі перапісу, роднай была руская мова, належалі да асабістых дваран – 72,2 %, да ганаровых грамадзян – 87,5 %, да сялян – 41,4 %. Перавага “рускіх” у гэтых групах з’яўляецца абсалютна натуральнай і тлумачыцца палітыкай расійскіх улад па стварэнню надзейнай апоры сярод дваранства і вайскоўцаў у рэгіёнах.

Пры гэтым выклікаюць сумненне дадзеныя матэрыялаў перапісу, згодна з якім у Лідзе абсалютнае панаванне рускамоўнага насельніцтва было сярод духоўных асоб хрысціянскіх канфесій – 100 %! Цяжка ўявіць, што пры наяўнасці ў горадзе касцёла духоўных асоб з роднай польскай мовай не існавала.

Насельніцтва, якое назвала роднай мовай польскую, пераважала ў Лідзе ў 1897 г. сярод патомных дваран – 56,4 %. Таксама “палякамі” былі асабістыя дваране – 18,9 %, мяшчане – 9,1 %, сяляне – 19 %.

Сярод лідчан, якія назвалі роднай мовай беларускую, былі прадстаўнікі патомнага дваранства – 7,2 %, ганаровых грамадзян – 6,3 %, мяшчан – 3,2 %, сялянства – 24,9 %. Паказальна, што ні ў адной з саслоўных груп беларускамоўнае насельніцтва не мела большасці.

Пры выкарыстанні статыстычнага матэрыяла пра веравызнанне і родную мову неабходна мець на ўвазе, што адказы па гэтым пытанням запісваліся выключна з адказаў апытваемых падчас перапісу асоб (рэспандэнтаў). Пры гэтым самыя ўкладальнікі матэрыялаў перапісу для друку прызнавалі, што пры аналізу дадзеных любога перапісу неабходна ўлічваць непазбежныя пагрэшнасці. Яны падкрэслівалі, што ў асобных выпадках “абруселыя інародцы”называлі сваёй роднай мовай рускую і не заўсёды на падставе іншых дадзеных перапіснога матэрыялу (прыналежнасць да саслоўя, веравызнання і інш.) з даставернасцю можна вызначыць іх прыналежнасць да таго ці іншага “племені” (нацыянальнасці). Таму менавіта такія выпадкі могуць быць прычынай некаторай неадпаведнасці паміж асобнымі дадзенымі ў табліцах [5, Т. ІІ, с. 58-59].

Увогуле асаблівасці саслоўнай структуры Ліды пацвярджаюць высновы даследчыкаў аб тым, што ў канцы ХІХ ст. на землях Беларусі не існавала прамой прапорцыі паміж нацыянальным складам усяго насельніцтва і прадстаўніцтвам народаў

у розных пластах грамадства. У гэты перыяд ні адзін этнас на тэрыторыі Беларусі не меў поўнай завершанай сацыяльна-класавай структуры, якая адпавядала буржуазнаму грамадству [6, с. 121].

Вызначэнне занятасці і прафесійнай структуры жыхароў Ліды, як і іншых гарадоў Беларусі, паводле матэрыялаў Першага ўсеагульнага перапісу Расійскай імперыі мае свае асаблівасці. На недасканаласць табліц па занятасці насельніцтва ў апублікаваных матэрыялах перапісу звярнулі ўвагу гарадзенскія гісторыкі А. Каляга і Л. Рудзікава. Яны заўважылі, што дадзеныя табліцы маюць шмат недахопаў: да самастойнага насельніцтва, якое мела свой заробак і сродкі да існавання, у матэрыялах перапісу аднесены толькі главы гаспадарак, хаця ўдзел сваякоў у вытворчасці мог быць не меншым; паказваецца прыналежнасць работніка да пэўнай галіны эканомікі без пазначэння яго канкрэтнага занятка і інш. [8, с. 89].

Гэтае пытанне ўжо станавілася прадметам даследавання беларускага гісторыка З. Шыбекі, які вывучаў яго ў кантэксце сацыяльна-эканамічнага развіцця гарадоў Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. [9]. У сваёй манаграфіі З. Шыбека згрупіраваў насельніцтва беларускіх гарадоў, у тым ліку і Ліды, па родасным ці блізкім заняткам і вызначыў такім чынам наступную прафесійную структуру гарадоў:

Табліца 5

Прафесійная структура насельніцтва Ліды ў 1897 г.

Групы заняткаў	Пазіцыі па крыніцы	% насельніцтва	% самастойнага насельніцтва
Прамысловасць	22 – 37, 39 – 40	26,6 %	21,4 %
Будаўніцтва	38	3,9 %	2,1 %
Транспарт, сувязь	41 – 45	2,7 %	1,5 %
Сельская і лясная гаспадарка	17 – 21	4,6 %	1,2 %
Гандаль	47 – 61	16,4 %	4,2 %
Кіраванне і войска	1, 2, 4	21,6 %	36,1 %
Вольныя прафесіі (прыватная юрыдычная, навучальна-выхаваўчая, урачэбная дзейнасць, навука, літаратура, мастацтва)	3, 9 – 11	4 %	2,4 %
Чэляднікі (прыватная служба, прыслуга, падзёншчыкі)	8, 12, 13, 46	10 %	11,8 %
Ранцье, дома- і землеўладальнікі	14	5,6 %	5,6 %
Іншыя (святары, пенсіянеры, асобы неакрэсленых заняткаў)	5 – 7, 15, 16, 63 – 65	4,6 %	5 %

* Шыбека, З. Гарады Беларусі (60-я г. 19 – пачатак 20 ст.) /з. Шыбека. – Мн., 1997. – С. 224; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. IV. Виленская губерния / под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 2. – СПб, 1901. – С. 108.

Першыя тры слупкі дадзенай табліцы ўзятыя з манаграфіі З. Шыбекі, апошні слупок ("% самастойнага насельніцтва") прапанаваны аўтарам дадзенага артыкула. Супастаўленне гэтых дадзеных дазваляе зрабіць шэраг цікавых высноў. Так, згодна з даследаваннем З. Шыбекі, Ліда, як і іншы гарады Беларусі, была шматфункцыянальным цэнтрам, паколькі ні адна галіна гаспадаркі не забяспечвала пражывання больш паловы жыхароў горада. Пры гэтым з дадзенай табліцы вынікае, што большая частка

насельніцтва займалася прамысловасцю – 26,6 %. Але гэта не зусім так, больш правільна было б сказаць, што гэты працэнт насельніцтва (як і ўсе астатнія) жыў за кошт рамяства, паколькі ў ім аб'яднаныя і самастойныя гаспадары і члены іх сямей.

Некалькі іншую карціну паказвае прыналежнасць да прафесіі самастойных гаспадароў. Такіх у Лідзе было 4.672 чал., з іх: мужчын – 3.674, жанчын – 998. Пры параўнанні дадзеных па агульнай занятасці насельніцтва і занятасці самастойных гаспадароў заўважны наступныя змены:

– амаль на 10 % павялічылася доля вайскоўцаў і відавочнай становіцца "мілітарызацыя" Ліды, пра якую ўжо гаварылася вышэй;

– на 12,2 % знізілася колькасць насельніцтва, якое займалася гандлем і на 5,2 % тых, асноўным заняткам каго была прамысловасць.

Матэрыялы перапісу дазваляюць вызначыць увесь спектр заняткаў лідчан. У групу прафесій, якую З. Шыбека вызначыў як "прамысловасць", уваходзілі: апрацоўка валакністых рэчаў, апрацоўка дрэва, апрацоўка металаў, вытворчасць адзення, хімічная вытворчасць, вінакурэнне, піва- і мёдаварэнне, ювелірная справа, і інш. Найбольш папулярнымі заняткамі сярод самастойных гаспадароў у галіне прамысловасці ў Лідзе былі наступныя: вытворчасць адзення – 46,4 %, апрацоўка дрэва – 13,1 %, апрацоўка прадуктаў харчавання – 8,7 %, апрацоўка металаў – 7,7 %, тытунь і вытворчасць з яго – 7,4 % і інш.

Сярод накірункаў гандлю галоўным быў гандаль сельскагаспадарчымі прадуктамі і жывёлай – 36,6 %, аказанне паслуг (тракціры, гатэлі, клубы) – 9,8 %, гандаль тканінамі і прадметамі адзення – 8,6 %, прадметамі раскошы, навукі, мастацтва – 7,9 % гандаль наогул, без усялякага акрэслення – 13,7 %. Невялікі быў працэнт гандляроў металічнымі вырабамі, машынамі і зброяй – 2,4 %.

На час перапісу ў горадзе знаходзіліся пазбаўленыя волі – 41 чалавек, з іх 38 мужчын і 3 жанчыны, а таксама 8 жанчын вызначылі свой занятак як прастытуцыю.

Матэрыялы перапісу дазваляюць таксама прааналізаваць прыналежнасць самастойных гаспадароў да той ці іншай этнічнай групы ці хутчэй за ўсё моўнай групы. Для аналізу былі ўзяты самастойныя гаспадары з ліку мужчын і жанчын, якія ў крыніцы названы яўрэямі, рускімі, палякамі, беларусамі. Дадзеныя прадстаўлены ў табліцы 6.

Табліца 6

Размеркаванне самастойнага насельніцтва Ліды па роднай мове і полавай прыкмеце*

"Яўрэі"				"Рускія"				"Палякі"				"Беларусы"			
муж.	%	жан.	%	муж.	%	жан.	%	муж.	%	жан.	%	муж.	%	жан.	%
1.370	37,3	605	60,6	1.103	30	58	5,8	471	12,8	222	22,2	355	9,7	102	10,2
1975 чалавек самаст. гаспад.				1161 чалавек самаст. гаспад.				693 чалавекі самаст. гаспад.				457 чалавек самаст. гаспад.			
42,3 %				24,6 %				14,8 %				9,8 %			

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. IV. Виленская губерния / под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 2. – СПб, 1901. – С. 140–141.

Дадзеныя, прыведзеныя ў гэтай табліцы, сведчаць, што сярод самастойных гаспадароў найбольшы працэнт складалі яўрэі – 42,3 %, пры гэтым гаспадароў-мужчын было 37,3 % ад агульнай колькасці свабодных мужчын-гаспадароў Ліды, а жанчын – 60,6 %! Паводле заўвагі І. Соркінай, з-за таго, што мужчыны-яўрэі часта знаходзіліся ў

ад'ездах з-за імкнення да ведаў і неабходнасці звароту да вядомых рэлігійных аўтарытэтаў з іншых мясцінаў альбо з-за пошуку заробкаў, жанчынам прыходзілася займацца не толькі хатняй гаспадаркай і выхоўваць дзяцей, але і зарабляць на жыццё. Такім чынам, яўрэйкі часта ўзначальвалі гандлёвыя і прамысловыя прадпрыемствы [6].

Найбольш папулярнымі заняткамі сярод яўрэяў былі:

– выраб адзення – 19,3 %;
– дзейнасць і прыватная служба – 11,4 %;
– даход з капіталу, нерухомай маёмасці, сродкаў бацькоў і сваякоў – 6,5 %;
– служба ва ўзброеных сілах – 6,5 % [5, т. 2, с. 140-141].

Другую пазіцыю сярод самастойных гаспадароў займалі рускія. Галоўным заняткам мужчын была служба ў войску: з 1.103 самастойных гаспадароў 922 мелі дачыненне да ўзброеных сіл, што складала 83,6 %! 48 чалавек ці 4,4 % працавалі ў адміністрацыі, судзе і паліцыі Ліды.

Абсалютная большасць рускіх жанчын, якія былі аднесены ў матэрыялах перапісу да ліку самастойных гаспадароў, жылі за кошт прыватнай службы і даходу з капіталу, нерухомасці, сродкаў бацькоў і сваякоў – 72,4 %.

Што тычыцца беларускага насельніцтва, то сярод асноўных заняткаў самастойных гаспадароў-мужчын безумоўна пераважала служба ва ўзброеных сілах – 36,9 %; за кошт прыватнай службы (прыслуга, падзёншчыкі) жылі 14,9 % самастойных мужчын (у той жа час сярод жанчын гэты занятак быў асноўнай крыніцай існавання для 58,9 %); земляробствам займаліся 7,6 %; вырабам адзення – 6,5 %. Беларусы-мужчыны складалі самы высокі працэнт сярод пазбаўленых волі – 46,3 %.

Матэрыялы перапісу 1897 г. дазваляюць прааналізаваць і ступень пісьменнасці насельніцтва гарадоў і мястэчак. Істотным недахопам такіх звестак з'яўляецца той факт, што асноўным крытэрыям паказчыка пісьменнасці ў методыцы перапісу лічылася ўменне чытаць па-руску, а пісьменнасць у іншых мовах фіксавалася толькі пры адсутнасці гэтага ўмення. Так, з 5.305 мясцовых мужчын г. Ліды пісьменных было 3.227, што складала 60,8 %, а з 4.005 жанчын – пісьменных 1.680 або 42 %. Наогул працэнт пісьменных у Лідзе ў 1897 г. складаў 52,7 %, што толькі на 0,1 % было ніжэй, чым у Вільні. Аднак, калі выключыць з агульнага складу дзяцей да 6 гадоў, то працэнт пісьменных значна павялічваецца (табліца 7).

Табліца 7

Размеркаванне насельніцтва Ліды па ўзроставым групам і пісьменнасці

Узроставыя групы	Мужчыны			Жанчыны			Разам		
	усяго	пісьмен.	% пісьм.	усяго	пісьмен.	% пісьм.	усяго	пісьмен.	% пісьм.
6–9 гадоў	362	158	43,6 %	407	116	28,5 %	769	274	35,6 %
10–19 гадоў	819	668	81,6 %	978	613	62, 7 %	1.797	1.281	71,3 %
20–29 гадоў	2.215	1.449	65 %	690	393	57 %	2.905	1.842	63,4 %
30–39 гадоў	428	357	83,4 %	470	258	54,9 %	898	615	68,5 %
40–49 гадоў	319	254	79,6 %	344	158	46 %	663	412	62,1 %
50–59 гадоў	239	179	74,9 %	248	84	33,9 %	487	263	54 %
60–69 гадоў	174	108	62,1 %	159	45	28,3 %	333	153	46 %
70–79 гадоў	66	34	51,5 %	64	14	21,9 %	130	48	37 %
80–89 гадоў	26	12	46,2 %	22	3	13,6 %	48	15	31,3 %
90–99 гадоў	3	1	33,3 %	5	–	–	8	1	12,5 %
100–109	–	–	–	1	–	–	1	–	–

гадоў									
Разам	4.651	3.220	69,2 %	3.388	1.684	49, %	8.039	4.904	61 %

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. I. Виленская губерния / под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 1. – СПб, 1900. – С. 40–41.

Дадзеныя табліцы выразна сведчаць, што працэнт пісьменнасці быў больш высокім сярод мужчын – 69,2 % супраць 49 %. У разрэзе ўзроставых груп найбольш пісьменных было сярод дзяцей і маладых людзей ва ўзросце ад 10 да 19 гадоў – 71,3 %, пры гэтым высокім быў узровень пісьменнасці і ў групах ад 20 да 49 гадоў.

Матэрыялы перапісу дазваляюць вызначыць ступень пісьменнасці сярод насельніцтва розных канфесій і саслоўяў. Так, найбольш адукаванымі гараджанамі былі пратэстанты (86,7 %). Аднак меркаваць пра аб'ектыўнасць гэтых дадзеных трэба з некаторай доляй умоўнасці і супастаўлення з дадзенымі ў іншых гарадах і мястэчках, паколькі пратэстантаў у Лідзе было ўсяго 15 чалавек.

На другім месці па ўзроўню адукаванасці былі стараабраднікі – 58 %; далей праваслаўныя – 57,4 %, каталікі – 51,5 %; іўдзеі – 51,2 %., мусульмане – 42 %. Дадзеныя, якія адлюстроўваюць размеркаванне насельніцтва г. Ліды па пісьменнасці, мове і веравызнанню, прадстаўлены ў дадатку 2.

Што тычыцца ўзроўня адукаванасці сярод розных сацыяльных груп насельніцтва Ліды, то яно прадстаўлена ў табліцы 8.

Табліца 8

Размеркаванне насельніцтва Ліды па пісьменнасці, адукацыі і саслоўным групам*

Саслоўе	Непісьмен.		Пісьменныя		У тым ліку тыя, хто навучаўся: ва універсіт.		у спец. ці тэхніч. ВНУ		у сярэд. спец. навуч. уст.		у сярэд. навуч. уст.		у выш. ваен. устан.	у сярэд. ваен. устан.
	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	жан.	муж.	муж.
Дваране патомныя і асабовыя, чыноўнікі не з дваран	46	86	220	224	7	2	1	–	4	–	36	36	6	32
Духоўныя асобы (хрысц.)	–	–	9	11	–	–	–	–	–	–	6	1	–	–
Ганаров. грамадз., купцы, мяшчане	1144	1853	1903	1304	–	–	–	–	9	–	6	40	–	–
Сяляне	887	384	1091	140	–	–	–	–	5	–	3	1	–	–
Разам	4.400		4902		9		1		18		93		6	2

*Табліца складзена паводле: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. I. Виленская губерния / под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 2. – СПб, 1901. – С. 40–42.

Натуральна, што самы высокі працэнт адукаванага насельніцтва быў у асяроддзі духавенства – 100 %!

Адукаваных дваран і чыноўнікаў у 1897 г. у Лідзе было 77,1 %. Пры гэтым дадзеныя перапісу сведчаць, што адукацыю ў рознага тыпу навучальных установах атрымлівалі 39,1 % мужчын і 17 % жанчын з гэтых саслоўяў. Большасць, як правіла, атрымлівалі хатнюю адукацыю. З усяго пісьменнага насельніцтва Ліды скончылі універсітэты толькі 9 асоб, што складала ўсяго 0,2 %.

Сярод ганаровых грамадзян, купцоў і мяшчан доля пісьменнага насельніцтва складала 51,7 %, з іх толькі 2,5 % атрымалі адукацыю ў навучальных установах. Цікавым падаецца той факт, што жанчын, якія навучаліся спецыяльных установах, было 3,1 %, а мужчын – 0,8%.

Працэнт пісьменнасці сярод сялянскага насельніцтва складаў 36,2 %.

Падсумоўваючы вышэйсказанае, неабходна адзначыць, што, нягледзячы на наяўнасць недакладнасцей і недахопаў, матэрыялы Першага ўсеагульнага перапісу Расійскай імперыі 1897 г. з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для вывучэння розных аспектаў гісторыі беларускіх гарадоў у канцы XIX ст. Даследчыкі маюць мажлівасць вар'іраваць і супастаўляць статыстычныя дадзеныя апублікаванай крыніцы як паміж сабой, так і з матэрыяламі іншых крыніц, і вывучаць пытанні сацыяльна-эканамічнага, этнаканфесійнага, адукацыйнага, лінгвістычнага, дэмаграфічнага і інш. становішча беларускіх гарадоў і мястэчак.

Пры гэтым, неабходна памятаць, што за сухімі лічбамі статыстыкі стаяць жывыя людзі з іх праблемамі і перажываннямі. Аналіз матэрыялаў перапісу дае мажлівасць канстатаваць тую сітуацыю ў розных сферах жыцця горада, якая склалася на момант правядзення мерапрыемства. Аднак, для таго, каб патлумачыць, даказаць ці абвергнуць канкрэтныя палажэнні, неабходна абавязковае супастаўленне дадзеных перапісу з іншымі крыніцамі.

Літаратура:

1. Ходзін, С.М. Крыніцы гісторыі Беларусі (гісторыка-генэтычнае і кампаратыўнае вывучэнне) /С.М. Ходзін. Вучэб. дапам. – Мінск, 1999.
2. Volumina legum. – T. II. – Petersburg, 1859.
3. Казлоўскі П. Падымнае //Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. – Т. 5. – Мн.: БелЭн, 1999. 592 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ) у Гродне, ф. 1663 (Фонд Слізняў), воп. 1, спр. 4707, арк. 1-4.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. IV. Виленская губерния /под. ред. Н.А. Тройницкого. – Тетрадь 1. – СПб, 1900; Тетрадь 2. – СПб, 1901; Тетрадь 3. – СПб, 1904.
6. Соркіна, І. Насельніцтва гародні паводле апублікаваных матэрыялаў першага ўсеагульнага перапісу насельніцтва Расейскай імперыі 1897 г. /І. Соркіна. //Гарадзенскі палімпсест. XII – XX ст.: Матэрыялы Міжнароднай навук. канфер. 7 лістапада 2008 г. – Гародна – беласток, 2008. – С. 112–135.
7. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. IV: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) /М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч, і інш. – Мн.: Экаперспектыва, 2005.
8. Коляго, О.В., Рудикова, Л.В. Занятость населения Гродно по данным Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. /О.В. Коляго, Л.В. Рудикова //Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зб. навук. арт. – Гродна: ГрДУ, 2007. – С. 88 – 95.
9. Шыбека, З. Гарады Беларусі (60-я г. 19 – пачатак 20 ст.) /з. Шыбека. – Мн., 1997.

А.Р. Радзюк
г. Гродна, ГДАУ

ЛІДЧЫНА Ў НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧЫМ РУХУ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ XIX СТ.

Першая палова XIX ст. у гісторыі Беларусі характарызуецца ўздымам нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Асноўнымі яе праявамі ў гэты час з'яўляліся дзейнасць разнастайных тайных таварыстваў і арганізацый, паўстанне 1831 г. і дзейнасць эмісараў, якія пранікалі на землі Беларусі з-за мяжы. У аснове нацыянальна-вызваленчага руху ў гэты час ляжаў такзваны Рэчпаспалітаўскі патрыятызм асноўнай мэтай якога было аднаўленне колішняй дзяржавы дзвюх народаў. Пры гэтым неабходна адзначыць, што Рэч Паспалітая палітычай элітай беларуска-літоўскіх зямель успрымалася не як унітарная, выключна польская, а як федэратыўная дзяржава дзвюх народаў. Рэчпаспалітаўскі патрыятызм трымаўся на перакананні, што без дапамогі Польшчы, Літва (пад якой таксама разумелася і Беларусь) не здолее вызваліцца з-пад расійскага панавання. Усе гэтыя рысы былі ў поўнай меры характэрны для тэрыторыі Лідчыны, якая ў першай палове XIX ст. у сваіх адміністрацыйных межах аднайменнага ўезда даволі значна адрознівалася ад тэрыторыі сучаснага раёна.

Як адзначалася вышэй, адной з найбольш адметных рыс нацыянальна-вызваленчага руха ў азначаны час была дзейнасць тайных таварыстваў. Толькі на працягу 15 гадоў з 1815—1830 г. на тэрыторыі Каралеўства Польскага і заходніх губерняў Расійскай імперыі існавала больш за 70 тайных згуртаванняў [1, s. 17]. Увогуле, “змоўніцкая” плынь была характэрнай рысай нацыянальна-вызваленчага руху таго часу многіх краін. Тут варта прыгадаць выступленне дзекабрыстаў у Расіі ці прыклады іншых заходнееўрапейскіх дзяржаў, дзе атрымаў распаўсюджванне рух карбанарыяў. Што тычыцца Лідчыны, то трэба адзначыць, што на яе тэрыторыі не існавала падобных арганізацый кансператыўнага характару ці іх філіялаў, але ўраджэнцы дадзенага рэгіёна прымалі даволі актыўны ўдзел у іх дзейнасці ў межах іншых уездаў і губерняў.

У першую чаргу тут можна адзначыць тую ролю, якую адыгралі ўраджэнцы Лідчыны ў дзейнасці тайных таварыстваў, што існавалі ў Віленскім універсітэце. Значны след у дзейнасці студэнцкіх таварыстваў пакінуў ураджэнец Шчучына (які ў той час быў часкай Лідскага ўезда) Петрашкевіч Ануфры — адзін з заснавальнікаў таварыства філаматаў. Ён апекаваўся яго касай, бібліятэкай, арганізоўваў таварысцкае жыццё. Таксама А. Петрашкевіч пакінуў значны след ў дзейнасці арганізацыі прамяністых, якая ў значнай ступені залежыла ад філаматаў. Пасля пачатку следства супраць тайных студэнскіх арганізацый, што існавалі ў сценах Віленскага універсітэта, яму удалося пазбегнуць арышту. Двойчы ён станавіўся перад следчай камісіяй у лютым і красавіку 1824 г., але яго сапраўдная роля ў структуры таварыстваў так і не была выяўлена. Менавіта дзякуючы А. Петрашкевічу ацалеў архіў філаматаў, які быў схаваны ім у вёсцы і давераны нагляду брата Міхала. Такім чынам, як мы бачым, Лідчына мела дачыненне не толькі да дзейнасці тайных студэнскіх таварыстваў

Віленскага універсітэта, але і да захавання іх навукова-літаратурнай спадчыны. У далейшым А. Петрашкевічу не ўдалося пазбегнуць высылкі ў глыб Расіі. І на выгнанні, у Табольску, як адзначалі многія яго землякі, ён быў адной з набольш дзейсных асоб арганізацыі жыцця палітычных сыльных з 1831 да 1856 г [2, s. 457].

Найбольш значнай падзеяй у нацыянальна-вызваленчым руху першай паловы XIX ст. несумнена з'яўляецца паўстанне 1830-1831 г. Галоўнай асаблівасцю гэтай падзеі на тэрыторыі Лідчыны было тое, што яно развівалася не на аснове ўласных рэсурсаў, як гэта было ў большасці рэгіёнаў Віленшчыны, Гродзеншчыны і Міншчыны, дзе паўстанскі рух разгортваўся пераважна ў межах асобных уездаў з апорай на мясцовы жыхараў, але на базе элемента прыўнесенага з-за мяжы. Падобным элементам быў корпус генерала Д. Хлапоўскага, які прайшоў праз Лідчыну ў маі 1831 г. Але аб усім па-папарадку.

Паўстанне на землях Беларусі распачалося ў сакавіку 1831г. з тэрыторыі тагачаснай Віленскай губ. У 20-х чыслах гэтага месяца нацыянальна-вызваленчая барацьба пачалася ў Ашмянскім уездзе. Менавіта з гэтага рэгіёна паўстанцы імкнуліся распаўсюдзіць полымя нацыянальна-вызваленчай барацьбы і на Лідчыну. Так на пачатку красавіка маёрам Ожыгавым у м. Мерач, што ў Віленскай губ., быў затрыманы атрад паўстанцаў з 13 чалавек, які прабіраўся ў Лідскі павет. Па зацвярджэнню ваенна-палявога суда, шляхціц К. Багдановіч, які стаяў на чале гэтай выправы, быў расстраляны [3] ў Гродна 9 красавіка а чацвёртай гадзіне раніцы. Таксама з тэрыторыі Віленскай губ. 28 сакавіка атрадам ашмянскіх інсургентаў колькасцю 40 чалавек на чале з шляхціцам Шэльцінгам быў здзейсены напад на мястэчка Воранава Лідскага ўезда [3]. З паштовай станцыі былі зняты ўсе коні і тым самым адрэзана апошняя нітка, якая звязвала Гродна з Вільняй (да гэтага часу паўстанцамі была абарвана сувязь з Санкт-Пецярбургам і Мінскам). Справа дайшла да таго, што гродзенскі губернатар быў вымушаны дасылаць свае данясенні "на авось" з людзьмі, якія прабіраліся палявымі шляхамі, абмінаючы населеныя пункты. Пасля захопу Воранава ўзнікла паніка ў самой Лідзе. Лідскі земскі спраўнік, не чакаючы на далейшае разгортаванне падзей, тайна ў лесе зарыў усю канфіскаваную ва ўездзе зброю, каб тая, барані божа, не трапіла ў рукі паўстанцаў [3]. 31 сакавіка для абароны Ліды ў спешным парадку з Гродна былі скіраваны дадатковыя часткі. Аднак абстаноўка на Лідчыне заставалася досыць нярвовай. 7 красавіка камандзір віленскага пяхотнага палка даносіў, што ў гэтым уездзе распачаліся новыя "бунты", якія ўзняў там памешчык Камінскі [3]. Але ў цэлым уладам удалося апанаваць сітуацыю і падавіць выступленне ў самім яго зародку. Аднак ужо ў сярэдзіне мая Ліда на некаторы час апынулася ў руках інсургентаў. Адбылося гэта, як адзначалася вышэй, дзякуючы дзейнасці атрада польскіх рэгулярных сіл пад камандаваннем Д. Хлапоўскага.

У красавіку 1831 г. польскі Нацыянальны ўрад неаднойчы спрабаваў накіраваць у ахопленая полымем узброенай барацьбы Літву і Беларусь армейскія часткі. Прарвацца ўдалося толькі невялікаму корпусу (820 чалавек) пад камандаваннем ген. Д. Хлапоўскага. Свой баявы шлях па тэрыторыі Гродзенскай губ. ён распачаў з Белавежскай пушчы, дзе да яго далучыліся значныя сілы партызан. У далейшым праз Свіслач, Мсцібава, Рось і Ражанку яго маршрут ляжаў на ўсход. Даведаўшыся, што Ліду ахоўвае параўнальна невялікі гарнізон, Дэзідэры Хлапоўскі 18 мая падыходзіць да горада. Атакаваць Ліду ў лоб ён не рашыўся, а пайшоў на хітрасць: уначы некалькі рот абышлі горад збоку і зранку пачалі інтэнсіўную страляніну з боку Вільні.

Дэзарыентаўны камандзір гарадскога гарнізона з дзвюма ротамі і дзвюма гарматамі адступіў у поле. Але тут ён быў нагнаны паўстанцкім корпусам і пасля непрацяглага бою склаў зброю непадалёк ад лесу, які даў магчымасць часткы рускіх выратавацца [3]. Частка ж палонных, якія паходзілі з заходніх губерняў імперыі была ўключана ў паўстанскія шэрагі. Ліда сардэчна вітала інсургентаў: манахі-піяры наладзілі святочную вячэру, з усяго наваколля дастаўляліся харчовыя прыпасы, моладзь розных сацыяльных груп далучалася да корпуса. Пасля адыхода Хлапоўскага паўстанне на Лідчыне фактычна прыходзіць у заняпад. Хаця асобныя атрады “недабіткаў” працягвалі дзейнічаць у тым ліку і ў Лідскім уездзе. 7 жніўня, непадалек ад Жалудка, прайшло каля 60 узброеных інсургентаў, а 10 жніўня каля 20 партызан прайшлі ў накірунку Слонімскіх лясоў, дзе, пэўна, за р. Шчарай знаходзілася месца іх дыслакацыі. 24 жніўня ў гэтым жа ўездзе у весцы Агародніках “невядомымі мяцежнікамі” былі захоплены 2 радавыя царскіх войск. Але разам з тым неабходна адзначыць, што ў адрозненні ад папярэдняга этапу дзеянні партызан ужо не мелі такой выразнай нацыянальна-вызваленчай афарбоўкі, а дзе-нідзе нават набывалі сацыяльны характар.

Жорсткае задушэнне паўстання і наступныя рэпрэсіі з боку царскіх улад, якія тычылісая як асобных яго ўдзельнікаў так і цэлых сацыяльных груп не здолелі паўстрымаць развіццё нацыянальна-вызваленчай барацьбы пасля 1831 г. Ужо праз 2 гады на тэрыторыю Літвы, Беларусі і Украіны і Польшчы накіроўваецца такзваная экспедыцыя Ю. Заліўскага з мэтай падрыхтоўкі новага ўзброенага выступлення супраць царызма. Значную ролю ў арганізацыі экспедыцыі адыгралі эміграцыйныя колы, якія аб’ядноўвалі былых удзельнікаў паўстання за мяжой. Тут, пад уплывам руха карбанарыяў, была створана арганізацыя “Помста народа”, якая і займалася падрыхтоўкай новага паўстання. Дзеля гэтай мэты на пачатку 1833 г. на тэрыторыю Беларусі, Літвы і Украіны былі накіраваны эмісары, якія павінны былі падрыхтаваць новае ўзброенае выступленне. У адпаведнасці з распрацаваным у эміранцкіх колах планам у Гродзенскі і Лідскі ўезды быў накіраваны ўраджэнец г. Гродна Марцэлі Шыманскі, актыўны ўдзельнік паўстання 1831 г. Як паказваюць матэрыялы следства яму ўдалося навязаць кантакты са многімі жыхарамі Лідскага ўезда. Але ў адрозненні ад Слонімшчыны, дзе ў якасці эмісара дзейнічаў М. Валовіч, які імкнуўся ў сваёй дзейнасці абапірацца на сялян, М. Шыманскі кантактаваў з асобамі выключна прывеліяваных саслоўеў [4]. Звяртае на сабе ўвагу вялікая колькасць каталіцкага духавенства, якое было ўцягнута гэтым эмісарам у канспіратыўную дзейнасць. Аднак, у адрозненні ад таго самага М. Валовіча, Шыманскі не паспеў распачаць практычнай дзейнасці па рэалізацыі распрацаванага ў Парыжы плана. 25 мая 1833 г. ён быў схоплены ўладамі. На следстве ён выдаў усіх асоб, з якімі ён сустракаўся на працягу некалькіх месяцаў. Як вынік — некалькі дзесяткаў асоб “за кантакты з эмісарам Шыманскім” з Лідчыны былі высланы ў цэнтальныя губерні Расіі ці на Каўказ у дзеючую армію. Гэта быў першы прыклад масавай палітычнай сылкі ў гісторыі Беларусі. Лёс некаторых сыльных (як напрыклад А. Каролька) падзялілі іх сем’і, якія дабраахвотна адправіліся на ўсход разам са сваімі мужамі і бацькамі. Таксама звяртае на сабе ўвагу факт параўнаўча лагодных прысудаў каталіцкаму духавенству, якое, у пераважнай сваёй большасці, за тыя ж самыя “злачынствы” пазбегла высылкі і было пераведзена ў іншыя кляштары усходняй Беларусі. Удалося пазбегнуць пакарання і М. Шыманскаму, які за сваё супрацоўніцтва з уладамі быў перавезены ў Пецярбург, адкуль

у к. 1833 г. высланы ў Парыж у якасці шпега. Прыбыўшчы туды, ён адразу публічна сазнаўся ва ўсім эміграцыі. Затым яго сляды губляюцца.

Прыклад экспедыцыі Заліўскага не быў адзінкавым. У 30-40-я гады XIX ст. на Беларусі ў якасці эмісараў дзейнічаў Ш. Канарскі, Рор і інш. Што тычыцца дзейнасці Ш. Канарскага то ім на тэрыторыі Беларусі, Літвы і Украіны была створана арганізацыя ”Садружнасць польскага народа”, якая мела ўсе рысы кансператыўнага таварыства. На тэрыторыі Гродзенскай губерні вылучаюцца два асноўныя цэнтры кансператыўнай арганізацыі — навагрудскі і кобрынскі. На Лідчыне слядоў таварыства Канарскага выявіць не ўдалося. Затое некаторыя жыхары Лідскага ўезда былі арыштаваны за кантакты з эмісарам Рэрам. Так, напрыклад шляхціц Лідскага у. Балтазар Калясінскі за кантакты з Рэрам і інш. эмісарамі, распаўсюджванне нелегальнай літаратуры, а таксама за выказванне згоды прыняць удзел у паўстанні, якое планавалася на 1846 г. быў арыштаваны і аддадзены у Арэнбургскія лінейныя батал’ёны [2, s.279]. Таксама некаторыя выхадцы з Лідчыны былі членамі “дэмакратычнага таварыства” Ф. Савіча. Так, пад псеўданімам “Альфонс” у ім праходзіў сын праваслаўнага святара — Яўстафі Вароніч, які пасля заканчэння лідскай гімназіі працягваў навучанне ў Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі і некаторыя інш. І на прыканцы нельга абысці ўвагай імя Л. Нарбута — славутага сына лідскай зямлі, які 1850 г. выступіў ініцыятарам стварэння ў Віленскай гімназіі тайнага “Саюза Арла і Крыжа”.

Такім чынам, падводзячы вынікі, можна адзначыць, што ў першай палове XIX ст. выразна выяўляецца тэндэнцыя да дэмакратызацыі нацыянальна-вызваленчага руху. Але разам з тым у ім захоўваліся традыцыі шляхецкага ўяўлення аб выключнай ролі гэтага саслоўя ў справе вызвалення Айчыны, якія мелі асабліва моцныя пазіцыі на тэрыторыі Лідчыны. Два падобныя падыходы былі пазней увасоблены ў дзейнасці “белых” і “чырвоных” падчас паўстання 1863 — 1864 гг.

Літаратура:

1. Dylangowa, H. Powstanie w planach polskich związkow tajnych 1815—1830 / Dylangowa H. // Powstanie listopadowe 1830—1831. W—wa.: PAN, 1983. — S. 13—21.
2. Śliwowska, W. Zeslańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowe XIX w. / W. Śliwowska. W-wa.: DiG, 1998. — 835 s.
3. НГАБ у Гродна. Ф.4, воп. 1.
4. НГАБ у Гродна. Ф.1, воп.27.

Ю.И. Курстак
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ БЕЛАРУСИ В НАУЧНОМ ТВОРЧЕСТВЕ А.С.БУДИЛОВИЧА (1846 – 1908 ГГ.)

За последние два десятилетия историческая наука Беларуси достигла значительных успехов в деле возвращения старых, незаслуженно забытых имен историков, уроженцев белорусских земель. К их числу принадлежит и родившийся в Гродненской губернии крупный ученый-славист А.С. Будилович (1846 – 1908 гг.). Круг его научных увлечений был очень широк. В его работах частично нашли свое отражение и отдельные сюжеты истории земель, входящих ныне в состав белорусского государства.

Интерес Антона Семеновича к проблемам истории Беларуси носил в значительной мере краеведческий и эпизодический характер. Он не оставил после себя не то что обобщающих трудов по белорусской истории, но не пытался даже составить краткого очерка о ней. Белорусская проблематика в научном смысле представляла для него незначительный интерес. Основной областью его научных исследований была славянская филология. События белорусской истории остались далеко в тени его заинтересованности историями польской, чешской, сербской и даже украинской. Это, однако, объясняется целым рядом объективных причин. Наиважнейшей из них было непризнание Будиловичем факта самостоятельного существования белорусского народа. В российских исторических кругах XIX в. вплоть до появления работ уроженца Кузницы М.О. Кояловича [1] не было ясности ни в отношении термина «Белая Русь», ни в отношении территории, которую она занимала. Исследователи той поры единогласно считали земли, входящие ныне в состав белорусского государства, русскими или западнорусскими, не признавая за ними никакой специфики. Только лишь благодаря работам М.О. Кояловича и его последователей были отмечены различия между западными регионами страны и собственно Россией. Однако и они, по мнению исследователей, имели локальный этнографический характер. Как считал М.О. Коялович, специфика эта появилась под влиянием католицизма и Польши и должна была быть устранена путем их полного слияния с Россией [2, с.20].

Термин «Западная Россия» вошел в обиход в конце XVIII в. и обозначал тогда белорусские и украинские (частично также литовские) земли, вошедшие после разделов Речи Посполитой в состав Российской империи. Первоначально авторы понимали его как термин географический, но в скором времени ему придали этнографическую и даже политическую окраску [3, с.240]. К середине 60-х гг. в рамках консервативного направления исторической науки начала оформляться одноименная школа, хотя понятие «западно-русизма» как течения в исторической науке вошло в оборот лишь в конце 20-х гг. XX в. в связи с публикацией книги А.Цьвикевича [4]. Зарождение и формирование этого направления в историографии связано с именем М.О. Кояловича. Основой его мировоззрения была идея о превосходстве православия над всеми остальными религиями. М.О. Коялович перенял и славянофильскую идею о триедином русском народе, включавшем в себя великороссов, малороссов и белорусов. На этих столпах и покоилась конструкция, воздвигнутая Михаилом Осиповичем.

Для Будиловича, апологета идей триединого русского народа, а также политического и культурного панславизма выделение в особую группу белорусов, а вследствие этого и признание за ними целого ряда присущих народу прав никогда не было даже теоретически возможным. Это е относилось и к украинцам, однако раннее пробуждение у них (в сравнении с белорусским) национального движения вынуждало ученого обращаться к событиям истории Украины в попытках доказать всю надуманность и бессмысленность взглядов приверженцев украинской идеи. Другой из причин слабого внимания ученого к белорусской истории был своеобразный глобализм мышления, свойственный Антону Семеновичу. Всепоглощающая приверженность великой по замыслу идее общеславянского единства не оставляла у него времени и пространства для отвлечения на незначительные и очевидные для него проблемы, каким был для него т.н. «белорусский вопрос».

Хотя основной областью профессиональной деятельности Будиловича стала славянская филология, его приобщение к научной работе косвенно началось как раз с белорусской истории, а точнее – с краткой заметки историко-описательного характера, направленной для ознакомления известному слависту И.И.Срезневскому. Заметка эта была посвящена расположенным в Каменце-Литовском башне и православной Воскресенской церкви. Она вызвала интерес маститого ученого и вышла в 1867 г. в его сборнике, посвященном неизвестным и малоизвестным памятникам русского зодчества. Антон Семенович открыл читателю малоизвестные картины жизни на западных окраинах страны, включив в свой рассказ предания, слышанные им от старейших жителей местечка. Так, из рассказов жителей мы узнаем, что одной из причин исчезновения церквей в местечке, были пожары: из существовавших 6 церквей на то время функционировала только одна [5, с.7]. Повышенное внимание молодого тогда Будиловича вызвала старая Воскресенская церковь, древность которой ему было трудно установить. Признавая свое слабое на тот момент знание теории искусства, он не мог не обратить внимание на «роскошную стенную живопись и иконы этой церкви» [5, с.8], состояние которых резко контрастировало с общим состоянием храма, который постепенно приходил в запустение. Уже тогда проявилось устойчивое негативное отношение Антона Семеновича к церковной унии, за годы которой церковь претерпела существенные изменения, не улучшившие ее вида.

Интерес по меньшей мере для ценителей фольклора представляют приводимые Будиловичем народные предания, посвященные строительству Каменецкой башни. Так, тогдашние жители верили, что башня была построена великанами, (по их определению, «верблюдами»), которые, стоя на коленях, без топора ее и возвели. Сам столб, якобы стал надгробным памятником их вождю. А. С. Будилович вспоминает о том, что имеются даже документы, подтверждающие, что башня была построена в XIII в., однако они, как ему известно, «отосланы в Публичную библиотеку в Петербурге» [5, с.9]. Антон Семенович на тот момент не был знаком с содержанием Ипатьевской летописи, основного источника о древней истории Каменца. Однако время построения башни было определено им совершенно точно. Так сложилось, что очерк о Каменецкой башне стал единственным, в котором в центре внимания А.С. Будиловича оказалась исключительно белорусская старина. Впоследствии белорусская проблематика лишь эпизодически появлялась в его трудах в разных контекстах. Ученый вспоминал о фрагментах истории родного края только в тех случаях, когда писал о польской, украинской либо общеславянской истории.

А.С. Будиловичу были близки идеи того направления в тогдашней историографии, к которому принадлежали М.О. Коялович, И.А. Котович, Ю.Ф. Крачковский, П.Н. Жукович, Г.Я. Киприянович, А.В. Белецкий и многие другие современные ему ученые. Отличие состояло в масштабах проводившихся ими изысканий в области истории белорусских земель. Антон Семенович вообще специально этим никак не занимался, поэтому, причисляя его к этому направлению, следует помнить о несопоставимости вклада, внесенного А.С. Будиловичем и другими учеными – «западно-русистами» в белорусскую историческую науку. В сравнении с М.О. Кояловичем Антон Семенович не открыл ничего нового, а просто механически перенял его идеи, которые гармонично соотносились с его собственной системой мировоззрения. Если для Михаила Осиповича изучение истории белорусских земель было призванием, то для А.С. Будиловича – скорее сопутствующим обстоятельством, чем профессиональным занятием. Поэтому он совершенно не занимался анализом источников по истории Белоруссии.

К моменту начала научной деятельности А.С. Будиловичем белорусская историография вступала в качественно новую фазу своего развития. Первый этап, начавшийся с простого интереса к «присоединенным» землям, ознаменовался научными экспедициями, историко-статистическими исследованиями, научной деятельностью ученых Виленского университета (И.Лелевель, И.Данилович, А.Онацевич, И.Лобойко, И.Онацевич), а также изысканиями местных любителей старины (Т.Нарбут, И.Крашевский, А.Киркор), венчал труд титулярного советника О.В. Турчиновича «Обозрение истории Белоруссии с древнейших времен» (1857). Его автор впервые сделал историю Белоруссии самостоятельным предметом изучения. В целом, как пишет историк Д.В. Карев, развитие белорусской историографии в 30-60 – е гг. XIX в. уступало развитию историографий России и Украины. Однако и здесь к этому времени появилась специализация в области предмета и опытов исторического исследования [6, с. 37]. На втором этапе развития количество исследований возросло. Благодаря деятельности Виленской Археографической Комиссии было открыто значительное количество памятников древне-белорусской истории. В идейном смысле большинство исследований располагалось в канве «западно-русистской» идеологии. Под ее влиянием в значительной степени находилась и краеведческая деятельность [7, с.44]. При всей полярности оценок, которые могут быть даны и даются трудам историков-приверженцев «западно-русской» идеологии, бесспорным остается их вклад в изучение истории Беларуси, в открытие новых источников и привлечение внимания к этому региону страны. Именно М.О. Кояловичу принадлежит заслуга исследований исторического прошлого этих земель. Национально-ориентированная историография по ряду причин запаздывала с манифестацией собственных идей до начала XX в. Таково было вкратце состояние белорусской историографии в те годы, на которые приходится научная деятельность А.С. Будиловича.

Для А.С. Будиловича приверженца славянофильской идеи о дуализме европейской культуры, многовекового антагонизма между ее частями территория сегодняшней Белоруссии (равно как и Украины) была ареной непосредственной борьбы между стихиями греческой и римской, между Западом и Востоком, между католичеством и православием. Основным критерием, на основании которого происходило разделение народов, для Будиловича выступал язык.

Как и большинство российских историков, А.С. Будилович считал Великое Княжество Литовское государством русским, которое, начиная с XIII – XIV вв. после нескольких уний попало под польское влияние. Антон Семенович полагал, что белорусы играли значительно большую роль в этом государстве, чем их «южные братья» - украинцы. Более того, именно белорусов он считал» правопреемниками государственности «литовско-русской [8, с.18]. Однако политического влияния на процессы, происходящие в чужом по характеру государстве, белорусы не имели. Непреодолимой тому преградой было их православное вероисповедание. Язык правовых документов Великого Княжества Литовского Будилович называл «западнорусским». Язык этот ничем не отличался бы от языка русского, если бы не полонизмы и латинизмы – «естественные наносы латино-польской школы» [8, с.16]. В другой из своих работ государственный язык ВКЛ он прямо называл «русским» [9, с.40]. Это показывает, что между языками русским и белорусским Будилович не проводил разграничения, а существующие между ними отличия имели для него региональный, а поэтому, легко устраняемый характер. Вместе с тем, процесс образования языков «западнорусского» и «малорусского», по мнению ученого, коренным образом отличался. Если у белорусов он был «естественным», то появление языка украинского, по мнению ученого, было итогом «сознательного стремления» к обособлению от России. Однако целых два их компонента оставались идентичны: полонизмы и латинизмы. В языковой основе украинского языка лежал дополнительно «искусственный жаргон», который и отличает его от языка белорусского.

Из политических деятелей той поры особо высоко Антон Семенович ставил князя Ольгерда, называя время его правления «блестящим веком» [9, с.40]. У князя Витовта он отмечал «непостоянство и видимую бесхарактерность», которые нивелировались, однако, искренним патриотизмом и политической дальновидностью [10, с.14]. Именно ему и руководимым им полкам (в том числе гродненскому, брестскому, дрогичинскому, пинскому, витебскому, полоцкому и смоленскому), считал Будилович, решающая заслуга в имевшей огромное спасительное значение для всего славянского мира битве под Грюнвальдом-Танненбергом [10, с.16]. Князя Витовта ученый рассматривал как кандидатуру, имевшую намерение и возможности, стать собирателем русских земель. Однако жестокое поражение под Ворсклой в 1399 г. поставило крест на этих его стремлениях [10, с.11].

Люблинская уния 1569 г., считал А.С.Будилович, подвела черту под независимым развитием Великого Княжества Литовского [11, с. 584]. Она означала полное включение этого русского по характеру государства в состав чужеродной Польши. Уния позволила Польше открыто проводить политику полонизации, в том числе и в «западнорусском» крае. Беспощадно критикуя Люблинскую унию как попытку поглощения Польшей Руси Литовской, Антон Семенович одновременно не считал ее идеи и принципы бесполезными. Идеи Люблинской унии, по его мнению, могли бы лечь в основу федерации славянских народов, место Польши в которой заняла бы Россия [12, с.149]. Несмотря на тяготы польского «плена» русское население края сохранило свой национальный характер: «ни уния, ни искусные приемы шляхетского государства не достигли своей цели. Русская масса сохранила свой народный облик, и нужен был лишь сильный толчок из вне, чтобы это раскрылось во всей ясности» [13, с.5].

Брестская церковная уния 1596 г. рассматривалась Будиловичем как политический акт, направленный на ликвидацию православия в крае. Конечной целью унии было искоренение русского характера края и его полонизация и латинизация. Эти стремления происходили из Рима, который таким образом вел свою экспансию в крае. Даже несмотря на принудительное и насильственное ее введение, уния, как писал Антон Семенович, оказалась недолговечной и не смогла вытеснить исконную православную религию [8, с.20]. Уния религиозная, по мнению ученого, имела для Запада гораздо большее значение, чем политическое включение «исконно русских земель» в состав Польши. Будилович считал, что в XIV в. существовали все предпосылки к тому, чтобы идея унии реализовалась на практике. Причиной двухвековой задержки стала лишь распространение в XV в. гуситства, а в XVI в. – протестантизма [14, с.151]. Это имело спасительное значение для населения современных белорусских земель. Являясь непримиримым критиком унии и деятельности Ордена Иезуитов («черные янычары пап»), методы которых он считал «изуверскими», Будилович оказался способен отдать должное проводимой ими работе и ее результатам, хоть они и были для него лично совершенно неприемлемы. По мнению ученого, П.Скарга «не был виноват в том, что заблуждался, признавая истинными, и служа всю жизнь началам ложным, фальшивым» [14, с.153].

Активизацию белорусского национального движения в начале XX в. Антон Семенович встретил с плохо скрываемым раздражением, считая его чужеродным порождением. Издаваемые в Вильнюсе газеты «Наша Доля» и «Наша Нива» он оценивал, как дело рук «польских инженеров и виленских евреев». Однако сколь бы не были серьезны их намерения оторвать от России ее исконные территории, Будилович был твердо уверен в безуспешности их попыток, поскольку в Белоруссии они не нашли своего читателя [8, с.31].

Голодный для познания, открытый на все новое, энергичный и трудолюбивый младший из братьев Будиловичей имел все задатки для того, чтобы стать одним из виднейших исследователей белорусской старины. Однако ранний отъезд на учебу в Петербургский университет, как оказалось, навсегда оторвал его от родных краев. Отрыв от источников не позволил ему внести сколь заметного вклада в изучении прошлого современной Беларуси, как, например, его земляку М.О. Кояловичу. Количество упоминания в его трудах термина «белорусский» было наименьшим среди всех других названий славянских народов. В отличие от своего старшего земляка, Антон Семенович отказывал белорусским землям в какой-либо специфике и неповторимости. Это убеждение он пронес через всю свою жизнь, ни на минуту в нем не усомнившись.

Литература:

1. Черепица, В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества / В.Н. Черепица. – Гродно: «ГрГУ», 1998. – 328 с.
2. Кручковский, Т.Т. Поляки на Беларуси на фоне истории и современности / Т.Т. Кручковский. – Слоним: «ГОУПП «Слоним. тип.», 2003. – 272 с.
3. Тихомиров, А.В. «Польский вопрос» на страницах журнала «Вестник западной России» (1862 – 1866) / А.В. Тихомиров // Периодическая печать как источник интеллектуальной истории: Материалы международной научной конференции (Пятигорск, 28-30 апреля 2006). – Пятигорск: ПГЛУ, 2006. – 399 с.

4. Цьвикевич, А. «Западно-руссизм». Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. / А.Цьвикевич. – Минск, 1993.
5. Будилович, А.С. Каменецкая вежа / А.С. Будилович // Сведения и заметки и неизвестных и малоизвестных памятниках / И. Срезневский.– С.–Пб., 1867. – С.5–10.
6. Карев, Д.В. Белорусская историография в конце XVIII – начале 60-х годов XIX в./ Д.В. Карев // Очерки истории науки и культуры Беларуси IX – начала XX в./ П.Т. Петриков, Д.В.Карев и др. – Мн.: Навука і тэхніка, 1996. – С.24 – 39.
7. Карев, Д.В. Белорусская историография во второй половине XIX – начале XX в./ Д.В. Карев // Очерки истории науки и культуры Беларуси IX – начала XX в./ П.Т. Петриков, Д.В.Карев и др. – Мн.: Навука і тэхніка, 1996. – С.40 – 47.
8. Будилович, А.С. О единстве русского народа / А.С. Будилович. – СПб., 1907. – 43 с.
9. Будилович, А.С. Несколько замечаний об изучении славянского мира / А.С. Будилович. – С.-Пб., 1878. – 54 с.
10. Будилович, А.С. О значении в славянской истории битвы под Танненбергом-Грюнвальдом / А.С. Будилович // Сборник Учено-Литературного Общества при Императорском Юрьевском Университете. – Юрьев.– 1899. –Т. 2. – С.1–20.
11. Будилович, А.С. Старые и новые опыты польской государственности / А.С. Будилович // Окраины России. – 1906. – 29 окт. – №35. – С.583–586.
12. Будилович, А.С.. Мелетий Смотрицкий как филолог / А.С. Будилович // Журнал Министерства Народного Просвещения. – С.-Петербург, 1883. – Ч.CCXVVIII. – С.144–151.
13. Будилович, А.С. Вступительное слово редактора / А.С. Будилович // Окраины России. – 1906. – 5 марта. – №1. – С.2–6.
14. Будилович, А.С. Несколько замечаний о польском вопросе с точки зрения всеславянства / А.С. Будилович // Беседа . – 1871. – №6. – С.146–164.

А.И. Ганчар
г. Гродно, ГГАУ

РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ В ЛИДСКОМ УЕЗДЕ В 1864-1914 ГГ.

После подавления восстания 1863-1864 гг., в котором активно принимало участие римско-католическое духовенство, положение костёла на Беларуси значительно усложнилось: общие законы были дополнены множеством распоряжений местных властей: о запрещении ксендзам без согласия губернаторов занимать высшие духовные посты; о запрещении ставить на дорогах и полях кресты, вешать на них образа без согласия гражданского руководства; о запрещении пользоваться польским языком при официальной переписке, даже между ксендзами (циркуляр от 15 марта 1865 г.), в общественных местах, государственных учреждениях; о запрещении распространять польскую письменность и учебники на польском языке среди православного населения. В духовной литературе запрещалось проводить враждебные православию мысли, высказывать молитвы за жертвы репрессий царского правительства. Местная власть, под прикрытием борьбы с политическим влиянием римско-католического костёла, вмешивалась в чисто религиозные вопросы и внутреннюю жизнь церкви и т.д.

В 1864 - 1867 гг. приходские костелы Виленской римско-католической епархии, филии и каплицы подверглись массовому закрытию: по причине подавления прошедшего восстания, а также присоединения к православию определенного числа прихожан. Кроме этого, правительство путем упразднения некоторых костелов пыталось добиться не посещения последних бывшими униатами, отпавшими от католичества верующими, что должно было содействовать их скорейшему приобщению к православию. Оставшиеся костелы можно было лишь ремонтировать, не изменяя внутренней структуры, только с согласия светской администрации – местного губернатора. Данное правило просуществовало до 1895 г., когда было разрешено процедуры эти проводить с согласия епархиального руководства, при условии утверждения планов строительным губернским управлением. Что касается строительства новых храмов, на месте разрушенных старых или уничтоженных вследствие пожара, то следовало получить разрешения министра внутренних дел. После 1905 г. такое разрешение имело всеобщий характер для тех местностей, где ранее построенные костелы были упразднены, для новых приходов. Все затраты на строительство возлагались на прихожан, которые имели право на создание строительного комитета, собиравшего добровольные взносы.

В Лидском деканате действовали на протяжение всего 1864 - 1914 гг. следующие приходские костелы: Лидский костел (каплицы в Чеховце, Перепечыце, в 1866 г. упразднена каплица в Оструве, вместе с кармелитским и пиарским костелами), Крупский костел, Новодворский костел (в 1880 г. отремонтирован ксендзом Матвеем Герасимовичем, а в 1882 г. снова начала действовать каплица, в 1870 г. упразднена каплица в м. Глубокое), Желудокский костел (каплица в м. Красула), Жирмунский костел, Ляцкий костел с каплицей, Щучинский костел (Ятвеская филия упразднена в 1864 г.), Белогрудский костел с каплицей (в 1907 г. старанием ксендза Казимира Сталевского и при помощи прихожан выстроен в камне), Трокелский костел (Жимбтская каплица упразднена в 1870 г.), Дворечский костел, Ельнеский костел с

филией в Вашкевичах, Белецкий костел, Нечечский костел (каплица упразднена в 1870 г.), Ружанский костел (каплица упразднена в 1871 г.), Германишский костел (каплица упразднена в 1870 г.); упразднены – Дембровский костел в 1870 г. [1; 208–211].

Согласно переписи населения, проведённой в Российской империи в 1897 г., население по вероисповеданиям в Лидском уезде - без г. Лида - располагалось следующим образом: православные – 50054 (25,5%), старообрядцы - 44 (0,02%), римско-католики – 126409 (64,35%), иудеи – 19519 (9,94%), магометане – 325 (0,18%), остальные - 99 (0,05%) [2; 54–55]. Шире взглянуть на эту стратификацию поможет таблица [2; 176–177].

Распределение населения по вероисповеданиям и возрастным группам

Группы	Православные	Старо-обрядцы	Армяно-католики	Римско-католики	Лютеране	Рефор-маторы	Иудеи	Магоме-тане
до 1г.	1890	2	-	4110	1	-	575	7
1-9	12874	7	2	31625	11	-	5316	76
10-19	10731	8	-	26979	14	-	4523	58
20-29	8441	12	5	19661	15	1	2868	72
30-39	6292	8	2	16031	14	-	2161	40
40-49	4047	3	1	10172	9	2	1692	24
50-59	2864	1	-	8172	7	1	1432	16
60-69	1663	3	-	5153	5	2	859	16
70-79	825	-	-	2396	-	-	361	12
80-89	258	-	-	855	-	-	72	3
90-99	47	-	-	155	-	-	7	1
более 100	6	-	-	30	-	-	4	-

Между Вильном и Лидой, как пишет Хлопицкий Э., население говорило на смешенном языке, состоящем из смеси литовского и польского языков [3, 78]. Согласно же переписи населения распределение по родному языку в уезде - без г. Лида - было следующее: великорусский – 1 075 (0,58 %), малорусский – 14 (0,007 %), белорусский – 149 770 (76,22 %), польский – 8 298 (4,22 %), еврейский – 19 522 (9,94 %) [2; 56–57].

Состав римско-католиков в Лидском уезде по родному языку имел нижеприведённый вид [2; 68–71].

Лидский уезд	Римско-католики			
	Всего		В том числе грамотных	
	м.	ж.	м.	ж.
без г. Лида	63062	63347	22519	17780
I. Русские:	50135	50231	17315	13859
великорусский	27	19	21	13
малорусский	1	-	-	-
белорусский	50107	50212	17293	13846
II. Польский	4068	4209	2349	2204
III. Остальные славянские,	4	4	3	-
в том числе чешский	4	1	3	-
IV. Литовско-латышские:	8829	8874	2844	1707
литовский	8826	8874	2841	1707
жмудский	2	-	2	-
латышский	1	-	1	-
V. Романские,	-	3	-	3
в том числе французский	-	3	-	3
VI. Немецкий	10	11	5	7
VII. Остальные индоевропейские,	14	15	1	-
в том числе цыганский	14	15	1	-
VIII. Еврейский	-	3	-	-
IX. Финские	1	-	1	-
X. Турецко-татарские	-	-	-	-
XI. Неуказанные языки	-	-	-	-

Таким образом, после подавления восстания 1863-1864 гг. имперские власти начали применять решительные меры к римско-католической церкви. Началась волна закрытия костёлов, каплиц и монастырей, некоторые из них перешли под православное ведомство. Но как можно видеть с приведённых таблиц, римско-католическая церковь сумела отстоять свои позиции. Более того, количество прихожан в римско-католических приходах в Лидском уезде в начале XX в. стало значительно увеличиваться.

Литература:

1. Kurczewski, J. Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezyi wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych / J. Kurczewski. – Wilno: druk. J. Zawadzkiego, 1912. – 614 s.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г., IV. – Виленская губерния, 1903.
3. Chłopicki, E. Notatki z różnoczasowych podróży po kraju / E. Chłopicki. – Warszawa, 1863. – 187s.

М.В. Васілючак
г. Гродна, ГрДУ імя Я.Купалы

З ГІСТОРЫІ ЖЫЖМЯНСКАЙ СВЯТА-ПАКРОЎСКАЙ ЦАРКВЫ ЛІДСКАГА ПАВЕТА

Гісторыя Свята-Пакроўскай Жыжмянскай царквы і лёс жыхароў гэтага кутка нашай Бацькаўшчыны мяне цікавіла с дзяцінства і вось ужо ў сталым узросце пашанцавала мне патрапіць на архіўныя дакументы Жыжмянскай Свята-Пакроўскай царквы Лідскага павета Віленскай губерні за 1843 - 1910 гады. Сярод дакументаў ёсць спавядальныя роспісы царквы, кніга заключэння шлюбаў, журнал рэгістрацыі карэспандэнцыі, кніга прыхода грошаў і іншая. Больш мяне цікавіла спавядальны роспіс царквы. З яго можна даведацца пра жыхароў многіх вёсак і двароў Лідчыны, іх колькасці і узрост і наведванне імі царквы, а таксама да адмены прыгоннага права якому памешчыку яны належылі, ці былі казёнными, сялянамі.

Неабходна заўважыць, што назву Жыжмянская царква атрымала па назве рэчкі Жыжма і імення Жыжма і яе вёсак Вялія і Малыя Князікоўцы, якія знаходзіліся на правым баку рэчкі ў ніжнім яе цячэнні. І гэта імення належыла знакамітаму роду Пацаў; як лічылася – да адмены прыгоннага права. Архівы ж уносяць у гэта меркаванне некаторыя карэктывы. На тэррыторыі Польшчы і Беларусі ў 1830-1831 гадоў адбылося ўзброеннае паўстанне супраць царызму, актыўнай удзельніцай якога была шляхта. Пасля падаўлення паўстання жорсткія рэпрэсіі абрынуліся на паўстанцаў. Адны адбывалі пакаранне ў турмах і сылках, іншыя эмігрыравалі за рубеж. Толькі ў Віленскай губерніі царскі ўрад канфіскаваў у шляхты 118 маёнткаў [1]. Здаецца, што сярод іх апынуўся і Жыжмянскі. У архівах за 1843 год сяляне маёнтка Жыжма і Вялікіх і Малых Князікоўцах значацца як дзяржаўныя [2].

Жыжмянская свята-пакроўская царква – адна са старэйшых на Лідчане (у межах таго часу). Існуе ў архівах завяшчанне Лідскага земяніна Сільвестра Войны Аранскага, які прасіў пахаваць яго ў Жыжмянскай царкве побач з продкамі. Дакумент датуецца 1667 годам, а калі мець на ўвазе продкаў земскага, можна зрабіць выснову, што гэтая царква існавала ўжо на рубяжах XVI-XVII стагоддзяў [3].

Да 1839 года Жыжмянская царква была ўніяцкай, а пасля Полацкага Сабора 1839 года стала праваслаўнай. У час перапісу вернікаў-уніятаў на Беларусі (1838г.) да гэтай царквы было прыпісана 725 чалавек. У 1843 годзе прыхаджан тут было 896 чалавек, а ў 1850г.-933, якія лічыліся праваслаўнымі. У тым ліку 457 мужчын і 476 жанчын [4].

У гэты час святаром быў Якаў Ігнатавіч Маріяновіч; у самым маёнтку Жыжма было 30 праваслаўных (4 двары), у Вялікіх Князікоўцах 214 праваслаўных (29 двароў) і ў Малых Князікоўцах 203 праваслаўных (23 двароў) [5]. Былі праваслаўныя і ў іншых навакольных паселішчах. Так вёскі Волкаўцы налічвалі 109 праваслаўных, Мялешы – 130праваслаўных, Харужаўцы – 62 праваслаўных, Сліжы – 54 праваслаўных, двор Бердаўка – 11 праваслаўных. Усе вышэй названыя населенныя пункты да адмены прыгоннага права належылі памешчыуку Захватовічу. А наступныя населенныя пункты, дзе жылі праваслаўныя належылі памешчыку Лясковічу. Гэта Кір’янаўцы і двор Кір’янаўцы, Бердаўка Станкевічаская, Бакуны, а Філіпкі належылі памешчыку Вільбіку. Праваслаўныя пражывалі і ў такіх населенных пунктах, як Бялундзі, Андрушкі належылі памешчыку Раткевічу. Навогул, у 1845 годзе Свята-Пакроўскай

Жыжмянскай царквы было на ўліку 857 праваслаўных, у тым ліку 422 мужчын і 435 жанчын [6].

Значны рост прыхажан Жыжмянскай царквы абдыўся ў другой палове XIX і пачатку XX стагоддзяў. Калі ў 1865 годзе праваслаўных налічвалася 1090 чалавек, то ў 1910 – іх было каля двух тысяч. Так, у гэты час каля Жыжмянскай царквы пачала працаваць і Жыжмянская школа за казенны кошт, дзе настаўнікам працаваў Пётр Усцінавіч [7].

Нямала ў архівах ёсць цікавага матэрыялу і пра святароў Жыжмянскай царквы. Так, з 1865 па 1895 гады святаром працаваў 49 гадовы ўдавец Стэфан Філіпавіч Грудзінскі, у якога было трое дзяцей: сын і дзве дачкі. Шмат цікавага можна знайсці і ў метрычнай кнізе шлюбаў за 1871-1885 годы. За гэты перыяд у царкве было абвенчана 199 пар. Тут знаходзілі і жаніхоў бацюшкавых дачак. Анастасія вышла замуж у 1872 годзе за настаўніка Ліпнішкаўскага народнага вучылішча Ціхана Івана Патоцкага, а Марыя ў хуткім часе вышла замуж за казака, які служыў у Лідзе. Цікава, што вянчаў іх не бацька, а святар Лідскай Свята Мікалаеўскай саборнай царквы Анатоль Плышэўскі [8]. Запісі з кнізе шлюбаў сведчаць аб тым, што ў тыя даўнія часы ў згодзе жылі прадстаўнікі розных канфесій, бо і дзяцей паміж сабою жанілі. 20 студзеня 1895 года ў Жыжмянскай царкве зарэгістраваны шлюб паміж селянінам з в.Кір’янаўцы праваслаўным І.Куча і М.Юнцовай з той жа вёскі Рымскага спавядання прыхода Ліпнішкоўскага касцёла. Існуюць і іншыя прыклады. Так, 17 студзеня 1882 года ў Жыжмянскай царкві быў ўзяты шлюб селянінам з вёскі Чараўкі праваслаўным Дакудаўскага прыхода Міхаілам Памахам і сялянінам вёскі Мейлуны Марцінай Станкуцівай Рымскага спавядання Тракельскага касцёла [9]. Існуюць і іншыя аналігічныя шлюбы паміж праваслаўнымі і каталікамі. Вельмі рэдкімі былі выпадкі, калі жаніх ці нявеста другі раз бралі шлюб, хіба толькі тады, калі хтосьці з іх заставаўся ўдаўцом ці ўдавой.

Таксама ў той час вельмі рэдкімі былі выпадкі нараджэння пазашлюбных дзяцей. Толькі адзін запіс у царкоўнай кнізе сведчыць, у 20-я гады XIX стагоддзя нарадзіўся ў Князікоўцах хлопчык Іван, - “незаконнорожденый”, як канстатуе кніга [10]. Тады падобным здарэнні былі ганьбой для ўсяго роду. Адносінам да патрабаванняў агульнай маралі можна навучыцца нашай моладзі ў XXI стагоддзі.

Царкоўныя кнігі сведчаць, што ў той перыяд было вельмі мала ранніх шлюбаў, а сем’і былі шматдзетнымі.

Цікавым на мой погляд з’яўляецца і тое, якія былі самыя паважанныя і шырока распаўсюджаныя прозвішча. Па іх можна без лішніх клопатаў ўстанавіць з якой вёскі паходзіць той ці другі жыхар. Возьмем 1845 год. Характэрнымі прозвішчамі для жыжэмцаў былі: Малец, Новік, Ткач, Евхімец, Колас, Бяляўскі, Паплёўка, Астрэйка, Булей, Касперовіч, Юшкевіч, Волчак, Ванагель, Нябежка, для Ваўкоўцаў адпаведна: Бубен, Піўта, Шавель. З 18 двароў на прозвішча Шавель было – 4; а таксама прозвішча Піўта і Бубен сустракаюцца ў 4 гаспадароў; у весцы Харужаўцы пашыраны былі прозвішчы Тулай, Піўта, Чайкоўскі, у Філіпках чатыры двары і ўсе насілі прозвішча Куча, у Бердаўцы Станкевічскай мы сустрэнем прозвішча Юнец, у вёсцы Бакуны мы сустрэнем прозвішча Васілючак, то ў той час яно сустракалася толькі ў вёсцы Меляшы. А таксама тут былі прозвішчы Палішчук, Шавель, Сарока, Чайкоўскі і Піўта. Але ў 1910 годзе ў Меляшах кожны 3-ці жыхар насіў прозвішча Васілючак, у вёсцы жыло ў гэты перыяд 99 мужчын і 92 жанчыны [11]. І яшчэ хачу заўважыць, што вышэй

названыя прозвішча вернікаў Жыжмянскай Свята-Пакроўскай царквы сёння ў Лідзе налічваецца сотні. Вось і нашы карані.

Немалаважнае значэнне мае і тое, хто працаваў святаром ў Жыжмянскай царкве з 1843 па 2010 гады. У нацыянальным архіве значацца: 1843 год – Іван Дмітравіч Залескі [12], 1845 год – Аляксандр Іванавіч Грыгаровіч [13], 1850 год – Іакаў Ігнатавіч Мар'яновіч [14], 1865 год – Сцяпан Філіпавіч Грудзінскі [15], 1903 год – Іаан Ульянавіч Заўсцінскі [16], 2009-2010 – Уладзімір Васільевіч Нікіфароўскі [17].

З кнігі прыходу грошай Жыжмянскай царквы можна даведацца, што сродкі паступалі ад продажу свечак. За абрады, у выглядзе ахвяраванняў прыхажан і г.д. Так, у 1845 годзе прыбытак склаў 6 рублёў 36,5 капейкі, у 1897г. – 181 руб. 75 кап., а ў 1900г. – ужо ажно 507 руб. 84 кап. [18].

Значны быў і расход: у 1900 годзе ён склаў 149 руб.77 кап.: за закупку васкавых свечак – 62 руб. 50 кап., за набыццё мятрычных і іншык кніг – 24 руб. 83 кап., за купляны ладан, чырвонае віно і муку для прасвіры затрачана 25 руб. 95 кап., на утрыманне Віленскага духоўнага вучылішча 15 руб. 19 кап. і інш.[19]

Сведчанні царкоўных кніг Жыжмянскай Свята-Пакроўскай царквы можна лічыць тыповымі, бо аналагічныя працэсы ў разглядаемы перыяд мелі месца і ў іншых праваслаўных прыходах XIX і пачатку XX стагоддзяў.

Устанаўленне Савецкай улады на нашай тэрыторыі прынесла выпрабаванні, ганенні на царкву: высылка святароў у Сібір, турмы і растрэлы сталі лёсам многіх духоўных асоб. Трагічны лёс напаткаў у верасні 1939 года і святара Жыжмянскай царквы Уладзіміра Бука. Ён быў неабгрунтавана растраляны так называемымі мясцовамі змагарамі за ўстанаўленне ўлады Саветаў [20]. Гісторыя нясе з сабой шмат несправядлівасці і трагічных маментаў. Няхай у XXI стагоддзі больш не будзе такіх жудасных падзей, ганенняў на царкву, бо адраджэнне духоўнасці, царквы (усіх канфесій) ёсць аксіёма моцы і росквіту нашага народа, нашай маладой сувярэннай дзяржавы Белай Русі.

Літаратура:

1. Нарысы гісторыі Беларусі. Частка 1, Мн., 1994, с.288.
2. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф. – 1806, воп. 2, спр. 1, л.13.
3. Ліда. Наш радавод. Кніга 6. Ліда, 1994, с.68.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.88.
5. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.3.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.24.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.8, л.2.
8. Газета "Іўеўскі край", 24 верасня 2005г.
9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.195, 153.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.12.
11. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.9, л.19-21.
12. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.1.
13. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.12.
14. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.7, л.34.
15. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.4, л.2.
16. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.8[а], л.2.
17. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.9, л.2.
18. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.6, л.1, 15, 46.
19. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г.Гродна. Ф.1806, воп.2, спр.1, л.93.
20. Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў. Зборнік навуковых артыкулаў. Гродна, 2006. с.205.

ЛІДА І ЛІДЧЫНА У НАВЕЙШЫ ЧАС

И.О. Федоров
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ГОРОД ЛИДА В ГОДЫ УСТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (1919 – 1920)

К началу второй мировой войны население Лидского уезда составляло около 200 тыс. чел. самой г.Лида около 18 тыс. жителей. Территория уезда была одной из наиболее значительных в губернии и охватывала современные Лидский, учинский, Вороновский районы и равнялась почти 5 тыс.кв.км (4926 верст). Уезд насчитывал 23 волости, 11 нас. Пункта со статусом города и 2.410 деревень [1, с. 64 - 65].

С сентября 1915 г. Лида была оккупирована кайзеровскими войсками. В популярной и тем более научной литературе вполне справедливо приводятся доказательства того, что в годы оккупации с территории Западной Белоруссии было вывезено в Германию огромное количество материальных ценностей: хлеб, скот, древесина и пр. Однако архивные документы и воспоминания очевидцев содержат любопытные факты. Так, например, на территории Лидского уезда немецкие власти не только не приостановили деятельность немногочисленных промышленных объектов, но даже в какой-степени стали развивать местную промышленность. За годы войны без перебоев работали в городе чугунно-литейный завод,6 лесопилок, машинная мельница, папиросно-табачные фабрики. Из Германии было привезено современное оборудование и установлено в Лидском железнодорожном депо [2, ф.4, д.1, л.2]. Особенное внимание было уделено железнодорожной станции в Белице, там были установлены новые механизмы, построены подьездные пути, здания пакгаузов и т.п. На территории уезда были проложены новые узкоколейные железнодорожные пути. Интересно отметить тот факт, что именно германские оккупанты начали разработку торфяных залежей, которыми богата Лидчина [2, там же].

По архивным источникам за годы оккупации в городе трудилось более 2 тыс. промышленных рабочих. Значительное число составляли рабочие депо и станций. Любопытно и то, что на территории уезда несколько сотен человек было занято охраной коммуникаций - путей, мостов и т.п. [2, там же, л.4]

Германские власти пошли даже на создание в городе профессиональных союзов. Наиболее многочисленным стал союз еврейских рабочих «Арбейтер Гейм» который к концу 1918 г. Насчитывал около 300 чел. К слову сказать, за годы оккупации фактически не прекращалась деятельность местных отделений польских и еврейских политических партий и организаций [3, ф.60, оп.3, ед.хр. 381, л.26].

Весной 1918 года политическая обстановка в Лиде и уезде стала меняться. Из оккупированного немцами Минска стали возвращаться беженцы, которые передавали местному населению информацию о событиях, которые произошли в Петрограде в

октябре 1917 г., пришедших к власти в России большевиках, их политике, о В.И.Ленине.

В период завершения немецкой оккупации в Лиде стала создаваться нелегальная коммунистическая организация. С октября по декабрь 1918 г. Ее деятельность возглавил присланный из Вильно Чехов как уполномоченный Губернским комитетом РКП(б). В конце декабря 1918 г. В Лиде был создан революционный комитет под руководством уполномоченного ЦК РКП(б) Н.Лазарева [3, там же, лл. 26 - 27].

В эти дни, когда военные действия были приостановлены, политическая обстановка в городе и уезде резко накалилась. Местные политические фракции- польская, еврейская и в меньшей степени- литовская стремились к тому, чтобы германские оккупанты при своем отходе передали власть именно в их руки. Документы Национального архива РБ указывают на то, что покидая Лиду, немецкие войска передали местному Революционному комитету часть оружия. Этим самым военное командование признавало ревком как наиболее авторитетную и реальную власть в городе [4, ф.6194, оп.1, д.12, л.19]. В ночь с 27 на 28 декабря части германских войск стали покидать Лиду. За три дня через железнодорожную станцию проследовало более трех десятков вагонов с оружием и амуницией, фуражом и другим военным оборудованием. Необходимо отметить тот факт, что командование РККА признавало, что на территории уезда и города отход немецких войск не сопровождался мародерством, порчей железнодорожного имущества. Покидая город, немецкие солдаты организовали революционный митинг солидарности с местным населением. Такие же митинги состоялись в Белице, Гостиловцах и ряде других населенных пунктах Лидчины [4, там же].

Как уже сказано выше, 29 декабря 1918 г. В Лиде был создан уездный ревкомитет. Его членами, кроме Н.Лазарева, стали А.Сечень- крестьянин села Винковцы Лидской волости, В. Колесник- также крестьянин из села Иодки той же волости. Уездревком занял дом бежавшего в годы войны местного купца Илютовича, который располагался по ул Садовой, 11. В материалах Лидского краеведческого музея указывается, что в состав ревкома вошли 9 членов, из которых 5 были представителями коммунистов и 4 человека представляли партию социал-демократов, которая по своим программным установкам была близка к большевикам [3, ф.60, оп.1, д.12, л.19]. Документы свидетельствуют, что ревком с помощью рабочих захватил склад с оружием, которое принадлежало местному отделению литовской партии «Тариба»- 100 винтовок и 1,5 тыс. патронов и создал городской отряд народной милиции численностью около 100 человек. Ревком организовал рабочий контроль над городской электростанцией, телефонной и железнодорожной станциями, зданиями и складами вокзала.

Первой массовой политической акцией ревкома стал организованный 31 декабря городской митинг, который был проведен в здании кинотеатра «Нирвана». Состав участников митинга, как указывают документы, был преимущественно из рабочих местных производственных коллективов. Члены ревкома объявили, что власть в городе принадлежит рабочим, а «город станет советским, как и все белорусские города. С панами и буржуазией будет покончено” [2, ф.2 (1), д.1, л.2].

3 января немецкие войска оставили территорию Лидского уезда. Ревком опасался угрозы захвата власти со стороны вооруженных отрядов польских национально-политических организаций, которые в середине декабря 1918 г. Создали в городе

объединенный комитет «Народную Раду». «Рада» имела в своем распоряжении более 200 вооруженных легионеров и рассчитывала установить свой политический контроль над городом и уездом. Ревком организовал круглосуточное патрулирование улиц города силами добровольной милиции [2, там же, ф.3, д.1, л.1]. 5 января 1919 г. В Лиду вошли эскадроны передовой разведки Красной Армии. Легионеры «Рады» вынуждены были оставить окраины города, отойдя в направлении Ивье и Щучина. Утром 10 января 1919 г. В Лиду вошли роты 3 Седлецкого полка Западной стрелковой дивизии. В городе расположились 4 полка из состава этой дивизии и ряда других формирований [2, там же]. В стратегических планах командования Красной Армии Лиде отводилось важное значение, так как город находился на пересечении ключевых коммуникаций, связывающих Минск-Гродно-Барановичи [5, с.689]. В фондах Лидского музея хранится любопытная заметка из губернской газеты « Наше утро» от 20 января 1919 г., которая была посвящена событиям в Лиде: « К приятному разочарованию некоторых местных обывателей, представляющих красноармейцев как хулиганов и грабителей, эти последние ведут себя весьма корректно…Большевики ведут энергичную борьбу с ворами и преступниками и этим самым снискали себе симпатии даже буржуазно настроенных кругов населения. Отношение между красноармейцами и населением весьма дружелюбное» [2, ф.3, д.1, л.1]. 3 Седлецкий полк был расквартирован в здании пехотных казарм на территории современного Северного городка, а другие части в домах и квартирах лидчан.

Факт прибытия в город частей Красной Армии означал усиление политического влияния местного ревкома. 6 января состоялся уездный съезд представителей «Народной Рады», которые заявили о своем намерении взять в свои руки власть в городе. Члены временного ревкома во главе с вооруженным отрядом заняли здание «Народного дома», котором происходило заседание съезда и объявили его распущенным, а саму «Раду» низложенной. Претерпел изменения и сам ревком. Во главе его стал комиссар 3 Седлецкого полка Шпак. Сечень стал ответственным за местные финансы, а Колесник –за вопросы сельского хозяйства и снабжение города продовольствием. В состав ревкома вошли жители города Подземский и Шыфман, которые стали руководить городской и уездной милицией [2, ф.4, л.1]. Примечательный факт: абсолютное большинство членов милиции составляли лидчане еврейской национальности. Приход частей Красной Армии негативным образом сказался на продовольственной ситуации в городе. Большое число магазинов и лавок не работало, так как их владельцы или покинули город, либо закрыли торговлю на неопределенный срок. Ревком начал регистрацию всех предприятий в городе и уезде, а также всех магазинов, лавок, товарных складов. Их владельцам было высказано строгое предписание не скрывать товары для свободной продажи населению.

Вскоре Лидский временный революционный комитет объявил себя полномочным органом Советской власти и принял решение именоваться Лидским уездным военно-революционным комитетом. В городе стали создаваться комитеты рабочего контроля за деятельность ключевых по значению промышленных предприятий и других объектов, была открыта биржа труда для безработных, больница, исправлены водные коммуникации и электрическое освещение центральных улиц. Решением ревкома на городскую «буржуазию» была наложена «контрибуция» на сумму 80 тыс. оккупационных марок для « нужд трудящихся». Лидчанам было объявлено о начале реализации декретов Советского правительства о земле, рабочем контроле над

торговлей, коммунальном хозяйством. В уезде началась регистрация помещичьих имений с целью их превращения в сельскохозяйственные коммуны [2, ф.3, д.1, л.1 – 3]. Социальные изменения на Лидчине были прерваны событиями Советско-Польской войны 1919-1920 гг.

16 апреля 1919 г. Польские формирования тремя колоннами начали наступление на подступах к городу. 17 апреля начались бои на улицах города, особо упорное сражение было у подножия стен древнего Лидского замка. К утру 18 апреля красноармейские части оставили город. Уездный ВРК был ликвидирован, часть его членов была расстреляна. Немногим членам коммунистической организации удалось скрыться в подполье.

Весной 1920 г. Красная Армия перешла в наступление.17 июля части РККА вошли в Лиду. Началось восстановление органов Советской власти. В городе налаживалась мирная жизнь. Заработали промышленные предприятия, пострадавшие от уличных боев. 15 сентября 1920 г. Лидчане познакомились с новой для себя формой советской жизни – коммунистическим субботником. В работах по очистке железнодорожных путей и вокзальных помещений участвовало 213 коммунаров и 707 горожан, отнесенных к беспартийным. За три часа работы было приведено в порядок 250 000 саженей железнодорожных путей. Только за один сентябрь месяц было проведено три субботника. Рабочие депо и их семьи занимались уборкой зданий вокзала и станционных территорий [3, ф.4, оп.1, д.22, л.107].

16 августа 1920 г. войска Польши перешли в стремительное контрнаступление на Западном фронте. 30 сентября части Красной Армии оставили Лиду. Кратковременный период Советской власти в городе был прерван.

Литература:

1. Документы и материалы по истории Белоруссии 1900 – 1917. Изд. АН БССР. – Мн., 1953. – Т.3.
2. Фонды Лидского краеведческого музея.
3. Национальный архив РБ.
4. Национальный архив РБ. Филиал в г.Гродно.
5. Из истории Гражданской войны в СССР. – М.; 1960. – Т.1.

А.М. Загідулін
г. Гродна, ГрДУ імя Я.Купалы

ЛІДА І ЛІДЧЫНА Ў СКЛАДЗЕ ІІ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ (1921 – 1939 гг.)

Пасля заканчэння савецка-польскай вайны і заключэння Рыжскага мірнага дагавора Ліда і Лідчына ў якасці Лідскага павета разам з іншымі шасцю паветамі ўвайшлі ў склад Навагрудскага ваяводства. У 1921 г. Лідскі павет быў самым вялікім па плошчы ў ваяводстве: ён складаўся з 23 гмін і займаў 5 496 кв. км. (Для параўнання, сёння Лідскі раён распасціраецца на 1,6 тыс. кв. км.). Насельніцтва павета складала 193 190 чалавек , з іх у гарадах пражывала 15 783. Мужчынскага насельніцтва ў Лідскім павеце было 93 096 (48,1 %), а жанчын – 100 094 (51,9 %). Гэта амаль адпавядала сярэдняму паказчыку па ўсёй ІІ Рэчы Паспалітай: з 27 192 674 насельніцтва 13 134 062 складалі мужчыны (48,3 %), а 14 058 612 – жанчыны (51,7 %). Па шчыльнасці насельніцтва Лідскі павет займаў 5-е месца ў Навагрудскім ваяводстве (35,1 чалавек на 1 кв. км), што фактычна адпавядала сярэдняму паказчыку па ваяводстве – 35,7 чалавек на 1 кв. км. Самая высокая шчыльнасць насельніцтва ў ваяводстве была ў Нясвіжскім павеце – 56,5 чалавек на 1 кв.км. Для параўнання – у Гродненскім павеце шчыльнасць насельніцтва таксама не была высокай –34,6 чалавек на 1 кв. км. Сярэдні паказчык па ІІ Рэчы Паспалітай сягаў аж 70,0 чалавек на 1 кв. км [1, с. 8].

Горад Ліда ў 1921 г. налічваў 13 401 жыхара і быў другім па велічыні ў ваяводстве пасля Баранавіч (28 101 чалавек). Для параўнання сучасны абласны цэнтр ў 1921 г. меў 34 653 жыхара.

Этнічны склад насельніцтва Лідскага павета згодна польскаму перапісу 1921 г. быў наступны: палякі – 148 773 чалавекі (77,0 %), украінцы – 20 (0 %), беларусы – 25256 (13,1%), немцы – 18 (0 %), яўрэі – 9 137 (4,73 %), іншая ці невядомая нацыянальнасць – 9 984 (5,17 %). У сярэднім па Навагрудскаму ваяводству у працэнтных суадносінах палякі складалі 54,0 %, украінцы – 0 %, беларусы – 37,8 %, немцы – 0 %, яўрэі – 6,8 %, іншая ці невядомая нацыянальнасць – 1,4 % [2, с. 12–14]. Такім чынам, сярэдняя колькасць беларусаў у Лідскім павеце была ніжэйшая, чым па ваяводстве, амаль на 25 %, яўрэяў таксама было менш, але працэнт палякаў быў значна вышэйшы. Працэнт “іншай нацыянальнасці” ў Лідскім павеце павысіла значная колькасць літоўскага насельніцтва.

Па канфесіях жыхары Лідскага павета былі размеркаваны наступным чынам: католікі – 135 185, праваслаўныя – 41 169 (21,3 %), пратэстанты – 80 (0,4 %), іўдзеі – 16 551 (8,6 %), іншыя ці невядомыя – 205 (0,1 %) [2, с. 12–14]. Адразу кідаецца ў вочы намнога большая колькасць палякаў, чым католікаў (куды ўваходзілі і літоўцы). Сфальсіфікаванасць вынікаў перапісаў у бок павелічэння кольскасці польскага насельніцтва з’яўляецца агульнапрызнаным фактам як у айчыннай , так і ў польскай гістарыяграфіі. Таму некаторыя даследчыкі, як напрыклад, П.Эберхард, прапаноўваюць у вызначэнні нацыянальнага складу Заходняй Беларусі прытрымоўвацца рэлігійнага паказчыка [3, с. 61]. Але ў любым выпадку, перапіс у пэўнай ступені адлюстроўваў рэгіянальныя асаблівасці этнаканфесійнага складу насельніцтва. Такім чынам, Лідскі павет быў самым “польскім” у Навагрудскім ваяводстве і меў адзін з самых высокіх паказчыкаў польскага насельніцтва і каталіцкага веравызнання сярод усіх

заходнебеларускіх паветаў. Гэта і абумовіла некаторыя асаблівасці грамадска-палітычнага, гаспадарчага і культурнага развіцця павета.

Ступень канцэнтрацыі прамысловасці ў гарадах Заходняй Беларусі не была высокай – буйнейшыя прадпрыемствы не размяшчаліся ў буйных гарадах. Гэта тэндэнцыя праяўлялася і на Лідчыне. Буйнейшае прадпрыемства Навагрудскага ваяводства – шкляная гута А.Т.”Нёман”. Па развіцці прамысловасці ў сярэдзіне 20-х гадоў Ліда займала ў Навагрудскім ваяводстве 3-е месца пасля Слоніма, які меў у 1921 г. усяго 9 643 жыхара, і Баранавіч. У канцы 1926 г. у Лідзе знаходзіліся 4 лесапілкі, на якіх працавала 90 рабочых, механічна-сталярная майстэрня (10 рабочых), фабрыка па вытворчасці гарэлкі (12 рабочых), 2 бровары (20 рабочых), фабрыка алею (3 рабочыя), фабрыка па вытворчасці мыла (5 рабочых), фабрыка па вытворчасці шкіпінару (5 рабочых), фабрыка цвікоў і дроту (20 рабочых), прадзільня воўны (12 рабочых), электрастанцыя (15 рабочых), бойня (4 рабочыя), 2 тэкстыльныя фабрыкі(70 рабочых). Усяго ў Лідзе налічвалася 326 рабочых [4, арк. 1 зв.]. Рамесных майстэрняў у Лідзе на канец 1926 г. налічвалася 305, з іх 21 % – шавецкіх, 14 % – кравецкіх, 11 % – пекарняў, 18 % – мясных і каўбасных, 39 % – іншых.. Па колькасці рамесных майстэрняў, як і па колькасці устаноў гандлю – 641, Ліда таксама займала трэцяе месца пасля тых жа Слоніма і Баранавіч [4, арк. 2].

У 30-я гады Ліда становіцца значным прамысловым цэнтрам Навагрудскага ваяводства. У 1931 г. горад меў 19 490 жыхароў (2-е месца ў Навагрудскім ваяводстве пасля Баранавіч) і займаў плошчу 28,3 кв.км (1-е месца ў ваяводстве). Для параўнання вялікімі гарадамі былі Слонім (16 284 жыхара), Пінск (31 912), Брэст (50 706). Самымі вялікімі гарадамі усходніх ваяводстваў былі Вільня (196 383), Львоў (312 177). Сталіца II Рэчы Паспалітай Варшава утрымоўвала першынство, тут пражывала 1 171 900 чалавек [5, с.34]. У стане на дзень 17 верасня 1938 г. Ліда налічвала 26 257 жыхароў [6, с.12], г.зн. на працягу міжваеннага перыяда адбылося павелічэнне насельніцтва горада амаль у два разы, што дазваляе гаварыць аб пэўнай ступені ўрбанізацыі.

Лідскі павет у 1931 г. займаў усяго толькі 4 258 кв. км і меў 183, 5 тыс. чалавек насельніцтва але працягваў займаць лідзіруючыя пазіцыі па абодвум паказчыкам у Навагрудскім ваяводстве, якое налічвала 8 паветаў. Шчыльнасць насельніцтва 43 чалавека на 1 кв.км. – тое ж 5-е месца ў ваяводстве, што і 10 год таму. Агульная шчыльнасць насельніцтва II Рэчы Паспалітай складала ў 1931 г. 83 чалавекі на 1 кв.км. Такім чынам, шчыльнасць насельніцтва ў Лідскім павеце ўзрасла за 10 год на 22,5 %, а па ўсёй II Рэчы Паспалітай – толькі на 18,6 %. У другой палове 30-х гадоў Ліда была самым развітым ў прамысловых адносінах горадам Навагрудскага ваяводства, у якім пераважала дрэваапрацоўка і перапрацоўка сельскагаспадарчай сыравіны. У справаздачы навагрудскага ваяводы за 1936 г. па стане прамысловасці ў ваяводстве фігуруе фактычна толькі адна Ліда, дзе актыўна развіваліся досыць нетыповыя для ваяводства галіны прамысловасці: хімічная – фабрыка “Карона” (10 рабочых), гумовая – фабрыка абутку “Ардаль” (да 700 рабочых), а таксама фабрыка братоў Кушалевічаў “Унігум” па вытворчасці дробных гумовых вырабаў (ручак, веласіпедных педаляў і шын). У Лідзе канцэнтравалася таксама металаапрацоўчая прамысловасць. У згаданай справаздачы з пяці прадпрыемстваў галіны ў ваяводстве ў Лідзе згадваюцца тры: фабрыка дроту, цвікоў, падкоў і інш. “Дротіндустрыя”, фабрыка сельскагаспадарчых машын і інструментаў і ліцейная фабрыка [7, арк. 47; 8, с. 4]. У канцы 30-х гадоў у Лідзе мелі свае аддзяленні 6 банкаў [6, с.13]

У культурным плане Ліда была досыць развітым горадам. У крыніцах згадваюцца у розныя часы кінатэатры “Эдысон”, “Эра”, “Нірвана”, “Свят”. У 1932 г. найбольш папулярным быў кінатэатр “Эдысон”, дзе фільмы дэманстраваліся штодзень, па 2-4 дні (рэдка – даўжэй) адзін фільм. Прычым рэпертуар кінатэатраў розных гарадоў Заходняй Беларусі амаль не паўтараўся [9, арк. 1-2]. У кінатэатрах, акрамя паказу кінафільмаў, арганізоўваліся тэатральныя пастаноўкі гастралюючых труп, устраіваліся танцавальныя вечары, дабрачынныя мерапрыемствы, балі-маскарады і г.д., у якіх магло прымаць удзел да 500 чалавек Сярод арганізатараў такіх былі яўрэйскае Таварыства “Тарбут”, Таварыства грамадскай сацыяльнай дапамогі яўрэйскаму насельніцтву, іншыя дабрачынныя таварыствы. Міжваенныя кінатэатры былі сапраўднымі цэнтрамі не толькі культурнага, але і грамадска-палітычнага жыцця. Уладальнікі кінатэатраў абавязаны былі прадастаўляць глядзельныя залы па зніжанай цане ці бясплатна для сходаў разнастайных грамадскіх палітычных арганізацый, таварыстваў, партый і г.д. Нават падчас знакамітай забастоўкі на фабрыцы “Ардаль” у 1936 г. кінатэатр “Эра” выкарыстоўваўся для сходаў і мітынгаў рабочага актыву.

У міжваенны перыяд у Лідзе існавала гарадская польская бібліятэка, працавалі Дзяржаўная гімназія імя Я.К.Хадкевіча, для якой летам 1931 г. быў узведзены новы будынак, 8-класная прыватная яўрэйская агульнаадукацыйная гімназія імя Мойшы Дваржэцкага, Магістрацкая агульнаадукацыйная гімназія, Гандлёвая школа або Купецкая гімназія. У другой палове 30-х гадоў у Лідзе выходзіў часопіс “Ziemia Lidzka”, якую рэдагаваў мясцовы краязнаўца Уладзіслаў Абрамовіч. Яго часткай быў краязнаўча-рэгіянальны месячнік “Ziemia Nasza”. Ліда, як бачым была адным з адукацыйным цэнтраў ваяводства, прычым прафесійна-тэхнічнай адукацыі. Сярод пяці прафесійных школ ваяводства – адна была ў Лідзе. У 1936 г. у Навагрудскім ваяводстве арганізавана 7 прафесійна-тэхнічных курсаў, з іх 2 – у Лідзе: чатырохтыднёвыя курсы сваркі і рэзкі металу і двухмесячныя курсы спрошчанай бухгалтэрыі [7, арк. 48].

Калі гаварыць пра развіццё турызму, то Ліда не была асноўным турыстычным цэнтрам Навагрудскага ваяводства. Саюз турыстычнай прапаганды Навагрудскага ваяводства і аддзел (рэферат) турызма Навагрудскага ваяводскага ўпраўлення адзначалі, як найбольш развітыя, маршруты, звязаныя з мясцінамі Адама Міцкевіча (Свіцязь, Туганавічы, і маршруты да Мірскага і Нясвіжскага замкаў. Экскурсіі па краіне былі скіраваны ў першую чаргу ў бок Вільні. У прыватнасці, у 1936 г. было арганізавана 3 так званыя “папулярныя” цягнікі з Баранавіч і Ліды ў Вільню па 600 чалавек [7, арк. 13]. Лідскі замак не быў “раскручаным” турыстычным аб’ектам і ўпамінаўся ў крыніцах у асноўным як “руіны замка Гедыміна”, якія, праўда былі падвергнуты кансервацыі. На кастрычнік 1935 г., згодна справаздачы Лідскага павятовага старасты, гэтыя руіны “не былі ў пагрозлівым стане”, і на іх паднаўленне было выдзелена 350 злотых. У 1933 г. паўднёвая сцяна замка была ўзмоцнена праз пабудову фундамента вакол шчыліны і падсыпку зямлёй звонку [10, арк. 3].

Не засталася ў баку Лідчына і ад руху за беларускія школы. Адной з важнейшых падзей у развіцці беларускай адукацыі ў II Рэчы Паспалітай быў “Закон аб мове і арганізацыі школьнай справы для нацыянальных меншасцей” ад 31 ліпеня 1924 г. Згодна яму, беларуская дзяржаўная школа магла быць адкрыта ў тых паветах, дзе беларусы складалі 25 % насельніцтва і калі гэтага патрабавалі бацькі як мінімум 40 дзяцей ва ўзросце ад 7 да 13 гадоў. Але такой умовай беларускія вучні дыскрымінаваліся, бо дастаткова было ўсяго 20 дзяцей бацькоў, што жадалі польскай

мовы навучання, каб школа стала двухмоўнай. Двухмоўная, ці утраквістычная, – феномен школы, дзе выкладанне адбывалася на польскай і беларускай (украінскай, літоўскай) мовах. Мэтай такой школы было “выхаванне добрых грамадзян дзяржавы польскай і няпольскай нацыянальнасці ва ўзаемнай павазе да іх нацыянальных уласцівасцей”. Каб заявіць сваё жаданне вучыць дзіця ў беларускай школе, бацькі павінны былі запоўніць дэкларацыю, пацвердзіць яе сапраўднасць у адміністрацыйных ўлад – старасты, суддзі, натарыуса, але часцей за ўсё гэта былі гмінныя войт і пісар. Затым дэкларацыі неабходна было падаваць павятоваму школьнаму іспектару, той перадаваў дакументы куратару школьнай акругі, які і вырашаў пытанне аб змене мовы выкладання ў школе. Аб адкрыцці новай школы прымаў рашэнне міністр веравызнанняў і публічнай асветы. Пасля прыняцця закона ў Заходняй Беларусі распачаўся масавы рух афармлення і падачы дэкларацый за беларускую школу. У сакавіку 1925 г. Цэнтральная беларуская школьная рада ў Вільні зарэгістравала 6524 дэкларацый аб навучанні 9520 дзяцей на беларускай мове. Найбольш дэкларацый пададзена ў Пружанскім (1294 дэкларацыі на 1754 вучні) і Косаўскім (1159 дэкларацый на 1568 вучняў) паветах Палескага ваяводства. У Навагрудскім ваяводстве колькасць дэкларацый па паветах адрознівалася: у Нясвіжскім павеце пададзена 570 дэкларацый на 906 вучняў, у Навагрудскім – 565 на 836, у Слонімскім – 508 на 772. У Лідскім павеце зарэгістравана ўсяго толькі 55 дэкларацый на навучанне 90 дзетак, г.зн. максімум на дзве школы. Менш за ўсё ў Навагрудскім ваяводстве жадалі беларускай школы ў Баранавіцкім павеце, як не дзіўна, з досыць высокім працэнтам беларускага насельніцтва. Там было сабрана ўсяго толькі 40 дэкларацый на вучобу 55 дзяцей. Па Гродзенскім павеце налічвалася 454 дэкларацыі на 671 вучня [11, с. 37].

Падчас адноснай лібералізацыі ў нацыянальнай палітыцы ў другой палове 20-х гадоў польскія ўлады, дазволілі арганізаваць для педагогаў беларускіх школ ў 1927–1930 гадах трохтыднёвыя курсы беларускай мовы ў Нясвіжы, Свянцянах, Пружанах, Слоніме, Нясвіжы і Гродна. У 1927 г. працавалі такія курсы і ў Лідзе. [12, с. 123].

На Лідчыне мелі месца праяўленні характэрных тэндэнцыі канфесійнай палітыкі польскіх улад на далучаных да Польшчы ў 1921 годзе тэрыторыях. Пераважная большасць мясцовага праваслаўнага духавенства была па свядомасці і нацыянальнасці рускай, выхаванай у царскай Расіі. Яно не хацела і не магло пагадзіцца са стратай дамінуючай ролі праваслаўнай царквы. Таму дзейнасць большасці святароў не спрыяла стабілізацыі абстаноўкі ў Заходняй Беларусі і часта выклікала небеспадстаўныя падазрэнні ў прадстаўнікоў як мясцовай адміністрацыі, так і праваахоўных органаў. У Лідскім павеце увагу паліцыі прыцягнуў настаяцель прыхода з вёскі Збляны Лідскага павета айцец Валкоўскі восенню 1924 г. У выніку праяўлення, як гучыць у паліцэйскім рапарце, “нелаяльных адносін да польскай дзяржаўнасці” ён быў пазбаўлены пасады і аддадзены пад суд па артыкулу 108 крымінальнага кодэкса ІІ Рэчы Паспалітай [13, арк. 1]. Дзяржаўная ўлада ў выпадку прызнання недабранадзейнымі некаторых праваслаўных святароў патрабавала ад царкоўных іерархаў іх пераводу асобных святароў у іншыя месцы, часта з паніжэннем па службовай лесвіцы ці нават, у выпадку прызнання яго дзейнасці шкоднай для дзяржавы, патрабавала высялення іх за межы ІІ Рэчы Паспалітай. 15 мая 1931 г. ў вёсцы Бобры Лідскага павета, на пасадзе адміністратара мясцовай царквы апынуўся былы настаяцель царквы ў вёсцы Дзембрава Шчучынскага павета Васіль Мышкоўскі, беларус па нацыянальнасці, дзеці якога вучыліся ў беларускай гімназіі ў Вільні. Ён быў пераведзены з паніжэннем на пасаду

адміністратара царквы прычым без усялякага тлумачэння, як сцвярджалася, “у інтарэсах службовых”.

Ліда была адным з цэнтраў (разам з Баранавічамі) сацыяльнага страхавання Навагрудскага ваяводства. Дзеянне установы сацыяльнага страхавання ў Лідзе было распаўсюджана на Лідскі, Навагрудскі, Валожынскі і Шчучынскі паветы. Тэрыторыя гэта была падзелена на 21 раён, на тэрыторыі якіх знаходзілася 11 280 застрахаваных і 17 486 членаў іх сем’яў, якіх абслугоўвалі 21 урач. За 1936 г. імі было наведана 16 026 хворых, пракнсультавана 67 135. Бальнічных выдадзена 17 731 злоты, на пахаванні – 1 442 злотых [7, арк. 13]. Санітарна-гігіенічны ўзровень заходнебеларускіх гарадоў быў невысокі, што адзначалася мясцовымі ўладамі. Забеспячэнне чыстай пітнай вадой працягвала заставацца праблемай. У 1938 г. Лідчане ваду бралі з 753 студняў, было таксама 177 студняў-помпаў і 17 артэзіянскіх свідравін [6, с.12] Для параўнання, у Гродна дзейнічала 37 студняў і 11 свідравін. Праўда, у Гродна існаваў водаправод, але ім на 1927 г. карысталася ўсяго толькі 1240 абанентаў. Вада ў студнях была нізкай якасці. У лістападзе 1922 г. у Навагрудскім ваяводстве знаходзілася 47 аптэк і 81 рознічны аптэчны склад. У Лідскім павеце ў гэты час было 11 аптэк: 2 у Лідзе і па адной у Шчучыне, Жалудку, Васілішках, Астрыно, Вярэнова, Беняконях, Радуні, Беліцы і Эйшышках. Уладальнікам першай лідскай аптэкі быў Рудольф Бергман, кіраўніком – правізар Уладыслаў Валянскі выпускнік Маскоўскага універсітэта 1887 г., дапамагаў яму – Міхаіл Шыдлоўскі. Другая лідская аптэка належала братам Стукатарам. Кіраваў у ёй правізар Бенедыкт Найдзіновіч, памочнікамі былі Ізраэль Стукатар, Пайя Кошчар і вучань Макс Пруські [13, арк. 10 зв., 3].

Такім чынам, можна сцвярджаць, што Ліда і Лідскі павет развіваліся ў міжваенны час у рэчышчы працэсаў, што адбываліся па ўсёй Заходняй Беларусі. На фоне іншых гарадскіх населеных пунктаў рэгіёна Ліда выглядала магутным прамысловым цэнтрам. Гэты факт, а таксама асаблівасці этнаканфесійнага складу насельніцтва павета вызначылі спецыфіка грамадска-палітычнага і культурнага жыцця Ліды і Лідчыны. Ліда знаходзілася у авангардзе заходнебеларускіх урбанізацыйных працэсаў.

Літаратура:

1. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1925.
2. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1924.
3. Eberhardt, P. Przemiany narodowościowe na Białorusi / P. Eberhardt. – Warszawa: Editions Spotkania, 1994. – 181 s.
4. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. Ф. 551, воп.1, спр. 25.
5. Rocznik Ziem Wschodnich. Rok IV. – Warszawa: Towarzystwo rozwoju Ziem Wschodnich, 1939.
6. Miasto Lida w 1938 roku // Ziemia Lidzka. – 2003. – № 6. – S. 12–15.
7. ДАГВ. Ф. 551, воп.1, спр. 342.
8. Кулеш, А. От сентября 1920 до сентября 1939 / А.Ф.Кулеш // ОНИКС. – 1998. – № 17. – С. 3-5.
9. ДАГВ. Ф. 551, воп.1, спр. 1160.
10. ДАГВ. Ф. 551, воп.1, спр. 2089.
11. Вабішчэвіч, А. Асвета ў Заходняй Беларусі (12921–1939 гг.) / А.М.Вабішчэвіч; Брэст: Выдавецтва БрДУ, 2004. – 116 с.
12. Siemakowicz M. Szkoły z białoruskim językiem nauczania na tle polityki władz polskich wobec ludności białoruskiej od zamachu majowego do końca II Rzeczypospolitej // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2002. – №17. – S.119 – 140.
13. ДАГВ. Ф. 1, воп. 1, спр. 1373.
14. ДАГВ. Ф. 551, воп.1, спр. 1478.

Э.А. Мазько
г. Гродна, ГрДУ імя Я.Купалы

ДЗЕЙНАСЦЬ БЕЛАРУСКАЙ ХРЫСЦІЯНСКАЙ ДЭМАКРАТЫІ Ў ЛІДЗКІМ ПАВЕЦЕ

Беларуская хрысціянская дэмакратыя за час свайго існавання ў 1917-1939 гадах прайшла складаны шлях развіцця, які можна падзяліць на наступныя этапы:

1. Перыяд станаўлення хрысціянска-дэмакратычнай плыні ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху, яе ідэалагічнае і арганізацыйнае афармленне – **1917 - 1924 гг.**
2. Перыяд росквіту палітычнай і асветніцкай дзейнасці БХД – **1925 - 1934 гг.**
3. Перыяд ператварэння БХД у БНА, заняпад палітычнай і культурна-асветніцкай дзейнасці партыі – **1935 - 1939 гг.**

Арганізацыйнае афармленне беларускага хрысціянска-дэмакратычага руху адбылося на Мінскім з’ездзе каталіцкага святарства 24-25 мая 1917 г. Ініцыятарамі з’езда выступілі ксяндзы Л. Хвецька, В. Гадлеўскі, А. Астрамовіч, Ф. Будзька і А. Цікота. Удзел у ім брала каля 30 беларускіх святароў [10, с.93]. На з’ездзе былі разгледжаны пытанні аб адносінах да беларускага нацыянальнага руху, аб палітычна-народнай, сацыяльна-эканамічнай, культурна-асветніцкай і выдавецкай дзейнасці ксяндзоў-беларусаў. Было таксама прынята рашэннне стварыць беларускую каталіцкую арганізацыю і распачаць у Петраградзе выданне газеты “Бацькаўшчына”. Вынікамі Мінскага з’езда ксяндзоў-беларусаў стала стварэнне дзвюх хрысціянска-дэмакратычных арганізацый. Першая была ўтворана ў маі 1917 г. ў Петраградзе. Яна атрымала назву Хрысціянская Дэмакратычная Злучнасць. Яе кіраўнікамі і ідэолагамі былі кс. Ф. Абрантовіч і Л. Хвецька. Апрача ксяндзоў і клерыкаў Духоўнай Акадэміі, сябрамі ХДЗ з’яўляліся і свецкія асобы (Б. Эпімах-Шыпіла і іншыя). 8 кастрычніка 1917 г. гэтая група пачынае выдаваць газету “Крыніца”.

Другая хрысціянска-дэмакратычная арганізацыя была створана ў Мінску. У адрозненне ад ХДЗ, якая складалася выключна са свядомых беларусаў, хаця і не акцэнтавала гэтага, мінская хадэцыя мела інтэрнацыянальны характар. Апрача беларусаў, у яе склад уваходзілі палякі. Агульны лік сяброў мінскай хадэцыі сладаў прыблізна 600 чалавек [8]. Аднак у хуткім часе польская частка паспрабавала надаць арганізацыі польскі нацыянальны характар. Беларусы на чале з кс. В. Гадлеўскім выходзяць з яе складу і 5 верасня 1918 г. на сваім сходзе ўтвараюць Беларускую Хрысціянскую Дэмакратыю. Але яна не змагла разгарнуць актыўнай дзейнасці, бо апынулася без лідэра: біскуп З. Лазінскі, незадаволены нацыянальнай дзейнасцю Гадлеўскага, высылае ксяндза ў Нясвіж [1, с.126].

У канцы 1918 г. бальшавікі закрываюць у Петраградзе каталіцкую Духоўную акадэмію. Беларускія ксяндзы і студэнты, якія былі звязаны з ёй, пакідаюць горад і вяртаюцца на радзіму. У гэты ж час у Мінск прыязджае стваральнік і ідэолаг ХДЗ кс. Ф. Абрантовіч, запрошаны на пасаду рэктара Духоўнай семінарыі. Дзякуючы яго намаганням, ХДЗ і БХД аб’ядноўваюцца ў адну арганізацыю – Беларускую Хрысціянска-Дэмакратычную Злучнасць, якую ён і ачоліў. На пачатак 1919 г. БХДЗ аб’ядноўвала ў сваіх шэрагах звыш 200 сяброў [10, с.120]. Менавіта з гэтага моманту

распачынаецца актыўная праца па стварэнню нізавых суполак хадэцыі ў правінцыі. Разам з тым, амаль усе яны былі створаны пры парафіяльных касцёлах і на чале іх стаялі ксяндзы. Таму зразумела, што наяўнасць структур партыі на тэрыторыі таго ці іншага павета залежыла ад наяўнасці там свядомага беларускага каталіцкага святара. Датычна ж Лідзкага павета, дык акрамя кс. М. Шалкевіча, які служыў у вёсцы Дворышча, іншых свядомых святароў тут не было. Таму і першая суполка ў павеце была толькі адна. Да таго ж і інфармацыя пра яе дзейнасць фактычна адсутнічае.

Пачынаючы з 1925 г. праводзілася рэарганізацыя БХД. Вынікам яе стала ператварэнне хадэцыі з касцельна-грамадскай арганізацыі ў палітычную партыю. У першую чаргу гэты працэс датычыўся стварэння яе новай рэгіянальнай структуры. Так, у 1928 г. на II з’ездзе абноўленай БХД было прынята рашэнне ўдасканаліць структурную арганізацыю партыі. Ранейшая схема, калі нізавыя арганізацыі падпарадкоўваліся непасрэдна цэнтру, замянялася больш складанай. Правесці рэарганізацыю партыі даручалася ЦК. На яго пасяджэнні ад 2 снежня 1928 г. была распрацавана новая структурная будова БХД. Было прынята рашэнне ўвесці інстытут павятовых камітэтаў. Яны павінны былі складацца з трох чалавек і каардынаваць дзейнасць партыйных суполак на тэрыторыі свайго павета. На ўспомненым пасяджэнні ЦК быў нават распрацаваны спіс гэтых камітэтаў. Меркавалася, што яны будуць створаны ў 8 паветах Віленскага, у 4 – Навагрудскага і ў 3 – Беластоцкага ваяв. Усяго планавалася стварыць 15 камітэтаў. На Лідчыне павятовы камітэт БХД павінны былі ўзначаліць Ціхановіч, Ф. Малец, Цыдзік [2, арк.89].

Рэарганізацыя праводзілася з мэтай надання большай эфектыўнасці культурна-асветніцкай і палітычнай дзейнасці БХД на месцах. Акрамя таго, яна павінна была паспрыяць крышталізацыі структурнай будовы партыі. Аднак рэарганізацыя не адбылася. Па-першае, хадэцыя не мела ў паветах дастатковай колькасці функцыянераў, якія б маглі ўзначаліць камітэты. Другой прычынай, якая перашкодзіла ўскладненню структуры партыі, быў недахоп фінансавых сродкаў. Стварэнне павятовых камітэтаў з пастаянным штатам супрацоўнікаў вымагала значных выдаткаў. БХД ніколі не мела грошай у дастатковай колькасці. Тыя сродкі, якімі яна валодала, выдаткоўваліся ў першую чаргу на правядзенне культурна-асветніцкіх акцый і на друк. Трэцяй прычынай няўдачы рэарганізацыі будовы партыі ў 1928 г. быў крыжовы паход арцыбіскупа Ялбжыкоўскага супраць БХД. У гэтых варунках для лідэраў хадэцыі на першае месца станавілася задача захаваць ужо існуючую структуру партыі і яе склад.

Узнікае заканамернае пытанне: дык ці быў, а калі быў, дык якім па сваіх памерах уплыў БХД ў Лідзкім павеце? Найперш, мусім зазначыць, што рэальна структуры і дзеячы хадэцыі на Лідчыне былі прысутныя. Варта тут узгадаць вядомую ссылку дзеяча партыі ксяндза Віктара Шутовічы, які ў 1926 г. быў паніжаны з дастойнасці пробашча парафіі ў Барадзенічах Браслаўскага павуту да вікарыя і пераведзены ў Ліду, дзе знаходзіўся пад наглядам мясцовага польскага духавенства.

Па ранейшаму ў Дворышчы дзейнічала суполка БХД, арганізавыаная ўспомненым ксяндзом Шалкевічам. Больш таго, у 1926 г. Пры ёй быў арганізавана кааператыўная малачарня, якая не толькі займалася вытворчай дзейнасцю, але і фінансавала правядзенне разнастайных асветніцкіх акцый, арганізоўваемых хадэкамі [5].

Пра наяўнасць хадэкаў у Лідзкім павеце сведчыць таксама допісы жыхароў павета ў партыйную газету “Беларуская крыніца”. Датычыліся яны розных аспектаў

павятовага жыцця. Так, гэта магла быць крытыка скваплівасці каталіцкіх ксяндзоў [4], альбо адносін мясцовай адміністрацыі да беларусаў і іх патрэбаў [6]. І калі ў першым выпадку допісы як правіла былі ананімныя, дык другая карэспандэнцыя была падпісана Язэпам Хадыкай.

Часта допісы ў газету датычыліся ўнутраняй беларускай міжпартыйнай барацьбы. Так у №36 "Беларускай крыніцы" ад 22 кастрычніка 1926 г. было надрукавана "Пісьмо ў рэдакцыю", падпісанае Я. Дударам і М. Занозай з вёскі Суботнікі. Аўтары вакрывалі нейкага Кастуся Светавастокава, які на Лідзкім павятовым з'ездзе БСРГ прадстаўляў Суботніцкую гміну. У лісце сцвярджалася, што такая асоба ў гміне амаль невядомая, а таму гэты чалавек "ня мог і ня меў на'т маральнага права гаварыць ад нашае гміны [3].

У 1928 г. пад час выбараў у Сойм і Сенат надыходзілі ў рэдакцыю газеты і допісы, якія спрабавалі выкрыць небеларускія выбарчыя спісы і заагітаваць выбаршчыкаў з Ліды і павету галасаваць за баларускі спіс: "Памятайце, што маем сваіх людзей, якіх мы павінны правясці ў Сойм! Наш нумар 18!" [7].

Што да памераў уплыву БХД у Лідзкім павеце, дык ускосна пра яго можа сведчыць колькасць падпісчыкаў усё той жа "Беларускай крыніцы". Так, у 1925 г. яна мела 870 сталых падпісчыкаў з розных куткоў Заходняй Беларусі. Згодна дадзеным рэдакцыі, газету выпісвалі: у Дзісненскім павеце – 114 падпісчыкаў, у Ашмянскім – 104, Свянцянскім – 80, Віленскім (без Вільні) – 63, Гродзенскім – 61, Дунілавіцкім (Пастаўскім) – 53, Нясвіжскім – 50, Ваўкавыскім – 40, Сакольскім – 38, Вілейскім – 37, Валожынскім – 35, Беластоцкім – 30, Лідскім – 30, Слонімскім – 28, Пружанскім – 18, Навагрудскім – 18, Браслаўскім – 15, Баранавіцкім – 16, Пінскім – 14, Лунінецкім – 13, Стаўбцоўскім –13 [9]. Як бачым, колькасць падпісчыкаў "Беларускай крыніцы" на Лідчыне абмяжоўвалася ўсяго толькі 30 асобамі. У параўнанні з Дзісненскім паветам гэта быў невялікі лік асобаў.

У трэці перыяд дзейнасці партыі – 1935-1939 гады –звесткі пра яе суполкі ў Лідзкім павеце адсутнічаюць.

Падводзячы вынікі зазначым, што БХД у 20 гады XX стагоддзя мела свае структуры на тэрыторыі Лідзкага павета. Разам з тым іх колькасць была нешматлікай, а рэальны ўплыў хадэцыі на грамадскае жыццё Лідчыны – мізэрны.

Літаратура

1. З жыцця і дзейнасці кс. В.Гадлеўскага. Аўтабіяграфічны нарыс // Гарадзенскія запісы: Старонкі гісторыі і культуры. / Рэд. П.Сцяцко.- Гародня, 1993.- Вып.1.- С.120-130.
2. ЦБ НАНБ, ф.23, воп.1, адз.зах.73.
3. Biełaruskaja Krynica.- 1926.- 22 kastryčnika.- S.8.
4. Biełaruskaja Krynica.- 1926.- 19 listapada.- S.4
5. Biełaruskaja Krynica.- 1927.- 28 studzienia.- S.5.
6. Biełaruskaja Krynica.- 1927.- 5 lipnia.- S.4
7. Biełaruskaja Krynica.- 1928.- 20 lutaha.- S.4.
8. Krynica.- 1918.- 12 lutaha.- S.3
9. Krynica.- 1925.- 1 lutaha.- S.2.
10. Stankiewicz Ad. Bieiaruski Chryścijanski Ruch.- Wilnia, 1939.- 272s.

А. Ф. Кулеш
г. Ліда

17 ВЕРАСНЯ 1939 г. – ПАВАРОТНЫ МОМАНТ У ЖЫЦЦІ БЕЛАРУСАЎ

Пытанню стварэння адзінай Беларусі ў 1939 г. прысвечана нямала публікацый, дакументальных даследаванняў, напісана шмат навуковых работ і газетных артыкулаў. Змест іх далека не ідэнтычны. У адных сцвярджаецца, што гэты гістарычны акт ёсць эпахальная падзея ў доўгачаканым жаданні беларусаў да ўз'яднання. Іншыя лічылі і лічаць да сёння, што гэта падзея ёсць не што іншае, як агрэсія і гвалтоўнае далучэнне заходніх абласцей да БССР.

Заходнія беларусы сустрэлі РСЧА кветкамі, шматлікімі мітынгамі, прывітальнымі шэсцямі, масавымі гуляннямі. Паўсюды раздаваліся здравіцы на яе адрас, на адрас правадыроў партыі і савецкай дзяржавы.

Вось што пісаў у сваім лісце І. В. Сталіну сакратар ЦК КП(б) Беларусі П. К. Панамарэнка:

"Хочу поделиться некоторыми своими впечатлениями от посещении Западной Белоруссии. Я посетил Столбцы, Мир, Тур /Турэц/, Кореличи, Новогрудок, Несвиж, Слоним, Барановичи, Волковыск н многие другие города и деревни... Настроение среди белорусских крестьян прекрасное. Во всём поддерживают, как могут, Красную Армию. Во всех городах, в которых побывал, не встретил ни одного человека, который не говорил бы по-русски. Все прекрасно говорят по-русски, даже молодежь". / Ліст сакратара ЦК КП(б) Беларусі П. К. Па-намарэнкі І. В. Сталіну ад 25 верасня 1939 г. НАРБ, ф. 4, оп. 21., спр. 1521, с. 206-211/.

І гэта не было выдумкай. Вельмі добра памятаю, як усё адбывалася ў тыя дні ў нашай вёсцы Збляны.

Вестка аб тым, што Чырвоная Армія перайшла дзяржаўную граніцу і рухаецца ў заходнім кірунку, была сустрэта яе жыхарамі з вялікай радасцю і ўсеагульным уздымам. Ва ўсходнім канцы вёскі пабудавалі арку. Працавалі ўсю ноч. Арку аздобілі восеньскімі кветкамі. Верх яе ўвенчылі пяціканечнай чырвонай зоркаю. Рыхтаваліся да сустрэчы са сваёй "вызваліцелькай", як да самага вялікага свята.

На другі дзень, не дачакаўшыся прыходу Чырвонай Арміі ў вёску, амаль усе маладыя, ды і старэйшыя, сяльчане накіраваліся сустракаць яе ў мястэчка Беліцу. Там на рынкавай плошчы, у самым цэнтры мястэчка, сабралася мноства народу з Беліцы і навакольных вёсак — Зблян, Краснай, Лазян, Ямантаў, Табалы, Восава, Нясілавіч ды іншых. Актывісты былой падпольнай арганізацыі КПЗБ наладзілі мітынг. Усе ўважліва слухалі і чакалі. Ды толькі і на гэты раз, на жаль, нікога сустрэць не давялося. Толькі да паўсмерці напужаліся.

Нехта з былых упраўленцаў Беліцкай гміны ўзышоў на імправізаваную трыбуну і громкагалосна абвясціў, што, маўляў, Чырвоная Армія не прыйдзе. Яна на патрабаванне Англіі і Францыі спынілася і рушыла назад, спыніўшы свой паход на захад. Для ўсіх прысутных гэта быў бы выліты на іх галовы цабэрак халоднай ледзяной вады. Усе кінуліся дамоў. Рынкавая плошча раптам апусцела.

Памятаю, як асцярожныя і ўмудроныя жыццёвым досведам бацькі лаялі сваіх непаслухмяных нашчадкаў за іх нястрыманасць і неразважлівасць. Ноч была для ўсіх

нават вельмі трывожнай. Але хутка ў вёску завітала адна з часцей РСЧА і ўсё ўляглося. Страх адышоў, жыццё вярнулася ў прывычнае рэчышча. Затое ахапіла новае, іншае пачуццё: трывога за будучыню — а што далей? І не без падстаў. Сустрэча сталася не такой, якой яе ўсе ўяўлялі.

Тыя змены ў грамадскім жыцці, што абяцала савецкая ўлада, былі для нас незвычайныя — прывабныя і адначасова незразумелыя.

Тым не менш, вяселле і радасць пранізалі і запоўнілі ўсё навокал.

Гледзячы, як хутка і без ніякіх перашкод рухаецца Чырвоная Армія па 50-70 кіламетраў у суткі, здавалася, што гэта нейкі звычайны марш войск ці, нават, прагулка. На самай справе ўсе было не зусім так. Гэты "вызваленчы" паход каштаваў для савецкага народа нямала жыццяў чырвонаармейцаў і іх камандзіраў. Выступаючы на пасяджэнні 5-й пазачарговай сесіі Вярхоўнага Савета СССР, старшыня СНК і народны камісар замежных спраў СССР В. М. Молатаў паведаміў: "У баях з часцямі Войска Польскага РСЧА страціла ў Беларусі 737 забітымі і 1862 параненымі". Самыя жорсткія і значныя баі адбыліся ў Гродне і Беластоку. У Гродне Чырвоная Армія страціла 63 забітымі і 162 параненымі. Было знішчана і пашкоджана 19 танкаў, адзін танк спалены разам з экіпажам. Лёгкае кулявое раненне атрымаў камдзіў 6-га кавалерыйскага корпуса, будучы Маршал Савецкага Саюза Андрэй Яроменка, які ўдзельнічаў у баі за Гродна.

Ліда была занята часцямі РСЧА без супраціўлення. І гэта зразумела: усе вайсковыя злучэнні, што дыслацыраваліся тут перад вайной, былі накіраваны на захад, на польска-германскі фронт. Тыя нязначныя вайсковыя падраздзяленні, што засталіся для аховы вайсковых аб'ектаў, аказаць супраціўленне не маглі. Да таго ж быў загад Галоўнакамандуючага Войска Польскага Маршала Э. Рыдза-Сьміглага: "У баі з Чырвонай Арміяй не ўступаць".

У выніку РСЧА захапіла шмат ваенных трафеяў, у тым ліку, на Лідскім аэрадроме 23 самалёты, з якіх 11 былі спраўныя. ("Запиииска по поводу №23 тов. Берня Л.П." за подпісам народнага камісара НКУС БССР Цанава).

Значная частка 5-га авіяпалка "Ліда" ў складзе 20 самалётаў з экіпажамі пераляцела ў Літву. Пазней, у 1940 годзе, усе яны былі інтэрніраваны савецкай уладай і накіраваны ў лагеры ваеннапалонных польскіх салдат ў Гразнаўцы Смаленскай і Казельску Калужскай абласцей".

Дык што ж гэта было: "вызваленчы паход" ці звычайная агрэсія?

Адназначнага адказу на гэта гістарычна важнае для нас пытанне пакуль няма.

Як жа сустрэла Ліда і Лідчына савецкую ўладу і далучэнне заходніх абласцей Беларусі да БССР?

Звонку ўсё было, як напісана ў кніжках, падручніках па гісторыі, у мастацкіх творах. А тое, што адбывалася за кадрам, мала хто ведаў або чуў. Вонкавая радасць і трыумфаванне зусім не азначала такое ж аднадушша. Шмат чаго хавалася за шчыльным занавесам. Толькі сёння, пазнаёміўшыся з некаторымі дакументамі, можна заглянуць крыху ў падзеі таго, ўжо досыць далёкага, часу.

Я маю на ўвазе перапіску ў час "вызваленчага пахода" паміж вышэйшымі кіраўнікамі Савецкай Беларусі і былога Савецкага Саюза: наркама НКУС Л. П. Цанавы з сакратаром ЦК КП(б) Беларусі П. К. Панамарэнкам, Цанавы з наркамам НКУС СССР Л. П. Берыя, Панамарэнкі са Сталіным.

Шмат чаго хавалася за кадрам. Таму не паддаюцца логіцы некаторыя паспешныя пастановы і рашэнні партыі і ўрада СССР, якія закраналі насельніцтва заходніх абласцей Беларусі на былой польскай тэрыторыі.

Вось прыклад. Пастанова 5-й пазачарговай сесіі Вярхоўнага Савета СССР аб далучэнні гэтых тэрыторый да СССР была прынята толькі 2 лістапада 1939 г.

А ўжо да гэтага, 29 кастрычніка, Палітбюро ЦК ВКП(б) зацвердзіла Указ Прэзідыума Савета СССР аб савецкім грамадзянстве іх жыхароў. Пры чым — безальтэрнатыўна: усе былыя польскія грамадзяне, якія пражывалі на гэтых тэрыторыях на 1—2 лістапада 1939 года, аўтаматычна станавіліся грамадзянамі СССР. З усімі з гэтага наступствамі.

А ці ўсе яго хацелі? Пытанне рытарычнае.

У адказ на яго пераканаўча сведчаць дакументы. У прыватнасці перапіска паміж наркамам НКУС БССР Л. П. Цанава і сакратаром ЦК КП(б) Беларусі П. К. Панамарэнкам у верасні-снежні 1939 г.

Вось некалькі з іх.

Совершенно секретно
Секретарю ЦК КП(б) Белоруссии
товарищу Пономаренко П.

Оперативное донесение №59
Агентурно-следственная работа от 10 декабря 1939 г.

Благодаря проведенным агентурно-следственным действиям, установлено, что в Лиде существовала повстанческая националистическая контрреволюционная группа, состоявшая из реакционной части педагогов и гимназистов Короля Ходкевича во главе с её директором Казимиром Ментелевичем, сыном Марцелия.

Раскрыто, что в состав этой контрреволюционной группы входило 17 человек, фамилии которых перечисляются. Среди них сестра известного польского писателя, автора романа "Знахарь", Тадеуша Долэнги-Мостовича — Ядвига.

Далей у данясенні гаворыцца:

"Основной задачей контрреволюционной группы было объединение части гимназистов и поляков с целью организованного выступления против советской власти.

Первое выступление группы было приурочено к 22-ой годовщине Великой Октябрьской социалистической революции, преследовавшее срыв проводимой в гимназии подготовки к проведению праздника и демонстрации, свою готовность к борьбе с советской властью.

Члены группы распространяли в гимназии и городе небольшое количество листовок, в которых призывали польскую общественность к организованному вооруженному выступлению против советской власти. Вот содержание одной из листовок: "Жизнь изменилась, жизнь пошла колесом. В Польшу пришли злодеи и пускают нам пыль в глаза. Эй, поляк! За работу! Хватай метлу, хватай щетку и выметай вражью свору, пока не вымели нас!". По агентурным данным следует, что листовки указанного содержания распространяла гимназистка, член группы, Линчевская.

6 ноября т. г. в гимназии имени К. Ходкевича во время торжественного заседания, посвященного 22-ой годовщине Великой Октябрьской социалистической революции,

члены группы рассыпали в зале, где проходило мероприятие, порошок с запахом аммиака. А затем с улицы в зал через окно было вброшено несколько камней. В результате заседание было сорвано.
В торговой гимназии в Лиде (сёння ДЮСШ №2, ул. Савецкая) во время торжественного заседания также был рассыпан порошок с удушающим запахом. Одновременно было выключено электрическое освещение: вывернуты предохранительные пробки.

7-го Ноября 1939 года во время демонстрации колонны гимназистов не были красочно оформлены. Большинство гимназистов во время исполнения "Интернационала" не снимали головных уборов, не отвечали на приветствия, демонстративно отворачивались от трибун, смеясь и свистя.

Нами раскрыты и арестованы активные участники указанной контрреволюционной группы (пералічваюцца прозвішчы і імёны 12 чалавек).
(НАРБ, ф. 4, оп. 21, спр. 1684, ст. 121-147).

А вось яшчэ не менш красамоуны дакумент: "Оперативное донесение комиссара внутренних дел БССР Л. Цанавы секретарю ЦК КП(б) П. Пономаренко.

Совершенно секретно
Секретарю Центрального Комитета КП(б)
Белоруссии товарищу Пономаренко

Оперативное донесение № 50
(20 октября 1939 г. г. Белосток)
Следственная работа
Наиболее существенные разоблачения

Агентурой установлено, что житель хутора Жучки Белицкой гмины Лидского повета... Бурдей Павел проводил агитацию против выборов в Народное собрание. Он говорил: "Не надо голосовать за установление советской власти, потому что вновь придут поляки. Союзники Польши – Англия и Франция – требуют от России, чтобы польское государство было восстановлено. В связи с этим Россия спешно проводит выборы, чтобы всё выглядело так, что будто сами рабочие и крестьяне хотят их проведения, установления советской власти и присоединения Западной Белоруссии к Белоруссии Советской".

15 октября на заводе "Неман" в Докудовской гмине Лидского повета рабочая Картанова Ольга в разговоре с информатором жаловалась, что живётся ей плохо, потому что ее муж Олехнович Вацлав организует какую-то партию и пытается убеждать, чтобы не голосовали за советскую власть. Собирает у себя дома неизвестных людей и слушают радиопередачи из Франции на польском языке.

Сам Олехнович во время разговора с информатором говорил о существовании партии, стоящей на позиции польского правительства, и одновременно уговаривал информатора вступить в эту партию. За Бурдеем ведём активное наблюдение.

Легор и Зорко, учителя со школы в Ивье Лидского повета, проводили среди крестьян агитацию против выборов, уговаривая не голосовать за евреев и за присоединение Западной Белоруссии к БССР. Информацию, касающуюся Легора и Зорко, проверяем, после чего арестуем.

(НАРБ, ф.4, оп.21, д.1683, с.165-185. Перевод с польского автора)

Народный комиссар
внутренних дел БССР
старший майор госбезопасности
Л. Цанава

Спробы стварэння падобных арганізацый былі і ў іншых гарадах: ў Івянцы, Брэсце, Кобрыне, Пінску, Пружанах, Гродне, Беластоку.

Можа ўзнікнуць пытанне: дык чаму ж гэтае супраціўленне не мела ніякага поспеху і так хутка згасла? Адказ на яго вельмі просты. Польскае грамадства, кіраўніцтва дзяржавы знаходзілася ў той час у стане глыбокага псіхалагічнага шоку ад нечаканага, надзвычайна хуткага паражэння арміі ў вайне з фашысцкай Германіяй. Арача таго, у заходніх абласцях Беларусі, па некаторых звестках у канцы 1939 года было засяроджана 700 тысяч салдат і афіцэраў РСЧА і 45 тысяч унутраных войск. Іншымі словамі: на адзін квадратны кіламетр тэрыторыі прыходзілася больш за дзевяць, а на 100 жыхароў — 16 чалавек з ружжом. А калі дадаць да гэтага добра арганізаваную міліцыю і разгалінаваную агентурную сетку, то стане ясна, чаму супраціўленне савецкай уладзе так хутка пагасла. Ужо ў пачатку 1940 года яно практычна знікла.

Аб'ектыўна кажучы, гэта мела свае дадатныя наступствы — у грамадстве ўстанавіліся спакой і парадак, якія пратрывалі да пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

17 верасня 1939 года — гістарычная для усіх нас дата, асабліва для заходніх беларусаў. Сам я паходжаннем адтуль. Гэта наша гісторыю. Нават маленькім рысачкам у ёй павінна быць знойдзена адпаведнае месца. Бо, як казаў некалі рымскі філосаф Цыцарон: "Псторыя — сапраўдны сведка часу, святло ісціны, жыццё памяці, настаўніца жыцця, вястун даўніны". Топчуцца гісторыя і мова — нікне нацыя, народ, дзяржава. Гісторыя народа ўздымае энтузіязм яго нашчадкаў.

А.К. Гецевич
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ПОЛЬСКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ НА ЛИДЧИНЕ (1918 - МАЙ 1926 ГГ.)

Возрождение независимого польского государства – II Речи Посполитой в 1918 г. способствовало активизации деятельности польских организаций и на территории Беларуси. Одной из форм проводимой работы стало формирование в городах так называемых польских советов, которые начали свою работу еще во время немецкой оккупации. Однако с приходом власти большевиков большинство этих советов вынуждено было переехать в Варшаву. Несмотря на это, в Минске продолжали действовать польские организации, правда, на нелегальном положении. Наибольшим влиянием среди них пользовалась Главная Польская Рада под руководством епископа З.Лозиньского. Правда, вскоре она была раскрыта и ее членов арестовали. В Гродно Польская Рада возникла в начале ноября 1918 г. и просуществовала до вступления польских войск в город в апреле 1919 г. Были образованы Народные Рады и в ряде уездов – Лиде, Щучине, Слониме и др. [1, s. 54–56].

В итоге наступления польских войск уже в апреле 1919 г. Вильно и значительная часть белорусских территорий находились в руках польской гражданской администрации во главе с Главным комиссариатом Гражданского правительства Восточных земель. С новой силой началась работа польских организаций разной направленности, однако их деятельность имела не спонтанный характер, а регулировалась польской гражданской администрацией.

Главную роль в организации общественной и политической жизни региона этого периода играло Общество Стражи Кресовой (ОСК). Формально Общество было организовано в 1918 г. с целью защиты восточных земель возрождаемого Польского государства.

К маю 1919 г. были сформированы 4 территориальных округа ОСК на территории Беларуси и Литвы и началась активная работа с населением региона. Особенно активно она проводилась в Лидском, Ошмяском, Свентянском и Новогрудском поветах.

До июля 1920 г. деятельность ОСК распространилась на 9 поветов региона. В Лидском повете всей деятельностью руководил Гриневич, в Вилейском – М. Шостокувна, в Ошмянском – Мартинковский, в Свентянском – В. Коваленко [3, л. 24–26]. Общество было призвано ускорить процесс общественного и политического строительства в регионе, поскольку считалось, что в данном регионе не было условий для самостоятельного общественно–политического развития.

ОСК организовывало выход польской прессы, инициировало создание общественнохозяйственных организаций (сельскохозяйственных, предпринимательских, союзов деревенской молодежи, просветительских организаций), работало над созданием общественной инфраструктуры региона. Создавались комитеты Народных Советов и ячейки движений народного толка, что позволило работать с большим количеством населения региона.

В ходе проведения агитационной работы на территорию региона попадали программы польских политических партий и движений. Распространялась здесь и пресса ведущих политических партий Польши. Депутаты Учредительного сейма

Польши также приезжали и выступали перед жителями городов и деревень региона. Знакомя собравшихся с программами движений и партий, они также призывали местное население к организации комитетов партий и движений.

В период польско-советской войны 1920 г. представителями Общества проводились мероприятия по организации помощи войскам, созданию военных подразделений.

С марта 1921 г. деятельность ОСК распространяется на 7 поветов Средней Литвы. Структурные подразделение Общества существовали в Лиде (председатель Брауман, 15 членов), Ошмянах (председатель В.Нарковский, 57 членов), Свентянах (председатель И. Древински, 11 членов) и др. [2, л. 51].

Начало 20-х годов XX века в истории региона характеризовались весьма активными политическими и военными событиями. Только за несколько лет – с 1915 по 1922 гг. – Лидчина несколько раз меняла свой статус. В составе Российской империи она была оккупирована немецкими войсками, в 1918 г. – здесь уже советская власть, в 1919 г. – польские легионеры. Польско-советская война 1920 г. и заключенный Рижский мир 1921 г. казалось был должен стабилизировать ситуацию. Однако в 1922 г. в связи с приближающимися выборами в Виленский сейм, который должен был формально решить судьбу Срединной Литвы, решением властей Польши территория, на которой должны были состояться выборы, была увеличена на два повета: Лидский и Браславский. Поэтому ведущие политические блоки Средней Литвы начали здесь свою деятельность и приступили к организации собственных комитетов.

Наибольшее влияние в регионе имели Польский Центральный Избирательный комитет организация, которая стояла на позициях близких к правым польским политическим силам. Поддержку данному комитету оказывали национальные демократы (эндэки) и христианские демократы. Не малую роль сыграла и поддержка блока католической церковью. С учетом того, что многие национальные меньшинства региона собирались бойкотировать выборы, ПЦИК, имевший большую поддержку местного польского населения, всерьез рассчитывал на победу.

Серьезные амбиции были и у Союза народных Советов. ППС Литвы и Беларуси рассчитывала на голоса рабочих, железнодорожников, части крестьянства и интеллигенции.

Не менее активно работали Польская народная партия (далее ПНП) «Возрождение», Польский народный союз Виленской Земли.

Национальные меньшинства не отыгрывали какой–либо роли в избирательной кампании, не выставили они и собственных избирательных списков. Большинство представителей национальных меньшинств не приняли участия в выборах [2, S. 69].

Количество депутатских мест, полученных на выборах в Виленский сейм 1922 г. [2, S. 69].

Повет	Количество голосов					
	ПЦИК	СНС	ПНП	ПНС	Демократы	ППСЛиБ
Вильно	15				1	2
Виленский	4	10	3	1		
Трокайский	2	3	1			1
Ошмянский	2	7	2			
Свентянский	1	9	6	3		
Лидский	**16**	**3**		**2**		
Браславский	5	1		3	3	
Вместе	45	33	12	9	4	3

20 февраля 1922 г. Виленский сейм принял решение о вхождении Средней Литвы в состав Польши. Тогда же была избрана делегация из 20 депутатов, которая в Варшаве на торжественном заседании Учредительного сейма 24 марта 1922 г. подписала «Акт соединения Виленской земли и Польши». Польский сейм в тот же день принял закон «О принятии государственной власти на территории Виленской земли правительством Польши». Делегация Виленского сейма в полном составе вошла в Учредительный сейм Польши [2, S. 70].

Вместе с тем, политическая жизнь региона, в том числе и Лидчины, в 1922 году только начиналась, поскольку на повестке дня стояли выборы в парламент Польши, которые на Лидчине проводились впервые. Ведущие политические силы Польши активно участвовали в предвыборной кампании на территории Западной Беларуси, рассчитывая получить новый электорат и укрепить свои позиции в новом парламенте за счет депутатских мандатов с востока.

Наибольшее влияние в регионе имело ПСЛ «Освобождение». Движение начало формировать структуру еще во время предвыборной кампании по выборам в Виленский сейм.

Естественно, что наибольший интерес к повету движение начало проявлять в период подготовки и проведения выборов в сейм 1922 г. Уже 24–25 июня 1922 г. в г. Вильно прошел съезд избирательного блока ПНП «Освобождение» и «Возрождение», на котором собрались 420 делегатов, представлявших Новогрудское и Виленское воеводства. На съезде было одобрено слияние ПНП «Освобождение» и «Возрождение» [2, S. 78–79]. Было решено во всех округах выставить собственных кандидатов. Среди лозунгов, которые использовало движение в предвыборной агитации, особое место было отведено проведению земельной реформы, исходя из интересов местного населения, а также правам белорусского населения на развитие образования и культуры на родном языке.

С целью укрепления влияния ПНП «Освобождение» был организован окружной съезд в Лиде. Созван он был 3 октября 1922 г. На него прибыло 3250 делегатов из Виленского и Новогрудского воеводств. Рассматривались вопросы формирования предвыборного списка партии и предвыборной программы.

Согласно принятым решениям съезда в избирательном округе № 62, в состав которого входили г. Лида и Лидский повет, от партии в качестве кандидатов в депутаты были выдвинуты жители Лиды и повета: Б. Мисан – адвокат, В. Силюк – крестьянин Лидского повета.

Тактика крестьянской партии, которой являлась ПНП «Освобождение», сводилась к активной агитации среди крестьян. На поветовых съездах партии, на собраниях и на митингах сельского населения кандидаты в депутаты выступали в основном по вопросам земельной реформы. Решение данного вопроса партией – наделение землей без выкупа – нашло положительный отклик у местного населения. Подобные радикальные взгляды присутствовали и на страницах партийной печати. Еще несколько небольших, хорошо продуманных тактических шагов, как то издание предвыборной программы блока на белорусском языке, бесплатные юридические консультации и выигрыш нескольких судебных дел для местных жителей – укрепили популярность партии.

Однако своими высказываниями по вопросам земельной реформы агитаторы партии нередко выступали на антигосударственных позициях, пользовались популистскими лозунгами, которые зачастую были просто не выполнимы.

К агитационной работе в пользу ПНП «Освобождение» на территории Лидского повета подключились и представители Польского Народного Союза «Возрождение» братья Л. и А. Клышенко. Вместе с тем их деятельность носила пассивный характер [4, л. 213 – 214].

Во время избирательной кампании активизировалась и еще одна крестьянская партия - ПНП «Пяст». В Лидском повете агитационными акциями руководил А. Дубровник. Прошли собрания в Щучине, Рожанке, Желудке, Эйшишках, Василишках, и Белогрудской гмине. А. Дубровник ознакомил собравшихся со сложившейся политической ситуацией в стране, с программой течения. Распространялись газеты «Воля Народа», «Пяст» [5, л. 262, 290].

Правые польские партии на выборах 1922 г. создали избирательный блок «Христианский союз народного единства» (ХСНЕ). В его состав входили: Общественно-народный союз, Христианско-народный союз труда, Народно-христианское общественное движение и ряд других.

В г. Вильно располагался региональный комитет избирательного блока, который охватывал своей деятельностью территорию Виленского и Новогрудского воеводств. Наиболее активно он действовал на территории г. Вильно, где имел поддержку населения и хорошую материальную базу, выпускал ряд газет («Виленский ежедневник» и «Виленский голос»). Наиболее видными фигурами блока на территории воеводства были Ф. Рачковский, А. Звежынский, Л. Чарковский, П. Ковнацкий, С. Кодь, В. Ольшевский. На территории поветов Виленского воеводства влияние партии было минимальным. Она находила своих сторонников лишь среди небольшого числа зажиточных горожан и части духовенства [6, с. 6].

Подобная ситуация была и в отношении Польской партии социалистической (ППС). В преддверие выборов 1922 г. в парламент ППС имела на территории «кресов» достаточно сформированную партийную структуру. Можно говорить о влиянии партии на территории белорусских поветов Виленского воеводства, а также в восточных поветах Новогрудского воеводства. Однако, несмотря на это, партийного списка ППС на территории Виленского и Новогрудского воеводств, в том числе и на Лидчине, сформировано не было.

В итоге на выборах в Лиде и Лидском повете (округе № 62) была отмечена высокая избирательная активность – 58 %. Список ПНП «Освобождение» получил около 35 % голосов избирателей. Депутатские мандаты получили Станислав Баллин, Феликс Головач, Сельвестр Воевудский. ПНП «Пяст» поддержали здесь около 25 % избирателей, наиболее активно в Лидском и Ошмянском поветах. Все это позволило получить один депутатский мандат. Обладателем его стал А. Дубровник. Успех здесь ожидал и Блок национальных меньшинств Польши (БНМП), который получил два мандата. Одно место в сейме от округа досталось и Христианскому Союзу народного Единства (ХСНЕ). После выборов главной задачей всех политических сил региона стало удержание завоеванных позиций и электората.

По заключению полиции в период 1922 – 1923 гг. ПНП «Освобождение» была самой влиятельной из существовавших на территории повета политических

организаций, имела сильное влияние в гминных радах, сельской местности. На территории повета действовало около 25 первичных комитетов движения [7, л. 2-4].

Не менее активно в 1923 г. представители партии проводили в Лиде и повете митинги и собрания, а 28 ноября 1923 г. прошел поветовый съезд ПНП «Освобождение» под руководством Ст. Баллина и Ф. Головача по вопросам сервитутов [8, л. 4-5].

На протяжении 1924 г. ПНП «Освобождение» оставалась единственной крупной польской политической партией в регионе. Однако в конце года в результате партийного кризиса и последовавшего за ним раскола в ПНП «Освобождение» из партии ушли депутаты, представлявшие интересы восточных воеводств Польши. Лидер лидского комитета Ст. Баллин вошел в состав руководства радикальной Независимой крестьянской партии (НКП), которая вскоре составила серьезную конкуренцию ПНП «Освобождение».

Новым лидером «освобожденцев» в регионе стал депутат А.Дубровник, до недавнего времени возглавлявший месное отделение ПНП «Пяст». Несмотря на то, что партия ослабла и часть приверженцев ушла за бывшим лидером Ст. Баллиным, А. Дубровник активно проводил агитационно-разъяснительную работу. Так, 08 декабря 1924 г. была проведена отчетная конференция в Жирмунах, на которой присутствовало 150 человек. 09 декабря 1924 г. подобная конференция прошла и в Вороново (300 человек) [7, л. 2-4].

Учитывая, что позиции лидера среди политических организаций в регионе у ПНП «Освобождение» значительно пошатнулись после раскола в Лиде и повете активизировались представители других политических партий – от крайне правых до крайне левых.

Дольше других здесь работала ПНП «Пяст», однако со времен выборов 1922 г., которые принесли ПНП «Пяст» в Лидском повете депутатский мандат, партия не смогла развить и закрепить свои позиции. Это было связано с несколькими причинами: сильными позициями ПНП «Освобождение», отсутствием достаточного финансирования, а также сменой лидера партии в регионе после ухода А. Дубровника в конце 1924 г. По сведениям полиции новым лицом партии в повете стал П. Мартишевский. ПНП «Пяст» не смогло составить достойной конкуренции «Освобождению».

Образованная в конце 1924 г. Независимая крестьянская партия, интересы которой представлял неутомимый депутат Станислав Баллин, начала свою деятельность на территории повета уже в январе 1925 г. Правда, на этом этапе работа сводилась в основном к распространению в регионе агитационной литературы.

Некоторую активность в начале 1925 г. проявляли также представители крайне правой польской партии христианских демократов (ХД). 2 января 1925 г. в Лиде их сторонники организовали отчетную конференцию. Депутат кс. А. Ольшанский критиковал социально-экономический строй СССР, земельную реформу, были рассмотрены и другие острые социальные вопросы. На конференции присутствовало 200 человек. К сожалению, полиция не приводит сведения, был ли организован секретариат данной политической партии в регионе, однако, судя по всему (в последующих отчетах за 1925 г. ХД не фигурирует) такового организовано не было [9, л. 96-98].

С начала 1925 г. в Лидский повет зачастили представители ППС. На этом этапе их деятельность наиболее четко прослеживалась среди профсоюзных организаций города. Так, в феврале 1925 г. в Лиду из Вильно на собрания профсоюза железнодорожников несколько раз приезжал представитель Виленского Окружного Комитета Станислав Плавский. Согласно отчетам полиции к концу февраля представители ППС имели сильное влияние (более 80 %) на рабочих стекольной промышленности и жестянщиков, железнодорожников, в то время как ПНП «Освобождение» имело сильно влияние в профсоюзах предприятий пищевой промышленности (около 60 %). Все это привело к созданию фактической базы сторонников ППС и появлению в апреле 1925 г. секретариата ППС в Лиде во главе с Томашевским [9, л. 792-794].

Начиная с мая 1925 г. ППС перехватывает лидерство у ПНП «Освобождение» в Лиде и повете. Традиционным шагом ППС, с целью укрепления в регионе, стала работа по организации культурно-просветительских учреждений на базе ячеек партии или профсоюзных комитетов контролируемых партией. Так, 05 июля 1925 г. местным комитетом ППС было открыто представительство Товарищества рабочего университета. В том же месяце совместно с профсоюзом земледельцев, ППС открыла в Лиде Общество рабочей молодежи [8, л. 7-8].

Осень 1925 г. прошла на Лидчине под знаком борьбы польских политических партий в регионе. Представители ПНП «Освобождение», ППС и НКП проводили отчетно–выборные собрания, выезжали с агитационными собраниями в повет. НКП даже пыталась провести несколько несанкционированных митингов и собраний на территории г. Лиды, однако все они были пресечены полицией.

26 сентября состоялось заседание лидского комитета ППС. На нем были утверждены кадровые изменения в составе комитета. Председатель Томашевский сложил с себя полномочия в связи с переводом его в г. Волковыск. Новый состав комитета был утвержден в следующем составе: Феликс Гуис (председатель), Капелюк, Антонович, Чайковский – члены комитета [9, л. 1407-1412].

06 декабря прошло собрание ППС в кинотеатре «Эдисон». На собрании присутствовало 400 человек, председательствовал новый руководитель местного комитета ППС Ф. Гуис. На повестке дня обсуждались перспективы развития партийного строительства в регионе, решение социальных вопросов [10, л. 10-12].

Начало 1926 г. свидетельствовало о росте популярности ППС и ослаблении ее политических противников в регионе. Так, в отчетном докладе секретаря ППС Ф. Гуиса за 1925 г. отмечается рост численности городского комитета ППС. По его словам, в начале деятельности городского комитета (февраль 1925 г.) в его состав входило 7 членов, а на январь 1926 года 39 человек. В планах комитета было отмечено продолжение интенсивной деятельности в повете.

Деятельность ПНП «Освобождение» в Лидском повете к началу 1926 г. сводится к единичным встречам депутатов партии с жителями региона во время их проезда в Вильно или другой регион [10, л. 29-31].

В многочисленных полицейских отчетах и партийной прессе за период февраль–март 1926 г. сообщается о наращивании активной деятельности в повете и городе Лида лишь ППС. Партия провела 2 митинга: 14 февраля в д. Конюшаны (70 человек), 21 февраля – в Лиде (450 человек). На митингах выступающие затрагивали текущие политические вопросы, особое место в выступлениях было отведено, как не странно

ППС, как для рабочей партии, вопросам связанным с решением земельного вопроса [10, л. 53-55].

Кроме того, ППС провела 32 организационных собрания в деревнях Лидского повета и открыла 14 новых комитетов, а именно: в д. Огородники Гончарской гмины (под пред. Моровецкого), в д. Руда Ганчарской гмины (под пред. Урбановича), в д. Еремевичи Гончарской гмины (под пред. Шумейко), в д. Людоры Гончарской гмины (под пред. Сихени), в д. Поречье Белицкой гмины (под пред. Бартошевича), в д. Лозяны Белицкой гмины (под пред. Жилинского), в д. Велички Белицкой гмины (под пред. Драгуна), в д. Мосевичи Тарновской гмины (под пред. Мухладо), в д. Поречаны Тарновской гмины (под пред. Вальчика), в д.Ольжево Тарновской гмины (под пред. Ничипора), в д. Полубники Тарновской гмины (под пред. Општера), в д. Радивонишки Тарновской гмины (под пред. Казюты), в д. Цвербиты Тарновской гмины (под пред. Касперского), в д. Пески Лебедской гмины (под пред. Коробач). Всего за данный период новыми членами ППС стали 140 человек (по данным полиции и собственным подсчётам) [10, л. 74-86].

В начале 1926 г. начался процесс организационного становления Крестьянской окраинной партии (КОП). В ее ряды вошли депутаты Я. Адамович, А. Дубровник, А. Халко, С. Хелман и Б. Вендзялковский. В первой половине 1926 г. организационная и пропагандистская деятельность партии проходила в Лидском и Щучинском поветах [2, s. 117]. На территории Лидского повета Крестьянская окраинная партия появилась в апреле 1926 г. Её работу возглавил недавний лидер местного комитета ПНП «Освобождение» А. Дубровник. 02 апреля 1926 г. он выступил на митинге в Германишках Седлицкой гмины. Речь А. Дубровника была критикой деятельности НКП. Выступающий заявил о планах на быструю организацию сети сельских комитетов партии. В это же время представитель НКП Ст. Баллин с целью сорвать выступление Дубровника попытался организовать митинг на своей малой родине в Трокелях (соседствующие населенные пункты, 9 км друг от друга), однако разрешение местных властей не получил. Деятельность НКП представляла собой пассивную агитацию (листовки, газеты).

Крайне правый Общественнонародный Союз после долгого перерыва напомнил о себе, организовав в апреле 1926 г. митинги в Лиде (депутат Поповски) и Эйшишках (Рачковский) [11, л. 94].

Не менее активно, нежели в февралемарте 1926 г., продолжала работать на территории Лидского повета в апреле и ППС, которая открыла 9 новых деревенских комитетов в Лебедской гмине: д. Лесники (под пред. Позняка, 9 членов), д. Большое село (под пред. Ковальчука, 8 членов), д. Малыши (под пред.Шимона, 8 членов), д. Леневцы (под пред. Енко, 6 членов), д. Голдово (под пред. Ковальчука, 8 членов), д.Игнатовцы (под пред.Тарасюка, 6 членов), д. Климовичи (под пред. Жамойтина, 6 членов), д. Семашки (под пред. Войтюшкевича, 6 членов), д. Пасюты (под пред. Ошмяны, 6 членов). Открыто было и 2 ячейки в Докудовской гмине – в Докудово (под пред. Сойко) и д. Петры (под пред. Сягло) [11, л. 194].

В мае 1926 г. КОП под предводительством депутата А. Дубровника провела 3 митинга: в Щучине, Белогруде (несанкционирован, разогнан полицией), в Желудке. На митингах была оглашена и принята резолюция, основными положениями которой были: избрание Пилсудского президентом, роспуск сейма и сената, создание рабоче-крестьянского правительства.

НКП безуспешно попыталась провести несанкционированный митинг в фольварке Дворище Жирмунской гмины.

ППС, как всегда, 1 мая 1926 г. провела демонстрацию в Лиде. В ней участвовали профсоюзы города, представители 25 новых деревенских первичных организаций, члены и сторонники ППС. На мероприятии присутствовал и представитель Окружного комитета партии в Вильно Муравский. На демонстрации собралось 1000 человек. Кроме того, партия продолжила расширение сети своих ячеек, было проведено 8 собраний и организовано 3 комитета партии: д. Оленковцы Лебедской мины (под предс. Мася, 6 членов), д. Скрыбовцы (под пред. Коробача, 3 члена), д. Новосады (под пред. Юшкевича, 4 члена) [10, л. 120-126].

Деятельность польских политических партий на территории Лидчины носила активный характер. Опираясь на поддержку местного населения, согласно результатам выборов 1922 г., польские партии и организации относительно быстро сформировали в регионе разветвленную сеть первичных организаций. В практике их деятельности широко применялись собрания, митинги и демонстрации. Местные лидеры политических партий регулярно проводили встречи со своими сторонниками, обучение актива.

Вместе с тем, не все польские политические партии сумели удержать электорат. Вызвано это было многими причинами: расколами, политической нестабильностью в партиях и движениях, отсутствием финансирования со стороны центральных комитетов, сильными позициями в некоторых регионах коммунистических и национальных партий. Поэтому в рассматриваемый период польские партии вынуждены были вести напряженную политическую борьбу за влияние на народные массы и осуществление своих программ. Период «парламентской демократии» во II Речи Посполитой подходил к своему концу. Майский переворот 1926 г. стал началом значительного ограничения деятельности политических партий и организаций.

Литература:

1. Jurkiewicz, J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905 – 1922 / J. Jurkiewicz. – Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 1983. - S. 54–56.
2. Tomczonek, Z. Ruch ludowy na kresach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej / Z.Tomczonek. – Białystok: Wydawnictwo PB, 1996. – S. 52.
3. Архив Новых Актов (AAN). – TSK. – S. 372. Отчет отдела ОСК о деятельности за 1919 г. – k. 24–26.
4. Литовский Центральный государственный архив. Ф. 119, оп. 1, д. 91, л.213 – 214.
5. Зональный государственный архив в г. Молодечно. Ф. 436, оп. 1, д. 427, л. 262, 290.
6. Гецевич, А.К. Участие польских политических партий и блоков в парламентских выборах 1922 г. на территории Западной Беларуси // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Сер. 1. – 2006. – № 3.– С. 3–9.
7. Государственный архив Гродненской области (ГАГО). – Ф. 551. – Оп. 1. – Д. 143. Деятельность политических организаций на территории Лидского и Столбцовского староств (1923 – 1925 гг.). – Л. 2-4.
8. ГАГО. – Ф. 200. – Оп. 2. – Д. 6. Рапорты о ситуации в Лидском повете за 1923 г.
9. ГАГО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Д. 17. Рапорты и отчеты о ситуации в поветах Новогрудского воеводства (1923 – 1925 гг.). – Л. 96 – 98.
10. ГАГО. – Ф. 200. – Оп. 2. – Д. 8. Рапорты о ситуации в Лидском повете 1923 –1926 гг. – Л. 10 – 12.
11. ГАГО. – Ф. 662. – Оп. 3. – Д. 11. Отчеты поветовых коменд полиции Новогрудского воеводства о ситуации в поветах (1925 – 1926 гг.). – Л. 194

Э.С. Ярмусик
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ПОДПОЛЬНОЕ И ПАРТИЗАНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ЛИДЧИНЕ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Эта тема не относится к разряду новых. И в советской, и в постсоветской историографии имеется немалое количество публикаций, освещающих деятельность подпольщиков и партизан. Не является исключением и Лидчина. Однако все работы, как правило, носят публицистический характер, и написаны журналистами. [1,5,12,15,16]. Опубликованы также небольшие статьи в энциклопедических изданиях [2,4,14,18], воспоминаниях [3,15]. Более весомо освещена эта тема в книге «Память. Лидский район». [13].

Архивные документы свидетельствуют, что на Лидчине и подпольное, и партизанское движение носило организованный характер. Оно находилось под контролем партийных подпольных органов (ЦК КП(б)Б, Лидского межгоррайкома КП(б)Б, Белорусского штаба партизанского движения, Барановичского обкома партии). И это не случайно. Лида была важным железнодорожным узлом, через который ежедневно проходили десятки составов с различными грузами военного назначения и живой силой. В городе размещался военный гарнизон. Помимо того, на Лидчине действовали формирования Армии Крайовой, которые с первых дней возникновения (февраль 1942 года) вела активную борьбу за возвращение территорий бывшей Западной Беларуси – «крессов всходних» - в состав Польского государства. Все эти факторы потребовали от БШПД, Барановичского подпольного обкома партии рассматривать западный регион, в т.ч. и Лидчину, как стратегически важный и предопределили необходимость усиления здесь партизанского движения.

Борьба с немецкими захватчиками началась практически с первых дней оккупации района. Небольшие подпольные группы из числа местного населения, бывших военнослужащих Красной Армии, осуществляли диверсии на предприятиях города, железной дороге, электростанции. [13, с.211].

Центром подполья была партийно-комсомольская группа на железнодорожном узле (организаторы – коммунист Игнатов М.Н. и комсомолец Климко А.А.). Группа имела в городе явочные квартиры. В целях облегчения своей деятельности подпольщики работали в различных немецких учреждениях: железнодорожном депо, на аэродроме, в военном госпитале, электростанции и др. В состав подпольных групп входили также комсомольцы Саша Климко, Мотя Наказных, Леонид Холевинский, Маша Костромина, Анатолий Качан, Зоя и Леонид Кудачевы, Лидия и Павел Аверьяновы, Литвин Софья, Шаронов Михаил, Дроздова Александра. Активное участие в борьбе принимали и граждане более пожилого возраста, как Качан Гавриил, Климко Александр, семья Виноградовых, Кальф Михаил, Федорук Ксения, Роберт Сосновский, Петр Жуков и многие другие.

В конце 1941 года подпольная организация установила связь с партизанской группой Феоктистова (в последующем с отрядом «Искра»), позже – с другими партизанскими отрядами. Деятельность подполья значительно активизировалась после создания Лидского партийного межрайпартцентра, возглавляемого Гапеевым Ефимом Даниловичем.

Подпольщики наносили ощутимый урон немцам диверсионными действиями. Так, в декабре 1941 года подпольщики Копачель и Мурин Н. сожгли моторный цех автомастерских. В 1942 году было сожжено вагонное депо, завод по изготовлению конструкций для бункеров и блиндажей и т.д. [7, лл. 25-27].

Подпольщики взорвали поворотный круг в депо, сожгли дом, где располагались немцы, уничтожили броневагон и вагон-салон министра восточных железных дорог, взорвали узловую электростанцию. Ими была составлена карта Лидского аэродрома с указанием важных объектов. Карта была передана Лидскому межрайцентру, а оттуда по радио сообщены координаты аэродрома в Москву. Советская авиация нанесла по объекту сокрушительный бомбовый удар [6, лл. 153,154].

Лидское подполье действовало почти до конца оккупации немцами города. 4 мая 1944 года агенты «абвергруппы-307» на квартире М.Игнатова арестовали связную партизанского отряда «Балтиец». На допросах она выдала известных ей подпольщиков. После этого в городе начались массовые аресты. Подпольщики долгое время находились под следствием, где их подвергали нечеловеческим пыткам. Но они мужественно держались. 3 июля 1944 г. лидские подпольщики (20 человек) были расстреляны недалеко от Лиды [7, л.50; 9; 14].

К сожалению, после войны деятельность подпольщиков на целых 20 лет была незаслуженно забыта. Лишь 17 марта 1965 года бюро Лидского горкома партии приняло постановление «Об увековечении памяти участников Лидского подполья». Впервые были названы десятки имен участников подпольных групп и вкратце освещена их борьба с немцами. Вторично к Лидскому подполью горком партии возвратился 23 мая 1974 года, после тщательного изучения его деятельности. В принятом постановлении бюро ГК ЛКСМБ «О признании деятельности партийно-комсомольского подполья в городе Лида в годы Великой Отечественной войны» приведены подробные сведения о каждом из подпольщиков, совершаемых ими диверсиях, связях с партизанами, а также массово-пропагандистской работе среди населения [6, лл. 153-157; 7, лл. 25-27].

Партизанское движение на Лидчине на начальном этапе войны зарождалось стихийно. Первые партизанские отряды возникали и пополнялись за счет т.н. окруженцев (солдат и офицеров Красной Армии, не сумевших перейти линию фронта и прятавшихся у местных жителей), военнопленных и евреев, бежавших из лагерей и гетто. В Лидском районе начал действовать один из первых партизанских отрядов на Гродненщине – имени К.Е.Ворошилова. Основу его составляли окруженцы – бывшие военнослужащие Красной Армии, которые прятались у местных жителей от немцев под видом родственников или наемных работников. Первоначально отряд состоял из 12 человек. С начала деятельности и до конца войны его возглавлял П.К.Макаров, бывший военнослужащий. Отряд проводил диверсии на железной дороге, осуществлял нападения на гмины и постерунки. С помощью местных жителей отряд получал оружие, продукты питания, а также сведения о дислокации противника и движении поездов.

В сентябре 1942 года в Лидском и Щучинском районах немцы собрали большое количество хлеба и скота для отправки в Германию. Отрядом было реквизировано 127 пудов зерна, 63 коровы, 23 лошади, 26 свиней. 2 сентября 1942 года шестеро партизан разогнали отряд белорусов, мобилизованных немцами в «Белорусскую самооборону».

Осенью 1942 года отряд перешел в Липичанскую пущу. Здесь он дислоцировался до освобождения Беларуси от немцев, осуществляя боевую деятельность, взрывая железнодорожные полотна, мосты. Отряд наносил огромный урон оккупантам в живой силе, технике и вооружении [10, №3, с.49-58].

На территории Налибокской пущи действовал еврейский партизанский отряд братьев Бельских – один из крупнейших в Новогрудско-Лидском регионе. Основу его составляли беженцы из Лидского и Новогрудского гетто. Официально он носил имя М.И.Калинина. Осенью 1942 года отряд, которым командовал Тува Бельский, насчитывал около 200 человек. Однако, по решению командования Барановичского партизанского соединения отряд был разделен на два: один – имени С.Орджоникидзе, численностью 180 человек – возглавили командир и комиссар, русские по национальности. Разведгруппу в отряде возглавил Зуся Бельский. Вторая часть – с таким же количеством партизан – сохранила прежнее название. Постепенно отряд имени М.И.Калинина достиг численности около 1200 человек.

По заданию штаба бригады имени Кирова отряд имени Орджоникидзе только в сентябре 1943 года совершил три диверсии на железной дороге Лида – Барановичи. На счету отряда – операции по взрыву мостов, уничтожению телефонной и телеграфной линий связи, ликвидации полицейских участков. В отряде, наряду с мужчинами, сражалось около 30 женщин и девушек [8].

Одновременно с советскими партизанами, на Лидчине действовали польские формирования Армии Крайовой. В 1942 – начале 1943 года они проводили диверсионные акции против немцев. Это был период мирного сосуществования советских и польских партизан. Начиная с весны 1943 года, после разрыва дипломатических отношений СССР с польским лондонским эмигрантским правительством, отношения между польскими и советскими отрядами доходили до конфронтации и вооруженных столкновений. Эту ситуацию использовали немцы. Они устанавливали контакты с отрядами АК, оказывали помощь оружием и боеприпасами. Помимо того, «аковцы» расправлялись с местными жителями, которые были связаны с советскими партизанами [10, №4, с.55-58]

Усиление руководства партизанским движением, придание ему организованного характера и мощной военной силы происходило после создания в конце апреля 1943 года Лидского межрайпартцентра во главе с членом Барановичского подпольного обкома КП (б)Б Е.Д.Гапеева. В октябре 1943 г. был утвержден Лидский подпольный горком – райком партии (возглавил Е.Д.Гапеев). Одной из важнейших задач было проведение массово-политической работы среди населения. Под руководство горкома – райкома издавалась газета «Уперад», в которой отражались положение на фронтах, боевые действия партизан, зверства немецких оккупантов и др., распространялись листовки.

Летом 1943 г. приступил к работе Лидский подпольный горком – райком ЛКСМБ (возгл. до 1 ноября 1943 г. В.П.Дударев, впоследствии А.П.Дятлова). [13, с. 213, 214]

В апреле-мае 1943 года 9 разрозненно действовавших партизанских отрядов были объединены Лидским межрайпартцентром в партизанское соединение Лидской зоны. Она охватывала территории Лидского, Юратишковского, Радунского, Вороновского, Новогрудского, Любчанского, Ивьевского районов. В сентябре 1943 – апреле 1944 года в составе соединения были созданы бригады: имени Ленинского комсомола (в декабре 1943 г. вошла в состав соединения Щучинской зоны), 1-я Барановичская, «Вперед» и

имени Александра Невского, имени Дзержинского, имени Кирова, имени Чапаева. Кроме того, на территории Лидской зоны действовали отдельная бригада «Неуловимые» и отряд «Славный». Командир соединения – Е.Д.Гапеев. [2, с.302]

Активную боевую и массово-политическую деятельность проводила партизанская бригада имени С.М.Кирова (дислоцировалась на территории Лидского, Новогрудского, Ивьевского и Вороновского районов). Создана в июне 1943 года. Командир бригады Ф.М.Синичкин, С.П.Васильев.

Вот только некоторые примеры. В декабре 1943 года на железнодорожных участках Лида – Барановичи и Лида – Молодечно совершено 10 диверсий. Провели 8 боев, уничтожили 2 автомашины, 2 пулемета, 15 винтовок. [2, с.433, 434]

14 марта 1944 г. командиру бригады поступил приказ за подписью Уполномоченного ЦШПД при Ставке ВГК по Барановичской области генерал-майора Платона следующего содержания: «10 марта 1944 года немцы через Белорусскую Центральную Раду объявили о мобилизации населения до 67 лет, над белорусским народом нависла угроза, его истребления и угона в рабство. Партизанские отряды и бригады не могут допустить, чтобы наше население насильно было взято в немецкую грабительскую армию. Мы должны выполнить историческую задачу по спасению нашего народа. Приказываю:

1. Всем партизанским бригадам и отрядам, находящимся в своих районах, не допускать захвата наших людей немцами.

2. Как никогда беспощадно громить немецкие карательные отряды, разгонять и уничтожать немецкие призывные комиссии.

3. Там, где населению угрожает опасность, уводить его в леса, к партизанам, и обеспечить вооруженной охраной. Молодежь незамедлительно брать в партизанские отряды.

4. Выделить специальные группы агитаторов. Призывать население уклоняться от мобилизации, не являться на призывные комиссии, уходить в леса, к партизанам. Напечатать в типографии райкомов листовки и воззвания по этому вопросу» [17, л.67]

Партизаны совершали нападения на немецкие управы, захватывали и уничтожали списки людей, подготовленные для отправки в Германию. Многие, чтобы избежать немецкой неволи, уходили в партизаны.

Партизаны проводили среди населения большую политико-разъяснительную работу. Необходимость ее усиления, особенно в 1944 году, объяснялась сложной политической ситуацией в западных областях Беларуси, на Лидчине в том числе. Активизировалась деятельность польских партизанских (аковских) формирований, различных белорусских, русских националистических организаций. Партизанская разведка отслеживала ситуацию, информировала командование обо всем происходящем. Так, в донесении от 5 марта 1944 года сообщалось: «31 января 1944 года в Лиде состоялось общее собрание русской, белорусской и польской общественности на площади около народного банка. Выступал гебитскомиссар Лидского округа и его помощник, которые призывали к мобилизации белорусского и польского народа на борьбу с партизанами. Они объявляли, что Англия и Америка «прервали» договор о взаимопонимании с СССР. Собрание имело траурный характер. Докладчики в окончании вполголоса выбрасывали забитые лозунги «За новую Европу», «Великую Германию», «Свободную Белоруссию» и «Независимую Польшу». Часть населения встретили эти лозунги глухими аплодисментами».

Одной из проблем в деятельности партизан были взаимоотношения с местным населением. Как известно, крестьяне являлись основным источником обеспечения партизан продуктами питания и тяглой силы (лошадьми). Кроме того, из числа мирных жителей партизаны пополняли свои ряды. Однако имели место случаи самовольства отдельных партизан по отношению к местному населению. Командование вынуждено было пресекать подобные случаи. Так, 28 марта 1944 г. по партизанской бригаде имени Кирова был издан приказ, в котором говорилось: «1. Всем командирам и комиссарам отрядов категорически запрещается производить хозяйственные операции в районах других отрядов. […] 3. Оказать необходимую помощь семьям партизан и бедным крестьянам. 4. Не изымать последнюю корову. 5. Брать лошадей только в исключительных случаях. 6. Производить заготовку продуктов в отдельных местах своего района, под постерунком и больше стремиться отбирать у немцев [17, л.87]

В целом же местное население, натерпевшееся от поборов немцев, с большой охотой помогало партизанам, осознавая, что эта помощь приблизит долгожданный день освобождения.

Однако ничто уже не могло сдержать отступления немцев и наступления советских войск.9 июля 1944 года город был освобожден в ходе Вильнюсской операции войсковыми подразделениями 3-го Белорусского фронта в тесном взаимодействии с партизанскими отрядами.

Литература:

1. Ампилов, В.А. В маленьком городе Лиде /В.А.Ампилов, В.В.Смирнов. – М.: Молодая гвардия, 1962. – 103 с.
2. Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне. 1941 – 1945 г.: энцыклапедыя /Рэд.кал.:І.П.Шамякін (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ імя П.Броўкі, 1990. – 680 с.
3. Гапеев, Е.Д. Не забыть никогда /Е.Д.Гапеев/ Партийное подполье в Белоруссии. 1941 – 1944. – Минск, 1986. – С.155-165.
4. Гапееў Я.Д. //Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 тт. /Рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск: Бел Эн імя П.Броўкі, 1994. – Т.2. – С.469.
5. Горбачевский, И.И. Лидская партизанская зона /И.И. Горбачевский. – Лида, 2005. – 165 с.
6. Государстьвенный архив общественных объединений Гродненской области. – Фонд 3.-оп. 36. – Д.3. Протоколы бюрол Лидского горкома КПБ. 1965.
7. Государственный архив общественных объединений Гродненской области. – Фонд.3. – Оп. 44. – Д.7. Протоколы бюро Лидского горкома КПБ. 1974.
8. Жалкоўскі, А. … І лес стаў домам /А.Жалкоўскі //Беларуская ніва. – 2005. – 5 мая.
9. Кавалеўскі, Л. Лідскае падполле: гераізм і здрадніцтва /Л.Кавалеўскі //Лідская газета. – 2000. – 6 мая.
10. Каладзежная, А. Партызанскі атрад імя Варашылава /А.Каладзежная //Лідскі летапісец. – 2005. – №3, №4.
11. Krajewski, K. Armia Krajowa na Ziemi Lidzkiej /K.Krajewjski //Ziemia Lidzka. – 1998. – № 6. – s. 16 – 23.
12. Кулеш, А. Трагічны панядзелак 44-га года /А.Кулеш //Лідская газета. – 2004. – 10 чэрвеня.
13. Лида. Лидский район. Историко-документальная хроника «Память». – Минск: Бел Эн имени П.Бровки, 2004.
14. Лідскае патрыятычнае падполле //Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 тт. /Рэдкал.: Г.П.Пашкоў (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск: Бел Эн імя П.Броўкі, 1994. – Т.2. –С.363.
15. Лидское подполье. В кн.: Подвига их бессмертны. – Минск, 1978. – С. 352 – 362.
16. Луньков, А. Сражалось подполье. А.Лцуньков //Гродненская правда. – 1987. – 9 мая.
17. Национальный архив РБ. – Фонд 3618. – Оп. 2. – Д.39.
18. Партизанское соединение Лидской зоны /Партизанские формирования Белоруссии в годы Великой Отечественной войны. 1941 – 1944 гг. – Минск, 1983. – С. 52 – 66.

С.В. Силова
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ НА ЛИДЧИНЕ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ)

Великая отечественная война 1941 - 1945 гг. была старшным испытанием для всего народа СССР, но самый мощный удар приняли на себя Беларусь. До конца августа 1941 года территория БССР была полностью оккупирована врагом. По территориально-административному делению, проведенному оккупационными властями Лидчина оказалась в составе рейхскомиссариата “Остланд”, генеральной округи “Беларусь”, во главе которой стал Вильгельм Кубэ. На территори рейхскомиссариата была разрешена деятельность Православной Церкви, но под строгим котнтролем оккупационных властей.

По словам архиепископа Афанасия (Мартоса): «Церковь состоит не только из духовенства. Под церковью необходимо понимать союз всех людей, как духовных, так и светских, объединенных живой верой во Христа Бога, святыми Таинствами, церковной иерархией и взаимной любовью во Иисусе Христе» [63, с. 126]. К сожалению, даже сейчас, спустя десятилетия после окончания Великой Отечественной войны мы довольно мало знаем о простых священнослужителях, которые в годы оккупации своим служением не только помогали населению пережить тяжелые годы, но и часто спасали мирных жителей от репрессий.

Причинами, побудившими православное духовенство помогать партизанам и подпольщикам, были не столько прямые указания Московского Патриарха, сколько морально-нравственные качества и место проживания каждого священнослужителя. Не стоит упускать из виду и то, что часть православного клира Белоруссии оказалась более дальновидна и была уверена в победе Советского Союза в Великой Отечественной войне даже на начальном этапе военных действий, и поэтому открыто поддерживала будущих победителей в войне. Естественно, что, находясь в партизанской зоне, православный священник не мог не встречаться с партизанами, тем более что священник, используя свой авторитет пастыря, не мог отказать в помощи любому, кто к нему обратится. Для приходских священников достаточно частым явлением были посещения их и партизанами и полицейскими. Малейшая ошибка в поведении служителя культа могла повлечь за собой его гибель как от рук карателей, так и партизан. Священники, помогавшие партизанам и подпольщикам, хорошо понимали, что ставят под угрозу не только свои жизни, но и жизни всех своих близких. В своем пастырском служении священники руководствовались Священным Писанием. В Ветхом Завете сказано: «Кто бы ни пошел на войну против нас в день субботний, будем сражаться против него, дабы нам не умереть всем, как умерли братья наши в тайных убежищах» (1 Макк **2** 41). «Ибо лучше нам умереть в сражении, нежели видеть бедствия нашего народа и святыни» (1 Макк **3** 59) - эти слова стали для многих пастырей, оставшихся на оккупированной территории Белоруссии своеобразным девизом в их служении.

Следует подчеркнуть, что написание справок было самой распространенной формой помощи населению со стороны православных священников.

Прямо ходатайствовали за арестованных по подозрению в связях с партизанами священник Гончарской церкви Лидского района тогда Барановичской области Николай Устинович [4].

При перестрелке между партизанами и немцами жители прихода Гончарской церкви Лидского района Барановичской области, который возглавлял отец Николай Устинович, ушли в лес, а священник остался. Каратели стали спрашивать его о партизанах, и отец Николай пояснил, что в деревне нет партизан. Тогда немцы повели священника под конвоем через всю деревню, предупредив, что если будет хоть один выстрел, то священника убьют, а деревню сожгут. В зловещем сопровождении отец Николай прошел через всю деревню. Выстрелов не было, жители остались живы [4]. Отцу Николаю в ту пору не было еще 30 лет. Он родился в 1916 году в слободе Метера Владимирской области в семье белорусов. В 1924 году семья переехала в Лиду, мальчик пошел учиться в Лидское народное училище, в 1927 году Николай становится учеником государственной гуманитарной гимназии имени Карла Хаткевича, которую закончил в 1936 году. В следующем году он становится студентом Варшавского университета богословского факультета, где успел отучиться всего два курса. После событий 1939 года вернулся в Лиду, где работал и секретарем Лидского отделения рабочей гвардии, школьным завхозом, директором детской технической станции. Через неделю после начала Великой Отечественной войны Николай пришел в Жировичский монастырь, где его рукоположил в сан священника епископ Венедикт (Бобковский) с разрешения митрополита Пантелеимона (Рожновского). После рукоположения он получил место в Гончарской церкви. Отец Николай был арестован в 1943 году охраной железнодорожного разъезда Лида - Гончары и был доставлен в тюрьму в военный немецкий городок на южной окраине г.Лида. Через трое суток был переведен в Лидскую городскую тюрьму, где просидел с 18 августа по 2 сентября 1943 года. Отец Николай в совершенстве владел немецким языком и допросы велись без переводчика. Священника пытались уличить в связях с партизанами. По словам священника, у него с командиром партизанского отряда была договоренность, чтобы избежать репрессий или доноса соседей, отец Николай мог заявить о приходе партизан, после того, как они уходили в лес. Через три часа допроса немцы священника отпустили, но по возвращению домой арестовали вновь и продержали в одиночной камере шесть дней без допроса. Основания подозревать священника были. В 1942 году немцы в Гончарах арестовали отцов партизан – Дайнеко Александра и Митюкевич Казимира. Родственники пришли за помощью к отцу Николаю. После его заступничества арестованные были освобождены. Священник защищал родителей партизан, и не раз за них просил. Куделе Елизавете Юльяновне сказал прямо, что будет ее защищать. На протяжении 1942 -1943 гг. партизаны систематически навещали дом священника. Матушка на ночь готовила еду, зная что партизан необходимо будет покормить. В 1942 году к отцу Николаю пришел Дивлюк Степан Игнатьевич и попросил помочь спасти его родственника Дикевича Николая Ипполитовича от расстрела. В тайне от всех священник сходил на отдаленный хутор, сфотографировал для паспорта Дикевича. Через время отцу Николаю удалось достать документы для своего тезки, и человек остался жив. За связь с партизанами арестовали жителя д. Гончары Кумпяка Виктора Петровича. Отец Николай научил как отвечать на вопросы, сказал ни в чем не признаваться. Священник поехал вместе с Виктором на допрос и ожидал его в коридоре. Такое внимание и заступничество со стороны священника спасло Виктора

Петровича и от расстрела и от высылки в Германию. В 1942 – 1943 годах по инициативе священника возле близлежащих к д. Гончары деревнях было поставлено пять крестов мира, чтобы было видно, что жители – православные. С осени 1943 года в д. Гончары стоял немецкий опорный пункт, и священник поддерживал отношения с комендантом этого отряда Вайтгертнером. Именно через него отец Николай при возможности возвращал паспорта, которые отбирались немцами при облавах. В День Победы над гитлеровской Германией в Гончарской церкви состоялось богослужение. Васильев Николай Александрович в годы войны был начальником штаба партизанского отряда «Искра» бригады имени Кирова и на следствии говорил, что отец Николай помогал партизанам, но связным не был. Отца Николая арестовали в 1950 году, обвинили в антисоветской деятельности и сотрудничестве с немцами. 14 августа 1950 года отца Николая Устиновича приговорили к 25 годам исправительно-трудовых лагерей и отправили в Воркуту. Затем срок снизили до 15, затем до 10, а затем до 7 лет. На момент оглашения приговора священнику было 34 года.

В начале 90-х годов проходила массовая реабилитация жертв сталинских репрессий. Среди реабилитированных был и отец Николай. Прошли годы, но к сожалению память о нем жива только среди тех кого он спас и их близких. Сейчас как никогда возрос интерес к региональной истории, краеведению. И возвращение забытых имен на сегодня является как никогда актуальным и востребованным. Ведь именно в этом и состоит историческая память народа, на этом базируется патриотизм.

Литература:

1. Алексеев В. Немецкая политика в отношении Русской Православной Церкви на оккупированной немцами территории СССР// На темы общие и русские. - Нью-Йорк, 1963. – С. 90 – 124.
2. Архив Управления Комитета Государственной Безопасности по Гродненской области.
3. Гісторыя Беларускай ССР: У 5 т. - Мінск: Навука і тэхніка, 1975. - Т. 1 – 4.
4. История второй мировой войны 1939 – 1945 гг.: В 12 т/ Под ред. А.А. Гречко. - М.: Воениздат Минобороны СССР, 1975. - Т. 1-12.
5. Касяк І. З гісторыі праваслаўнай царквы Беларускага народу. - Нью-Йорк: БЦР, 1956. - 190 с.
6. Мартос А. Беларусь в исторической и государственной и церковной жизни. - Буэнос-Айрес, 1966. – С. 270 – 290.

Н.В. Иода
г. Лида, ГрГУ им. Я. Купалы

ОСВОБОЖДЕНИЕ ГОРОДА ЛИДЫ ОТ НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКИХ ЗАХВАТЧИКОВ

5 июля 1944 г. командующий 3-го Белорусского фронта генерал И.Д. Черняховский поставил задачу: «Третьему гвардейскому кавалерийскому корпусу генерала Н.С. Осликовского во взаимодействии с 31 Армией не позднее 10-12 июля овладеть г. Лидой, в дальнейшем выйти на р. Неман и захватить плацдарм на её западном берегу».

Непосредственное участие в освобождении города Лида принимал 3-й гвардейский кавалерийский корпус (командир генерал-лейтенант Осликовский Николай Сергеевич), в составе: 5-ая гвардейская кавалерийская дивизия (командир генерал-майор Чепуркин Николай Степанович), 6-ая гвардейская кавалерийская дивизия (командир генерал-майор Брикель Павел Порфирьевич), 32-ая кавалерийская дивизия (командир Калюжный Иван Прокофьевич) [6, с. 261].

Бывший командир 3 гвардейского кавалерийского корпуса Осликовский Николай Сергеевич в своем интервью газете «Гродненская правда» от 12.01.1974 г. рассказывал:

«Шестого июля корпус устремился к Лиде. В ряде пунктов и особенно на узлах дорог немцы оказывали упорное сопротивление. Здесь ими предпринимались все меры, чтобы задержать продвижение кавалерии. Нам оставались обходные пути, а они пролегали большей частью по лесам и болотам. Бойцы и офицеры корпуса прилагали нечеловеческие усилия, чтобы не снижать темпов движения. Ведь малейшее промедление в таком деле, без красного словца, смерти подобно» [5, с. 7].

В 19.30 части 6-й гвардейской кавалерийской дивизии, сломив упорное сопротивление противника, овладели высотой 189,1 (28-й гвардейский кавалерийский полк и 198-й танковый полк), Гумнище (23 гвардейский кавалерийский полк) и Мильки (25-й гвардейский кавалерийский полк), что дало возможность в 20.15 выступить для дальнейшего преследования, оставив заслоном от закрепившегося в Трабы противника 3-й эскадрон 28-го гвардейского кавалерийского полка. С рубежа Мильки 25-й гвардейский кавалерийский полк – головной отряд дивизии, по пятам преследуя отступающего противника, стремительными ударами сбивая сопротивление арьергардных групп, к 23.15 7-го июля 1944 г. овладел крупным населенным пунктом Субботники. Противник, однако, сумел путем применения зажигательных снарядов и огнеметов сжечь большую часть этого населенного пункта. В районе Высоцкие налетом бокового отряда полка захвачен склад боеприпасов и до 100 автомашин.

По овладении Ивье, 32-ая Смоленская кавалерийская дивизия форсированным маршем, следуя в общем направлении на Лиду, к 22.00 7 июля 1944 г. авангардом — 65-м кавалерийским полком достигла Дубовки.

7 июля 1944 года в 23.30 17-й гвардейский кавалерийский полк 5-ой гвардейской дивизии завязал бой на подступах к Липнишкам с перешедшим к обороне маршевым батальоном противника, только перед этим прибывшим из Германии. Батальон, поддерживаемый артиллерийскими батареями и минометными батареями, танками на рубеже реки Гавья, оказывал упорное сопротивление [5, с.8].

8 июля 1944 года в 2.00 из-за левого фланга 17-го гвардейского кавалерийского полка 5-ой гвардейской дивизии повел наступление 24-й гвардейский кавалерийский полк, который к 4.00 овладел высотой 158,2 и завязал бой на восточной окраине Липнишек. В 5.00 противник перешел в контратаку на 24-й гвардейский кавалерийский полк и, оттеснив его, вновь овладел высотой 158,2.

17-й гвардейский кавалерийский полк в 6.00, используя положение тем, что 24-й гвардейский кавалерийский полк сковывает часть сил противника, перешел в атаку и, стремительно продвигаясь вперед, занял Липнишки, захватив трофеи и пленных. Противник вынужден был отойти настолько поспешно, что не успел даже взорвать мост, хотя он и был подготовлен к взрыву [5, с. 8].

В 3.30 8-го июля 1944 г. 86-й кавалерийский полк 6-й гвардейской кавалерийской дивизии при подходе к Жили был встречен сильным огневым сопротивлением группировки автоматчиков противника численностью до 150 человек. К 7.00 сопротивление этой группировки противника сломлено и к 8.00 полк полностью овладел Опита, Жили, Белевичи, Иодуци. Уже на подходе к Кузмы 28-й гвардейский кавалерийский полк встретил огневое сопротивление до роты пехоты противника и к 9.30 стремительным ударом полк сбил это сопротивление, отбросив остатки разгромленного противника за реку Жижма и отбив при этом у конвоя до 1000 человек из местного населения, подготовленного противником к уводу в Германию. К 11.00 к полку присоединился оставляемый заслоном со стороны Трабы 3-й эскадрон [5, с. 8].

Развивая наступление, в 00.30 8 июля 32-ая Смоленская кавалерийская дивизия авангардом — 65-м кавалерийским полком — вступила в бой с 419-м строительным батальоном 9-го армейского корпуса противника на реке Гавья. В результате двухчасового огневого боя дивизия овладела Гавье и форсировала реку, прочно оседлав стык дорог западнее Гавье [5, с. 8].

Утром 86-й кавалерийский полк, стремясь с ходу ворваться в город, завязал бой у развилки дорог, что у деревни Татарцы. Здесь 31 охранный полк фашистов оказывал сильное огневое сопротивление и трижды в течение пяти часов переходил в контратаку против кавалеристов. К 11 часам дня 31-й охранный полк совместными усилиями 86-го и 65-го кавалерийских полков был полностью разгромлен. Ручной пулеметчик 4-го эскадрона 86 кавалерийского полка Сергей Иванович Болгарин в этом бою уничтожил 35 фашистов и убил командира 31охранного полка – полковника СС, награжденного тремя крестами, пытавшегося па легковой машине вырваться из окружения. Впоследствии рядовому Болгарину было присвоено звание Героя Советского Союза [5, с. 3].

Немецкое командование заранее подготовило на подступах к городу окопы, траншеи с ходами сообщений. Были установлены преграды из колючей проволоки, минные поля и различные сооружения. На рубеж обороны противник стягивал разрозненные части и подразделения своих войск, одновременно выдвигая из резерва части 50-й пехотной дивизии. На ближних подступах к городу основной рубеж обороны проходил по реке Лидея, около деревни Малейковщизна, восточной окраине Лиды, около Шейбаков и Величек. Ожидая прорыва наших войск на юге от Лиды, противник направил в Докудово двухтысячный заслон с четырьмя орудиями. Он состоял из изменников Родины – военнопленных, которых под угрозой смерти заставили взяться за оружие.

Передовые части подошли на подступы к городу Лида. Обходной маневр начали с севера подразделения 6-ой гвардейской кавалерийской дивизии. Они перерезали шоссейную и железную дороги Вильнюс-Лида. Вскоре части дивизии ворвались в город. Командир этой дивизии П.П. Брикель направил 23-й гвардейский кавалерийский полк в обход для укрепления моста и плацдарма на западном берегу реки Дитва в район Мыто. Командир полка подполковник Висаитов тут же организовал захват моста и плацдарма на западном берегу р. Дитва. С востока к городу подошел 17-й гвардейский кавалерийский полк под командованием подполковника Шевченко – головной отряд 5-ой гвардейской кавалерийской дивизии. Полк в конном строю ворвался в г. Лиду. Только в самом его центре кавалеристы вынуждены были спешиться и завязать уличные бои. В 18.00 части 32-й кавалерийской дивизии с 86-м кавалерийским полком во главе ворвались на южную окраину города. Активно и мастерски действовал 86-й кавалериский полк во главе с Трухановым и его боевым соратником, замполитом полка майором Мановым. 86-й кавалерийский полк наступал на Лиду с юга, неожиданно для врага ворвался на железнодорожную станцию Лида, захватив немало трофеев. На станции нетронутыми остались эшелоны с грузом, склады, мастерские. Словом все то, что по приказу Гитлера фашисты обязаны были уничтожить. В 18.30 8 июля на здании, где три года размещалась канцелярия гебитскомиссара, взвился красный флаг. Город был освобожден. К 19 часам город был полностью очищен от противника. Самолеты командования фронта проверили занятость города частями нашего корпуса, и на утро последовал благодарственный приказ Верховного Главнокомандующего [1].

Остатки разбитых в боях за Лиду частей противника, в числе которых было много власовцев, рассеялись по лесам юго-западнее города и старались отойти за реку Дитва. Захват же и удержание переправ через реку составляли предмет боевых усилий корпуса после взятия г. Лида, так как закрепление на этих позициях обеспечивало дальнейшее движение корпуса на запад [1].

В боях за город и на подступах к городу кавалеристы уничтожили свыше 1500 солдат и офицеров противника и около 1200 захватили в плен. 17 немецких танков было подбито и сожжено в этих боях. Выход кавалерийских полков к городу был настолько стремительным, а охватывающий маневр был осуществлен так согласованно и одновременно, что противник не успел вывести со станции Лида подготовленных к отправке эшелонов, груженных продовольствием, обмундированием, боеприпасами и другим военным имуществом. Остались в городе все большие склады и все заводы города, которые немцы не успели взорвать и сжечь [3, с. 17].

В боях в районе города Лида корпус понес тяжелую утрату – смертельно ранен был человек редкой отваги и огромной физической силы, командир 86-го кавалерийского полка гвардии подполковник Труханов – кавалер орденов Ленина, Красного Знамени, Суворова [3, с. 18-19].

В центре Лиды, в сквере по улице Советской, в 1965 г. возведен памятник советским воинам освободителям и партизанам, на котором увековечен приказ Верховного Главнокомандующего маршала И.Сталина: *«Войска 3–го Белорусского фронта, в результате умелого маневра конницы, танков и пехоты, овладели городом Лида – крупным железнодорожным узлом и важным опорным пунктом обороны немцев на Гродненском направлении».*

Лида был освобождена в ходе Вильнюсской операции 8 июля 1944 года. В городе начала восстанавливаться нормальная жизнь. Офицеры-политработники создавали

временное городское самоуправление, организовавшее очистку и приведение города в порядок после боя. Все важные в народнохозяйственном отношении объекты были взяты под охрану. 10 июля в город прибыл назначенный секретарь Лидского райкома и горкома КП(б)Белоруссии. Ему и был передан город. Прибывшие в город партизаны отрядов, действовавших в районе города, приняли на себя его охрану [3, с. 19].

В Лиде глубоко чтят память о героях, павших смертью храбрых в борьбе за освобождение города.

Литература:

1. Аслікоўскі М. Незабываемые дні.//Уперад № 32 (5609) ад 23 лютага 1974 г.
2. Васілючак М.В. На Лідскім накірунку.//Лідская газета. – 1994. – 5 ліпеня с. 1-3
3. Государственный архив Гродненской области в городе Гродно, Фонд 3, Оп. 1, Д. 66. Коллекция документов личного происхождения Государственного архива Гродненской области. г. Гродно. Воспоминании участников Великой отечественной войны. «Битва за освобождение Белоруссии. Из истории 3-го кавалерийского гродненского корпуса: Воспоминания героя Советского Союза гвардии генерал-майора Павла Парфирьевича Брикеля. (машинописная копия)
4. Лебедзеў І. У баях за Гродзеншчыну.//Уперад. – 1970. – 25 красавіка, 29 красавіка, 8 мая
5. Освобождение. Лекция лидского историко-художественного музея.
6. Памяць: Ліда. Лідскі р-н: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі/ Рэдкал.: В.Г. Баранаў і інш.; Маст. Э.Э. Жакевіч. – Мн.: Беларусь, 2004. – 566 с.: іл.

Н.А. Рыбак
г. Гродно, ГГАУ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛЬСКОГО ПОДПОЛЬЯ НА ТЕРРИТОРИИ ЛИДСКОГО РАЙОНА В ПОСЛЕВОЕННОЕ ВРЕМЯ (1944 - 1949 ГГ.)

Накануне освобождения Лидского района от немецко-фашистских захватчиков, на Лидчине действовала разветвлённая сеть польского подполья - Армии Крайовой. Возглавлял её поручик Чеслав Зайончковский псевдоним *"Рагнер"*. Соединение *"Юг"* Новогрудского округа АК, комендантом которого являлся *"Рагнер",* действовало кроме Лидского района, в Новогрудском, Дятловском, Ляховичском и Желудокском районах Гродненской области и насчитывало до 800 человек [1, с.84; 2, с.213].

По мере освобождения территории БССР от немецких оккупантов, органы советской власти приступили к разоружению и ликвидации польских отрядов. В августе 1944 г. сотрудники НКВД провели ряд чекистско-войсковых операций по ликвидации формирований АК. *"Рагнер"*, понимая, что в таком составе соединение более уязвимо, провёл реорганизацию. Он оставил при себе ударную группу из 30 наиболее проверенных людей. Большая часть "аковцев" перешла на легальное положение. Для проведения диверсионных и террористических актов *"Рагнер"* привлекал "резервистов", которые проходили специальную подготовку в диверсионной школе. Она существовала в имении "Дитрики". Командовал школой Юзеф Лубиковский *("Сибиряк").* Диверсанты, прошедшие обучение, распределялись по всем отрядам Новогрудского округа АК [2, с.212]. Однако наиболее активно действовали диверсанты из соединения *"Рагнера"*. Они собирали разведданные и проводили теракты на железнодорожном транспорте. Так, 3 сентября 1944 г. *"Рагнер"* обратился к командиру гарнизона советских войск, начальнику НКВД и председателю исполкома г. Лида с ультимативным письмом и угрозой задержать движение на железной дороге с 4.09 по 7.09.1944 г. Угроза была выполнена [3, с.34]. Некто "*Вярус"* (вероятно, капрал Аполинарий Пероневич) докладывал своему командиру "*Рагнеру"* 13 сентября 1944 г.: "*…доношу, что приказ исполнен. С 3 на 4 сентября взорван мост на участке Лепеки—Дубчаны. Движение было задержано на 36 часов"*, и далее: *"…господин комендант, материал поделен пополам и спрятан для предназначенной работы по приказу на 17-е…Прошу господина коменданта, если имеется возможность, прислать мне оружие"* [4, ф.4, оп.29, д.33, л.45–46]. В документе упоминается приказ командующего АК о действиях 17 сентября, приуроченных к "*годовщине вторжения большевиков на нашу территорию"*. В этот день надлежало "*выполнить серию диверсионных актов на территории всех районов"*. Операция должна быть всеобщей: взрыв воинских эшелонов, автомашин, взрыв железнодорожного полотна, сожжение мостов, ликвидация складов, сельских советов [5, д.23925, л.2]. В результате только "рагнеровцы" совершили 12 диверсий, 2 паровоза пустили под откос, подорвали 3 моста и повредили железнодорожные пути в 9 местах [4, ф.4, оп. 29, д.33, л.43].

Отряд под командованием "*Рагнера"* занимался сбором разведданных, которые комендантом направлялись командованию АК. Так, в одном из подобных отчётов от 13.09.1944 г., "*Рагнер"* сообщал, что за время с 4 по 7 сентября 1944 г. через Лиду в направлении Молодечно прошли 70 эшелонов с танками, машинами, артиллерией и боеприпасами. За это же время из Вильно прибыло 50 эшелонов порожняка [4, ф.4,

оп.29, д.33, л.45]. Для передачи информации “аковцы” использовали радиопередающие станции. Так, вплоть до сентября 1944 г. действовала на хуторе Залесский (16 км от г. Лиды) подпольная радиостанция АК № 20 [2, с.209-210].

Кроме диверсионно-разведывательной деятельности, структурами АК на Лидчине проводилась активная агитационно-пропагандистская работа. Она охватывала не только участников польского подполья, но и местных жителей. С целью активизации агитации, комендантом соединения “*Юг*” был издан приказ № 2 от 18.05.1944 г., согласно которому необходимо было обеспечить печатными изданиями не только боевые отряды и войска, находящиеся в конспирации, но и мирное население [5, д.2931, л.349]. После ликвидации в 1945 г. последней типографии, упор был сделан на устную агитацию и тиражирование листовок. Местное население призывалось бойкотировать мероприятия советской власти. Особенно агитация активизировалась в период наиболее важных общественно-политических мероприятий, таких как выборы в Верховный Совет СССР (1946 г.) и БССР (1947 г.) и местные Советы (1948 г.). Основная мысль, которая проводилась в распространённых листовках это: “*поляки являются польскими подданными и в голосовании не должны участвовать*” [6; ф.1, оп.1, д.179, л.11]. Так, в Лидском районе участниками польского подполья, в предвыборный период был распространён следующий документ: “*лица, имеющие польское происхождение, не должны голосовать. Тот, кто пойдёт к урне, будет считаться предателем и против него будут приняты суровые меры”* [7, с.257].

Для проведения устной агитации привлекались ксендзы. Поддерживал связь с АК и активно помогал польским формированиям ксёндз д. Нетечь Лидского района Коневский. Кроме агитации, проводимой среди прихожан, он занимался вербовкой в польские отряды, собирал разведданные, исполнял фунукцию связника [5, д.2983, л.23–24; 8, с.279].

Террор рассматривался аковскими и постаковскими структурами как важное средство борьбы и часто сочетался с диверсиями, грабежами и саботажем. Теракты были направлены против партийно-советского актива, сотрудников НКВД–МВД, бойцов Советской Армии, а также мирного населения, поддерживавшего мероприятия советской власти.

Польские формирования нападали на сельские советы, уничтожали имущество, документацию, убивали активистов. Так, согласно документам, изъятыми органами советской власти при задержании у связной соединения “*Юг*” Изабеллы Станиславовны Ясинской *(“Мария*”), “*Рагнер”* доносил коменданту округа, что “*…в районе соединения ликвидированы сельские советы Докудово, Ванги, Голдово, Берёзовка и Гезгалы”* [4, ф.4, оп.29, д.33, л.42]. Это же подтверждается и сообщениями представителей местной власти. Так, 5 сентября 1944 г. на имя председателя Лидского райисполкома было направлено заявление от активистов Докудовкого сельсовета, в котором просилось районные власти оказать военную помощь и направить в сельсовет 50-60 военных. Иначе, согласно заявлению, весь актив будет уничтожен [9, №1 (9), с.14-15].

Непосредственно осуществляли теракты и приводили в исполнение смертные приговоры “*военно-полевой суд”* и *„отделение экзекуции”,* которые входили в структуру соединения *„Юг*”. На основании донесений разведки или протоколов комендантов „пляцувок” выносился приговор, который приводился в исполнение *„отделением экзекуции”*. Как указывалось в приказе № 2 от 18.09.1944 г. данное

отделение создано *„для исполнения приговоров смерти, за невыполнение приказов своих командиров, предательство или работу против польского народа или польского государства, по отношению к членам организации, а также лицам, не принадлежащим к организации"* [5, д.2931, л.349]. Таким образом, смертный приговор согласно данного приказа мог быть вынесен мирным жителям. Для приведения в исполнение приговоров поручику *„Пазуркевичу"* (Ежи Баклажец) передавались в его подчинение 173 человека [5, д.2931, л.349]. Список лиц, которым был вынесен смертный приговор с указанием даты его исполнения, был обнаружен при обыске командующего соединением *„Юг" „Рагнера"*, убитого в декабре 1944 г. лидскими чекистами. Анализ данного списка позволяет утверждать, что "аковцами" были убиты не только военнослужащие Красной Армии, сотрудники силовых структур и партийно-советский актив, но и мирные жители, поддерживавшие мероприятия советской власти [1, с.55–56.].

После разгрома соединения *„Рагнера"*, уцелевшие участники соединения *"Юг"*, а так же соединения *"Запад"* Новогрудского округа АК, в конце 1944 – начале 1945 г. создали Лидский (№ 76) и Щучинский (№ 49) обводы, объединившиеся весной 1945 г. в обвод № 49/76 Виленско-Новогрудского округа. Обвод № 49/76 базировался на территории Лидского, Радуньского, Щучинского, Василишковского, Желудокского и Вороновского районов Гродненской области. Согласно информации силовых структур БССР, объединённый обвод состоял из 5 компаний. Кроме этого в составе обвода имелись 2 вооружённые нелегальные группы, подчинявшиеся коменданту. Возглавляли эти группы Бронислав Мицкевич *("Медведь")* и Станислав Рытковский *("Водный")* [10, д.30257, Т.1, л.4–35; д.2957, Т.1, л.14]. Однако, польский историк Казимир Краевский высказал точку зрения, что структура обвода была более разветвлённой и многочисленной [11, s. 19-20]. Комендантом обвода в 1945 г. был поручик Анатолий Радивоник *("Олех"),* возглавлявший обвод до своей гибели в 1949 г.

Наиболее активно польские отряды под командованием *"Олеха"* действовали в Лидском районе. Об этом свидетельствует ряд терактов, проведённых ими. Так, 14 января 1945 г. террористической группой *"Медведя"* в количестве 6 человек, одетых в форму красноармейцев, были расстреляны два бывших партизана. Этот же отряд в январе 1945 г. убил председателя Запольского сельсовета Емельяна Семёновича Аркатова [9, №2 (10), с.20; 12, ф.38, оп.1, д.19, л.31]. В феврале 1945 г. отряд *"Медведя"* в районе д. Банцевичи Запольского сельсовета окружил семь милиционеров Лидского НКВД, которые впоследствии вместе с двумя военнослужащими Красной Армии были расстреляны. Их трупы "аковцы" спустили под лёд реки Дитва [5, д.3885, л.26; 12, ф.38, оп.1, д.19, л.31]. В апреле 1945 г. отрядом *"Олеха"* были убиты двое солдат и капитан Красной Армии [12, ф.38, оп.1, д.19, л.31]. В июле 1945 г. "летучим отрядом" *"Олеха"* в д. Евсеевичи Лидского района расстреляна семья в составе 3 человек вместе с грудным ребёнком [12, ф.38, оп.1, д.19, л.31]. А в августе 1945 г. группа *"Медведя"* убила бывшего связного советских партизан, в д. Былинские Лидского района были расстреляны трое военнослужащих 48 гвардейской дивизии [12, ф.38, оп.1, д.19, л.31]. Осенью 1945 г. членами отряда *"Медведя"* в д. Табола Нетечского сельсовета был убит представитель Лидского райкома партии [12, ф.38, оп.1, д.19, л.31 об.].

Одним только террористом Вацлавом Воронович *("Лейтенант")*, который находился в рядах АК с марта 1944 г. до своего ареста 15 ноября 1945 г., было совершено до 30 террористических актов над партийно-советскими работниками и мирными гражданами Лидского и прилегающих районов [5, д.3885, л.26-27, 29].

Особой жестокостью в отношении мирного населения отличалась "Рыловская пляцувка" обвода 49/76. Командовал ей Альфонс Тыркин *("Полай", "Медлей")*. Данная "пляцувка" действовала на территории Лидского района [12, ф.38, оп.1, д.19, л.28]. На её счету убийства, совершённые 1 июня 1945 г. жительниц д. Дайново Анны Трусовой и её матери Екатерины Трусовой, а так же жителей д. Заполье семьи Осипа Адамовича Шикаса в составе 6 человек, трупы которых сожгли вместе с домом [12, ф.38, оп.1, д.19, л.28; 1, с.82–83]. В этом же месяце группой А.Тыркина были расстреляны две женщины-восточницы, а 20 июля 1945 г. убит 12-летний мальчик, приехавший из восточных районов БССР. В этот же день около д. Кульбаки убита женщина-восточница. Только на территории Запольского сельсовета было убито 38 беженцев, а заработанное ими зерно раскрадено [2, с.238]. В конце июля 1945 г. тыркинские "герои" ограбили и расстреляли жительницу д. Коревы Брониславу Фабишевскую. В этом же месяце были задержаны, а затем убиты 2 женщины вместе с мальчиком и девочкой в возрасте 8–10 лет [12, ф.38, оп.1, д.19, л.28–28 об.]. Только за последние четыре месяца своего существования, осенью 1945 г., отряд А.Тыркина убил 23 человека, из них четверо детей в возрасте от 8 до 12 лет [9, №3(11), с.27].

Кроме этих отрядов, на территории Лидского района Гродненской области действовала группа Дуриса-Букатко. Вначале формирование возглавлял польский офицер Михаил Дурис *("Перун", "Ботян")*, а с 1947 г., после его смерти, командиром отряда стал бывший председатель Аполинского сельсовета Лидского района Иван Букатко *("Лев")* [6, ф.1, оп.1, д.179, л.148–149]. За время своего существования с 1946 г. по март 1948 г. группой И.Букатко совершено 20 терактов над советским активом и мирными жителями, в результате которых было убито 4 председателя сельсоветов [6, ф.1, оп.1, д.179, л.150].

В течение 1945-1947 г. структурами обвода 49/76 было совершено более 100 антисоветских проявлений, в том числе приблизительно 70 терактов [6, ф.1, оп.1, д.179, л.157].

Террористическая деятельность польского подполья продолжалась и в следующие годы. Так, 10 сентября 1948 г. польским подпольем в д. Вавёрка был убит работник Министерства заготовок Тарасов, сельсовет подожжён, украдены 24 тысячи рублей. 27 сентября этого же года группой *"Олеха"* убит продавец д. Серафины Казимир Серафимович [2, с.229].

Таким образом, прикрываясь политическими целями: борьба за Польское государство в границах до 1 сентября 1939 г., оборона местного польского населения, бывшие "аковцы" превратились в обычных бандитов, которые совершали с особым зверством убийства не только представителей советской власти, но и мирных жителей. Согласно подсчётам, проведённым старшим научным сотрудником Лидского краеведческого музея В. Сливкиным, за период с 1944-1952 гг. на Лидчине жертвами польского подполья стали 265 человек. Из них 101 человек - сотрудники силовых структур, партийно-советские работники, военнослужащие Советской Армии, а остальные – члены их семей, приехавшие на заработки "восточники" и мирные крестьяне [9, №4 (12), с. 19].

Таким образом, деятельность польского подполья на Лидчине в 1944- 1949 гг. носила ярко выраженный антисоветский характер и проявлялась в агитационно-пропагандистской, разведывательно-диверсионной и террористической работе. Ликвидация постаковских структур продолжалась вплоть до мая 1949 г., когда были

уничтожены основные силы отряда *"Олеха"*. Однако и это не принесло долгожданного покоя на Лидскую землю, так как продолжали действовать небольшие группы и террористы-одиночки.

Литература:

1. Ермолович В.И., Жумарь С.В. Огнём и мечом. Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 г.).– Мн.: БелНИЦДААД, 1994.– 112 с.
2. Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі.– Мн.: БВТ "Хата", 1994.– 270 с.
3. Рыбак Н.А. Да пытання аб супрацоўніцтве Арміі Краёвай з немцамі і яе антысавецкай дзейнасці на тэрыторыі Заходняй Беларусі (на прыкладзе атрада "Рагнера").// Веснік Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы.– 2000.– № 1.– С.33–37.
4. Национальный архив Республики Беларусь в Минске.
5. Архив УКГБ по Гродненской области.
6. Государственный архив общественных объединений Гродненской области.
7. Очерки истории милиции Белорусской ССР (1917–1987 г.).– Мн.: Беларусь, 1987.– 535 с.
8. Польское подполье на территории западных областей Беларуси (1939–1954 гг.): Моноггафия./ С.А.Ситкевич, С.А.Сильванович, В.В.Барабаш, Н.А.Рыбак.– Гродно: ГГАУ, 2004.– 345 с.
9. Сліўкін В. Грамадзянская вайна на Лідчыне 1944–1954 гады.// Лідскі летапісец.–2000.– № 1.– С.10–17; № 2.– С.18–22; № 3.– С.26–31; № 4.– С.16–23.
10. Архив Гродненского областного суда.
11. Krajewski K. Obwód Nr49/67 Szczuczyn–Lida (działalność w 1945).// Ziemia Lidzka.– Lida.– maj 2003.– Nr 2(53).– S.19–23.
12. Архив УВД Гродненского облисполкома.

В.Н. Черепица,
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ЛИДЧАНЕ В БУТОВО И ЛЕВАШОВЕ

В г.Лиде Гродненской области прошли мои детство и юность. Со школьной поры тянуло меня ко всему тому, что было связано с прошлым родного города. Сегодня, уже в зрелые годы, просматривая мартирологи, составленные в Москве и Петербурге, я ловлю себя на каком-то особом трепетном внимании к уроженцам г.Лиды и окрестных сел, к своим землякам; что это были за люди, почему о них ничего не знают современники, разве это справедливо?

Среди жертв политического произвола 1937-1938 годов в Подмосковье и под Ленинградом было 18 уроженцев г. Лиды. Одни из них (Вейн С.А., Гаврилкевич Г.В., Дубовский Я.Д., Романовский А.М., Рудный Ю.В., Махоненко М.Д., Подземский М.К., Гинбург С.Д., Нейман З.И., Новик К.И., Каминский З.И.) были расстреляны в Бутове и «Коммунарке», а другие (Анацкий К.И., Еськевич С.В., Куцинский С.Л., Медушевский О.Ю., Линский А.Я., Петровский В.А., Штыцко С.П.) – в Ленинграде и в Левашово. Всего по имеющимся данным – 18 человек.

Средний возраст большинства казненных составлял от 40 до 60 лет, и лишь трое из них были от 30 до 35 лет. По национальной принадлежности среди жертв репрессий было 9 поляков, 7 евреев и 2 белоруса (Рудный Ю.В. и Штыцко С.П.). Причины отнесения большинства осужденных и казенных к полякам достаточно понятны. Об этом говорилось выше. Что касается евреев и белорусов, то имеющиеся цифры отражают национальный состав не только г.Лиды, но и других городов и местечек Беларуси на рубеже Х1Х – начала ХХ веков. Большинство уроженцев Лиды было достаточно просвещенными людьми: высшее образование среди них имело 7 человек, среднее –5 и низшее 6. Среди имеющих высшее образование преобладали евреи, у поляков был лишь один человек с высшим образованием, один со средним, а остальные – низшее (начальное). Лица, названные следствием белорусами, имели среднее образование. Как правило, большинство из казненных низшее (начальное) образование получило еще в дореволюционное время, среднее – как в ту же пору, так и после революции, а высшее – исключительно в советское время. Членов ВКП (б) среди уроженцев г.Лиды было 10 человек, а беспартийных – 8.

Почти половина казненных занимала на момент арест высокие должности в структуре московских и ленинградских министерств, учреждений и предприятий. С.А.Вейн работал начальником отдела в наркомате тяжелой промышленности, Я.А.Дубовский – начальником отдела завода «Станкоконструктор», М.К.Подземский – коммерческим директором импортной части «Союзинторкино», К.И.Новик – директором завода «Апремз», Ю.В.Рудный являлся начальником управления наркомата путей сообщений, А.М.Романовский заведовал отделом в Учпедгизе. Три человека из 18-ти можно отнести к инженерно-техническим работникам, а остальные семь являлись военнослужащими, пожарниками и сотрудниками НКВД.

Большинство жертв репрессий из числа уроженцев г.Лиды (14 человек) были приговорены к высшей мере наказания (расстрелу) «за шпионаж в пользу Польши» (надуманность этого обвинения была очевидной); два человека были казнены «за

контрреволюционную и террористическую деятельность, один человек – за принадлежность к троцкистам (З.И.Нейман) и еще один (Ю.В.Рудный) – за сотрудничество с жандармским управлением еще в дореволюционную пору при раскрытии нелегальной революционной типографии.

Представляется достаточно странным, что в книге «Памяць. Ліда. Лідскі раён» (Мн., 2004. – С.164-181) в разделе, посвященном жертвам политических репрессий, названы лишь лица, пострадавшие от власти (высылка) в 1940-50-е годы, а среди расстрелянных в 1937-1938 годах назван только один единственный человек – Ю.В.Рудный. Хочется надеяться, что данное издание ликвидирует названный пробел и расширит представление лидчан в масштабах политических репрессий в СССР во второй половине 30-х годов, жертвой которых стали уроженцы их города.

Жертвами политических репрессий в 1937-1938 годах под Москвой и Ленинградом стали и 58 уроженцев Лидского уезда Виленской губернии. 15 из них были расстреляны в «Коммунарке» и Бутово, а 43 – в Ленинграде и Левашове. Назовем имена первых из них: Абламов В.Н., Борис Г.М., Валюк С.В., Валюк С.И., Версоцкий Г.Я., Добровольский У.Н., Жвирбля В.М., Крищик Ч.И., Крупица В.Л., Кудзий А.Г., Кучко Н.Ф., Лукьянович К.П., Хруль Я.А., Чурган А.Д., Яцевич Э.Я. Среди вторых были: Анацкий О.А., Бацевич М.С., Богдевич В.Б., Босько А.Н.,Бартолевич Ю.Ю., Болондзь М.К., Вержбицкий И.М., Войцехович М.А., Верешко К.Ф., Григорович Ю.П., Грисевич С.Г., Донейко П.Л., Дудко К.В., Жалис А.М., Ескевич И.И., Ивашко А.В., Иванчук К.О., Карпейчик А.К., Клышейко Т.В., Корзун А.Л., Котт И.К., Кудель И.А., Лешкович В.И., Лисаевич А.М., Люткевич И.К., Макарчук Л.И., Окулович Д.А., Павлович Б.А., Прутковский В.А., Раковский О.А., Савицкая О.М., Сакуть (Сакута) А.И., Сикорский С.Б., Стубеда А.К., Сосновский В.П., Скорб Г.И., Семашкевич Р.М., Тальмонд О.И., Токть А.Г., Шинкевич Б.К., Шокалицкий А.И., Цибульский Л.М., Янковский А.О. Местом их рождения были следующие местечки и деревни: Арезки, Бешенки, Минойты, Ново-Смута, Белица, Борзеевка, Докудово, Радунь,Эйшишки, Патока, Обруб, Севруки, Филиповцы, Тоневичи, Дроздово, Гилясовичи, Рудня, Межники, Бутень, Гатово, Суббочи, Полуши, Захванье, Зинякшицы, Дылево, Сушники, Надежда, Вашкелы, Рудня, Макары, Новосады, Самишки, Сухвальда, Дубровка, Карговицы, Тяты, Зашевники, Острыно, Гончары, Фарныкопец, Зеневичи, Жемойтели, Лазарчики, Коревичи, Шляхтевщизна, Войнишки, Козляуи, Василишки, Конюшаны, Рынковцы, Веканцы, Дубровня, Лебеда.

На сегодня часть этих деревень не сохранилась, ряд местечек превратилась в деревни, а значительная часть упомянутых населенных пунктов находится в пределах не Лидского, а соседних районов. Больше всего казненных было из местечка Белица, деревень Гончары, Минойты, Филипповцы. В своем большинстве казненные были людьми от 40 до 60 лет. Самый старший из них был Гавриил Иванович Скорб, пожарник по профессии, проживавший на момент ареста в Ленинграде. Родился он в 1873 году в д.Векановцы Лидского уезда, т.е. имел 64 года, по национальности поляк, образование низшее, беспартийный. Самой молодой среди расстрелянных лидчан следует назвать Ольгу Матвеевну Савицкую (27 лет). Родилась она в 1910 году в деревне Карговицы Лидского уезда, полька, беспартийная, образование начальное, работала на время ареста поваром в столовой ленинградского завода им.Жданова.

Почти все уроженцы Лидского уезда по своему социальному происхождению вышли из крестьянской среды. 49 человек из них следствие назвало поляками, 6

человек – белорусами, 2-х – русскими (Грисевича С.Г., уроженца д. Макары, 1909 года рождения, беспартийного, студента Ленинградского электротехнического института Люткевича И.К., 1894 года рождения, члена ВКП(б), мастера цеха Ленинградского завода имени Кирова) и 1-го евреем (Версоцкого Герша Яковлевича, 1903 года рождения, члена ВКП(б), пропагандиста ленинградской артели «Морро»).

11человек из 58 уроженцев Лидского уезда являлись членами ВКП(б), а кладовщик одного из московских предприятий Кучко Николай Фомич до 1922 года состоял членом РСДРП.

Эту категорию осужденных представляли по преимуществу люди рабочих профессий (слесари, токари, кузнецы, механики, машинисты, стрелочники, проводники поездов, завхозы, кладовщики, весовщики, истопники, сторожа и т.д.). Особенно много лидчан работало на железной дороге. К лицам интеллигентных профессий относилось в этой группе расстрелянных лишь несколько человек. На момент ареста Ю.Ю.Бартошевич работал старшим бухгалтером хлебокомбината в г.Шлиссельбурге, М.К.Болондь – товароведом Центросоюза в г.Ленинграде, А.К.Студета – начальником дистанции связи Октябрьской железной дороги, А.М.Жалис – экономистом Ленинградского завода имени Жданова, А.В.Ивашко – мастером механического цеха ленинградского Кировского завода, И.К.Люткевич – там же мастером литейного цеха, У.Н.Добровольский – там же инженером-электриком, А.Г.Кудзий – заместителем начальника отделения связи в Подмосковье. А.Д.Гурган являлся сотрудником НКВД в Москве, Р.М.Семашкевич работал там же художником по договорам. Высшее и среднее образование имело около четверти репрессированных лидчан, остальные имели низшее (начальное) образование [1].

Большинство из названной категории репрессированных были расстреляны «за шпионаж в пользу Польши», а также «за контрреволюционную деятельность». Надуманность этих обвинений была чаще всего очевидной. Все уроженцы Лидчины, ставшие жертвами политических репрессий в 1937-1938годах, в разное время (преимущественно в 1958, 1989 годах) были реабилитированы, а это значит их человеческая репутация, пускай с запозданием, но восстановлена полностью.

Литература:

1. Бутовский полигон. 1937 - 1938. Вып.I – VI. – М., 1997-2002; Ленинградский мартиролог. 1937 - 1938. Т. I-IV. – СПб., 1995 - 1999; Расстрельные списки. Москва 1937 - 1941. «Коммунарка», Бутово. – М., 2000.

В.А. Белозорович
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

АГРАРНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ НА ЛИДЧИНЕ (1939 – 1953 ГГ.)

Осенью 1939 г. Западная Беларусь вошла в состав БССР и СССР. Приход Красной Армии населения Лидского уезда встретило по-разному: негативно отнеслись проживавшие здесь поляки, частично литовцы, с одобрением – белорусы. В Суботничской волости крестьяне выразили удовлетворение вниманию к ним со стороны Советской власти: в обсуждении Конституции СССР приняло участвовало более 6 тысяч человек. А в Белицкой волости беднота была довольна разделом помещичьей земли [4, л. 4-5].С приходом Красной Армии в сельской местности стали формироваться крестьянские комитеты, в состав которых входили батраки, бедняки, частично середняки. В Лидском уезде они были в каждой из 13 волостей: Белогрудской, Белицкой, Беняконской, Докудовской, Ивьевской, Лидской, Липнишковской, Радунской, Суботничской, Вавюрской, Вороновской, Заболотской, Жирмунской [3, л. 26]. Из 161 109 жителей уезда крестьяне составляли 148 461 человек в 264 деревнях (92,1 % жителей). Председатель Временного Управления Лидского уезда Калинин отмечал, что «настроение хорошее», крестьянские комитеты приступили к разделу помещичьей земли и скота, распределению промышленных товаров, учету семенного фонда, инвентаря и др. [4, 10]. Подчинялись комитеты первоначально уездным управлениям, а затем сформированным в декабре Лидскому районному исполнительному комитету и Лидскому райкому КП(б)Б.

Не обошлось и без ошибок. Например, в декабре 1939 г. в Заболотской и Вавюрской волостях были организованы параллельно крестьянским комитетам комитеты бедноты, которые стали распределять «плановые задания» по продаже зерна государству на каждый двор. Подобная практика получила отрицательную оценку на заседании Лидского бюро райкома КП(б)Б. Было принято решение провести 30 декабря совещание коммунистов, работающих на селе для предупреждения подобных «перегибов» [3, л. 4-5]. На закрытом уездном партсобрании, состоявшемся 10 января 1940 г., секретарь Лидского райкома партии Осадчий обратил внимание на плохую работу волостных комитетов. В частности, крестьяне-бедняки из д. Жирмуны жаловались, что помещик продает зерно и коров из бывшего имения совместно с представителем волостного комитета [3, л. 35]. А в Вавюрской волости крестьяне сами сняли председателя местного комитета за раздачу собранного хлеба своим родственникам [4, л. 13–13обл].

На основе крестьянских комитетов 15 декабря 1940 г. были сформированы сельские Советы депутатов трудящихся. В состав Лидского района входило 20 сельских советов: Белицкий, Бердовский, Вавюрский, Гончарский, Гервяниковский, Докудовский, Дубровенский, Запольский, Лидский, Мейеровский, Мытский, Неманский, Нетечский, Ольшевский, Ополинский, Радивонишковский, Тракельский, Третьяковский, Фальковичский, Твермовский. Согласно указанию ЦК КП(б)Б в их состав избирали людей, активно проявивших себя при установлении Советской власти и в борьбе с враждебными элементами, доказавших свою преданность партии.

В деревне распространялись слухи о скорой ликвидации Советской власти и восстановлении Польши. Зачастую имели место запугивания и угрозы. Так, судья Баранский в мае 1940 г. заявил, что скоро будут выселять польскую интеллигенцию. Член Запольского сельского совета бедняк В. Карево запугивал крестьян, что вывезет их в Россию, если они не будут пасти его домашний скот [5, л. 3-5]. В ходе проверки колхозов Лидского района (июнь 1940 г.) органы НКВД выявили ряд антисоветских высказываний. Крестьянин-бедняк из д. Белицы П. Яскевич говорил: «Скоро здесь будет германская власть, так как германские войска находятся возле м. Желудок. Большевики отсюда уйдут…». Его односельчанин В. Качан утверждал, что «в Барановичи привезены раненые красноармейцы из-под германской границы. Германия уже воюет с Советским Союзом…» [5, л. 25].

В процессе подготовки к выборам в местные советы депутатов трудящихся (декабрь 1940 г.) крестьяне показывали недовольство практикой навязывания кандидатов в депутаты. В районе имелись случаи отвода кандидатов-евреев. Их считали спекулянтами [5, л. 132]. А в Аполинском сельском совете не пожелали выдвинуть в депутаты помощницу по политической части Лидской МТС М.А. Мархвиду и бывшую батрачку Сонгину. Первая кандидатура не устраивала местных жителей, поскольку М.А. Мархвида прибыла из восточных областей, а вторая – из-за малограмотности и нерешительности [5, л. 144].

Формирование новой политической системы сопровождались массовыми репрессиями в форме депортаций населения. Общеизвестно, что первая волна депортаций, затронула осадников и работников лесной охраны. 5 декабря 1939 г. СНК СССР принял секретное постановление о выселении этой категории населения из западных областей Беларуси и Украины. Операция по выселению осадников и работников лесной охраны проводилась в ночь на 10 февраля 1940 г. В отличие от других районов области, акция прошла на Лидчине без эксцессов. Наоборот, в Радуни депортируемых обогрели, дали горячий чай и хлеб [4, л. 287].

Имущество и землю депортируемых должны были описать и принять хозяйственные группы – таких в районе насчитывалось девять. Предполагалось все это передать бедноте, государственным учреждениям, формируемым колхозам и совхозам. Однако много было утрачено хуторов осадников, которые тайно по ночам разбирались крестьянами на дрова. Например, в Нетечском и Белицком сельских советах подобным образом разорили 22 усадьбы (общая стоимость 28 тыс. руб.). Причина заключалась в том, что председатель райисполкома Рыбаков запретил дома осадников продавать крестьянам [1, с. 26].

Третья депортация затронула беженцев, которые хлынули из оккупированной Германией территории Польши. Основную их массу составляли евреи. Предполагалось расселить в г. Лиде 400 семей беженцев. По данным на 13 января 1940 г. их в городе насчитывалось 656 человек. Из них 155 разместили в синагогах, 318 – на частных квартирах, а 23 семьи – в бараках. Сохранялась безработица, поскольку не хватало рабочих мест [4, л. 17].

Советская власть свою аграрную политику строила на основе хозяйственной практики 20 – 30-х гг. в восточных областях БССР. Она заключалась в ликвидации крупного землевладения, в поддержке беднейших слоев деревни, в осуществлении коллективизации сельского хозяйства. Коллективизация предусматривала объединение единоличных крестьянских дворов в колхозы.

Переход к новым аграрным отношениям начался с наделения землей безземельных и малоземельных крестьян. Подобный шаг гарантировал Советской власти прочную социальную опору в деревне, сглаживал имущественную дифференциацию в деревне. До воссоединения в Лидском уезде насчитывалось 170 994 га пашни, 47 357 га лугов, 57 120 га пастбищ, 67 656 га лесов,10 397 га садов и огородов. Из 34 285 хозяйств до 5 га имели 16 812 дворов, от 5 до 10 га – 10 102 дворов, от 10 до 20 га – 5 493 двора, от 20 до 50 га – 1 448 дворов, от 50 до 100 га – 276 хозяйства, свыше 100 га – 154 [4, л. 9-9обл]. Статистика свидетельствует, что 49 % крестьянских дворов были малоземельными. В то время как граф Пшездецкий и граф Лювтовский владели по 3 тысячи га земли.

По решению Народного собрания Западной Беларуси крестьянство получило помещичью землю. В Лидском уезде в имениях помещики оставили 456 жилых домов, 147 конюшен, 58 скотных дворов, 126 свинарников. В январе 1940 г. еще не завершили распределение между крестьянами 13 142 га земли, 333 голов лошадей, 957 коров [6, л. 5].

С осени 1939 г. представители Советской власти стали изучать вопрос коллективизации сельского хозяйства. Партийные работники отмечали, что наиболее сильное стремление к новой форме организации труда проявляли беднейшие жители Барановичской и Пинской областей [1, с. 50]. В декабре 1939 г. крестьяне Вавюрской волости интересовались: «Сколько может выработать в колхозе трудодней один колхозник? Оказывают ли помощь по старости в колхозе? Как будут организовываться колхозы? Почему в СССР высокие налоги на скот единоличников?» [4, л. 14].

К маю 1940 г. в Лидском районе было организовано 7 колхозов, объединявших 238 крестьянских хозяйств. Они были организованы в деревнях Жирмуны, Селец, Гончары, Етки, Ольжево, Кривичи, Романы. Например, в Уставе сельскохозяйственной артели «Красный Селец» было записано: «Трудовые крестьяне д. Селец Неманского сельского совета добровольно объединяются в сельскохозяйственную артель, чтобы общими средствами производства и общим организованным трудом построить коллективное, т.е. общественное хозяйство, обеспечить полную победу над кулаком, над всеми эксплуататорами и врагами трудящихся, обеспечить полную победу над нуждой и темнотой, над отсталостью мелкого единоличного хозяйства, создать высокую производительность труда и обеспечить таким образом лучшую жизнь колхозников» [7, л. 1].

Выгоду от коллективизации получали в первую очередь малоимущие жители деревни – батраки и бедняки. Середняцкая прослойка деревни отнеслась к ней настороженно. Сказывалась психология собственника, слухи, рассказы очевидцев, побывавших в восточных областях БССР. В д. Ольжево Белогрудской волости бывший председатель сельского комитета Чайко в феврале добровольно вступил в колхоз, а перед весенним севом вышел из него. На общем собрании он заявил: «…имеется такое распоряжение власти, что в колхозы нужно писаться обязательно всем, а кто против, тот будет считаться врагом Советского Союза, и с ними поступят так, как поступали с осадниками и лесниками» [5, л. 1]. В д. Ямонты член сельского комитета Чех открыто выступил: «Нам, богатым, нечего идти в колхоз, пускай идут туда бедняки» [5, л. 1обл].

В июне 1940 г. Лидский городской отдел НКВД провел выборочную проверку колхозов района. Начальник отдела Сулима в докладной записке отмечал, что проверка была проведена в трех из семи артелях. В результате выявлены следующие недостатки:

не утвержден Устав сельскохозяйственной артели, отсутствуют протоколы организационных собраний, не разработаны нормы трудового участия – трудодни начисляются по дням, независимо, работал человек или нет [5, л. 5].

Колхоз им. Сталина (д. Беневичи Гончарского с/с) был организован 15 марта 1940 г. из 43 батрацко-бедняцких хозяйств. Трое крестьян вышли из него. В артели насчитывалось 80 человек: 28 мужчин, 38 женщин, 14 подростков. Однако единоличников осталось в деревне 60 дворов. Богатые крестьяне вели агитацию против колхоза: «Работайте, работайте, а зима придет, получите по 1 кг хлеба и будете подыхать с голоду, разбежитесь из колхоза» [5, л. 7-8].

Колхоз им. Ленина объединял первоначально 42 хозяйства, а затем их количество увеличилось до 62. В артели насчитывалось 151 работник. Передовики выработали до 46 трудодней, но 28 человек с весны не вышли на полевые работы [5, л. 8-9].

Результаты работы в коллективном хозяйстве не стали примером для единоличников. Например, в колхозе им. Сталина его члены получили на один трудодень (при максимальной выработке 51 трудодень) по 1 кг ржи, 7 кг картофеля, 250 гр. гречихи, 80 гр. капусты, 2 кг соломы, 1 кг сена [5, л. 75]. А в колхозе «Красный Селец» выдали на один трудодень по 1 кг ржи, 6 кг картофеля, 65 копеек [5, л. 179]. Крестьяне были недовольны, так как «работали все лето, а получили мало» [5, л. 60].

Органы НКВД от своих осведомителей собирали информацию о настроении местных жителей. Так, осведомитель «Червономед» доносил, что колхозник артели «Красный селец» Козловский говорил: «Вы, единоличники, живете, а мы в колхозе помрем с голоду, потому что у нас из колхоза государство забирает весь хлеб, а нас мучает работой. Я работаю в колхозе только до осени…» [5, л. 96]. Осведомитель «Шурок» в артели им. 17 Сентября информировал, что колхозник Жамойтин говорил: «Я не желаю быть в колхозе. Я был в Докудовском сельском совете и там повстречался с женщиной, приехавшей из России. Она мне говорила, зачем вы, дураки, вступаете в колхоз, вы помрете с голода… Я решил выйти из колхоза». По его примеру из колхоза вышли крестьяне Чешейко и Шевчик [5, л. 97].

В период выборов в местные советы в урны часто клали записки, направленные против колхозного строительства. Например, в Запольском сельском совете: «Не хотим жить в колхозах, только хотим права жизни, чтобы жиды не владели нами, правительство нам все равно, хоть русское, хоть белорусское – голосовать не знаем за что…» [5, л. 208]; в Твермском сельском совете: «Советские колхозы, товарищи, очень красивы, но только невозможно в них жить» [5, л. 209].

В деле развития сельского хозяйства западных областей важное значение имело постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 16 марта 1940 г. «Об организации государственных машинно-тракторных станций в западных областях УССР и БССР». Оно было вызвано отсутствием на селе сельскохозяйственной техники для обработки земли и ухода за посевами. Ведь в Лидском уезде в сентябре 1939 г. насчитывалось 2 трактора, 10 пожарных, 10 грузовых и 15 легковых автомобилей [4, л. 9обл]. МТС была создана в имении Крупово (первый директор – И.А. Абрагимович). Для этого выделили 60 500 руб. Лидская МТС к весне 1941 г. насчитывала 6 тракторов и 2 автомобиля, которые нуждались в капитальном ремонте (не было колес). Отсутствовало помещение для техники. Об эффективности работы МТС в 1940 г. свидетельствует невыплаченная заработная плата ее работникам [5, л. 247-248], хотя план тракторных работ был выполнен на 120 %.

Весной 1941 г. стали проводиться политика ограничения кулачества. По предложению Барановичского обкома КП(б)Б была введена твердая ставка на «кулацко-зажиточные хозяйства» размером в 2 центнера с гектара. Параллельно были введены предельные нормы землепользования на один крестьянский двор. В Лидском районе на 29 апреля 1941 г. райисполком утвердил к обрезке земли 279 хозяйств (2 861 га), из них 68 – «кулацкие» дворы. Естественно подобная мера вызвала недовольство части местного крестьянства: «У нас нет таких граждан, у кого можно обрезать землю и что мы все выполнили государственные обязательства. Государству отдали все зерно, а сами голодаем. Весна пришла, а сеять нет чем» (середняк Совостюк из д. Полубинки); «Колхоз у нас все равно не организуется. Мы в колхоз не пойдем, потому что колхозники умирают с голоду…» (крестьянка Бильд из д. Милуны) [9, л. 31-32].

Таким образом, к июню 1941 г. в Лидском районе было организовано 8 колхозов, объединивших 266 крестьянских дворов из 11 904 имеющихся (2,2 %) [9, л. 56-56а]. Это свидетельствовало о господстве единоличного землепользования и отсутствии массовой коллективизации.

В период Великой Отечественной войны Лида и район вошли в состав генерального округа «Беларусь» рейхскомиссариата «Остланд». Позиция местного населения к немецко-фашистским оккупантам была неоднозначной. Немецкие источники отмечают положительный настрой жителей [1, с. 66]. В частности, в отчете военно-административной группы (июль 1941 г.) отмечалось: «Широкие круги белорусского населения, прежде всего в сельской местности, рассматривали германский вермахт как своих освободителей от ярма Советов» [1, с. 66]. Однако данная оценка весьма субъективна. В деревне господствовал дух настороженности, пассивности, неуверенности.

Крестьяне, прежде всего белорусы, опасались мести со стороны поляков за депортации и аграрные преобразования 1939 – 1941 годов. Ведь на начальном этапе оккупации поляки заняли главные должности в местном аппарате управления. Они принимали активное участие в работе городских, районных, волостных управ, становились старостами, солтысами и войтами.

Крестьяне ликвидировали колхозы и совхозы и возвратились к индивидуальному хозяйству. Немецкое командование под угрозой расстрела приказало вернуть все колхозное имущество и зерно в воссоздаваемые имения. В июле – августе 1941 г. появились бывшие польские помещики и осадники. Они стали управлять имениями на правах кураторов, если размер землевладения превышал 60 га, и владельцев, если он был ниже данной отметки. Подобная хозяйственная стратегия, связанная с возвращением прежним владельцам земли, составляла основу «системы опекунства» с ограниченными правами собственности.

Всего на территории Лидского района было восстановлено 28 имений с количеством земли 10 907 га, в том числе 3 185 га пашни [14, л. 6]. Помимо них оккупанты создали 6 государственных хозяйств с количеством земли в 3 071 га. Воссоздание польских имений привело к сокращению крестьянского землепользования, так как забрали ту землю, которую крестьяне получили осенью 1939 г. Нельзя утверждать о массовом обезземеливании местных крестьян. Наоборот они получили 1 902 га земли из имений по принципу «кто, сколько может обработать».

Возвращение польских помещиков привело к конфликтам с местным крестьянством, у которого стали забирать землю, инвентарь, скот. В донесении одного

из руководителей польского подпольного движения «Сыбулта» (Тамкевича) от 31 октября 1941 г. сообщалось, что «на белорусские территории часто возвращаются земельные владельцы под охраной немецкой жандармерии. Это вызывает конфликты с крестьянами, у которых изымается фольварочная земля и различное конфискованное из имений имущество. В предместье Лиды на этой почве дошло до волнений, полицейские расстреляли более десятка крестьян. Немцы делают вид, будто бы «возвращают Польшу» и таким образом создают антагонизм между белорусами и поляками» [1, с. 68]. С другой стороны, Белорусская Народная Самопомощь принимала участие в арестах поляков в 1942 г.

В конце 1943 г. в Лидскую зону прибыла «тысяча» - казачья часть, находившаяся на службе у фашистов. Она заняла пять деревень. Казаки вели активную борьбу с партизанскими отрядами. Командир партизанского соединения Е.Д. Гапеев вспоминал, что партизаны зимой 1943 – 1944 гг. окружили и уничтожили одну из деревень. Тогда оккупанты перевели «опричников Новой Европы» в Новогрудок [27, с. 132].

Перелом в ситуации наступил с началом карательных операций, т.е. с конца 1942 г. Немецко-фашистские оккупанты руководствовались указанием Геринга, чтобы в ходе акций против партизан вывозились не только скот, продовольствие, но и все трудоспособное население. Требовалось «не принимать во внимание, пострадает ли от этого сельскохозяйственное производство или другая деятельность в этих регионах...». В Лидском районе оккупанты уничтожили 1 200 жилых домов и 3 400 хозяйственных построек [14, л. 6].

Уборка урожая 1943 г. проводилась как военная кампания. Генеральный округ «Беларусь» был разделен на шесть участков: Глубокое, Вилейка, Минск – Слуцк, Лида – Новогрудок, Слоним, Барановичи – Ганцевичи. В каждом из них действовали специальные команды, которые отвечали за проведение сельскохозяйственных работ в имениях и охрану урожая.

После периода оккупации в Лидском районе насчитывалось 10 900 хозяйств. Из них безземельными были 421 двор (3,8 %), малоземельными (до 1 га) – 1 226 дворов (11,2 %), с количеством земли от 1 до 8 га – 7 417 дворов (68 %). По данным на 5 ноября 1944 г. они обрабатывали 21 175 га пашни, имели 6 024 голов лошадей, 10 385 голов крупного рогатого скота [13, л. 11].

С освобождением территории западных областей Беларуси от немецко-фашистских захватчиков происходит восстановление органов Советской власти. С 10 июля 1944 г. во все двадцать сельских советов района направили председателями бывших партизан [13, л. 11]. Из довоенного депутатского корпуса осталось 182 человека, в том числе 27 женщин.

Особую напряженность вносила деятельность польских националистических формирований. Подразделения бывшей Армии Крайовой призывали бойкотировать распоряжения государственных органов, совершали убийства крестьян за сотрудничество с Советской властью, проводили грабежи, осуществляли террористические акты против партийно-советских работников. Только за август-ноябрь 1944 г. в Лидском районе было совершено 38 терактов, в результате которых погибли 65 человек актива. На районном партийном собрании 29 сентября отмечалось, что работа актива тормозится террором банд. Только в Неманском сельском совете они убили 13 человек [11, л. 4]. В Нетечском сельском совете собрания и беседы с крестьянами проходили в присутствии воинских частей [13, л. 16].

На территории Лидского района действовали диверсионные отряды «Рагнера», «Крыся», «Сибиряка». Только в Запольском сельском совете насчитывалось четыре «пляцувки» аковцев: «Слона», «Полая», «Понурого», «Цыбули» [14, л. 21]. В донесении Рагнера отмечалось, что жители города Лиды относятся к действиям аковцев «неприязненно», а вот в сельской местности – оказывают поддержку [1, с. 81]. Этот факт подтверждается в донесениях органов НКВД. Даже депутаты Аполинского, Запольского, Третьяковского сельского советов поддерживали связь с бандформированиями [14, л. 40]. Во многом это можно объяснить преобладанием польского населения в районе. В июне 1945 г. из 43 271 жителя белорусы составляли 11 332 человека, русские – 1 182 человека, поляки – 29 356 человек или 67,8 % [14, л. 6].

Выборы в Верховный Совет СССР (1946 г.), в Верховный совет БССР (1947 г.) проходили в сложной общественно-политической обстановке. Аковцы совершили в феврале 1946 г. нападение на Дубровенский сельский совет, убили представителя ЦК КП(б)Б Т.И. Максимейко [15, л. 125]. Беднейшее крестьянство отказывалось баллотироваться в депутаты местных советов трудящихся. Выступая на пленуме Гродненского обкома партии, председатель Лидского райисполкома Осипов отмечал: «Актив отказывается идти в депутаты из-за страха. «Я жить хочу и у меня еще семья есть, я согласен с вами, но оставьте меня в покое». У нас в Обовенском сельском совете работает председателем Романовский, который тесно связан с Букатко. Тот был председателем сельского совета, но в 1946 г. его сняли. Он организовал банду». Известно, что Букатко возглавлял Аполинский сельский совет, а после отстранения от должности в ночь на 4 марта 1946 г. было сожжено здание сельского совета и убит новый председатель [15, л. 125].

Опираясь на подразделения армии, органы внутренних дел и государственной безопасности постепенно ликвидировали бандформирования в западном регионе Беларуси. В докладе министра госбезопасности БССР Л.Ф. Цанавы «Об усилении борьбы с националистическим подпольем и бандитизмом в западных областях БССР» (1947 г.) отмечалось, что в Барановичской, Брестской, Молодечненской и Гродненской областях уничтожено 15 организаций и 36 активно действовавших вооруженных банд. Уничтожение постаковских группировок позволило местным органам власти провести в сельской местности общие собрания крестьян. В результате часть крестьян, принудительно втянутых в вооружённую борьбу, вернулась к мирной жизни.

Главная задача, поставленная перед крестьянством западных областей Беларуси во второй половине 1944 г., заключалась в успешном проведении уборки урожая и в выполнении обязательных поставок сельскохозяйственной продукции государству. Несмотря на тяжелые последствия военного времени, сельчане Лидского района продали государству 1 313 тыс. тонн зерна (111 %) [13, л. 11]. Помимо этого шел безвозмездный сбор хлеба и картофеля в фонд Красной Армии. Земля бывших 32 имений была передана частично крестьянам, а также 22 государственным учреждениям и организациям для создания подсобных хозяйств [14, л. 11].

Помощь в уборке урожая в имениях оказала Лидская МТС (4 тракториста), восстановленная в сентябре 1944 г. Ее перевели из Крупово ближе к райцентру – в Пияры. Из семи имеющихся тракторов исправных было только три. Тем не менее работники МТС собрали урожай на площади 1 035 га [13, л. 6]. В 1945 г. четыре трактора были отправлены в Полоцкую МТС.

Подготовка к весенней посевной кампании обозначила 2 900 безлошадных крестьянских дворов в районе. Им требовалась помощь. В феврале 1945 г. было решено прикрепить их к более зажиточным хозяйствам, а также организовать конно-прокатный пункт. Однако в конно-прокатном пункте отсутствовала упряжь, сельхозинвентарь. Поэтому лошадей передали в хозяйства военнослужащих [14, л. 5].

4 апреля 1945 г. Лидский райком партии провел первое районное собрание крестьян. На нем присутствовали 29 делегатов. Собрание рассмотрело вопрос «О задачах подготовки проведения весеннего сева». Делегаты составили письма к И. Сталину, П. Пономоренко, в котором обязались от имени всех крестьян Лидского района «организованно и своевременно провести весенний сев». Тем не менее подписка письма Сталину проходила сложно. Крестьяне боялись идти на собрания, так как пошли слухи, что «идут записывать в колхоз». Например, в Дубровенском сельском совете никто не подписал письмо Сталину [14, л. 21].

Согласно постановлению ЦК КП(б)Б и СНК БССР от 24 ноября 1944 г. возобновилась работа по введению предельных норм землепользования. Были отменены все переделы земли, осуществленные в период немецкой оккупации. Сельские советы стали формировать списки хозяйств, подлежавших обрезке земли. Также осуществлялся учет льготников (многосемейные, безземельные, малоземельные, семьи красноармейцев, бывших партизан и др.) [12, л. 24]. Перераспределение земли затянулось на весь 1945 год. 223 хозяйства безземельных крестьян получили 984 га, 610 хозяйств малоземельных – 1 275 га. Из 316 кулацких хозяйств «обрезали» землю у 198. Процесс замедлился, так как неимущие крестьяне из-за агитации банд боялись брать землю [16, л. 5]. К тому же в 1946 г. 24 834 человека записались на переселение в Польшу. А это почти все поляки Лидского района. Правда, выехало только 6 627 человек.

Уже в 1946 г. в Лидском районе не было безземельных крестьян. Количество малоземельных составляло: до 1 га – 747 дворов, 1 – 3 га – 2 154 двора, 3 – 5 га – 3 428 дворов, т.е. 57,8 % хозяйств. МТС помощи единоличному сектору не оказывала. Договора заключались как правило с подсобными хозяйствами госучреждений (их в 1946 г. было 8). К тому же два трактора передали в Желудокскую МТС. В конно-прокатном пункте насчитывалось 5 лошадей, 11 плугов, 2 жнейки, 1 культиватор и др. инвентарь. А доля безлошадных хозяйств достигла 3 000.

С 1947 г. в деревне распространяется социалистическое соревнование. На районном съезде крестьян 9 апреля приняли решение вызвать на соцсоревнование тружеников Желудокского района [16, л. 2], в следующем году – Радуньский район [18, л. 10].

Тем не менее, сохранялась проблема выполнения обязательных государственных поставок единоличными дворами. В 1947 г. план заготовки зерна был выполнен на 90 %, мяса – на 18 %, молока – на 13 %. Аналогичная ситуация сложилась и в 1948 г. [17, л. 87-88]. Она решалась не только агитационно-пропагандистскими методами, но и путем снятия с должностей председателей сельских советов (Третьяковский, Дубровенский, Ольжевский), передачей под суд тех крестьян, которые не выполняли поставки [16, л. 22-23].

Гродненский обком партии в марте 1947 г. рассмотрел вопрос «О работе Лидского райкома КП(б)Б». В ходе его обсуждения были отмечены и отсутствие колхозов в районе, и слабая связь с местным населением со стороны партактива. Из 189

коммунистов района на селе работали только 28 человек. Бюро ЦК КП(б)Б неоднократно давало неудовлетворительную оценку работе Лидского райкома партии по вовлечению крестьян в колхозы.

Это привело к активизации коллективизации сельского хозяйства. Лидский райком КП(б)Б направил в деревню 30 коммунистов: из них 13 человек – на должность председателей сельских советов, 2 – председателей колхозов и т.д. [20, л. 29]. К весне 1949 г. было создано 4 колхоза и совхоз «Тарново» [19, л. 34]. Отметим, что решение об организации совхоза было принято 8 июля 1948 г. согласно постановлению Совета Министров БССР № 851 – 412. Первым директором был назначен Грибанов [18, л. 7-8]. В июне в районе насчитывалось 6 колхозов, объединявших 91 хозяйство (9,3,4,80), а в сентябре – 15 колхозов (307 хозяйств или 2,8 % от их общего количества) [20, л. 18].

Установка партийно-советских органов власти на создание сельхозартелей вызвала сопротивление крестьянства. Оно проявлялось в распространении антиколхозных слухов, в избиении землемеров, в том, что крестьяне закапывали в межевые границы бутылки, надеясь впоследствии восстановить границы своих наделов [1, с. 124], в поджогах, убийствах. Так, в 1949 г. в колхозе им. Кирова (д. Огородники) подожгли конюшню – сгорело 13 лошадей, а на колхоз «Родина» (д. Гуды) был осуществлен бандитский налет [19, л. 62]. В ночь с 19 на 20 октября 1951 г. была подожжена конюшня в колхозе им. Ворошилова Аполинского сельского совета (двери обмотали колючей проволокой). Там же подожгли дома двух бригадиров [24, л. 102]. Против коллективизации выступили местные ксендзы. Отмечались случаи распространения написанных от руки антисоветских листовок (д. Волковцы) [19, л. 37].

Порой имели место нарушения принципа добровольности. Например, при проведении коллективизации в д. Беневичи, Кирьяновцы, Мотевичи, Огородники работники райкома партии, райисполкома, прокуратуры незаконно изымали у единоличников имущество, брали их под стражу, сажали в камеру предварительного заключения. Было совершено убийство крестьянина В. Бурноса [19, л. 80].

К концу февраля 1950 г. в Лидском районе насчитывалось 24 колхоза, объединявших 487 дворов (5 %). Ни одного коллективного хозяйства не было в Вавюрском, Бердовском, Запольском, Фальковском сельских советах [21, л. 4). Для ускорения коллективизации при МТС сформировали политические отделы. Перед ними стояли следующие задачи: организационно-хозяйственное укрепление колхозов, создание в сельской местности первичных партийных и комсомольских организаций, воспитание деревенского актива. Однако главная задача заключалась в проведении сплошной коллективизации. Политотдел при Лидской МТС возглавил Артишевский, а при Третьяковской МТС – Рабкевич. Практиковались экскурсии в передовые сельхозартели с целью обмена опытом работы. Такая экскурсия была проведена летом 1950 г. в Желудокский район.

Активную деятельность развернули учителя. Например, директор Радивонишской школы Кожанов вместе с коллективом провел массовую работу среди крестьян и организовал две сельхозартели [1, с. 121].

С целью ускорения сплошной коллективизации государство перешло к политике ликвидации кулачества как класса. При этом к кулакам порой относили и середняцкие хозяйства. В докладной записке «О фактах извращения политики партии по отношению к середняцким хозяйствам в западных областях БССР», указывалось, что в Гродненской области за 1949 – первое полугодие 1950 г. было неправильно отнесено к

числу кулацких 73 середняцких хозяйств. Например, в Лидском районе хозяйство Б. Ненартовича. Поскольку он не смог выполнить высокий налог, суд приговорил его к 10 годам лишения свободы с конфискацией имущества. Народный суд Лидского района приговорил крестьянку Н.И. Панкевич (в возрасте 67 лет) к пяти годам лишения свободы с конфискацией имущества за уклонение от уплаты сельскохозяйственного налога в размере 163 064 руб. 80 коп. Верховный суд БССР отправил дело на дополнительное расследование, так как в 1949 г. у данной гражданки были изъяты весь скот и имущество на погашение недоимок, а в 1950 г. ее хозяйство вновь отнесли в разряд кулацких [2, л. 31].

Многие семьи зажиточных и богатых крестьян были высланы в отдаленные районы СССР. В сентябре 1951 г. Совмин принял постановление «О выселении кулаков из Белорусской ССР». При его осуществлении только в 1952 г. за пределы республики отправили 4 431 «кулацкую» семью [1, с. 123]. 7 апреля 1952 г. СМ БССР решил переселить в Южно-Казахстанскую область 6 064 человек. В Лидском районе раскулачили103 семьи [28, с. 370].

Уже к январю 1952 г. в Лидском районе организовали 63 колхоза. В их состав вошли 6 929 крестьянских дворов (59,8 %) [23, л. 50-51].

Параллельно с 1950 г. предпринимаются меры по укрупнению колхозов. 30 мая 1950 г. вышло постановление ЦК ВКП(б) «Об укрупнении мелких колхозов и задачах партийных организаций в этом деле». Официально было объявлено, что «мелкие колхозы не могут эффективно укоренять новую технику и технологию». Само объединение как очередная кампания проводилось в спешке. К началу 1951 г. абсолютное большинство колхозов было укрупнено. Если в районе в 1951 г. начитывалось 19 укрупненных колхозов, то в 1952 г. – 59 [25, л. 54].

К концу декабря 1953 г. в Лидском районе было объединено в колхозы 91,4 % крестьянских хозяйств. Осталось не охваченными коллективизацией 12 деревень, в основном в Трокельском и Запольском сельских советах [26, л. 46-47].

Первые коллективные хозяйства ощущали острую нехватку инвентаря, семян, удобрений. Неудовлетворительный характер носила организация труда: отсутствовали нормы выработки, не составлялись производственные и рабочие планы, не были заведены трудовые книжки, не были организованы звенья и индивидуальная сдельщина. У работников сельхозартелей отсутствовали экономические стимулы к труду, ведь оплата носила опосредованную форму трудодней. В 1952 г. колхозники района получили на один трудодень за в среднем: зерна – 1,09 килограмма, картофеля – 20 грамм, денег – 21 копейку [25, л. 63].

Пленум Гродненского обкома КП(б)Б, состоявшийся 4 марта 1950 г., отмечал, что в ряде районов колхозы не организуются, а провозглашаются. Например, в Лидском районе крестьяне 6 провозглашенных колхозов не вышли на весенние полевые работы. В первом полугодии 1952 г. из 12 333 трудоспособных колхозников района не выработало минимума трудодней 4 563 человека (37 %), а совсем не вышли на полевые работы 1 374 человека (12 %) [25, л. 56]. В 1953 г. показатель выработки минимума трудодней составил 65 % [26, л. 52].

О «слабости» колхозов свидетельствует не только размер оплаты по трудодням, но и низкая урожайность сельскохозяйственных культур. В 1952 г. средняя урожайность зерновых в сельхозартелях Лидского района составила 4,8 ц/га, а картофеля – 35 ц/га [25, л. 63]. Правда, в следующем году в результате проведенных

агротехнических мероприятий она повысилась и составила 7 ц/га зерновых и 70 ц/га картофеля [26, л. 62]. К передовым сельхозартелям относился колхоз им. Молотова Третьяковского сельского совета. Там денежные доходы колхоза составили 95 руб. 20 коп с одного гектара земли. С другой стороны, в колхозе им. Маленкова Аполинского сельского совета этот показатель составил всего 8 руб. [26, л. 49].

Таким образом, деревня и крестьянство Лидского района за 1939 – 1953 гг. прошли сложный и противоречивый путь развития: от единоличного хозяйствования к коллективному сектору.

Литература:

1. Белозорович, В.А. Западнобелорусская деревня в 1939 – 1952 годах: Монография / В.А. Белозорович. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 148 с.
2. Государственный архив Гродненской области (далее ГАГО), ф. 1106, оп. 3, д. 347.
3. Государственный архив общественных объединений Гродненской области (далее ГАООГО), ф. 9, оп. 33, д. 1.
4. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д. 8.
5. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д.25.
6. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д.28.
7. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д.30.
8. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д.64.
9. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д.86.
10. ГАООГО, ф. 9, оп. 33, д. 87.
11. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 3.
12. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 4.
13. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 6.
14. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 16.
15. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 26.
16. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 16.
17. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 67.
18. ГАООГО, ф. 9, оп. 1, д. 73.
19. ГАООГО, ф. 9, оп. 3, д. 4.
20. ГАООГО, ф. 9, оп. 3, д. 20.
21. ГАООГО, ф. 9, оп. 4, д. 4.
22. ГАООГО, ф. 9, оп. 4, д. 10.
23. ГАООГО, ф. 9, оп. 6, д. 8.
24. ГАООГО, ф. 9, оп.6, д. 48.
25. ГАООГО, ф. 9, оп. 8, д. 13.
26. ГАООГО, ф. 9, оп. 10, д. 10.
27. Залесский, А.И. О национальных отношениях в Совестской Белоруссии. Исторические очерки / А.И.Залесский, П.Н.Кобринец. – Гродно: ГрГУ, 1992. – 194 с.
28. Памяць: Ліда. Лідскі раён: Гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі. – Мн.: Беларусь, 2004. – 566 с.

И.П. Крень
г. Гродно, ГрГУ им. Я.Купалы

ГОРОД ЛИДА – КРУПНЫЙ ЦЕНТР ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ БЕЛАРУСИ

В недалёком прошлом каждый ученик общеобразовательной школы, не говоря уже о студентах высших учебных заведений, на вопрос «Что такое коммунизм?» бойко отвечал «Коммунизм – есть Советская власть плюс электрификация всей страны». Затем к данному определению добавлялись слова «плюс химизация всего народного хозяйства». Последнее было связано с курсом правящей Коммунистической партии и Советского правительства на создание и развитие в СССР, включая и территорию БССР, крупной химической промышленности. Планировалось построить в союзных республиках, входивших в СССР, 200 химических предприятий. В это количество входили и предприятия, подлежащие реконструкции и расширению.

Большая химия пришла в нашу республику в годы семилетки, которая охватывала период с 1959 по 1965 год. На карте Гродненской области появились два крупных городообразующих предприятия: Гродненский азотнотуковый и Лидский лакокрасочный заводы. А что мы имели до их строительства? В начале пятидесятых годов XX столетия всю продукцию химической промышленности нашей области представляли скипидар, уксусный кальций, сургуч, гуталин, производимые в небольших количествах. И трудно поверить, что уже к середине 60-х годов химическая промышленность вошла в число ведущих отраслей промышленного производства.

Превращение города Лида, как и других белорусских городов и местечек, в крупный центр химической промышленности предусматривалось контрольными цифрами развития народного хозяйства СССР на 1959 – 1965 годы, утверждённых окончательно решением XXI съезда КПСС, состоявшегося в конце января – начале февраля 1959 года. До съезда предварительно контрольные цифры обсуждались на внеочередной VIII областной партийной конференции 9 января 1959 года, а после съезда уточнялись на областном партийном активе 13 февраля 1959 года. При Советской власти иначе и быть не могло: первоначально решения принимались партийными съездами, пленумами, постановлениями, а затем дублировались и уже реализовывались государственными органами и хозяйственными организациями – планирующими, строительными, комплектующими и т.д. Следует подчеркнуть, что темпы индустриализации Гродненской области были самыми высокими в БССР не только в годы семилетки, но и в последующее время. Поэтому Гродненщина, включая город Лида, да практически вся наша Беларусь превратилась в республику большой химии. Судите сами: из 3,2 миллиарда рублей капитальных вложений на развитие народного хозяйства республики в годы семилетки, капитальные вложения в химическую промышленность составили 331,09 миллиона рублей. Они были направлены преимущественно на производство минеральных удобрений, химических волокон, лаков и красок, синтетических смол, высокопробного вискозного корда, высококачественных видов топлива и смазочных масс, антибиотиков, резинотехнических и пластмассовых изделий и другой ценной продукции. Именно в это время были сооружены и введены в эксплуатацию 17 новых и реконструированы 9 химических предприятий. Кроме уже названных Гродненского азотнотукового и

Лидского лакокрасочного заводов, были построены два Солигорских калийных комбината, Гомельский суперфосфатный завод, Светлогорский завод искусственного волокна, Полоцкий нефтеперерабатывающий завод, Дукорский завод горного воска, Борисовская фармацевтическая фабрика, Обольский, Несвижский, Пинский заводы кормового биолицана, реконструированы и расширены Могилёвский завод искусственного волокна и регенераторный завод, Бобруйский и Борисовский заводы резинотехнических изделий, Минские заводы эндокринных и медицинских препаратов, Гомельский и Минский лакокрасочные заводы и некоторые другие.

Следует подчеркнуть, что заложенная в годы семилетки материально-техническая база послужила хорошей основой для развития капитального строительства, создания крупных специализированных проектных организаций («Белгоспроект», «Белпромстрой», стройтрестов № 3, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 20). Для управления строительством и освоением производственных мощностей вышеприведённых химических предприятий, формирования их трудовых коллективов в структурах правительства и профсоюзов республики, были образованы соответственно Управление нефтяной и химической промышленности и Белорусский республиканский профсоюз рабочих нефтяной и химической промышленности. Соответствующие структуры областного масштаба были созданы и в каждой области, в которой возводились эти промышленные гиганты, включая Гродненскую область.

Росло и количество рабочих мест в химической промышленности республики. С 1959 по 1965 год оно возросло на 19241 человек, т.е. более чем в 2,5 раза. Изменилось и соотношение в структуре труда: удельный вес мужского труда возрастал, а женского – уменьшался и составил в 1965 году соответственно 54,9 и 45,1 процентов. 85,4 процентов рабочих были в возрасте до 40 лет, а по национальному составу 75,4 процента являлись белорусами.

Приведённые выше данные имеют прямое отношение и к Лидскому лакокрасочному заводу. Встаёт закономерный вопрос: чем было обусловлено строительство лакокрасочного завода в Лиде? Ответ на него лежит на поверхности: наличием в регионе и городе транспортных артерий, значительных объёмов машиностроения, наличием ресурсов трудовых и производственных, а также отсутствием так нужного лакокрасочного производства.

Строительство завода началось в мае 1963 года. Первоначальные производственные мощности его были рассчитаны на двадцать тысяч тон продукции в год. Первая очередь завода должна была быть построена до первого июля 1965 года. Однако самоотверженный труд коллектива строителей и эксплутационников, внимание и помощь им со стороны партийных, советских, профсоюзных, комсомольских органов, строительных организаций некогда великой страны, Белоруской ССР, Гродненской области, города Лида и Лидского района позволила ввести завод в строй действующих на месяц раньше установленного срока – первого июня 1965 года. А в 70-х годах минувшего столетия строителями были сданы в эксплуатацию вторая и третья очереди предприятия.

К настоящему времени Лидский лакокрасочный завод превратился в ОАО «Лакокраска», является крупнейшим производителем лакокрасочной продукции на территории Республики Беларусь, входит в состав концерна «Белнефтихим». Около 40 процентов производимой предприятием продукции (лакокрасочных материалов, поливинилацетатной дисперсии, фталевого ангидрида) потребляется внутри нашей

республики, а 60 процентов экспортируется в более чем 20 стран мира, обогащая предприятие валютой. На предприятии работают около тысячи восьмисот рабочих и служащих.

С 2002 года в объединении началась реконструкция производства фталевого ангидрида – химического продукта, который используется в производстве лаков, красителей, пластификаторов, в фармакологии для изготовления лекарственных средств – фталазола и фенимена, например. Техническое перевооружение этого производства вызвано тем, что с 1976 года, когда начался выпуск вталевого ангидрида, выработало свой ресурс оборудование. К тому же, по современным оценкам, оно было очень энергоёмкое. Поэтому постановлением Совета Министров Республики Беларусь за № 452 был утверждён архитектурный проект реконструкции данного производства, предусматривающий его техническую модернизацию с целью увеличения выпуска фталевого ангидрида до 48 тон в год и внедрение энергосберегающих технологий. Конечный срок реализации этого проекта приходится на 2009 год. Его стоимость составляет 76,5 миллиарда рублей. С вводом новой технологической линии старая ветка будет остановлена и демонтирована как отработавшая свой срок, а на её месте будет установлена ещё одна новая линия. Предусматривается, что обе новые линии вместе заработают в начале 2010 года и предприятие выйдет на производство фталегово ангидрида на указанные выше объёмы.

Таким образом, мы видим, что в индустриальном облике города-юбиляра Лида ОАО «Лакокраска» является одним из ведущих предприятий из всех тридцати его городских собратьев. Это и определяет его далеко не рядовое место в химической промышленности Гродненской области и Республики Беларусь.

Литература:

1. Ермоленко Н.Ф., Капуцкий Ф.Н. Большая химия Беларуси. – Мн.: Наука и техника, 1967. – 28 с.
2. Белорусская ССР. Гродненская область. – Мн.: Беларусь, 1966. – С. 96; Граблевский И.С. Белорусская ССР. Гродненская область. – Мн.: Беларусь, 1988. – С. 59.
3. Крень И.П. Борьба профсоюзов Беларуси за развитие химической промышленности в республике (1959 – 1965 гг.). – Гродно, 1985. – С. 11, 27, 57, 78, 108 – 109, 112, 130, 135, 165, 173 – 174.
4. Промышленность Гродненской области. Статистический сборник. – Гродно, 1991. – С. 99 – 110.
5. Память. Лида и Лидский район: ист.-док. хроники городов и районов Беларуси / Редкол.: В.Г. Баранов и др.; худ. Э.Э. Жакевич. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 381 – 398.
6. Кисляк И. Из «реактора» на «этажерку». – Гродненская правда, 9 октября 2008 г.

В.А. Ашмяна
г. Лида

РАЗВІЦЦЁ АДУКАЦЫІ Ў ЛІДСКІМ РАЁНЕ Ў 1944 – 2007 ГГ.

Важным фактарам высокага духоўнага ўзроўню жыцця насельніцтва, асновай развіцця яго культуры з'яўляецца адукацыя. Органамі ўлады ёй надавалася вялікая ўвага. Безумоўна, трэба было правесці велізарную працу па аднаўленні і далейшым развіцці народнай адукацыі. Тым больш, што на савецкую школу ў Заходніх абласцях Беларусі ўскладваліся вельмі адказныя задачы. Вядома, што адукацыя – фундамент ўсёй культуры. Трэба было як мага хутчэй аднавіць матэрыяльную базу агульнаадукацыйных школ, пашырыць іх сетку, ахапіць навучаннем усіх дзяцей, арганізаваць навучанне падлеткаў, занятых у вытворчасці. Акрамя гэтага, трэба было аднавіць сістэму падрыхтоўкі кадраў.

У Заходніх абласцях гэты працэс ускладняўся, бо, па-сутнасці, прыходзілася па-новаму ствараць савецкую школу. За гады акупацыі была разбурана большасць школ і бібліятэк, знішчаны падручнікі.[1, С.403]

Асноўная маса працоўных раёна не мела магчымасці вучыць сваіх дзяцей у сярэдніх навучальных установах. Большасць насельніцтва раёна была неадукаванай,бо ў складзе другой Рэчы Паспалітай навучанне вялося ў асноўным на польскай мове. А ў верасні 1939- чэрвені 1941 гадоў перавод на беларускую мову практычна толькі пачаўся.

Аддзел адукацыі Лідскага райвыканкама пачаў сваю дзейнасць 20 ліпеня 1944 года. Загадчыкам аддзела адукацыі быў назначаны І.І. Даніловіч. У 1944 - 1945 навучальным годзе ў раёне працавалі 64 пачатковыя школы, у якіх навучалася 3 200 дзяцей, і 2 няпоўныя сямігадовыя школы: Ганчарская і Сялецкая. Настаўнікаў працавала 95, з іх 51 з сярэдне спецыяльнай адукацыяй, астатнія з сярэдняй і толькі некалькі чалавек з незакончанай вышэйшай адукацыяй.[4, Л.142]

Увогуле, пасля вызвалення раёна ад фашыстаў ужо пяцігадовым планам аднаўлення і развіцця народнай гаспадаркі ў вобласці народнай адукацыі прадугледжвалася:

- аднавіць і пашырыць сетку пачатковых і сярэдніх школ;
- палепшыць падрыхтоўку кадраў для народнай адукацыі;
- на падставе шырокай арганізацыі школ працоўнай і сялянскай моладзі забяспечыць навучанне той часткі моладзі, якая ў гады ВАВ і часовай адукацыі не магла атрымоўваць нармальнай адукацыі ў школе.

Бліжэйшымі задачамі ў вобласці народнай адукацыі былі:

- да 1947-1948 гг. аднавіць даваенную сетку школ у раёне;
- шляхам шырокага выкарыстання народнай падтрымкі на прцягу двух бліжэйшых гадоў перавесці ўсе школы з прыватных наёмных памяшканняў у дзяржаўныя;
- разгарнуць сетку вячэрніх школ працоўнай і сялянскай моладзі, дасягнуўшы 100% ахопу гэтай моладзі;
- умацаваць навукова-матэрыяльнцю базу гэтых школ;
- ужо ў 1946 -1947 навучальным годзе безагаворачна выканаць закон аб

усеагульнай пачатковай адукацыі, ахапіўшы школамі ўвесь дзіцячы кантынгент, пачынаючы з сямігадовага ўзросту.

- высокая пастаноўка навучальна-выхаваўчага працэсу ;
- дасягнуць значнага павышэння якасці ведаў і практычных навыкаў навучэнцаў, знізіўшы да мінімуму двугадовасць;
- узняць ідэйна-палітычнае выхаванне настаўнікаў і вучняў, выхоўваючы ў іх бязмерную любоў да Радзімы, партыі, урада.

Вельмі хутка пачалі выконваць пастаўленыя задачы. Пачалі з будаўніцтва і рамонту памяшканняў. [11, Л.47]

У 1944 годзе была капітальна адрамантавана Беліцкая школа. У 1946-1947 навучальным гадзе ў раёне дзейнічалі 4 сямігадовыя школы: Ганчарская, Сялецкая, Бердаўская, Дакудаўская і 70 пачатковых школ, у якіх працавала 106 настаўнікаў.

Але пачынаюць сваю дзейнасць не толькі школы. Так 1 верасня 1945 года было заснавана рамеснае вучылішча №17. Першым дырэктарам назначылі І.М. Шатава. Пасля двух выпускаў вучылішча перастала існаваць, аднак з 1947 года пачала функцыяніраваць школа майстроў. Колькасць вучняў у рамесных вучылішчах і школах ФЗО значна ўзрасла пасля прыняцця рашэння № 562 ад 10 ліпеня 1946 года “О призыве молодёжи для обучения в школах ФЗО и ремесных училищах”.[10,Л.87]

Пашыраюцца адносіны паімж калгасамі і школамі. Сувязі школы з калгасамі і саўгасамі мацнелі з кожным годам, бо менавіта дзякуючы ім у сельскую гаспадарку прыходзяць новыя маладыя людзі. Камітэты камсамола калгасаў і саўгасаў раёна клапаціліся аб тым, каб у сельскагаспадарчую вытворчасць прыходзілі маладыя, энергічныя работнікі. Таму з кожным годам мацнеюць сувязі гаспадарак са школамі, больш увагі надаецца прафесійнай арыентацыі вучняў, працоўнаму выхаванню і навучанню сельскагаспадарчым прафесіям.

Сталі традыцыйнымі ў школах сустрэчы з ветэранамі працы, маладымі перадавікамі і наватарамі вытворчасці, спецыялістамі сельскай гаспадаркі. Работа па прафесійнай арыентацыі будуецца з улікам патрабаванняў гаспадарак у кадрах масавых прафесій. У 14 з 16 сельскіх сярэдніх школах арганізавана вывучэнне трактараў, сельгасмашын, асноў агратэхнікі. Больш палавіны выпускнікоў разам з атэстатамі атрымліваюць пасведчанні механізатараў і іншых спецыяльнасцей. Пры непасрэднай дапамозе камсамольскіх арганізацый калгасаў і саўгасаў у школах раёна абсталяваны 41 кабінет, у тым ліку 7 — машыназнаўства.

Каля тысячы вучняў старэйшых класаў з'яўляюцца членамі вытворчых брыгад, якія існуюць ва ўсіх сельскіх сярэдніх школах. Больш як пяцьсот вучняў васьмігадовых школ уваходзяць у састаў дваццаці двух вытворчых звенняў. За брыгадамі замацавана 189 гектараў зямлі, больш як 20 трактараў і аўтамашын. Каля дваццаці гадоў існуе вытворчая брыгада ў Беліцкай школе, якой кіруе Ганна Станіславаўна Быстрыцкая. Вучні неаднаразова выходзілі пераможцамі сацыялістычнага спаборніцтва.

Вучні - частыя госці ў гаспадарцы. З кожным годам расце колькасць вучняў, якія займаюцца даследчай работай. Па заданню вучоных праводзяцца доследы ў вытворчых брыгадах Красноўскай СШ па тэме “Дзеянне мінеральных угнаенняў на ўраджай бульбы”, у звеннях Няцецкай васьмігодкі “Вывучэнне метадаў вырошчвання цялят” і іншыя. Вучні Беліцкай школы вядуць доследы па сортавывучэнню ячменю, а вынікі сортавыпрабавання бульбы ўжо ўкаранёны ў калгасе. [2]

Ужо ў 1948-1949 навучальным годзе ў 4 сямігадовых школах, 1 сярэдняй і 81 пачатковых школах навучалася 6 153 вучня і працавала 180 настаўнікаў.

Недахоп навучальных плошчаў, вымушаў весці заняткі ў тры змены. Значная частка школ знаходзілася ў разбураных памяшканнях, сялянскіх хатах і нават у зямлянках. Менавіта таму ўжо за 2 гады пасля вызвалення раёна была адноўлена сетка спецыяльных вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў, блізка была да аднаўлення сетка палітычна-асветніцкіх устаноў.

Аднак нават новыя пабудаваныя школы не заўсёды былі падрыхтаваны да навучальнага года, бо існавала шмат недахопаў. Школы былі недастаткова забяспечаны інвентаром і 50% школ недастаткова забяспечаны палівам. Яшчэ адным вострым пытаннем было слабое забеспячэнне подручнікамі па беларускай, рускай мовах і літаратуры, гісторыі СССР і іншых прадметах. [6 ,Л. 67]

Недахоп падручнікаў па гісторыі СССР для трэціх і чацвёртых класаў прывёў да таго, што ў шэрагу школ гісторыі СССР ў трэціх і чацвёртых класах не выкладалася зусім. Як выйсце, былі арганізаваны сістэматычныя семінары для настаўнікаў трэцціх і чацвёртых класаў па гісторыі.

Такое становішча з падручнікамі, безумоўна, не магло не адбіцца на якасці навучальнага выхаваўчага працэсу ў школах. У гэтых умовах ЦК КП(б) Беларусі абмеркаваў пытанне аб стане і мерах па паляпшэнню працы школ заходніх абласцей. Ужо да пачатку 1945-1946 навучальнага года былі накіраваны падручнікі, сшыткі і іншыя школьныя прыналежнасці.

Усе гэтыя меры не маглі не даць станоўчага выніка. У шэрагу школ Лідскага раёна, дзякуючы арганізаванаму сістэматычнаму кантролю мясцовых партыйных улад, удалося дасягнуць 100% ахопу дзяцей і да канца навучальнага года захаваць увесь кантынгент навучэнцаў. Тым не менш, нягледзячы на шэраг мерапрыемстваў па ахопу школамі ўсіх дзяцей, падляжачых усевобучу, вялікая колькасць дзяцей па віне мясцовых партыйных і савецкіх арганізацый заставалася па-за школай.

Значная праца праводзілася ў справе ўмацавання матэрыяльнай базы школ. Удзел працоўных мас у аднаўленні матэрыяльнай базы школ знайшоў адлюстраванне ў будаўніцтве і рамонце школьных памяшканняў, вырабе школьнай мэблі, нарыхтоўцы паліва. Ва ўсём раёне агульнымі намаганнямі бацькоў і настаўнікаў рамантавалі школы, збіралі сталы, скамейкі, класныя дошкі і г. д. Выраб і рамонт школьнай мэблі праходзіў двума шляхамі: па-першае, шляхам размяшчэння заказаў на вытворчых прадпрыемствах і ў майстэрнях райпрамкамбінат; па-другое, гаспадарчым шляхам з дапамогай бацькоў. Так у 1947- 1948 навучальным годзе было адрамантавана 1210 парт, 20 сталоў, 502 табурэткі, 90 класных дошак, 15 шафаў. [3, Л. 158]

Разам з развіццём агульнаадукацыйных школ ішло актыўнае развіццё вячэрніх школ працоўнай і сялянскай моладзі. Яшчэ ў верасені 1944 года СНК БССР прыняў пастанову аб адкрыцці ў Беларусі сярэдніх школ працоўнай і сялянскай моладзі. СНК БССР абязаў органы народнай адукацыі сумесна з камсамольскімі і прафсаюзнымі арганізацыямі правесці ўлік падлеткаў ва ўзросце больш за 14 год і арганізаваць іх навучанне. Па выніках 1949-1950 навучальнага года ў Лідскім раёне было 9 школ працоўнай моладзі і 17 школ сельскай моладзі. [2]

Усе гэтыя шолы добра ўкамплектаваны педагагічнымі кадрамі, якія мелі спецыяльную адукацыю і вопыт у працы. Адміністрацыя, прафсаюзныя і камсамольскія арганізацыі многіх прадпрыемстваў стварылі неабходныя ўмовы для працы вячэрніх

школ, падтрымлівалі жаданне моладзі атрымаць адукацыю. Усё гата сведчыць аб важнасці вячэрніх школ працоўнай і сялянскай моладзі. Бо яны ахоплівалі навучаннем не толькі моладзь, якая ў перыяд Вялікай Айчыннай вайны і часовай акупацыі вымушана была прыпыніць сваё навучанне, але і тых, хто не атрымаў пачатковую адукацыю ў складзе Польшы. Вячэрнія школы давалі магчымасць моладзі атрымліваць адукацыю без адрыву ад вытворчасці, што было асабліва важным у той складаны час.

Увогуле, развіццё школьнай сеткі ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі было падпарадкавана завяршэнню ўсевобуча, пераходу да ўсеагульнай пачатковай адукацыі і пераход да ўсеагульнага сямігадовога навучання, якое было ўведзена ў жніўні 1949 года пастановай Савета Міністэрства БССР. Колькасць пачатковых школ ў першыя пасляваенныя гады перавысіла даваенны ўзровень. Гэта тлумачыцца вялікай колькасцю дзяцей, якія перарвалі навучанне ці не пачалі яго ў гады Вялікай Айчыннай Вайны. Але з 1948-1949 навучальнага года сетка пачатковых школ стала скарачацца ў сувязі з рэарганізацыяй некаторых з іх у сямігадовыя. Больш павольна ішло развіццё сярэдніх школ, што тлумачыцца недахопам навучэнцаў і кваліфікаваных кадраў.

Менавіта з-за недахопу кадраў першыя пасляваенныя гады працэс аднаўлення і развіцця народнай адукацыі значна тармазіўся. Адчуваўся значны недахоп у настаўніках пачатковых школ, матэматыкі, фізікі, гісторыі, біялогіі і замежных моў. Патрэбны былі кіруючыя кадры для Райвыканкама.

У 1948 г. адчынілі 3 школы сялянскай моладзі ў вёсцы Дакудава (4, 5, 6- ы класы), Ваверцы (3, 4-ы класы) і Шайбакі (3, 4-ы класы).

Да 1950г. у раёне ўжо працавала 18 сямігадовых школ, 1 сярэдняя (Бердаўская) і 69 пачатковых. З 1951 па 1955 у раёне налічвалася 86 школ: з іх сярэдніх – 5, сямігадовых – 27, пачатковых – 52, з агульнай колькасцю 7 336 вучняў. З іх у сярэдніх школах навучалася 1 671 вучняў, у сямігадовых – 3 703 вучняў, у пачатковых – 1 962.[4, Л.40]

У 1954г. пачаў працаваць першы тыповы будынак Беліцкай сярэдняй школы на 280 навучальных мест. У школах раёна працавалі 403 настаўнікі. З года ў год павялічвалася сетка школ, паляпшалася вучэбна-матэрыяльная база, павялічвалася колькасць настаўнікаў з вышэйшай адуацыяй.

Значныя змены ў адукацыі адбыліся ў 60-70-ыя гады. У адзначаны перыяд прымаліся меры па развіцці матэрыяльнай базы школ, забеспячэнні навучальных устаноў кадрамі выкладчыкаў, умацаванні сувязі школы з жыццём. Аб стане адукацыі ў Лідскім раёне ў 60-я гады гавораць наступныя факты, якія былі апублікаваны ў артыкуле Еўтуха М.І. “ В 1954 г. вошло в строй первое типовое здание Белицкой СШ на 280 ученических мест. В школах района работало 403 учителя. Из года в год росла сеть школ, улучшалась учебно-материальная база, увеличилось число учителей с высшим образованием. К 1965 г. в районе уже функционировало 13 средних школ, в которых получали образование 3188 учащихся, в 29 восьмилетних — 3458 учащихся и в 62 начальных 1424 ученика.” [2]

За перыяд 1966- 1970 гг. пабудаваны Дзітвянская СШ на 190 мест, Крупаўская СШ - на 320, Тарноўская - на 320. У 1966 г. перайшла ў веданне аддзела адукацыі Лідскага райвыканкама Бярозаўская СШ. У гэты час будуюцца прышкольныя інтэрнаты, ствараюцца групы падоўжанага дня. Школы папоўніліся сучасным абсталяваннем, удзяляецца вялікая ўвага складанню матэрыяльнай базы па фізкультуры і спорту.

Аб поспехах ў развіцці адукацыі сведчаць факты: у 1966 годзе званне «Заслужаны настаўнік БССР» было прысуджана толькі М.К.Фешчанка, у 1972 годзе гэта высокае званне мелі яшчэ 10 настаўнікаў раёна: М.Л.Ходар, Л.А.Міхновіч, В.Н.Буяк, Л.И.Кузняцова, А.Т.Зялены, Е.Ф.Вянцковіч, С.С.Бурак, М.И.Дзікевіч, В.М.Панкевіч, Г.Ткачэнка. За добрасумленную і якасную працу лепшыя настаўнікі былі ўзнагароджаны высокімі дзяржаўнымі ўзнагародамі: ордэнам Леніна - М.К.Фешчанка, ордэнам Працоўнага Чырвонага Знамя - Л.Е.Цыбікова, ордэнам «Знак Пашаны» - А.Т. Зялены, А.И.Сідаровіч".[2,С. 404]

Да 1970 годзе было 10 спартыўных залаў і 16 плашчадак. У раёне вялася вялікая праца по ажыццяўленні ўсеагульнай сярэдняй адукацыі. Зачыняліся неперспектыўныя малакамплектныя пачатковыя школы, васьмігадовыя школы рэарганізоўваліся ў сярэднія ці пачатковыя.

У 1979 годзе адчыніўся Бярозаўскі вучэбна-вытворчы камбінат, у якім займаліся вучні 9-10-х класаў СШ № 1 и № 2 горада Бярозаўка, Ганчарскай СШ і атрымоўвалі спецыяльнасці выдувальшчыка, шліфоўшчыка, аддзелачніка, наборшчыка шкляных вырабаў і трактарыста-машыніста 3-га класа. [8 ,Л. 12]

Былі, вядома, і недахопы. На ўроках і на выхаваўчых гадзінах у школах мала знаёмілі вучняў з дасягненнямі навукі і тэхнікі, перспектыўным развіццём галоўных галін прамысловасці і сельскай гаспадаркі. Сур'ёзнага паляпшэння патрабавала праца груп падоўжанага дня. Недастатковая ўвага ў некаторых школах надавалася стварэнню прадметных кабінетаў, выкарыстанню наглядных дапаможнікаў. Былі ў гэтым аб'ектыўныя і суб'ектыўныя прычыны, галоўная з якіх была адсутнасць матэрыяльных і грашовых сродкаў і інэртнасць кіраўнікоў школ.

У 1971-1972 навучальным годзе ў раёне працавалі 18 сярэдніх, 24 васьмігадовых, 55 пачатковых школ і школа-інтэрнат, у якіх займаліся звыш 11 тысяч вучняў , зачынена 7 малакомплексных.[7, Л.111]

З поўнай паспяховасцю навучальны год завяршылі педагагічныя калектывы 43 школ. За 1971-1975 гады васьмігадовую адукацыю атрымалі ў дадзеных школах 4 930 чалавек, сярэднюю – 2 760 вучняў. У вячэрніх і завочных школах толькі за 1972 год атрымалі васьмігадовую адукацыю 175 чалавекі, сярэднюю - 203.

Новым этапам у жыцці школы быў пераход на новыя навучальныя праграмы і планы. Амаль па ўсіх прадметах вучні займаліся па новых праграмах. Пачатковыя класы былі пераведзены на трохгадовы тэрмін навучання, чацвёртыя - на прадметнае навучанне. Работа па новых праграмах садзейнічала павышэнню якасці ведаў вучняў.

Дальнейшае развіццё адукацыя атрымала ў 1976 - 1980 гады. На тэрыторыі раёна ў 1980 годзе налічвалася 19 агульнаадукацыйных школ, у якіх навучалася 8 635 навучэнцаў, 21 васьмігадовых і 20 пачатковых школ. У іх вучылася 8 341 вучняў, працавала 721 настаўніка, з якіх 70% мела вышэйшую адукацыю.Усе сярэднія і васьмігадовыя школы былі пераведзены на кабінетную сістэму заняткаў.

Вялікая ўвага надавалася стварэнню агульнага фонда падручнікаў, які на канец 1980 года склаў 135 780 экземпляраў. У 31 школах меліся сталовыя. Гарачае харчаванне не было арганізавана толькі ў Дзітвянскай і Крупскай васьмігадовых школах [9,Л.55]

У 1979 годзе адчынены Бярозаўскі вучэбна-вытворчы камбінат, у якім займаліся вучні 9 і 10-х класаў СШ № 1 і № 2 горада Бярозаўка, Ганчарскай СШ і атрымалі спецыяльнасці выдувальшка, шліфоўшчыка, аддзелачніка, набор-шчыка шкляных вырабаў і трактарыста-машыніста 3-га класа.

У пачатку 1980-х гадах у раёне функцыяніравала 19 сярэдніх, 21 васьмігадовая і 20 пачатковых школ. У іх вучылася 8 341 вучаняў, працавала 721 настаўнікаў, з якіх 70% мелі вышэйшую адукацыю. У 1995 годзе 2 базавыя школы (Едкаўская і Красноўская) былі рэфармаваны ў сярэднія. Зачынены Зблянская базавая і Мянераўская пачаткоыя школы [13,Л.3]

Пры школах дзейнічала 18 інтэрнатаў на 675 месцаў. Працавала Зблянская сярэдняя школа падоўжанага дня. Групамі падоўжанага дня гэтай і іншых школ былі ахоплены 2 175 навучэнцаў.

Значныя пазітыўныя змены на тэрыторыі раёна адбыліся ў 1981-1985 гадах. Ва ўсіх сярэдніх і большасці васьмігадовых школах працавалі групы падоўжанага дня, у якіх налічвалася прыкладна 2 230 навучэнцаў. У сярэдніх і васьмігадовых школах былі абсталяваны сталовыя. Пры школах дзейнічалі прышкольныя інтэрнаты, аднак колькасць іх паменшылася да 13, як і колькасць у іх пражываючых. Апошні паказчык склаў 350 вучняў. Усе навучэнцы школ былі пераведзены на бясплатнае карыстанне падручнікамі. Была папоўнена матэрыяльная база вучэбных кабінетаў і майстэрняў [5, Л.90]

Але неабходна было прыняць дзейсныя меры па фарміраванню ва ўсіх агульнаадукацыйных школах трывалых педагагічных калектываў, прыпыніць цякучасць кадраў.

Такім чынам, асноўным дасягненнем за 1965-1985 гады быў пераход да агульнай сярэдняй адукацыі.

У другой палове 1980-х гадоў работнікамі адукацыі былі прыкладзены вялікія намаганні для выканання рашэнняў Усесаюзнага з'езду настаўнікаў, рэалізыцыі рэформы агульнаадукацыйнай школы.

Прымаліся меры па ўмацаванні вучэбна-матэрыяльнай базы школ, ажыцяўляўся кантроль за выкарыстанне фонда ўсевобуча, даваліся ільготы на харчаванне дзяцей у групах падоўжанага дня і прышкольных інтэрнатах, ажыццяўлялася ўладкаванне дзяцей, якія засталіся без бацькоў, устанаўлівалася апека над непаўналетнімі.

У раёне была актывізавана работа па вывучэнні і выкарыстанні на практыцы дасягненняў педагагічнай навукі. Значная колькасць педагагічных калектываў актыўна працавала над тым, каб навучыць юнакоў і дзяўчат творча мысліць і дзейнічаць, перадаваць падрастаючаму пакаленню веды, фарміраваць свядомых і актыўных грамадзян.

Усе сярэднія і няпоўныя сярэднія школы мелі мікракалькулятары. Старшакласнікі вывучалі асновы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі ў машынным варыянце ў дысплэйных класах Бярозаўскай і Красноўскай сярэдніх школ. У 1989 годзе былі атрыманы яшчэ два дысплэйныя класы для Першамайскай і Бердаўскай сярэдніх школ [12, Л.65]

Вялікая ўвага надавалася развіццю мастацкай творчасці навучэнцаў. Ажыццяўлялася і работа па далучэнні да багаццяў нацыянальнай культуры беларускага народа. Былі створаны гісторыка-этнаграфічныя і краязнаўчыя куткі ў Пескаўской, Кеньцеўской няпоўных сярэдніх школах. У 1989-1990 навучальным годзе ў раёне было 20 сярэдніх, 22 няпоўныя сярэднія, 5 пачатковых школ.[15]

Пачынаючы з 1991 і да 2007 года, адукацыя паднялася на якасна новы ўзровень. Гэта звязана са зменамі, якія адбываліся ў грамадстве. Утварылася новая суверэнная

Рэспубліка Беларусь. І палітыка кіраўніцтва ў адносінах да адукацыі стала дастаткова прагрэсіўнай. Што дало свае добрыя вынікі: працягнуўся рамонт і будаўніцтва школьных будынкаў, матэрыяльная база школ значна палепшылася, амаль у кожнай школе з'явіліся камп'ютэрныя тэхналогі, усе настаўнікі маюць вышэйшую адукацыю.

У 2003 годзе была праведзена рэформа школы - увялі дзесяцібальную шкалу ацэнкі ведаў,а таксама дванаццацігадовы тэрмін навучання ў школе. Рэфармаванне школы закранула і школы Лідскага раёна. Школы раёна вызначалі перспектывы свайго развіцця. Краўсноўская сярэдняя школа ішла па шляху дыферэнцыяцыі і паглыблення вывучэння біялогіі, беларускай мовы, матэматыкі. У Мінойтаўскай сярэдняй школе быў уведзены курс "Мастацтва". У 1998 годзе было распачата эксперыментальнае вывучэнне замежнай мовы ў першых класах Крупаўскай і Тарноўскай сярэдніх школ.

У 1991 годзе пачала працаваць СШ № 3 у горадзе Бярозаўка. У 1994 і 1995 годах у УПК адчынены новыя спецыяльнасці мастацкай дрэваапрацоўкі, цырульніка, рукадзельніцы. Расла колькасць вучняў, узнагарожданых залатымі і срэбнымі медалямі. У 1998 годзе ў раёне функцыянавала 22 сярэднія, 12 няпоўных сярэдніх і 6 пачатковых школ, колькасць вучняў ў якіх павялічылася да 6 431. Многія вучні вывучаюць замежныя мовы з 1-га класа, арганізавана профільная адукацыя, шэраг прадметаў вучэбнага плана вывучаецца на павышаным узроўні.

Было ўведзена факультатыўнае вывучэнне польскай мовы ў Шайбакоўскай, Бярозаўскай сярэдніх школах.

Задачу ўмацавання вучэбна-матэрыяльнай базы сельскай школы выконвалі калгасы. Быў зроблены капітальны рамонт Мажэйкаўскай сярэдняй школы. Была куплена новая мэбля і абсталяванне для яе. Капітальна адрамантаваны памяшканні Беліцкай сярэдняй школы, Крупскай пачатковай школы.[2]

Ва ўсіх школах навучальна-выхаваўчы працэс здзяйсняўся на беларускай мове. Гэта азначала, што ўсе прадметы выкладаліся на роднай мове, выхаваўчая работа таксама праводзілася на ёй. На беларускай мове было выканана і знешняе афармленне школ.

Ва ўстановах адукацыі раёна пачалі працаваць і працуюць зараз педагогі-псіхолагі і сацыяльныя педагогі. Дзякуючы іх намаганням і прафесійным уменням, павысілася псіхолага-педагагічная культура настаўнікаў і бацькоў, створана развіваючае, псіхалагічна камфортнае асяроддзе для дзяцей і падлеткаў, узяты на ўлік школьнікі з дэвіянтнымі і асацыяльнымі паводзінамі і з імі вядзецца індывідуальная работа. Заслугоўвае станоўчай ацэнкі вопыт работы педагогаў-псіхолагаў, сацыяльных педагаў.

Такім чынам, адукацыя Лідскага раёна ў разглядаемы перыяд з 1944 па 2007 гады зрабіла значны крок наперад. Мужна быў перадолены пасляваены час, з цягам часу вырашылася пытанне з кваліфікаванымі кадрамі,матэрыяльнай базай школ. Галоўнае - якасць адукацыі не ўступае агульнаму ўзроўню па Рэспубліцы. Адукацыя на Лідчыне заўсёды адпавядала часу і запатрабаванням насельніцтва.

Літаратура:

1. Лева, Б.А. Развіццё сістэмы адукацыі.Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лідскага раёна / Б.Лева. - Мн.: Беларусь, 2004. – С.403
2. Матэрыялы Лідскага мастацка-гістарычнага музея.
3. Отчёт, письма полит. просвещении(1950) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд.123 – Воп. 1. - Д. 3. - Л. 1-190.

4. Отчёт, письма полит. просвещении(1950) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 767. – Воп. 2. - Д. 4. - Л. 1-23.
5. Отчёт, письма полит. просвещении(1985) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 616. – Воп. 1. - Д. 55. - Л. 1-293.
6. Отчёт, письма полит. просвещении(1948) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 767. – Воп. 3. - Д. 2. - Л. 1-111
7.Письма об агитационно- массовой работе(1972) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 648. – Воп. 1. - Д. 5. - Л. 1-176.
8. Письма об агитационно- массовой работе(1979) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 648. – Воп. 4. - Д. 23.-Л. 1-211.
9. Письма об агитационно- массовой работе(1980) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 648. – Воп. 1. - Д. 1.-Л. 1-198.
10. Письма об агитационно- массовой работе(1946) //ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 767. – Воп. 1. - Д. 45.- Л. 1-298.
11. Постановление областного исполкома Совета депутатов трудящихся (1945) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 123. – Воп. 1. - Д. 59. - Л. 1-243.
12. Протоколы заседания бюро Райкома партии (1989) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 96. – Воп. 11. - Д. 7. - Л. 1-200.
13. Протоколы отчётно-выбарного собрания(1980) // ДАГВ у г. Ліда. - Фонд 96. – Воп. 1. - Д. 1. - Л. 1-10.
15. Статистическое управление Гродненской области: численность, пол, возраст, уровень образования. - Гродно, 1990. - Т.1. – С. 236.

М.А. Загідуліна
г. Гродна

ЖАНР ПЕЙЗАЖА Ў ТВОРЧАСЦІ БРАНІСЛАВА ЯМАНТА – МАСТАКА З ЛІДЧЫНЫ

Культурная атмасфера Вільні - інтэлектуальнай сталіцы краю - фарміравалася на працягу стагоддзяў з markdown рознабаковай дзейнасці шматлікіх выдатных людзей свайго часу, сярод якіх быў і мастак Браніслаў Ямант (1886 - 1957).

Жыццёвы шлях Б.Яманта стаў тыповым для таленавітага маладога чалавека, што нарадзіўся на землі Беларусі і вымушаны быў рэалізоўваць свой творчы патэнцыял далёка ад радзімы.

Браніслаў Ямант нарадзіўся на Гродзеншчыне непадалёку ад Ліды, у вялікім сяле Дакудава, цэнтры воласці Лідскага павета былой Віленскай губерніі (сучасны Лідскі р-н Гродзенскай вобл.). Уласнасць Радзівілаў, а пазней Вітгенштэйнаў, сяло раскінулася на правым беразе Нёмана, у апошняй трэці XIX ст. мела царкву, школу, піцейны дом. Бацька Браніслава Казімір быў з небагатай шляхты, маці – з роду шляхціцаў Свяцкевічаў. Першапачатковую адукацыю хлопчык атрымаў дома, а працягваў у класічнай гімназіі ў Вільні. Адначасова стаў займацца ў малявальнай школе Івана Трутнева, выпускніка Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў, які ў педагагічнай сістэме прытрымліваўся эстэтыкі акадэмізму, звяртаючы ўвагу на класічны малюнак і кампазіцыю, што давала трывалую аснову для далейшага творчага развіцця вучняў. Прафесар разам з імі ў летні час часта выязджаў на пленэрныя замалёўкі. Магчыма, з таго часу вучань Трутнева захапіўся пейзажам, адкрыўшы прыгажосць менавіта ў краявідах родных прастораў.

Браніслаў адрозніваўся выключнымі мастацкімі здольнасцямі. Але бацькі вырашылі, што сын павінен мець сур’ёзную прафесію. Таму, скончыўшы ў 1907 г. гімназію, юнак паступіў на факультэт правазнаўства Пецярбургскага універсітэта. Але ізноў наведваў мастацкую студыю пры Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў, праводзячы ўвесь вольны час у музеях – Эрмітажы, Рускім музеі. Б.Яманта больш за ўсё цікавіў жанр пейзажу. Ён аналізаваў жывапісныя спосабы і прыёмы адлюстравання жывой натуры на палотнах галандцаў XVII ст., захапляўся ўменнем прадстаўнікоў барбізонскай школы тонка перадаць пераходы святла і паветра, углядваўся ў празрыстасць фарбаў І.Левітана. У 1909 г. ўпершыню прыняў ўдзел у сур’ёзным пленэры ў Кракаве і Закапанэ, пазнаёміўшыся з работамі рана памерлага польскага мастака Яна Станіслаўскага і яго вучняў В.Леангарда, А.Неўмана, С.Падгурскага. Станіслаўскі, сам родам з Украіны, доўга жыў у Францыі і быў паслядоўнікам эстэтыкі імпрэсіянізму. Б.Яманту імпанавалі лёккасць, светланоснасць залітых сонцам стэпаў, палёў пшаніцы на палотнах гэтага творцы. Яго сістэма вобразнасці аказала значны ўплыў на кампазіцыі Браніслава таго перыяду: “Мелодыі старой Вільні”, “Вежа з гадзіннікам на Вавелі”, “Стог сена на паляне”.

У 1910 г. Б.Ямант вяртаецца на радзіму. Пасяляецца ў Вільні, дзе жыве да 1939 г., час ад часу прыязджае ў Гродна, магчыма, наведвае Дакудава. Спачатку зарабляе на хлеб прыватнымі ўрокамі малявання для дзяцей небагатай мясцовай шляхты. Маючы юрыдычную адукацыю, працуе на адміністрацыйных пасадах у гарадскіх дзяржаўных

установах, паралельна выкладае малюнак у віленскіх гімназіях і на розных вучэбных курсах. Актыўна ўключаецца ў грамадска-культурнае жыццё, удзельнічае ў арганізацыі самых разнастайных мастацкіх мерапрыемстваў і сам ў 1915 г. дэбютуе на VII вясенняй выставе.

Ужо ў гэты час вызначаецца прыярытэт тэм і выяўленчых сродкаў мастака. Ён аддае перавагу графіцы, але працуе і ў тэхніцы алейнага жывапісу, спалучаючы яго з тэмперай. Сэцысійная лінеарнасць і тонкая гарманізацыя колераў дамінуе ў малюнках кветак, асабліва любімых з дзяцінства - наднёманскіх лугавых, знаёмых відарысах з помнікамі старажытнасці, у большасці Віленшчыны ці Гродзеншчыны, а таксама звыклых куточкаў Вільні.

У час І-й сусветнай вайны, у 1918-1919 гг., Б.Ямант выязджае ў Гомель, працуе там настаўнікам малявання ў рэальным вучылішчы. Вярнуўшыся ў Вільню, ізноў акунаецца ў творчую атмасферу горада. У 1919 г. быў адчынены Віленскі універсітэт імя Стэфана Баторыя. Найстарэйшая навучальная ўстанова краю, была заснавана езуітамі як калегіум, пазней – Акадэмія, а з 1803 г. рэарганізавана ва універсітэт, зачынены ў 1832 г. На працягу стагоддзяў, пачынаючы з часоў першага рэктара, магутнага прапаведніка П.Скаргі, выкладанне тут вялося на лацінскай, беларускай і польскай мовах. Дарэчы, у адноўленым у 1919 г. універсітэце таксама вывучалася беларуская мова (выкладчыкам быў самабытны мовазнавец Янка Станкевіч), з яго сцен выйшлі вядомыя беларускія палітычныя і культурныя дзеячы: этнографы Мар’ян Пецюкевіч, Антон Шукелойць, літаратуразнаўцы Янка Шутовіч, Станіслаў Станкевіч, юрыст Вінцэнт Склубоўскі, мастакі Міхась Сеўрук, Пётра Сергіевіч. Тут распачаў працу знакаміты мастак Фердынанд Рушчыц, адкрыўшы аддзел мастацтваў. Ян Булгак арганізаваў у 1919 г. пры універсітэце фоталабараторыю, а Ямант у 1920 г. стаў адным з заснавальнікаў Віленскага Таварыства мастакоў, сябрам якога быў Рушчыц, а першым кіраўніком Людамір Сляндзінскі. У кіраўніцтве Таварыства Ямант заставаўся да канца яго існавання, удзельнічаў практычна ва ўсіх выстаўках, якія Таварыства праводзіла ў Вільні, Львове, Варшаве, Кракаве. У гэтыя гарады, а таксама Люблін, на Балтыку выязджаў на пленэры.

У 1923 г. адметнай падзеяй у творчым асяроддзі Вільні стала адкрыццё выстаўкі маладых мастакоў “Новае мастацтва”, арганізаванай Уладзіславам Стрэмінскім, ураджэнцам Мінска, і літоўцам Вітасам Кайрукшцісам. Паслядоўнік рускага кубафутурызму і супрэматычнай тэорыі К.Малевіча, Стрэмінскі правёў праект пад знакам канструктыўнага авангарду. Ямант прадставіў шэраг кампазіцый, якія адрозніваліся геаметрызаванай дэкаратыўнасцю формы, амаль набліжанай да абстрактнай (“Фармалістычны краявід”, “Фантастычны пейзаж”). Калі прагледзець каталогі мастацкіх выставак 20-30-х гг. у розных гарадах Рэчы Паспалітай і за яе межамі, то можна адзначыць, што Б.Ямант браў у іх удзел кожны год, што сведчыла пра высокі духоўны патэнцыял мастака. У яго працах можна было ўбачыць хаты, ветракі, млыны, корчмы – усё, што было так знаёма і дарага.

У 1928г., ужо будучы дастаткова вядомым і паспяховым творцам, Б.Ямант паступае на вучобу на мастацкае аддзяленне універсітэта імя Ст.Баторыя, дзе вучыцца да 1934 г. і заканчвае яго на “выдатна”. Хутчэй за ўсё, універсітэцкі дыплом Браніславу быў патрэбны, каб мець магчымасць стаць выкладчыкам у навучальнай установе, тым больш, што наведваў заняткі ён з перапынкамі, даволі часта выязджаючы за мяжу: Парыж, Брусель, Рым, Фларэнцыю. Рознастылёвае і рознасветапогляднае еўрапейскае

мастацтва таго часу аказвала моцнае ўздзеянне на ўдасканаленне яго асабістай манеры выканання. Б.Ямант прымае ўдзел у выставах не толькі ў Еўропе (Гаага, Амстэрдам, Брусэль, Рыга, Берлін, Мюнхен), але і ў савецкай Маскве (1933г.), а таксама пры падтрымцы Інстытута Карнэгі – у розных гарадах ЗША (1931-1938): Сент-Луісе, Пітсбургу, Балціморы, Сан-Францыска.

Як і раней, дамінуючым жанрам творчасці мастака з’яўляецца пейзаж, любімым матывам – вулачкі і архітэктура старой Вільні, якія ён піша з вялікай любоўю, час ад часу нават паўтараючы некаторыя сюжэты. Гэта “Францішканскі касцёл у Вільні”, “Касцёл Св. Міхаіла ў Вільні”, “Жыдоўская вуліца ў Вільні”. У канцы 20-х – пачатку 30-х гг. Ямант набліжаецца ў творчасці да паўночнаеўрапейскага рамантызму, уласцівага Рушчыцу, але з больш дынамічнай кампазіцыяй, поўнай неспакойных абрысаў, буйнага ветру. У некаторай ступені выкарыстоўваючы дасягненні кубізму, падкрэслівае кантрастнасць колераў і светлацені. Яго работы гэтага часу, прасякнутыя суровай экспрэсіяй, называюць “драмай дрэў і аблокаў” (“Віхура”, “Вятрак”, “Старыя вербы”).

У 1931г. па запрашэнню Ф.Рушчыца, які з пасады прафесара ў 1932г. пакінуў кафедру пейзажнага жывапісу універсітэта імя Ст.Баторыя, Б.Ямант стаў працаваць асістэнтам на гэтай кафедры, у 1936 г. ён стаў намеснікам прафесара, а з 1937 г. па 1939 г., да часу закрыцця універсітэта, – надзвычайным прафесарам пейзажнага жывапісу. У гэты час прадэканам, а пазней дэканам аддзялення мастацтваў быў прафесар Людамір Сляндзінскі.

У адрозненні ад Л.Сляндзінскага, які быў прыхільнікам строгай прыгажосці, Б.Ямант, як і партрэтыст прафесар Б.Кубіцкі, вучылі студэнтаў непасрэднасці і жывасці ў адлюстраванні навакольных з’яў, большай разняволенасці ў выкарыстанні фармальных прыёмаў і сродкаў жывапісу.

У 1935 г. як адзін з кіраўнікоў Віленскага Таварыства мастакоў Б.Ямант дапамагае вядомаму ў будучым беларускаму мастаку і Заслужанаму дзеячу мастацтваў Літвы, былому студэнту універсітэта, Пётру Сергіевічу арганізаваць у памяшканні Таварыства (па вул. Міцкевіча, д. 7) персанальную выстаўку, дзе той прадставіў вялікую колькасць работ, у тым ліку вядомыя палотны “Шляхам жыцця”, “Вясляр”, “Араты”, якія ўражвалі менавіта абагулена-сімвалічнымі, глыбока эмацыянальнымі вобразамі. У час акупацыі немцамі Вільні ў ІІ сусветную вайну Б.Ямант спрабаваў весці педагагічную працу ў падполлі, прымаў удзел у тайных пасяджэннях Рады аддзялення мастацтваў УСБ. Пасля вайны настаў новы этап у жыцці мастака. Ён з’ехаў разам з іншымі супрацоўнікамі ўніверсітэта ў Торунь, дзе пасяліўся да канца жыцця, не вярнуўшыся ў савецкі Вільнюс. Тут стаў адным з арганізатараў культурна-мастацкіх працэсаў у горадзе. Быў спачатку прадэканам секцыі, а з 1946 г. дэканам аддзялення прыгожых мастацтваў універсітэта Мікалая Каперніка ў Торуні, з 1947г. атрымаў званне звычайнага прафесара пейзжу і нацюрморта, а ў 1953 г. - званне доктара навук у мастацтве.

Б.Ямант заўсёды быў надзвычай актыўны ў творчасці, віртуозным у засваенні розных мастацкіх тэхнік: гуашы, акварэлі, пастэлі. Пасля вайны толькі ў Торуні прайшоў шэраг яго персанальных выстаў (1947, 1950, 1955, 1957), не гаворачы пра ўдзел у агульнапольскіх і замежных. Часта арганізоўваліся выстаўкі выяўленчага мастацтва краін Балтыі. Адной з самых цікавых тут стала выстаўка польска-савецкай дружбы (1953), дзе паказаў свае работы і Б.Ямант. Яго творы сталі больш спакойнымі

па кампазіцыі і яснымі па каларыту. Як калісьці ў маладосці мастак пісаў Вільню, так у канцы 40-х – 50-я гг. аркушы свае прысвячаў Торуні і навакольным мясцінам: “Маставая брама ў Торуні”, “Мёртвая Вісла ў Торуні”, “Падмурная вуліца ў Торуні”. У апошнія дзесяцігоддзі жыцця, застаўшыся верным графіцы, мастак выканаў цэлы шэраг манахраматычных прац сэпіяй, а таксама ў тэхніцы афорта. Асабістую выставачную дзейнасць закончыў у 1955 г. у Торуні юбілейнай экспазіцыяй, прысвечанай 40-годдзю з дня свайго мастацкага дэбюту, паказаўшы працы розных гадоў. Творчая спадчына мастака вельмі багатая: толькі ў зборах Нацыянальнага музея ў Варшаве захоўваецца 415 яго прац.

З асваё дастаткова доўгае жыццё Б.Ямант атрымаў цэлы шэраг узнагарод за творчую і грамадскую дзейнасць, самыя высокія - Залаты крыж Заслугі (1930), Кавалерскі Крыж ордэну Адраджэння Польшчы (1955).

Б.Ямант быў тыповай постаццю краёвага інтэлегента. Народжаны ў Прынёманні, ён бясконца любіў родную зямлю, аддаючы ёй даніну сваёй працай. Шырока адлюстроўваючы ў сваёй творчасці сціплую прывабнасць мясцовых краявідаў, паказваючы архітэктурныя адметнасці, штодзённа бачаныя віленскія брукаванкі, падворкі, камяніцы, аўтар сцвярджаў іх непаўторнасць, гістарычную значнасць, эстэтычную каштоўнасць.

Нягледзячы на шырокі беларускі нацыянальны рух у Вільні ў міжваенны перыяд, мастак хутчэй за ўсё ўсведамляў сябе палякам, хаця аказаў значны ўплыў на фарміраванне тагачаснай віленскай мастацкай школы, у тым ліку і творчасці мастакоў-беларусаў: Пётры Сергіевіча, Язэпа Драздовіча, Міхася Сеўрука. Сучасныя польскія даследчыкі гісторыі польскага мастацтва Іаана Палякоўна, Тадэвуш Дабравольскі трактуюць Б.Ямантa як прадстаўніка рамантычнай плыні віленскай мастацкай школы 20-30-х г.г. XX ст.

Браніслаў Ямант сваёй мастацкай працай засведчыў стылёвыя пошукі і адкрыцці ў сусветным выяўленчым мастацтве на пераломе мастацкіх стыляў і эпох, прычыніўся да станаўлення і развіцця школы жывапісу XX ст. Польшчы, а таксама Літвы і Беларусі.

Літаратура:

1. Л.Н.Дробов. Живопись Белоруссии XIX – нач. XX в. Минск, 1972
2. Гісторыя беларускага мастацтва. Т.4, Мінск, 1990.
3. Энциклопедия импрессионизма и постимпрессионизма. Москва, 2000.
4. Polscy uczniowie Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu w XIX i na początku XX wieku: Katalog wystawy. – Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 1989.
5. Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. T. III. Wrocław, Warszawa, 1979.
6. Muzeum Narodowe w Warszawe. Przewodnik. Warszawa; 1998.
7. T.Dobrowolski. Malarstwo polskie ostatnich dwustu lat. Wydanie III. Wroclaw-Warszawa; 1989.
8. J-Pollakowna. Malarstwo polskie mędzy wojnami 1918-1939. Warszawa, 1982.

Т.А. Богуш, И.Л. Кергет
Г. Гродно, УО «ГрГУ им. Я.Купалы»

ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ ГРОДНЕНСКОГО РЕГИОНА

История развития Гродненского региона дает возможность понять всю сложность этнокультурных процессов, происходивших на территории Западной Беларуси. Уникальный характер всех происходивших событий дает основание считать эту территорию своего рода национально-культурной лабораторией с ярко выраженными поли- и мононациональными процессами, присущими только этому региону. Во-первых, это ярко выраженный полиэтнический характер национальных отношений, основанный на взаимодействии и взаимовлиянии трех славянских народов и их культур. Во-вторых, этноязыковая ситуация, в основе которой лежит трилингвизм. В-третьих, сложная этноконфессиональная картина, которая играла и играет, пожалуй, решающую роль в стабилизации такого сложного процесса, каким является культура межнационального общения. В-четвёртых. возрождение, особенно в последнее время, национального самосознания и интереса к своей истории, языку, культуре у представителей всех народов, населяющих нашу область.

На территории Гродненской области можно выделить четыре основных типа этнических сред обитания, которые сложились исторически, социально и географически. Первый из них - белорусско-однородный. К этому типу можно отнести Кореличский район (93,6 % (31864 чел.)) - белорусы по переписи населения 1989 г.) с весьма незначительной прослойкой русского (2,8 % (957 чел.)) и польского 2,7 % (927 чел.) населения; Новогрудский район, где проживает 92,3 % (30520 чел.) белорусов, 4,4 % (1461 чел.) поляков. 2,5 % (813 чел.) русских, 0,5 % (162 чел.) украинцев; Слонимский район, где разместилось 91,3 % (23464 чел.) белорусов, 3,8 % (976 чел.) русских, 3,6 % (924 чел.) поляков, 0,9 % (238 чел.) украинцев; Сморгонский район, в котором находится 91,1 % (25984 чел.) белорусов. 5,1 % (1452 чел.) поляков, 2,7% (760 чел.) русских 0,5 % (156 чел.) украинцев.

Второй тип - белорусско-польский с увеличением числа польского населения. К нему относятся Дятловский район - 78,6 % (33233 чел.) -белорусы. 14,1 % (5945 чел.) - поляки. 5,5 % (2336 чел.) - русские, 1,4 % (599 чел.) - украинцы, 0.1 % (23 чел.) - татары; Ошмянский район - 73,6 % (28150 чел.) - белорусы, 20,6 % (7979 чел.) - поляки, 4,2 % (1589 мел.) -русские. 0.7 % (287 чел.) - украинцы, 0,2 % (84 чел.) - татары, 0,1 % (44 чел.) - литовцы. 0.1 % (39 чел.) - евреи; Свислочский район - 73,3 % (21 186 чел.) - белорусы, 21.4 % (6172 чел.) - поляки, 4.1 % (1 188 чел.) -русские. 1.0 % (277 чел.) - украинцы; Островецкий район - 72,4 % (21536 чел.) -белорусы. 17.5 % (5233 чел.) - поляки, 4,6 % (1377 чел.) - русские, 4.2 % (1236 чел.) - литовцы, 1,1 % (315 чел.) - украинцы; Мостовский район -71 % (29814 чел.) - белорусы. 22,2 % (9295 чел.) - поляки, 5.6 % (2375 чел.) -русские; Зельвенский район - 68,5 % (19264 чел.) - белорусы, 26,8 % (7522 чел.) - поляки, 3,7 % (1035 чел.) - русские, 0,8 % (217 чел.) - украинцы; Берестовицкий район - 67,5 % (14354 чел.) - белорусы, 24,8 % (5266 чел.) - поляки, 6,0 % (1986 чел.) - русские; Ивьевский район 66,5 % (27322 чел.) - белорусы, 28,3 % (1 1603 чел.) - поляки. 3,0 % (1220 чел.) -русские. 1.5 % (622 чел.) - татары.

Третий тип - белорусско-польский с приблизительно равным количеством населения белорусской и польской национальности, обе из которых являются преобладающими. К этому типу относятся следующие районы: Гродненский - 47,9 % (93545 чел.) - белорусы, 42,3 % (29623 чел.) - поляки, 7,6 % (5306 чел.) - русские, 1.4 % (985 чел.) - украинцы, 0,2 % (144 чел.) - литовцы, 0,2 % (ПО чел.) - татары, и Лидский - 48,1 % (23776 чел.) - белорусы, 45,4 % (22478 чел.) - поляки, 5,1 % (2523 чел.) - русские, 1,0 % (493 чел.) - украинцы, 0,1 % (47 чел.) - литовцы, 0,1 % (33 чел.) - татары.

Четвертый тип - польско-белорусский с преобладанием польского населения. Это Вороновский район, где проживает 82,5 % (32072 чел) - поляки, 1 1,2 % (4204 чел.) - белорусы, 3,3 % (1246 чел.) - русские, 1.8 % (696 чел.) - литовцы, 0,7 % (267 чел.) украинцы. 0,1 % (29 чел.) - татары, и Щучинский район, где проживает 49,8 % (34121 чел.) - поляки, 40,2 % (25520 чел.) - белорусы, 7,7 % (5292 чел.) - русские, 1,7 % (1140 чел.) -украинцы, 0,2 % (98 чел.) - татары. 0,1 % (51 чел.) - евреи.

Исходя из этого, мы имеем вполне сложившийся этнокультурный профиль западного региона республики. Основными характерными чертами его являются: во-первых, одновременное существование трех славянских культур: белорусской, польской и русской; во-вторых, ведущая роль белорусской культуры в этом триединстве; в-третьих, несомненное и неоднозначное влияние польской и русской культур на культуру коренной нации имеющие такие же неоднозначные последствия, которые выразились в ощутимой утрате исторических, национальных, языковых традиций белорусского народа, что привело, в свою очередь (особенно в 1990-е годы), к небывалому всплеску и росту национального самосознания, возрождению и поискам национальных корней в культуре и религии. И с этим нельзя не считаться.

Процессы, связанные с овладением родным языком своей национальности, а также языками соседей, позволяют судить об уровне самоидентификации людей, принадлежащих к одной нации, и. что еще более важно, о процессах приобщения людей одной нации к культуре, истории, психологии другой или других наций. Это позволяет говорить о процессе усвояемости белорусами польской и русской, литовской и татарской культур - приобщении поляков к культурным ценностям русского, украинского, белорусского народов и т.д. Налицо процесс интернационализации культур, основанный на взаимовлиянии, взаимопроникновении, словом, на этнодиффузионных процессах, ведущих, в конечном итоге, к созданию единой мировой культуры, состоящей из множества культур различных наций и народностей.

Следует отметить, что процессы, активизировавшиеся сейчас, в частности, в нашем регионе, призваны, в конечном итоге, вдохнуть свежую струю в процессы культурно-национального возрождения. В первую очередь здесь следует иметь в виду языковые процессы. Итак, самый высокий процент овладения родным языком - у русских. Он составляет 95,8 %. У белорусов он равен 84,9 %, у литовцев - 65,2 %, у украинцев -35,4 %, у поляков - 15,5 %, у татар - 14,8 %, у евреев - 9,3 %. Самая высокая степень овладения языком не своей национальности - русским у евреев - 87,4 %, затем у украинцев - 55,3 %, у татар - 39,7 %, у поляков -22,0 %, у белорусов и литовцев - 15.1 %.

Представляется любопытным степень овладения белорусским языком, языком коренной национальности другими народами. Самый высокий процент у поляков - 62,2 %, затем у татар - 44,6 %. у литовцев -19,2 %, у русских - 4.0 %, у евреев - 3,0 %.

В связи с этим интересно оценить степень знакомства с культурой белорусского народа, которую хорошо знают лишь 8,6 % опрошенных независимо от их национальной принадлежности; хотели бы углубить свои знания 22,8 %, знают удовлетворительно 20,5 %, но хотели бы знать лучше - 23,9 %, знают неудовлетворительно - 6,4 %, но хотели бы знать лучше 10,4 %. Думается, что эти результаты очень показательны, ведь от степени владения языком увеличивается и степень, и качество владения культурой другого народа, даже если в основе этого лежит элементарное любопытство, не говоря уже об осознании необходимости приобщения к богатствам мировой культуры.

Важную роль в определении региональной типологии этнокультурной структуры Гродненской области играют, во-первых, отношение и место, которые занимает малая этническая группа по отношению к большинству населения данного региона. Оно выражается в следующих тенденциях этнического поведения: равновесие, подчинение, доминация. привилегированное положение. Во-вторых, числовые пропорции малой этнической группы и большой. В-третьих, степень изоляции и взаимоотношений малой этнической группы и большой. Обращаясь к размещению населения по национальностям в большинстве районов Гродненской области, можно определить, что основной тенденцией этноповедения является равновесие. Хочется отметить, что в районах с преобладанием польского населения эта тенденция закономерно перерастает в другую. А именно - белорусское меньшинство, проживающее на этих территориях, принимая польскую культуру, приобщаясь к католицизму, усваивая польский язык, в значительной степени теряет свое национальное лицо, растворяясь этнически в другой нации, культуре и т.д. Происходит ли это с польским меньшинством в Гродненской области? Именно те факторы, о которых мы говорили, обращаясь к проблеме белорусского меньшинства в польском этноокружении, играют решающую, определяющую роль в процессе охраны, возрождения и сохранения польской нации. Особенно ярко это видно на примере восстановления костелов, открытия школ с польским языком обучения, традиционных праздников польского народа. Процесс этот сам по себе носит однозначный характер, говорящий о необходимости обращения к проблемам малых этнических групп, к каким бы национальностям они ни принадлежали. Ещё хочется отметить, что этнопроцессы, происходящие в Гродненской области, находящейся на этногеографическом перекрестке трех национальных культур, влекут за собой и численное смешение соотношения большой и малой этнических групп. Поскольку этнопроцессы на территории Гродненской области привели к этнодисперсиозному размещению отдельных национальностей (литовцев, татар) в определенной степени в Вороновском и Щучинском районах, а также в Гродненском и Лидском районах - поляков, можно говорить о возрождении польской культуры и национального самосознания в пределах нескольких (четырех) районов. И это является одной из особенностей этнокультурного развития данного региона. Большую роль играет существование этнической дистанции в пределах всего региона. А поскольку речь идет о сосуществовании трех славянских культур, то в этом смысле этническая дистанция сокращена до минимума, по крайней мере, между белорусской и русской культурой с одной стороны, и белорусской и польской - с другой. Возникает любопытная особенность, характерная именно для западного региона - белорусская культура является своего рода проводником от польской к русской национальной культуре. Речь идет об уничтожении этнокультурных границ, связанных с

этнодиффузными процессами в национальной культуре. Особенно если иметь в виду существование в Гродненской области достаточно специфической разновидности культуры трех народов: белорусско-польско-русской. Тем более, что степень национально-языковой самоидентификаиии приблизительно одинакова у белорусов и поляков. Несколько выше она у русских, особенно в плане владения родным языком. Но именно эта формула подводит к мысли об относительности понятия «национальная принадлежность» в многонациональном регионе. Поливариантность выбора своей национальности особенно характерна для народов сходных, имеющих одни исторические и национальные корни культур. Ситуация малой этнической группы может быть обусловлена спецификой межэтнических отношений, которые осуществляются между национальным большинством и меньшинством. Ситуация усугубляется и приобретает другой смысл, когда национальное большинство, подвергавшееся длительное время этнокультурному и государственному давлению постепенно стало утрачивать национальные черты, особенности и т.д. Речь идет о влиянии русской культуры, языка на белорусскую культуру и язык. Процесс приобрел явно односторонний характер и вовлек в свою орбиту и другие малые этнические группы, проживающие на территории Гродненской области. Национальное самосознание титульной нации зависит и складывается в значительной степени от осознания государственной принадлежности. С одной стороны, само существование в государстве малых этнических общностей вынуждает их идти по пути ассимиляции. Однако интенсивные национальные процессы, а именно - этнодисперсные, противостоящие процессам ассимиляции, особенно характерны для последнего времени. Ярче всего это проявляется в возрождении национального самосознания, национальной культуры, растущем интересе к родному языку и народным традициям.

Американский социолог Л. Вире выделяет следующие типы этносов малых этнических групп:

1. Плюралистический, характеризующий этническую общность как национальный организм, желающий и стремящийся сохранить свою национальную культуру и самосознание на основании толерантности и равноправия.
2. Ассимиляционный, характеризующий этническую общность, главной целью которой является слияние с основной национальностью, постепенный отказ и потеря национального самосознания, слияние с гомо генным народом.

Независимый, желающий обрести национально-государственную и культурную независимость.

Борющийся, характеризующий малую этническую группу, желающую обрести доминирующее положение.

Безусловно, в чистом виде эти типы этносов не существуют и могут переходить из одного вида в другой или нести в себе черты двух-трех типов.

Если исходить из вышеприведенной типологии, то для польского этноса в Гродненской области характерен плюралистический тип с явными чертами независимого типа, особенно в области культуры.

В последнее время проблемы белорусско-польской культуры, культуры межнационального общения привлекают самое пристальное внимание исследователей в Польше. Это и понятно, ведь в Белостокском воеводстве проживает около 300 тыс. белорусов. По численности это равно польскому населению в Гродненской области.

Очевидно, следует предположить схожесть проблем для исследования в существовании белорусского этноса в Польше и польского - в Белоруссии. Одновременно, исходя из характера польского этноса в Гродненской области, вполне реально поставить вопрос о том, какой же характер носит белорусский этнос. На этот и ряд других важных и актуальных вопросов пытается ответить польский ученый философ и социолог А. Садовский. Становится очевидным, что проблемы поляков в Белоруссии нуждаются в таком же серьезном и пристальном изучении, каким пользуются идентичные проблемы в Польше. Актуальность данной проблематики не нуждается в какой-либо особо убедительной трактовке. Очевидным представляется тот факт, что взаимовлияние и взаимообогащение двух культур славянских народов должно способствовать всё большему их взаимопониманию, возрождению национальной истории, традиций.

Процесс взаимодействия культур и языков в западном регионе долгое время определялся очень мощным русским православным влиянием с одной стороны, и противостоящим ему польским, в конфессиональном отношении - католическим. Этой основной причиной обусловлено медленное размывание белорусской культуры, языка, традиций.

Процесс этнокультурной интеракции проходил и проходит в регионе в самых различных плоскостях, охватывая как межнациональное, так и межличностное общение. Естественно, что татарское население, компактно проживающее в Ивьевском и некоторых других районах области, не смотря на все попытки сохранить свои национальные и исторические традиции, язык, культуру, не может не испытывать сильнейшее влияние со стороны соседей - белорусов и поляков, которые в Ивьевском районе составляют основную часть населения (татары составляют 1,5 %, а белорусы и поляки, соответственно, 66,5 % и 28,3 %). Одновременно с этим необходимо отметить и работу представителей малых этносов, направленную на сохранение, защиту и возрождение всего национального, в первую очередь, языка, религии, школы и т.д. Значительное место в этой сфере может быть уделено особенностям этнокультурного взаимодействия, национально-культурной общности народа с другими народами. В связи с этим очень важными представляются процессы этнокультурной диффузии и процессы исчезновения национальных культур. Если же говорить о конкретных проблемах региона, его особенностях, определяющих в значительной степени характер развития социально-экономической и этнокультурной структуры, - то прежде всего речь может идти о бинации, как явлении, распространенном именно в пограничных районах.

Географическое положение региона определило своеобразный характер его развития именно в культурно-национальной области. Это позволяет говорить о своеобразном, особенном развитии культуры в западном регионе Белоруссии. Определяющим, здесь как не раз уже говорилось, является мощное польско-русское влияние. Это влияние сформировало бинацию. исторически сложившуюся в данном регионе. Причем и здесь есть свои национальные доминанты. В соответствии с типами этнических сред, существующих в рамках области, самыми распространенными являются белорусско-польский и польско-белорусский варианты. Процессы этнодиффузий влекущие за собой переливание культур, языков, традиций, являются определяющими в возникновении культуры западного региона. Они же являются мощным катализатором в процессах национального возрождения.

Литература:

1. Радзік Рышард Аб'яднанне Беларусі і Расіі у беларускіх сацыялагічных даследаваннях //Acta Albaruthenica 5: Навуковы зборнік. - Минск, 2005.- С. 156-163.
2. Социокультурные трансформации второй половины XX века в странах Центральной и Восточной Европы // Сборник статей РАН. Институт славяноведения. - М., 2002. - 294 с.
3. Nikitorowicz J. Mlodzez pograniczna kulturowego Polski, Bialorusi I Ukrainy wobec integracji europejskiej: Tozsamosc, plany zyciowe, wartosci. - Bialystok: Trans Humana, 2000. - 206 s.
4. Pogranicze. Studia spoleczne. T. 1. - Bialystok, 1992 -1997.
5. Sadowski A. Pogranicze Polsko-Bialoruskie. Tozsamosc mieszkancow. - Bialystok, 1995.

Н. А. Миханова
г. Лида, *СШ № 1*

МИХАИЛ МИНКЕВИЧ. ОТ УЧИТЕЛЯ ДО МИНИСТРА

Познавая прошлое, мы учимся у него. Любые знания о прошлом приближают его к нам, обогащают наши чувства, заполняют окружающий нас мир желанием раскрыть загадки прошлого, затерянных среди ушедших эпох.

К. Тарасов

Наша Лидская земля имеет славное прошлое. Её история очень богата. Веками жили на этой земле героические люди. Они защищали свой край от врагов, прославляли делами, своим трудолюбием и жизнестойкостью добивались того, чтобы сделать его вольным и процветающим. Среди таких людей можно выделить и Михаила Гавриловича Минкевича, имя которого в 1960-е годы было известно всем лидчанам.

Минкевич Михаил Гаврилович родился 15 февраля 1919 г. в д. Гуличи Клецкого уезда Минской губернии, ныне Ляховичский район Брестской области, в семье крестьян. Безземелье и голод в дореволюционной России заставили родителей Михаила Гавриловича выехать в Соединенные штаты Америки на заработки. Там, на чужой земле, в 1910 г. родился старший брат Владимир. Родители работали разнорабочими, а в 1914 г. перед войной, с чем поехали, с тем и приехали, в свою родную деревню, так и не насобирав денег, чтобы купить землю, о которой всю жизнь мечтали. А потом и вовсе наступили тяжелые времена — Первая мировая война, революции, гражданская война, Рижский мирный договор, который оторвал половину белорусских земель от молодой советской республики [1]. Все эти события повлияли на судьбы многих людей, нашли отклик в сердце каждого. В это время и появился на свет мальчик Миша.

Социальный и национальный гнет в Западной Белоруссии вызвал возмущение и революционный подъем среди населения. В 1930 г. Михаил, будучи учеником Клецкой белорусской гимназии, стал пионером-подпольщиком. Вместе с другими ребятами они распространяли листовки, в дни революционных праздников вывешивали красные знамена. За эту подпольную деятельность он в 1930 г. был исключен из гимназии. В 1931 г. пришлось покинуть родную деревню и эмигрировать в США его брату Владимиру, которого из-за принадлежности к Коммунистической партии Западной Беларуси (КПЗБ) ждал арест и тюремное заключение. В 1934 г. в д. Гуличи была создана ячейка Коммунистического союза молодежи Западной Беларуси (КСМЗБ). В её создании принимал участие и Минкевич М. Г., будучи учащимся 6 класса Виленской белорусской гимназии. Комсомольцы Западной Белоруссии вели активную революционную деятельность.

После окончания гимназии в 1937-38 гг. Минкевич Михаил стал студентом медицинского факультета Виленского университета. В феврале 1938 г. за участие в революционном движении он вместе с другими подпольщиками был приговорен к трехлетнему тюремному заключению.

В 1939 г. Михаил Минкевич вместе с другими товарищами по подполью по приказу польских властей был переведен в концлагерь в Березе-Картузской, а затем в

Гродненскую тюрьму. В сентябре 1939 г., на второй день после прихода Красной Армии в Западную Беларусь, рабочие Гродно под руководством коммунистов освободили заключенных местной тюрьмы. Однако через некоторое время они вновь оказались в заключении, так как польским властям удалось справиться с бунтовщиками. Так в одной тюремной камере и встретились Валентин Тавлай и Михаил Минкевич, на скорую руку осужденные военно-полевым судом к смертной казни.

Сразу же на освобожденной от поляков территории местные активисты из числа членов КПЗБ развернули активную работу по формированию местных органов власти по советскому принципу. После освобождения из Гродненской тюрьмы Михаил Минкевич вернулся в родную деревню Гуличи. Будучи членом сельревкома, участвовал в наделении сельчан землей, которая ранее принадлежала осадникам и польским помещикам. В конце 1939 г. — начале 1940г., когда было сформировано Ляховичское временное управление, Минкевич Михаил Гаврилович работал инспектором отдела образования, а затем заведующим Ляховичского волостного отдела народного образования. В 1940 г. поступил в Барановичский учительский институт. В конце 1940 г. и до мая 1941 г. учительствовал в д. Перехрестье Ляховичского района в начальной школе. "Настаўнікаў не хапала... Камсамольцы праводзілі велізарную арганізацыйную работу па ліквідацыі непісьменнасці і малапісьменнасці. — вспоминает Минкевич М. Г. в своей рецензии на артикул В. М. Сокола "Верасень 1939 г. — чэрвень 1941 г." — Працаваў у дзве змены з дзецьмі, а вечарамі вучылася уся моладзь" [2].

В мае 1941 г. Михаил Минкевич был призван в ряды Красной Армии. Когда началась Великая Отечественная война, в качестве механика-водителя танка Т-34 участвовал в боях с немецко-фашистскими захватчиками, в том числе и в битве под Сталинградом 1942 г. Дважды был ранен, горел в танке. После лечения на фронт его не направили, так как был зачислен в резерв кадров для работы в Западной Белоруссии. "Минкевич не знал об этом и сетовал на партийное руководство за то, что его не направляют, — рассказывает бывший инструктор организационного отдела Лидского РК КПБ Головатый П. К. — В беседе со мной уже в 1964 г. он заметил, что все понимает, но драться за Родину было выше каких-то пониманий. Мы спорили, каждый остался при своем мнении, но эти мнения были равны значению: Минкевич — патриот!" (записано 08.10.2007).

В 1945 г. Минкевич М. Г. вступил в ряды коммунистической партии. После войны некоторое время работал в Ляховичском районе заведующим отделом пропаганды и агитации райкома партии, а в 1949 г. занимал должность заведующего районо в Любче (ныне Новогрудский район).

В 1950 г. Минкевич Михаил Гаврилович был назначен директором Негневичской средней школы Новогрудского района. Его бывший коллега, учитель истории и обществоведения Война Михаил Васильевич, о годах работы с Михаилом Гавриловичем вспоминает: "Мы, учителя, работающие вместе с ним, очень любили нашего директора за его порядочность, человечность и работоспособность. Он умело руководил школой. Минкевичу М. Г. удалось сплотить замечательный коллектив. Все учителя в школе имели высшее образование, что в те времена было крайне редко. Представители районо, посетив нашу школу, всегда шутили: "У вас проверять-то и нечего, у вас директор хороший" (телефонный разговор. 14.02.2007 г.)

В 1952 г. Минкевич М. Г. заочно окончил Белорусский Государственный университет имени В. И. Ленина. И, проработав ещё около 4 лет директором школы в д. Негневичи, Михаил Гаврилович был назначен заведующим отделом народного образования Новогрудского района. В 1958—1962 гг. переведён в г. п. Свислочь, где занимал должность председателя Свислочского райисполкома, а затем пост второго секретаря Свислочского райкома КПБ. До 1965 г. Минкевич М. Г. работал секретарем парткома Лидского производственного колхозно-совхозного управления. В это время Лидский район был разделен на две административные единицы: г. Лида и Лидский район. Должность первого секретаря райкома партии была выборной, поэтому избрание кандидатуры проходило на районной партийной конференции. Подавляющим большинством Минкевич М. Г. был избран первым секретарем Лидского райкома партии.

М. Г. Минкевич всего лишь около 4 лет руководил районом. Однако за этот период в районе произошли значительные перемены, и это только благодаря его целеустремленности, принципиальности и трудолюбию. Михаил Гаврилович обладал большими организаторскими способностями, умело решал важные производственные вопросы. Он умел работать с людьми. Учился сам и требовал от подчиненных совершенствовать свои знания. Не допускал грубости и бестактности ни по отношению к любому человеку, ни по отношению к себе, всегда напоминал руководителям района и колхозов о проявлении уважения к простым людям. М. Г. Минкевич прекрасно владел словом, его выступления, доклады, лекции были доступны и понятны абсолютно всем, и вышестоящим чинам, и простым колхозникам.

С 1965 по 1968 гг. в Лидском районе под руководством Минкевича Михаила Гавриловича были достигнуты значительные успехи. Выступая на VII районной партийной конференции, состоявшейся 16 января 1968 г., первый секретарь райкома партии Минкевич М. Г. отметил некоторые достижения в сельском хозяйстве за истекший период: увеличилась урожайность сельскохозяйственных культур и производства продуктов животноводства (мяса и молока), значительно возросли и валовые сборы льна, картофеля, сахарной свеклы. В докладе была отмечена производственная деятельность таких коллективных и совместных хозяйств, как "Малое Можейково" (победители в социалистическом соревновании по производству молока, мяса), имени Мичурина, "Тарново", "Заветы Ильича". На должном уровне находилась партийная организаторская работа в колхозе "Малое Можейково", что не осталось незамеченным Михаилом Гавриловичем. Справились со своей программой и предприятия района: стеклозавод "Неман", торфопредприятие "40 лет БССР", Минойтовское отделение "Сельхозтехники" и др. В докладе первого секретаря было уделено внимание и критике некоторых хозяйств, которые не смогли справиться с поставленной задачей и достойно встретить 50-летие Белорусской ССР [3].

Минкевич М. Г. много внимания уделял не только партийной работе и экономическому развитию, но и культурно-бытовому строительству. К 1968 г. в районе были построены 2 больницы, 8 фельдшерско-акушерских пунктов, 5 клубов, 31 магазин, 4 столовые, 43 бани, 690 домов, выселено с хуторов 655 хозяйств. Михаил Гаврилович умело контролировал и направлял работу органов образования. За это время было открыто 30 сельских школ (Дитвянская СШ) и 3 детских сада-ясли. Помогал школам в оснащении техническим оборудованием, следил за наполняемостью школьных библиотек учебной, научной и художественной литературой. Вспоминает Кашпар Валентин Федорович

(заведующий Лидского районо с 1965 по 1976 гг., директор СШ № 6 г. Лиды, а ныне пенсионер): "Михаил Гаврилович систематически участвовал в работе районных педагогических совещаний и даже педсоветов отдельных школ. По его инициативе колхозы и совхозы оказали серьезную безвозмездную материальную помощь школам в строительстве и оборудовании стадионов, спортивных площадок, стрелковых тиров, школьных столовых и интернатов при школах для учащихся, живущих далеко. За успешное развитие материальной базы Лидский район систематически занимал призовые места в области и республике" (Записано 14.02.2007 г.).

Его деятельность по развитию района не осталось незамеченной. За трудовые заслуги перед Родиной в 1966 г. Минкевич Михаил Гаврилович был награжден орденом Трудового Красного Знамени. В 1967 г. Минкевич М. Г. был избран в Гродненский областной комитет коммунистической партии.

Михаил Гаврилович пользовался уважением среди людей. Поэтому именно они, простые колхозники, учителя, медицинские работники Радивонишского избирательного округа № 338 и выдвинули его кандидатом в депутаты БССР. 12 марта 1967 г. в ходе выборов от Лиды и Лидского района депутатом Верховного Совета Белорусской ССР 7-го созыва был избран и первый секретарь Лидского РК КПБ Минкевич Михаил Гаврилович. В эти годы Минкевич М. Г. вел активную общественную работу. В 1972 г. был переизбран депутатом Верховного Совета Белорусской ССР следующего созыва.

В августе 1968 г. Минкевич Михаил Гаврилович решением вышестоящих партийных органов, при непосредственном участии Петра Мироновича Машерова, был назначен министром просвещения Белорусской ССР. А в начале 1980-х гг. ему было присвоено звание "Заслуженный учитель БССР".

В 1983 г. Минкевич М. Г. был удостоин звания "Почетный пенсионер союзного значения". После ухода на пенсию некоторое время работал в институте усовершенствовавания педагогических кадров. Тяжелая болезнь прервала его жизнь 28 марта 1987 года. За заслуги перед Родиной М. Г. Минкевич был награжден орденом Отечественной войны 1 степени, четырьмя орденами Трудового Красного Знамени, орденом Красной Звезды, многими боевыми.и трудовыми медалями. Его именем названа средняя школа в деревне Жеребковичи Ляховичского района Брестской области.

Вся трудовая деятельность М. Г. Минкевича – это пример служения родной Беларуси, ее народу, настоящий образец того, с какой преданностью и любовью нужно относиться к своей профессии, порученному делу и людям.

Литература:

1. Мінкевіч М. Г. Успаміны пра брата //Памяць: Ляхавіцкі раён:
2. Мшкевіч М. Г. Рэцэнзія на нарыс В.М.Сокала "Верасень 1939 г. – чэрвень 1941 г." (чарнавыя запісы) // Архивный фонд музея школы в д. Жеребковичи Ляховичского района.
3. Справаздачны даклад першага сакратара РК КПБ Мшкевіча М.Г.// газета "Уперад"1968, 19 янв.

ЗМЕСТ

ЛІДА І ЛІДЧЫНА У НАВЕЙШЫ ЧАС

ЛІДА І ЛІДЧЫНА:
ДА 685-ГОДДЗЯ З ДНЯ ЗАСНАВАННЯ ГОРАДА

Матэрыялы рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі
(Ліда, 3 кастрычніка 2008 г.)

Адказны за выпуск: В. Нічыпар
Тэхнічны рэдактар: Т. Баранава
Вёрстка: Т. Трапіла
Дызайн вокладкі: К. Іванова
Карэктар: Л. Кавальчук

Фота на вокладцы:
ЧП "Студня Сюжет"
www.suget.by

Здадзена ў набор 05.02.2009. Падпісана да друку 07.04.2009.
Фармат 70x100/16. Папера афсетная. Гарнітура Times DL.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 17,22. Ул.-выд. арк. 16,24.
Тыраж 299 экз. Заказ 812.